

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

قاموس قرآن

علی اکبر قرشی بنایی

جلد ۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قاموس قرآن

نویسنده:

علی اکبر قرشی

ناشر چاپی:

دارالکتب الاسلامیه

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۲۲	قاموس قرآن جلد ۶
۲۲	مشخصات کتاب
۲۲	اشاره
۲۲	ادامه ق؛ ج ۶، ص: ۳
۲۲	اشاره
۲۳	قَزَیْه: ج ۶، ص: ۳
۲۳	قِسْرَةُ: ج ۶، ص: ۵
۲۴	قَسِیس: ج ۶، ص: ۵
۲۴	قِسْط: ج ۶، ص: ۵
۲۴	قِسْطاس: ج ۶، ص: ۶
۲۴	قَسْم: ج ۶، ص: ۷
۲۵	قَسْم: ج ۶، ص: ۷
۲۵	قَسُو: ج ۶، ص: ۸
۲۵	قَشْعِر: ج ۶، ص: ۸
۲۵	قَصْد: ج ۶، ص: ۸
۲۶	قَصْر: ج ۶، ص: ۹
۲۷	قَصَص: ج ۶، ص: ۱۱
۲۷	قصاص: ج ۶، ص: ۱۲
۲۷	اشاره
۲۸	قصاص در قرآن؛ ج ۶، ص: ۱۳
۲۹	قَصْف: ج ۶، ص: ۱۵
۲۹	قَصْم: ج ۶، ص: ۱۵

۲۹	قصو: ج ۶، ص: ۱۶
۲۹	قضب: ج ۶، ص: ۱۶
۲۹	قض: ج ۶، ص: ۱۶
۳۰	قضاء: ج ۶، ص: ۱۷
۳۱	قَطْر: ج ۶، ص: ۱۹
۳۱	قطر: ج ۶، ص: ۱۹
۳۱	قطران: ج ۶، ص: ۱۹
۳۱	قنطار: ج ۶، ص: ۲۰
۳۱	قَطَّ: ج ۶، ص: ۲۰
۳۲	قطع: ج ۶، ص: ۲۱
۳۲	قطع: ج ۶، ص: ۲۱
۳۲	قطف: ج ۶، ص: ۲۱
۳۲	قطمیر: ج ۶، ص: ۲۲
۳۳	قعود: ج ۶، ص: ۲۲
۳۳	قعر: ج ۶، ص: ۲۳
۳۳	قفل: ج ۶، ص: ۲۳
۳۳	قفو: ج ۶، ص: ۲۳
۳۳	قلب: ج ۶، ص: ۲۳
۳۴	قلب: ج ۶، ص: ۲۵
۳۴	اشاره
۳۵	ادامه بحث: ج ۶، ص: ۲۸
۳۶	قلد: ج ۶، ص: ۳۰
۳۷	قلع: ج ۶، ص: ۳۱
۳۷	قلیل: ج ۶، ص: ۳۱

۳۷	قلم؛ ج ۶، ص: ۳۲
۳۸	قلی؛ ج ۶، ص: ۳۳
۳۸	قمح؛ ج ۶، ص: ۳۳
۳۸	قمر؛ ج ۶، ص: ۳۳
۳۸	اشاره
۳۹	انشقاق قمر؛ ج ۶، ص: ۳۴
۴۰	اشکال دیگر؛ ج ۶، ص: ۳۷
۴۱	قمیص؛ ج ۶، ص: ۳۹
۴۱	قمطیر؛ ج ۶، ص: ۳۹
۴۱	قمع؛ ج ۶، ص: ۳۹
۴۱	قمل؛ ج ۶، ص: ۴۰
۴۲	قنوت؛ ج ۶، ص: ۴۱
۴۲	قنط؛ ج ۶، ص: ۴۲
۴۲	قنع؛ ج ۶، ص: ۴۲
۴۳	قنوان؛ ج ۶، ص: ۴۲
۴۳	قنو؛ ج ۶، ص: ۴۲
۴۳	قههر؛ ج ۶، ص: ۴۳
۴۳	قهّار؛ ج ۶، ص: ۴۳
۴۳	قاب؛ ج ۶، ص: ۴۳
۴۴	قوس؛ ج ۶، ص: ۴۴
۴۴	قاع؛ ج ۶، ص: ۴۴
۴۴	قول؛ ج ۶، ص: ۴۵
۴۵	قیام؛ ج ۶، ص: ۴۷
۴۸	قیامت؛ ج ۶، ص: ۵۳

۴۸	اشاره
۴۸	قیامت و تکامل عجیب؛ ج ۶، ص: ۵۴
۴۸	اشاره
۴۹	مرحله اول؛ ج ۶، ص: ۵۶
۵۰	مرحله دوم؛ ج ۶، ص: ۶۰
۵۰	اشاره
۵۲	دقت؛ ج ۶، ص: ۶۴
۵۳	مرحله سوم؛ ج ۶، ص: ۶۵
۵۴	قوم؛ ج ۶، ص: ۶۷
۵۴	قوة؛ ج ۶، ص: ۶۸
۵۴	مقوین؛ ج ۶، ص: ۶۸
۵۵	قیض؛ ج ۶، ص: ۶۹
۵۵	قَیل؛ ج ۶، ص: ۶۹
۵۵	ک؛ ج ۶، ص: ۷۰
۵۵	کاف؛ ج ۶، ص: ۷۰
۵۶	کأس؛ ج ۶، ص: ۷۱
۵۶	کَأَین؛ ج ۶، ص: ۷۱
۵۶	کبب؛ ج ۶، ص: ۷۱
۵۶	کبت؛ ج ۶، ص: ۷۲
۵۶	کبد؛ ج ۶، ص: ۷۲
۵۷	کبر؛ ج ۶، ص: ۷۲
۵۷	متکبر؛ ج ۶، ص: ۷۴
۵۸	کَبَار؛ ج ۶، ص: ۷۴
۵۸	کبائر؛ ج ۶، ص: ۷۴

۵۸	اشاره
۵۸	اشکال؛ ج ۶، ص: ۷۶
۵۹	لمم؛ ج ۶، ص: ۷۷
۵۹	اشاره
۵۹	از روایات لمم؛ ج ۶، ص: ۷۷
۵۹	کبائر کدام؟؛ ج ۶، ص: ۷۷
۶۱	کبکب؛ ج ۶، ص: ۸۱
۶۱	کتب؛ ج ۶، ص: ۸۱
۶۱	اشاره
۶۳	امّ الكتاب؛ ج ۶، ص: ۸۶
۶۴	نامه اعمال؛ ج ۶، ص: ۸۷
۶۵	کتب؛ ج ۶، ص: ۹۰
۶۵	کتب؛ ج ۶، ص: ۹۰
۶۵	کثر؛ ج ۶، ص: ۹۱
۶۶	کوثر؛ ج ۶، ص: ۹۳
۶۷	کدح؛ ج ۶، ص: ۹۶
۶۸	کدر؛ ج ۶، ص: ۹۶
۶۸	کدی؛ ج ۶، ص: ۹۷
۶۸	کذب؛ ج ۶، ص: ۹۷
۶۸	اشاره
۶۹	دقت؛ ج ۶، ص: ۹۸
۶۹	کرب؛ ج ۶، ص: ۹۹
۶۹	کره؛ ج ۶، ص: ۹۹
۷۰	کرسی؛ ج ۶، ص: ۱۰۰

۷۰	اشاره
۷۰	نظری بروایات؛ ج ۶، ص: ۱۰۰
۷۰	فضیلت آیه الكرسي؛ ج ۶، ص: ۱۰۱
۷۱	کرم؛ ج ۶، ص: ۱۰۳
۷۲	کره؛ ج ۶، ص: ۱۰۶
۷۴	کسب؛ ج ۶، ص: ۱۰۹
۷۴	کسد؛ ج ۶، ص: ۱۱۰
۷۴	کسف؛ ج ۶، ص: ۱۱۰
۷۵	کسل؛ ج ۶، ص: ۱۱۰
۷۵	کسو؛ ج ۶، ص: ۱۱۱
۷۵	کشط؛ ج ۶، ص: ۱۱۱
۷۵	کشف؛ ج ۶، ص: ۱۱۱
۷۶	کظم؛ ج ۶، ص: ۱۱۳
۷۶	کعب؛ ج ۶، ص: ۱۱۳
۷۷	کعبه؛ ج ۶، ص: ۱۱۵
۷۷	اشاره
۷۸	نکاتی چند؛ ج ۶، ص: ۱۱۸
۷۹	کفو؛ ج ۶، ص: ۱۲۱
۸۰	کفات؛ ج ۶، ص: ۱۲۱
۸۰	کفر؛ ج ۶، ص: ۱۲۲
۸۰	اشاره
۸۱	کفر عنادی؛ ج ۶، ص: ۱۲۵
۸۲	کفر بعد از ایمان چیست؟؛ ج ۶، ص: ۱۲۷
۸۳	قبول عمل از کفار؛ ج ۶، ص: ۱۲۸

۸۳	معتقد چرا کافر میشود؟؛ ج ۶، ص: ۱۲۸
۸۳	کافر و تارک عمل؛ ج ۶، ص: ۱۲۹
۸۴	کفر و برائت؛ ج ۶، ص: ۱۳۰
۸۴	کف؛ ج ۶، ص: ۱۳۰
۸۵	کفل؛ ج ۶، ص: ۱۳۲
۸۶	کفیل؛ ج ۶، ص: ۱۳۴
۸۶	کفی؛ ج ۶، ص: ۱۳۴
۸۶	کلؤ؛ ج ۶، ص: ۱۳۵
۸۶	کلب؛ ج ۶، ص: ۱۳۵
۸۶	کلج؛ ج ۶، ص: ۱۳۵
۸۷	کَلَف؛ ج ۶، ص: ۱۳۶
۸۷	کَلّ؛ ج ۶، ص: ۱۳۷
۸۸	کُلّ؛ ج ۶، ص: ۱۳۷
۸۸	کلالة؛ ج ۶، ص: ۱۳۸
۸۹	کَلّا؛ ج ۶، ص: ۱۴۰
۸۹	کلم؛ ج ۶، ص: ۱۴۰
۸۹	اشاره
۸۹	کلمه در قرآن؛ ج ۶، ص: ۱۴۱
۹۰	کلمات در قرآن؛ ج ۶، ص: ۱۴۳
۹۱	کلام و کلم؛ ج ۶، ص: ۱۴۶
۹۲	کَلتا؛ ج ۶، ص: ۱۴۶
۹۲	کَمّ؛ ج ۶، ص: ۱۴۶
۹۲	کمل؛ ج ۶، ص: ۱۴۷
۹۳	کَمّ؛ ج ۶، ص: ۱۴۹

۹۳	کَمَه؛ ج ۶، ص: ۱۵۰
۹۴	کند؛ ج ۶، ص: ۱۵۰
۹۴	کَنز؛ ج ۶، ص: ۱۵۰
۹۴	اشاره
۹۴	کنز حرام؛ ج ۶، ص: ۱۵۰
۹۵	نظری بروایات؛ ج ۶، ص: ۱۵۲
۹۵	کنس؛ ج ۶، ص: ۱۵۳
۹۵	کنن؛ ج ۶، ص: ۱۵۳
۹۶	کهف؛ ج ۶، ص: ۱۵۴
۹۶	اشاره
۹۶	اصحاب کهف؛ ج ۶، ص: ۱۵۴
۹۶	اشاره
۹۹	زمان واقعه؛ ج ۶، ص: ۱۶۱
۹۹	کهف در کجا بوده؟؛ ج ۶، ص: ۱۶۲
۱۰۰	منابع غیر اسلامی؛ ج ۶، ص: ۱۶۳
۱۰۰	آخرین سخن؛ ج ۶، ص: ۱۶۴
۱۰۰	کهل؛ ج ۶، ص: ۱۶۴
۱۰۱	کهن؛ ج ۶، ص: ۱۶۴
۱۰۱	کهیص؛ ج ۶، ص: ۱۶۵
۱۰۲	کوب؛ ج ۶، ص: ۱۶۶
۱۰۲	کاد؛ ج ۶، ص: ۱۶۷
۱۰۲	کور؛ ج ۶، ص: ۱۶۸
۱۰۳	کوکب؛ ج ۶، ص: ۱۶۸
۱۰۳	کون؛ ج ۶، ص: ۱۶۹

۱۰۴	کوی: ج ۶، ص: ۱۷۱
۱۰۴	کی: ج ۶، ص: ۱۷۱
۱۰۴	کید: ج ۶، ص: ۱۷۱
۱۰۴	کیف: ج ۶، ص: ۱۷۲
۱۰۵	کیل: ج ۶، ص: ۱۷۲
۱۰۵	کین: ج ۶، ص: ۱۷۳
۱۰۵	ل؛ ج ۶، ص: ۱۷۴
۱۰۵	لام: ج ۶، ص: ۱۷۴
۱۰۶	لآت: ج ۶، ص: ۱۷۵
۱۰۶	لؤلؤ: ج ۶، ص: ۱۷۶
۱۰۶	لب: ج ۶، ص: ۱۷۶
۱۰۷	لبث: ج ۶، ص: ۱۷۷
۱۰۷	لبد: ج ۶، ص: ۱۷۷
۱۰۷	لبس: ج ۶، ص: ۱۷۸
۱۰۹	لبن: ج ۶، ص: ۱۸۱
۱۰۹	لجأ: ج ۶، ص: ۱۸۱
۱۰۹	لج: ج ۶، ص: ۱۸۲
۱۰۹	لجّه: ج ۶، ص: ۱۸۲
۱۰۹	لجی: ج ۶، ص: ۱۸۲
۱۱۰	لحد: ج ۶، ص: ۱۸۲
۱۱۰	لحف: ج ۶، ص: ۱۸۳
۱۱۰	لحق: ج ۶، ص: ۱۸۴
۱۱۱	لحم: ج ۶، ص: ۱۸۴
۱۱۱	لحن: ج ۶، ص: ۱۸۵

۱۱۱	لحیة: ج ۶، ص: ۱۸۵
۱۱۲	لدد: ج ۶، ص: ۱۸۶
۱۱۲	لدن: ج ۶، ص: ۱۸۶
۱۱۲	لدى: ج ۶، ص: ۱۸۶
۱۱۲	لذذ: ج ۶، ص: ۱۸۷
۱۱۲	لذب: ج ۶، ص: ۱۸۷
۱۱۳	لزم: ج ۶، ص: ۱۸۷
۱۱۳	لسان: ج ۶، ص: ۱۸۸
۱۱۴	لُطف: ج ۶، ص: ۱۸۹
۱۱۴	لُظی: ج ۶، ص: ۱۹۰
۱۱۴	لعب: ج ۶، ص: ۱۹۱
۱۱۵	لعلّ: ج ۶، ص: ۱۹۲
۱۱۶	لعن: ج ۶، ص: ۱۹۴
۱۱۶	لعان: ج ۶، ص: ۱۹۵
۱۱۷	لغوب: ج ۶، ص: ۱۹۶
۱۱۷	لغو: ج ۶، ص: ۱۹۶
۱۱۷	لفت: ج ۶، ص: ۱۹۷
۱۱۷	لفح: ج ۶، ص: ۱۹۷
۱۱۸	لفظ: ج ۶، ص: ۱۹۸
۱۱۸	لفف: ج ۶، ص: ۱۹۸
۱۱۸	لفو: ج ۶، ص: ۱۹۸
۱۱۸	لقب: ج ۶، ص: ۱۹۹
۱۱۸	لقح: ج ۶، ص: ۱۹۹
۱۱۹	لقط: ج ۶، ص: ۱۹۹

۱۱۹	لقف: ج ۶، ص: ۲۰۰
۱۱۹	لقم: ج ۶، ص: ۲۰۰
۱۱۹	لقمان: ج ۶، ص: ۲۰۰
۱۲۰	لقاء: ج ۶، ص: ۲۰۲
۱۲۱	لکن: ج ۶، ص: ۲۰۵
۱۲۱	لکن: ج ۶، ص: ۲۰۵
۱۲۲	لم: ج ۶، ص: ۲۰۵
۱۲۲	لمح: ج ۶، ص: ۲۰۵
۱۲۲	لمز: ج ۶، ص: ۲۰۶
۱۲۲	لمس: ج ۶، ص: ۲۰۶
۱۲۳	لم: ج ۶، ص: ۲۰۸
۱۲۳	لمم: ج ۶، ص: ۲۰۸
۱۲۳	لما: ج ۶، ص: ۲۰۸
۱۲۴	لن: ج ۶، ص: ۲۰۹
۱۲۴	لهب: ج ۶، ص: ۲۰۹
۱۲۴	لهث: ج ۶، ص: ۲۱۰
۱۲۵	لهم: ج ۶، ص: ۲۱۱
۱۲۵	لهو: ج ۶، ص: ۲۱۱
۱۲۵	اشاره
۱۲۵	لهو الحدیث: ج ۶، ص: ۲۱۲
۱۲۵	غناء: ج ۶، ص: ۲۱۲
۱۲۶	زندگی لهو: ج ۶، ص: ۲۱۲
۱۲۶	لو: ج ۶، ص: ۲۱۳
۱۲۶	لات: ج ۶، ص: ۲۱۳

۱۲۶	لوح: ج ۶، ص: ۲۱۴
۱۲۶	اشاره
۱۲۷	لوح محفوظ: ج ۶، ص: ۲۱۵
۱۲۷	لوذ: ج ۶، ص: ۲۱۵
۱۲۷	لوط: ج ۶، ص: ۲۱۵
۱۲۹	لولا: ج ۶، ص: ۲۱۹
۱۲۹	لُوما: ج ۶، ص: ۲۲۰
۱۲۹	لوم: ج ۶، ص: ۲۲۰
۱۳۰	لُون: ج ۶، ص: ۲۲۰
۱۳۰	لوی: ج ۶، ص: ۲۲۱
۱۳۰	لیت: ج ۶، ص: ۲۲۱
۱۳۰	لَیْت: ج ۶، ص: ۲۲۲
۱۳۰	لیس: ج ۶، ص: ۲۲۲
۱۳۱	لیل: ج ۶، ص: ۲۲۲
۱۳۱	لین: ج ۶، ص: ۲۲۲
۱۳۱	م؛ ج ۶، ص: ۲۲۴
۱۳۱	میم: ج ۶، ص: ۲۲۴
۱۳۱	ما: ج ۶، ص: ۲۲۴
۱۳۲	مِائَةُ: ج ۶، ص: ۲۲۶
۱۳۲	متاع: ج ۶، ص: ۲۲۶
۱۳۲	اشاره
۱۳۳	متعهُ زنان: ج ۶، ص: ۲۲۷
۱۳۴	حج تمتع: ج ۶، ص: ۲۳۰
۱۳۵	متن: ج ۶، ص: ۲۳۳

۱۳۶	متی: ج ۶، ص: ۲۳۳
۱۳۶	مثل: ج ۶، ص: ۲۳۳
۱۳۶	مَثَل: ج ۶، ص: ۲۳۳
۱۳۷	مأجوج: ج ۶، ص: ۲۳۷
۱۳۸	مجدد: ج ۶، ص: ۲۳۸
۱۳۸	مجوس: ج ۶، ص: ۲۳۹
۱۳۹	محص: ج ۶، ص: ۲۴۰
۱۳۹	محق: ج ۶، ص: ۲۴۰
۱۳۹	محال: ج ۶، ص: ۲۴۰
۱۳۹	محن: ج ۶، ص: ۲۴۱
۱۴۰	محو: ج ۶، ص: ۲۴۱
۱۴۰	مخر: ج ۶، ص: ۲۴۲
۱۴۰	مخض: ج ۶، ص: ۲۴۲
۱۴۰	مدّ: ج ۶، ص: ۲۴۲
۱۴۱	مدین: ج ۶، ص: ۲۴۴
۱۴۲	مرؤ: ج ۶، ص: ۲۴۵
۱۴۲	ماروت: ج ۶، ص: ۲۴۶
۱۴۳	مرج: ج ۶، ص: ۲۴۷
۱۴۳	مرح: ج ۶، ص: ۲۴۸
۱۴۳	مرد: ج ۶، ص: ۲۴۸
۱۴۴	مرر: ج ۶، ص: ۲۴۹
۱۴۴	مرض: ج ۶، ص: ۲۵۰
۱۴۴	مرؤة: ج ۶، ص: ۲۵۰
۱۴۴	مراء: ج ۶، ص: ۲۵۱

۱۴۵	۲۵۱	مریم؛ ج ۶، ص: ۲۵۱
۱۴۵		اشاره
۱۴۵	۲۵۲	ولادت؛ ج ۶، ص: ۲۵۲
۱۴۵	۲۵۲	کرامات؛ ج ۶، ص: ۲۵۲
۱۴۶	۲۵۴	بهتان بر مریم؛ ج ۶، ص: ۲۵۴
۱۴۶	۲۵۵	عبادت مریم؛ ج ۶، ص: ۲۵۵
۱۴۷	۲۵۵	مزج؛ ج ۶، ص: ۲۵۵
۱۴۷	۲۵۶	مزق؛ ج ۶، ص: ۲۵۶
۱۴۷	۲۵۶	مزن؛ ج ۶، ص: ۲۵۶
۱۴۷	۲۵۶	مسح؛ ج ۶، ص: ۲۵۶
۱۴۸	۲۵۶	مسیح؛ ج ۶، ص: ۲۵۶
۱۴۸	۲۵۶	مسخ؛ ج ۶، ص: ۲۵۶
۱۴۸	۲۵۷	مسد؛ ج ۶، ص: ۲۵۷
۱۴۸	۲۵۷	مس؛ ج ۶، ص: ۲۵۷
۱۴۹	۲۵۸	مسک؛ ج ۶، ص: ۲۵۸
۱۴۹	۲۵۹	مساء؛ ج ۶، ص: ۲۵۹
۱۴۹	۲۵۹	مشج؛ ج ۶، ص: ۲۵۹
۱۴۹	۲۶۰	مشی؛ ج ۶، ص: ۲۶۰
۱۵۰	۲۶۰	مصر؛ ج ۶، ص: ۲۶۰
۱۵۰	۲۶۱	مضغ؛ ج ۶، ص: ۲۶۱
۱۵۰	۲۶۱	مضی؛ ج ۶، ص: ۲۶۱
۱۵۰	۲۶۱	مطر؛ ج ۶، ص: ۲۶۱
۱۵۱	۲۶۲	مطی؛ ج ۶، ص: ۲۶۲
۱۵۱	۲۶۲	مع؛ ج ۶، ص: ۲۶۲

۱۵۱	معز: ج ۶، ص: ۲۶۲
۱۵۱	معن: ج ۶، ص: ۲۶۳
۱۵۱	معاون: ج ۶، ص: ۲۶۳
۱۵۲	معی: ج ۶، ص: ۲۶۳
۱۵۲	مقت: ج ۶، ص: ۲۶۴
۱۵۲	مکت: ج ۶، ص: ۲۶۴
۱۵۳	مکر: ج ۶، ص: ۲۶۵
۱۵۳	مکة: ج ۶، ص: ۲۶۷
۱۵۴	میکال: ج ۶، ص: ۲۶۸
۱۵۴	مکن: ج ۶، ص: ۲۶۹
۱۵۵	مکاء: ج ۶، ص: ۲۷۰
۱۵۵	ملاء: ج ۶، ص: ۲۷۰
۱۵۵	اشاره
۱۵۵	ملاء اعلی: ج ۶، ص: ۲۷۱
۱۵۶	ملح: ج ۶، ص: ۲۷۲
۱۵۶	مَلق: ج ۶، ص: ۲۷۲
۱۵۶	مَلک: ج ۶، ص: ۲۷۳
۱۵۷	ملکوت: ج ۶، ص: ۲۷۵
۱۵۸	مَلک: ج ۶، ص: ۲۷۵
۱۵۸	اشاره
۱۵۸	خلقت ملک: ج ۶، ص: ۲۷۶
۱۵۸	کارگزاران خلقت: ج ۶، ص: ۲۷۶
۱۶۰	شفاعت ملائکه: ج ۶، ص: ۲۸۰
۱۶۰	ممثل و دیده شدن ملائکه: ج ۶، ص: ۲۸۱

- عصمت ملائکه؛ ج ۶، ص: ۲۸۲ ۱۶۱
- ملائکه و مرگ؛ ج ۶، ص: ۲۸۵ ۱۶۲
- ریاست جبرئیل؛ ج ۶، ص: ۲۸۶ ۱۶۳
- جن و ملک؛ ج ۶، ص: ۲۸۷ ۱۶۳
- خاتمه؛ ج ۶، ص: ۲۸۹ ۱۶۴
- ملل؛ ج ۶، ص: ۲۸۹ ۱۶۴
- ملء؛ ج ۶، ص: ۲۸۹ ۱۶۴
- ملا؛ ج ۶، ص: ۲۹۰ ۱۶۴
- من؛ ج ۶، ص: ۲۹۱ ۱۶۵
- مین؛ ج ۶، ص: ۲۹۱ ۱۶۵
- منع؛ ج ۶، ص: ۲۹۲ ۱۶۵
- منّ؛ ج ۶، ص: ۲۹۲ ۱۶۶
- اشاره ۱۶۶
- منّ بنی اسرائیل؛ ج ۶، ص: ۲۹۴ ۱۶۷
- منی؛ ج ۶، ص: ۲۹۵ ۱۶۷
- مناة؛ ج ۶، ص: ۲۹۹ ۱۶۹
- مهد؛ ج ۶، ص: ۳۰۰ ۱۶۹
- مهل؛ ج ۶، ص: ۳۰۱ ۱۷۰
- مُهَل؛ ج ۶، ص: ۳۰۱ ۱۷۰
- مهما؛ ج ۶، ص: ۳۰۱ ۱۷۰
- مهن؛ ج ۶، ص: ۳۰۲ ۱۷۰
- موت؛ ج ۶، ص: ۳۰۲ ۱۷۰
- موج؛ ج ۶، ص: ۳۰۳ ۱۷۱
- مور؛ ج ۶، ص: ۳۰۳ ۱۷۱

- ۱۷۱ موسی؛ ج ۶، ص: ۳۰۴
 ۱۷۱ اشاره
 ۱۷۲ ولادت موسی (ع)؛ ج ۶، ص: ۳۰۴
 ۱۷۳ موسی و شعیب؛ ج ۶، ص: ۳۰۷
 ۱۷۳ موسای رسول؛ ج ۶، ص: ۳۰۸
 ۱۷۴ موسی و فرعون؛ ج ۶، ص: ۳۰۹
 ۱۷۴ موسی و ساحران؛ ج ۶، ص: ۳۱۰
 ۱۷۵ بحران؛ ج ۶، ص: ۳۱۱
 ۱۷۵ خروج؛ ج ۶، ص: ۳۱۲
 ۱۷۶ در صحرای سینا؛ ج ۶، ص: ۳۱۳
 ۱۷۶ سامری؛ ج ۶، ص: ۳۱۴
 ۱۷۷ نکاتی چند دربارهٔ موسی؛ ج ۶، ص: ۳۱۶
 ۱۷۷ قتل قبطی؛ ج ۶، ص: ۳۱۶
 ۱۷۸ لَنْ تَرٰنٰی؛ ج ۶، ص: ۳۱۸
 ۱۷۹ توبه و کشتار؛ ج ۶، ص: ۳۲۰
 ۱۷۹ مال؛ ج ۶، ص: ۳۲۱
 ۱۸۰ ماء؛ ج ۶، ص: ۳۲۲
 ۱۸۱ مید؛ ج ۶، ص: ۳۲۴
 ۱۸۱ مائده؛ ج ۶، ص: ۳۲۴
 ۱۸۱ میر؛ ج ۶، ص: ۳۲۴
 ۱۸۱ میز؛ ج ۶، ص: ۳۲۴
 ۱۸۱ میل؛ ج ۶، ص: ۳۲۵
 ۱۸۲ درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

قاموس قرآن جلد ۶

مشخصات کتاب

- سرشناسه: قرشی بنابی، علی اکبر، ۱۳۰۷ -
 عنوان و نام پدید آور: قاموس قرآن / تالیف علی اکبر قرشی.
 مشخصات نشر: تهران: دارالکتب الاسلامیه، [۱۳] -
 مشخصات ظاهری: ۷ ج. در سه مجلد.
 شابک: دوره: ۹۶۴-۴۴۰-۰۷۰-۴؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۱)؛ ۳۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ؟)؛ ۳۵۰ ریال (ج. ۲، چاپ؟)؛ ۱۰۰۰۰ ریال (ج. ۱، چاپ چهارم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۲)؛ ۱۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۹۰۰ ریال (ج. ۳، چاپ چهارم)؛ ۹۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۸۰۰ ریال (ج. ۵)؛ ۸۰۰ ریال (ج. ۷)؛ ج. ۵-۷، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۴۴۰-۰۶۹-۰:
 یادداشت: ج. ۱-۴ (چاپ چهارم: ۱۳۶۴).
 یادداشت: ج. ۱ و ۲ (چاپ؟: ۱۳۵۲).
 یادداشت: ج. ۱-۴ (چاپ دوازدهم: ۱۳۸۷).
 یادداشت: ج. ۱-۴ (چاپ نهم: ۱۳۸۱).
 یادداشت: ج. ۵-۷ (چاپ؟: [۱۳]).
 یادداشت: ج. ۵-۷ (چاپ دوازدهم: ۱۳۷۶).
 یادداشت: ج. ۵-۷ (چاپ چهاردهم: ۱۳۸۴).
 یادداشت: ج. ۵-۷ (چاپ شانزدهم: ۱۳۸۶).
 یادداشت: کتابنامه.
 مندرجات: ج. ۱. الف - ث. ج. ۲. ج - د. ج. ۳-۴. ذ - عسی. ج. ۵-۷. عشر - ی.
 موضوع: قرآن -- دایره المعارف‌ها
 موضوع: قرآن -- واژه‌نامه‌ها
 رده بندی کنگره: BP۶۶/۹/ق۴ ۲ ۱۳۰۰ ی
 رده بندی دیویی: ۲۹۷
 شماره کتابشناسی ملی: م ۶۸-۵۳۲

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*

[ادامه ق؛ ج ۶، ص: ۳]

اشاره

بقیه حرف قاف

قریه: ج ۶، ص: ۳

قریه: راغب گوید: قریه نام موضعی است که مردم در آن جمع شوند، بمردم نیز قریه گویند و در هر دو معنی استعمال میشود، در باره وَ سَيَلِّ الْقَرْيَةَ يَوْسُفُ: ۸۲. بسیاری از مفسران گفته‌اند مراد «اهل القریه» است و بعضی گفته‌اند مراد از قریه خود قوم‌اند آنگاه چند آیه نقل کرده که ظاهراً مراد از قریه و قری مردمان‌اند و از علی بن الحسین علیه السلام نقل کرده که فرموده از «القری» رجال قصد شده است المنار قول راغب را نقل کرده و ردّ نمی‌کند. ولی مثال راغب «و سَيَلِّ الْقَرْيَةَ» درست نیست زیرا مراد از آن مسلماً شهر است زیرا آیه این طور است وَ سَيَلِّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا. ولی ظاهراً این قول مقبول طبرسی نیست زیرا در بیشتر جاها که مراجعه شد کلمه «اهل» مقدر میکند. همچنین زمخشری، در مجمع فرماید: قریه زمینی است دارای خانه‌های بسیار، اصل آن از قری بمعنی جمع است «قریت الماء فی الحوض» آبرو در حوض جمع کردم و نیز گفته: قریه، بلده، مدینه نظیر هم‌اند در اینجا چند مطلب را بررسی میکنیم: ۱- در بسیاری از آیات نسبت افعال بقریه داده شده مثل وَ كَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا ... اعراف: ۴. فَلَوْ لَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَا إِيمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ ... یونس: ۹۸. وَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً نَحْل: ۱۱۲.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴

در اینگونه آیات اگر قول راغب را پذیرفتیم هیچ و گرنه باید لفظ «اهل» مقدر شود ولی در آیاتی نظیر وَ إِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ بقره: ۵۸. و غیره مسلماً شهر و آبادی مراد است. ۲- قریه از قری بمعنی جمع کردن است پس قریه موضعی است که خانه‌ها را جمع کرده یا مردم را اعم از آنکه ده باشد یا شهر. و نمیشود گفت: معنای قریه فقط ده است. در قاموس آمده: «القریه: المصر الجامع» در اقرب الموارد گوید «القریه: المصر الجامع ... و تقع علی المدینه و غیرها» حتی بلانۀ مورچگان قریه النمل گویند علی هذا باید با قرینه فهمید که آیا مراد شهر است یا ده. در المنار ذیل آیه ۵۸ بقره گوید مراد از قریه شهر است ... ماده‌اش دلالت بر اجتماع دارد، بر امت نیز اطلاق شده. سپس بطور غلبه در بلاد صغیره بکار رفته ولی در این آیه بلاد صغیره درست نیست زیرا عیش رغد در بلاد بزرگ میسر است. ۳- لفظ قریه و جمع آن قری در قرآن اغلب در موارد ذمّ بکار رفته در آبادی‌هاییکه اهل ایمان نبوده و در جهالت زندگی میکردند مثل وَ كَمْ قَصِيْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً أَنْبِيَاء: ۱۱. فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا حَج: ۴۵. و غیره از این میشود بدست آورد که مراد از قریه فقط محل اجتماع مردم یا خانه‌هاست و غیر از اجتماع معنای دیگری در نظر نیست ایضا و در شهرهاییکه بصورت اجتماع و تعاون و همکاری زندگی میکردند بکار رفته مثل وَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُوا مِنْهَا اعراف: ۱۶۱. و مثل وَ سَيَلِّ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا يَوْسُفُ: ۸۲. که مراد پایتخت مصر قدیم است. لفظ مدینه نیز مثل قریه در جاهاییکه کفر و جهالت حکومت میکردند بکار رفته است مثل وَ كَانَ فِي الْمَدِينَةِ تِسْعَةٌ رَهْطٍ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ نمل: ۴۸. که مراد شهر شعیب است و مثل وَ جَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ حجر: ۶۷.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵

که مراد شهر لوط است و در آیه دیگر بآن قریه گفته وَ نَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ أَنْبِيَاء: ۷۴. وانگهی «مدن بالمكان مدونا» بمعنی اقامت در مکان است بشهر از آن مدینه گویند که محل اقامت مردم است. خلاصه: میان قریه و مدینه فرقی که قابل اعتماد باشد بدست نیامد و حتی بقریه اصحاب سبت که امر بمعروف کنندگان در آن بودند قریه گفته شده وَ سَأَلْتَهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبُحَيْرِ اعراف: ۱۶۳. بلی میشود از استعمال قرآن بدست آورد که مدینه بمعنی آبادی بزرگ و شهر است و قریه اعم میباشد. و الله العالم.

سوره: ج ۶، ص: ۵

قِسْرَةٌ: شیر. كَانَتْهُمْ حُمْرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ. فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ مَدَثْر: ۵۰ و ۵۱. گویا آنها خران رمیده‌اند که از شیر فرار کرده‌اند، قسوره جمع قسور نیز آمده بمعنی صیاد تیرانداز ولی در آیه بقربینه «حمر» ظاهراً شیر مراد است.

قَسِيسٌ: ج ۶، ص: ۵

قَسِيسٌ: عالم نصاری. در المیزان فرموده: قَسِيسٌ معرّب «کشیش» است در مجمع از زجاج نقل شده: قَسِيسٌ و قَسٌ از رؤساء نصاری است و قَسٌ در لغت بمعنی نیمه و نشر حدیث است. در اقرب الموارد گفته: با واو و نون جمع بسته میشود برای تغلیب جانب و صفت بر اسمیت. ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَرُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ مائده: ۸۲. رأفت نصاری بر مسلمین برای آنست که عده‌ای از آنها قَسِيسٌ و راهبانند (و کلام حق را برای مردم افشاء میکنند) و نیز تکبر و خود پسندی نمی‌نمایند، ناگفته نماند قَسٌ در لغت بمعنی سخن چین و چرانیدن خود آمده است شاید مراد از آن معنای دوم یا معنای اول باشد بمناسبت نشر حدیث بوسیله آنها. این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است. راغب اصل آن را جستجو کردن در شب گفته است.

قِسْطٌ: ج ۶، ص: ۵

قِسْطٌ: (بکسر - ق) عدالت. و آن از مصدری است که وصف واقع شوند مثل عدل گویند «رجل قسط»

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶

چنانکه گویند «زید عدل» و آن در عدالت و ظلم هر دو بکار میرود «قسط الوالی قسطا» یعنی حکمران بعدالت رفتار کرد «قسط قسطا و قسوطا» یعنی ستم کرد و از حق منحرف شد ولی قاموس و اقرب صریح‌اند در اینکه قسط بکسر اول بمعنی عدل و بفتح آن بمعنی ظلم و انحراف است. قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ اعراف: ۲۹. وَقَضَىٰ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ يونس: ۵۴. ایضا قسط نصیبی است که از روی عدالت باشد، جمع آن اقساط است در آیه لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ يونس: ۴. ممکن است مراد نصیب باشد. قاسط: در اقرب الموارد گفته: آن از اضداد است و بمعنی عادل و ظالم آید ولی طبرسی فرموده: قاسط بمعنی ظالم و مقسط بمعنی عادل است وَ أَنَا مِّنَ الْمُسْلِمِينَ وَ مِمَّنِ الْقَاسِطُونَ ... وَ أَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا جن: ۱۴ و ۱۵. قاسط در هر دو آیه بمعنی منحرف از حق است و إِنَّ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ مائده: ۴۲. مقسطين بمعنی عادلان میباشد. اقساط: از باب افعال بمعنی عدالت است. راغب گفته: اقساط آنست که نصیب دیگری را بدهی و آن انصاف است لذا گفته‌اند: «اقسط: اذا عدل» و اَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ حجرات: ۹. چنانکه گفته شده قسط از مصدری است که وصف واقع میشود، مفرد و جمع در آن یکسان است لذا در آیه وَ نَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ... انبياء: ۴۷. قسط صفت موازين آمده است یعنی در قیامت میزانهای عدالت می‌نهمیم.

قِسْطَاسٌ: ج ۶، ص: ۶

قِسْطَاسٌ: ترازو. وَ زِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ اسراء: ۳۵. شعراء: ۱۸۲. با ترازوی درست وزن کنید، فیومی در مصباح گفته: بقولی آن عربی است و از قسط اشتقاق یافته و بقولی لفظ رومی است معرّب شده. در آیه بکسر

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷

قاف و ضم آن خوانده شده و فقط دو بار در قرآن آمده است.

قَسَمٌ: ج ۶، ص: ۷

قسم: (بر وزن فلس) و قسمه بمعنی تجزیه و افراز است نَحْنُ قَسَمٌ مِمَّا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا زخرف: ۳۲. ما معیشت آنها را در زندگی دنیا تقسیم کرده‌ایم. استقسام: طلب قسمت است و در تقسیم نیز بکار رفته مثل وَأَنْ تَشْتَقِسُوا بِالْأَزْلَامِ مائده: ۳. و از اینکه با ازلام قسمت کنید، رجوع شود به «زلم». كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ. الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضًا مِنْ حَجَرٍ: ۹۰ و ۹۱. رجوع شود به «عضین». راجع به فَاَلْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا ذَارِيَاتٍ: ۴. رجوع کنید به «جری». قسمه: هم مصدر آمده مثل وَإِذْ خَضَرَ الْقِشْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ فَارزُقُوهُمْ مِنْهُ نساء: ۸. و هم بمعنی مفعول مثل وَتَبْتُهُمْ أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ بَيْنَهُمْ ... قمر: ۲۸. بگو آب میان آنها و شتر صالح مقسوم است. أَهْمُ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ زخرف: ۳۲.

قسم: ج ۶، ص: ۷

قسم: (بر وزن فرس) سوگند. وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ واقعه: ۷۶. اگر بدانید آن سوگند بزرگی است. «اقسم بالله» یعنی سوگند یاد کرد بخدا، اصل آن چنانکه راغب گفته از قسامه است و قسامه بنا بر قول اقرب الموارد جماعتی است که بر چیزی سوگند می‌خورند و آنرا میگیرند و یا بچیزی گواهی میدهند. راغب گفته: قسامه سوگندهائی است که بر اولیاء مقتول تقسیم میشود یعنی چون ادعا کردند زید عمرو را کشته باید هر یک در صورت عدم شاهد بر ادعای خویش قسم بخورند. علی هذا معنای قسمت در قسم بمعنی سوگند نیز ملحوظ است. افعال قسم در قرآن بیشتر از باب افعال آمده مثل وَأَقْسِمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ ... انعام: ۱۰۹. فَمَا أَقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ. وَمَا لَمْ تُبْصِرُوا حاقه: ۳۸ و ۳۹. از مفاعله و تفاعل نیز آمده است

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸

مثل: وَقَسِمَهُمَا إِنِّي لَكُلَّمَا لِمَنِ النَّاصِحِينَ اعراف: ۲۱. یعنی سوگند اکید یاد کرد که من بشما از خیر خواهانم. مفاعله در اینجا بین الاثنین نیست مثل «سافرت شهر» احتمال قوی آنست که برای مبالغه باشد. و مثل قَالُوا تَقَاسَمُوا بِاللَّهِ لَكَيْتَنَّهُ وَ أَهْلُهُ نمل: ۴۹. گفتند سوگند یاد کنید بخدا که صالح و اهلش را شب هنگام مقتول میکنیم.

قسو: ج ۶، ص: ۸

قسو: قَسُو و قَسَوْه و قَسَاوَه بمعنی سنگدلی است «قسا قلبه قسوا: ... صِلْبَ و غَلْظًا» راغب گوید: اصل آن از «حجر قاس» است یعنی سنگ سخت. طبرسی فرموده: قسوه رفتن نرمی و رحمت است از دل و صلابت هر چیز را قسوه گویند. ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ... بقره: ۷۴. سپس دلهای شما مانند سنگها سخت و یا از آن سختتر گردید. وَ جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً مائده: ۱۳. دلهای آنها را سخت کردیم.

قشعر: ج ۶، ص: ۸

قشعر: اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْكِتَابِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَذَانِي تَقْشَعْرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ... زمر: ۲۳. قشعریره بمعنی لرزه است و اقشعرار جلد بمعنی لرزیدن پوست است «اقشعر جلد» یعنی پوستش لرزید و منقبض شد ترجمه آیه: خدا بهترین حدیث را نازل کرده و آن کتابی است آیاتش شبیه هم و قابل انعطاف بیکدیگر، پوست کسانی که از خدا میترسند از آن میلرزد. این کلمه یکبار بیشتر در قرآن مجید نیامده است.

قصد: ج ۶، ص: ۸

قصد: این کلمه و مشتقات آن در قرآن بمعنی راست و متوسط و معتدل بکار رفته «قَصَدَ فِي النَّفَقَةِ: تَوَسَّطَ بَيْنَ الْأَسْرَافِ وَ التَّقْصِيرِ» وَ

أَقْصِدْ فِي مَشِيكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ لِقَمَان: ۱۹. در راه رفتن معتدل باش و صدایت را آهسته کن لَوْ كَانَ عَرْضاً قَرِيباً وَ سَفِراً قَاصِداً لَأَتَّبَعُوكَ توبه: ۴۲. اگر خواسته تو مالی زود رس و سفری متوسط و آسان بود حتما از تو پیروی میکردند.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹

وَ عَلَى اللَّهِ قَصِيدُ السَّبِيلِ وَ مِنْهَا جَائِزٌ وَ لَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ نحل: ۹. قصد چنانکه گفته‌اند بمعنی قاصد است یعنی هدایت براه راست و متوسط بعهدۀ خداست و بعضی از راهها از حق منحرف‌اند اگر خدا میخواست همه شما را اجبارا هدایت میکرد. مثل إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى اللَّيْلِ: ۱۲. وَ إِذِ انْغَشَيْتَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلُمِ الَّذِي دَعَا اللَّهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ ... لِقَمَان: ۳۲. مقتصد کسی است که راه راست رود و در کارش مستقیم باشد یعنی چون موجی مانند سایبانها آنها را پوشانید خدا را در حال اخلاص بندگی میخوانند و چون نجاتشان داد و بخشی رسانید بعضی از آنها در راه راست‌اند و در فطرت توحید که در دریا بیدار شده می‌مانند «منهم» ظاهرا اشاره بقلمه است مثل مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ مائده: ۶۶. فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ فَاطر: ۳۲. مقتصد معتدل و متوسط میان ظالم و سابق بخیرات است این آیه نظیر تقسیم اصحاب یمین، اصحاب شمال و سابقون میباشد. در «صفو» مشروحا در باره آن بحث کرده‌ایم.

قصر: ج ۶، ص: ۹

قصر: بچند معنی آمده است. ۱- کوتاهی و ضد درازی. فعل آن از ضرب یضرب و بوزن (فلس و عنب) آمده چنانکه در اقرب الموارد است در مفردات و مصباح فقط «وزن عنب» گفته شده و از باب تفعیل نیز آید مثل مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ فَتَح: ۲۷. در حالیکه سر خویش تراشیده و موی خود را کوتاه کرده‌اید، تقصیر آنست که شخص در آخر عمل حج یا عمره مقداری از موی سر یا صورت خویش را بزند و یا مقداری از ناخنش را، بقول طبرسی از آیه بدست می‌آید که شخص میان حلق و تقصیر مخیر است. وَ إِذِ انْصَرَفْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰

إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا ... نساء: ۱۰۱. قصر صلوة عبارت از دو رکعت خواندن نمازهای چهار رکعتی است. و در آن سه استعمال هست: قصر صلوة، تقصیر صلوة، اقصار صلوة و هر سه بیک معنی است در مصباح گفته: لغت عالی قصر الصلوة است که در قرآن آمده است. ناگفته نماند: ظهور آیه در صلوة خوف است بقرینه إِنْ خِفْتُمْ ... علی هذا آیه از قصر صلوة در سفر امن ساکت است در جوامع الجامع فرموده قصر بنص قرآن فقط در صلوة خوف است که فرموده إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ ... و در حال امن بنص رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ ثابت است ابو حنیفه آنرا واجب میدانند مذهب اهل بیت علیهم السلام نیز همین است ولی در نظر شافعی تخیر است. بنظر می‌آید: که قصر صلوة ابتدا در صلوة خوف مشروع گشته، سپس بوسیله روایات در مطلق نمازهای سفر و لو در حال امن باشد لازم آمده است. وَ إِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ اعراف: ۲۰۲. اقصار بمعنی امساک و دست کشیدن از کار است که یک نوع کوتاهی است «أَقْصَرَ مِنَ الْأَمْرِ: أَنْتَهَى وَ أَمْسَكَكَ مَعَ الْقَمَدِ عَلَيْهِ» یعنی برادرانشان در گمراهی یاریشان میکنند و از یاری کوتاهی نمیکنند و دست بر نمیدارند. وَ عِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ صافات: ۴۸. قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ بمعنی زنانی است که نگاهشان را از دیگران کوتاه کرده‌اند و بدیگران نگاه نمیکنند و مهر نمیورزند و نگاه و علاقه‌شان منحصر بشوهران خویش است در اقرب الموارد گفته: «امرأة قاصرة الطرف» یعنی زنیکه جز بشوهر خویش نگاه نمیکنند رجوع شود به «طرف» بر وزن عقل ۲- قَصِيرٌ بمعنی حبس، فعل آن از نصر ينصر آید «قصر الشيء قصرًا: حبسه» حورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْحَيَامِ رحمن: ۷۲. زنان سیمین تن که در خیمه هستند شاید مقصورات بمعنی محبوسات باشد

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱

یعنی زنانیکه مصون‌اند و در خانه‌های خویش‌اند و مبتذل و هر جائی نیستند و شاید بمعنی مستورات باشد یعنی از نامحرمان پوشیده‌اند که قصر بمعنی ستر نیز آمده است احتمال قوی آنست که بمعنی مخصوصات و منحصرات باشد یعنی زنانیکه فقط بشوهر خویش مخصوص‌اند مثل لَمْ يَطْمِئِنُّوا بِأَنْسِ قَبْلَهُمْ وَالْأَخْيَارُ رَحِمَنُ: ۷۴. جن و انسی بآنها دست نزده است. ۳- قصر بمعنی خانه و عمارت، و بئرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرِ مَشِيدٍ حَجَّ: ۴۵. چه بسا چاه معطل که آب بر ندارد و چه بسیار خانه مرتفع یا گچکاری شده که اهلش هلاک شده‌اند. طبرسی فرموده: قصر خانه‌ایست دارای حصار که در آن مقصور و محبوس است. در قاموس و اقرب گفته: قصر بمعنی منزل و هر اطاقی است که از سنگ بنا شده باشد در اقرب عمارت رفیع نیز گفته است. قول طبرسی اصح و با معنای اصلی منطبق است. جمع قصر قصور است مثل تَتَجِدُونَ مِنْ سِيَاهِهَا قُصُورًا وَ تَنْحُوتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا اعراف: ۷۴. در هموارهای زمین قصرها میسازید و از کوهها خانه‌ها می‌تراشید. اِنِّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ مرسلات: ۳۲ و ۳۳. از جمله معانی قصر که در قاموس و اقرب آمده درخت ضخیم است راغب قصر را در آیه بقولی ریشه درختان و مفرد آنرا قصره میگوید، طبرسی از سعید بن جبیر ریشه درختان بزرگ نقل میکند و خود آنرا معنی معروف میدانند یعنی آتش جهنم شراره‌هایی بزرگی قصر یا مثل درختان بزرگ میاندازد گوئی شترهای زرداند.

قصص: ج ۶، ص: ۱۱

قصص: (بفتح ق، ص) سرگذشت و تعقیب و نقل قصه. مصدر و اسم هر دو آمده است. طبرسی ذیل آیه ۶۲ بقره فرموده: قصص بمعنی قصه و سرگذشت است و در ذیل آیه ۱۱۱ یوسف فرموده: قصص خبری است که بعضی پشت سر بعضی باشد از قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲

اخبار گذشتگان علی هذا قصص مفرد است، راغب آنرا جمع دانسته و گوید: قصص اخباری است پی جوئی و پیروی شده. اصل قص و قصص بمعنی پی جوئی است «قَصَّ اَثَرَهُ قَصًّا وَ قَصَّ صَاءً: تَتَّبَعَهُ شَيْئًا بَعْدَ شَيْءٍ»، سرگذشت را از آن قصص و قصه گویند که گویند آنرا تعقیب میکند و در دنبال آنست. فَلَمَّا جَاءَهُ وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ قصص: ۲۵. چون موسی پیش شعیب آمد و سرگذشت خویش را حکایت کرد گفت نترس از قوم ستمکار نجات یافتی. در مجمع و اقرب و مصباح گفته: «قَصَّ الخبر» یعنی سرگذشت را آنطور که بود حکایت کرد. وَ قَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ ... قصص: ۱۱. مادر موسی بخواهرش گفت: او را بجوی «قص» در اینجا در معنای اصلی بکار رفته. نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ ... یوسف: ۳. بعضی قصص را در آیه مصدر گرفته و احسن البیان گفته‌اند ولی اسم بهتر است یعنی ما بهترین سرگذشت را برای تو حکایت میکنیم. قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَازْتَدَا عَلِيٌّ اَثَارَهُمَا قَصَّ صَاءً كهف: ۶۴. قصصا در آیه بمعنی پی جوئی و اتباع اثر است و آن مصدر است در موضع حال، تقدیرش «يقصان الاثر قصصا» میباشد یعنی گفت: آن همان است که میجستیم و پی جویند بنشانه قدمهای خویش باز گشتند.

قصص: ج ۶، ص: ۱۲

اشاره

قصاص: مقابله بمثل در جنایت عمدی. قصاص را از آن قصاص گویند که در تعقیب جنایت و در پی آنست (مجمع). وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ بقره: ۱۷۹. برای شما در قصاص زندگی هست ای عاقلان تا از قتل نفس بپرهیزید، اگر انسان بداند که در صورت کشتن کسی او را خواهند کشت کسی را نمیکشد

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳

و این سبب حیا و زنده ماندن مردم میشود لذا فرموده «فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» در «حی» راجع باین جمله که جمله «القتل انفی للقتل» را از رونق انداخت سخن گفته‌ایم کلمه «یا اُولی الْأَلْبَابِ» خطاب است بهر صاحب عقل از هر مذهب و ملت که باشد و صاحبان عقل و اندیشه خواهند دانست که حکم قصاص بصلاح جامعه و سبب حفظ حیات جامعه است.

قصاص در قرآن؛ ج ۶، ص: ۱۳

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْمَأْنُتِيُّ بِالْمَأْنُتِيِّ فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَحِيهِ شَيْءٌ فَالْبِاعُ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ... بقره: ۱۷۸.۱- از این آیه روشن میشود که حس انتقام و عاطفه هر دو در اسلام مراعات شده اگر طرف در قتل عمدی بخواهد انتقام بکشد مجاز است و اگر بخواهد عفو کند باز مجاز است «فَمَنْ عَفِيَ لَهُ مِنْ أَحِيهِ» آمدن لفظ «اخ» برای تحریک عاطفه و رحمت است پس قصاص یک انتقام خشن و بی‌بدل نیست بلکه بدل و عوض هم دارد و آن عفو و گرفتن خونبهاست. ۲- مراد از کُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ تشریح قصاص در اسلام است و مراد از «القتلی» کشته شدگان عمدی است و در قتل خطائی و شبیه بعمد قصاص نیست. عده‌ای از قانونگذاران و نویسندگان قصاص را مخالف مصلحت و عاطفه دانسته و آنرا حکمی ناروا قلمداد کرده‌اند و بجای آن زندان گذاشته‌اند ولی گویند از روزیکه زندان جای قصاص را گرفته شماره قتل در عالم رو بکثرت نهاده و در کتاب «سیری در اسلام» در بحث زندان و مضرات آن از لحاظ معطل ماندن نیروی فعّاله و تأمین زندانیان و دستگاه قضائی و اجرائی و حفظ آن و اینکه زندان دردی را دوا نکرده و بلکه بر آن افزوده است به تفصیل بحث شده، ملت چه تقصیری

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴

دارد که تأمین این همه قاتلان و محافظین آنها را بعهدہ بگیرد، کوتاه سخن آنکه قرآن در یک کلمه مطلب را تمام کرده و چنانکه گذشت فرموده «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ» و تصدیق آنرا بصاحبان عقل و گذاشته آنها که قصاص را مخالف مصلحت جامعه میدانند اولو الالباب نیستند با وجود این در جامعه‌های مزبور استثناها قائل شده و در موارد مخصوص آنرا اجرا مینمایند و از رادیوها و روزنامه‌ها می‌شنویم که از قول خویش توبه کرده و قصاص را پیش میکشند. ۳- اینکه فرموده: الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْمَأْنُتِيُّ بِالْمَأْنُتِيِّ یعنی آزاد در مقابل آزاد، عبد در مقابل عبد، زن در مقابل زن است اگر عبد، زن در مقابل زن است اگر بگوئیم مفهوم دارد منظور این میشود: آزاد را در مقابل آزاد میکشند ولی اگر آزاد عبد را بکشد او را در مقابل عبد نمیکشند، و اگر اثبات حصر و تساوی و نفی امتیاز باشد معنی این میشود: در مقابل یک نفر فقط یک نفر بکشید چنانکه رسم جاهلیت قبل از اسلام و جاهلیت کنونی است که اولیاء مقتول در صورت قوی بودن بجای مقتول چندین نفر حتی ده نفر را میکشند و میکشند. و آیه وَ مَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ اسراء: ۳۳. مؤید احتمال دوم است که میگوید ولی مقتول اسراف در قتل نکند یعنی در مقابل یک نفر فقط یک نفر بکشد و... آیه وَ كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ... مائده: ۴۵. که درباره یهود است از لحاظ وضع قصاص و عفو آن که مضمون «فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ» است مثل آیه گذشته میباشد و النَّفْسَ بِالنَّفْسِ مطلق است یعنی نفس در مقابل نفس است و در مقابل مقتول قاتل را میکشند خواه مقتول مرد باشد یا زن و خواه عبد باشد یا آزاد

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵

همچنین قاتل هر کدام باشد. و الله العالم. و نیز چشم در مقابل چشم است تا آخر، همه مطلق‌اند و اگر فردی از روی عمد چشم فرد دیگر را کور کند چشم او را کور میکنند و فرقی بین جانی و جنایت شده نیست. «وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ» نیز همینطور است و برای مطلق زخمها ضارب و مضروب هر کس باشد قصاص معین میکنند. و الله اعلم. ظاهراً: این آیه تفسیر آیه كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ است و

نفس در مقابل نفس و عضو در مقابل عضو است بی آنکه امتیازی و فرقی از حیث آزاد، بنده، زن و مرد بودن در نظر باشد این است آنچه از بررسی قرآن مجید بدست می‌آید. و الله اعلم. الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ بقره: ۱۹۴. ماه حرام در مقابل ماه حرام است و اگر کسی احترام آنرا مراعات نکند طرف نیز مجبور بمراعات نیست و همه محترما دارای قصاص و مقابله بمثل‌اند و اگر کسی بشما تجاوز کرد همانطور باو تجاوز کنید.

قصف: ج ۶، ص: ۱۵

قصف: شکستن «قصف الشيء قصفا: كسره» لازم و متعدی هر دو آمده است فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ اسراء: ۶۹. راغب گوید: باد قاصف آنست که هر چه از درخت و بناء در مسیرش باشد میشکند این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده و گاهی معنای ازدحام میدهد که یکنوع دفع و شکستن یکدیگر است در نهاییه نقل شده چون رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَارِدَ مَدِينَةَ شَدَنَدَ يَكِي از يهود گفت: «ترکت بنی قیلۀ یتقاصفون علی رجل یزعم انه نبی» فرزندان قیلۀ را در حالی گذاشتم که بر مرد مدعی نبوت ازدحام میکردند.

قصم: ج ۶، ص: ۱۵

قصم: شکستن. «قصم العود: كسره و ابانه» چوب را شکست و از هم جدا کرد وَ كَمْ قَصَمْنَا مِنْ قُوَيْهِ كَانَتْ ظَالِمَةً انبياء: ۱۱. چه بسا قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶
مردمان را که ظالم بودند هلاک کردیم قصم در آیه بمعنی هلاک است «قصم» بر وزن صرد مردیست که حریف را میشکند و مغلوب میکند در نهج البلاغه خطبه ۱۴۹ درباره فتنه فرموده «من اشرف لها قصمته» هر که بآن مشرف شود خوردش میکند، این کلمه یکبار بیشتر در قرآن نیامده است.

قصو: ج ۶، ص: ۱۶

قصو: (بر وزن فلس) دوری. «قصا المكان قصوا: بعد- قصا عن القوم: تباعد»، قصی یعنی دور. اقصی یعنی دورتر. قصوی مؤنث اقصی است. فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَدَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا مريم: ۲۲. مريم بعیسی حامله شد و وی را بمکان دوری برد و از اهلش در مکانی دور گوشه گرفت. وَ جَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى يس: ۲۰. از انتها و دورترین قسمت شهر مردی شتابان آمد. سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى ... اسراء: ۱. مراد از مسجد اقصی کلیسای شهر اورشلیم است که بعد از اسلام مبدل بمسجد شد علت تسمیه آن باقصی در «سری» گذشت. إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَ هُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى انفال: ۴۲. آنگاه که شما در نزدیکترین کناره بمدینه بودید و مشرکین در دورترین کناره بودند، آیه موضع مسلمین و مشرکین را در جنگ «بدر» بیان میکند.

قضب: ج ۶، ص: ۱۶

قضب: فَأَنْتَبْنَا فِيهَا حَبًّا. وَ عِنَبًا وَ قَضْبًا عبس: ۲۷ و ۲۸. ظاهرا مراد از قضب تره خوردنی است و بواسطه پشت سر هم چیده شدن قضب گفته شده زیرا قضب در اصل بمعنی قطع است «قضبه قضبا: قطعه» آنرا علف نیز گفته‌اند ولی در «اب» گذشت که تره خوردنی است و از اینکه آنرا رطبه و «قت» گفته‌اند باید تره خوردنی در آیه مراد باشد.

قض: ج ۶، ص: ۱۶

قض: منهدم کردن. «قَضَ الْحَائِطُ: هَدَمَهُ هَدْمًا عَنِيفًا» خراب شدن و افتادن دیوار را «انقض الحائط» گویند. فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقُصَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷

کهف: ۷۷. آندو در آن شهر دیواری یافتند که میخواست بیافتد در این آیه «اراده» در جامد بکار رفته بقول المیزان استعمال آن بطور مجاز است. در مجمع بعد از اشاره بمجاز بودن فرموده: آن از کلام فصیح عرب است و در اشعارشان بسیار دیده میشود شاعر گوید: یرید الزمخ صدر ابی براء و یرغب عن دماء بنی عقیل نیزه سینۀ ابا براء را اراده میکند و میخواهد در آن فرو رود و از ریختن خونهای فرزندان عقیل رو گردان است. این کلمه فقط یکبار در قرآن مجید آمده است رجوع شود به «رود».

قضاء؛ ج ۶، ص: ۱۷

قضاء: قضاء در اصل بمعنی فیصله دادن بامر است قولی باشد یا فعلی از خدا باشد یا از بشر (راغب) طبرسی ذیل آیه ۱۱۷ بقره فرموده: قضا و حکم نظیر هم‌اند و اصل آن بمعنی فیصله دادن و محکم کردن شیء است: قاموس آنرا حکم، صنع، حتم و بیان معنی کرده است. این لفظ در قرآن مجید در چندین معنا بکار رفته که هر یک نوعی فیصله دادن و تمام کردن است: ۱- اراده. مثل وَاذِ قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ بقره: ۱۱۷. در آیه دیگر بجای «قضی» اراده آمده است إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذْ أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ یس: ۸۲.۲- حکم و الزام. مثل وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ اسراء: ۲۳. پروردگار تو حکم کرده که جز او را نپرستید. ۳- اعلام و خبر دادن. مثل وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ ... اسراء: ۴. به بنی اسرائیل در کتاب اعلام کردیم که حتما حتما دو بار در زمین افساد خواهید کرد. وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الْأَمْرَ ... حجر: ۶۶. بلوط علیه السلام آنکار را اعلام کردیم. ۴- تمام کردن. مثل فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ ... قصص:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸

۲۹. چون موسی مدت را تمام کرد و با اهلش براه افتاد ... فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ بقره: ۲۰۰. در آیه فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا ... احزاب: ۳۷. مراد تمام کردن حاجت بوسیله طلاق دادن است طبرسی فرموده: کسیکه بخواسته‌اش برسد گویند: «قضی وطره» ایضا آیه: إِذْ أَقْضُوا مِنْهُنَّ وَطَرًا در ذیل همین آیه است. ۵- فعل. مثل فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ طه: ۷۲. بکن هر چه میکنی. فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قِصَص: ۱۵. گفته‌اند «قضی علیه» یعنی مرگ را بر او وارد کرد و او را کشت ظاهرا «قضی» در اینگونه موارد بمعنی تمام کردن است یعنی موسی مثنی بر او زد و کار او را تمام نمود و نَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَأْكُوثُونَ زخرف: ۷۷. گویند ای مالک پروردگارت کار را بر ما تمام کند و ما را بمیراند گوید شما ماندنی هستید ایضا آیه لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فِيمَوْتُوا فَاطر: ۳۶. کار آنها تمام کرده نمیشود تا بمیرند. فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سِنِينَ فِي يَوْمَيْنِ فصلت: ۱۲. پرداخت آنها را و تمام کرد، هفت آسمان در دو دوران. در اقرب الموارد آمده: «قضی الشیء» کار را بطور محکم انجام داد. فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ... ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ یونس: ۷۱. ظاهرا قضا در این آیه بمعنی اداء و تنفیذ است. و تعدیه با «الی» برای افاده ایصال و رساندن است چنانکه در المنار گفته یعنی کارتان را جمع و محکم کنید سپس همان تصمیم و اراده را بر من برسانید (و مرا بکشید). يَا أَيُّهَا كَانَتْ الْقَاضِيَةَ حَاقَّةً: ۲۷. گفته‌اند: ضمیر «لِئْتَهَا» راجع بمرگ در دنیا و ظاهرا قاضی بمعنی تمام کننده است یعنی کافر در آخرت میگوید:

ای کاش مرگ دنیا کار مرا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹

تمام میکرد و دیگر زنده نمیشدم. وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا مريم: ۲۱. مقضی بمعنی تمام شده و حتمی است مثل قَضَىٰ الْمَأْمُورُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ یوسف: ۴۱.

قَطْرٌ؛ ج ۶، ص: ۱۹

قَطْرٌ: (بضم قاف) کنار و طرف. جمع آن اقطار است **إِنْ أَشِيتَ تَطْعُتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانفُذُوا** رحمن: ۳۳. اگر توانستید از اطراف آسمانها نفوذ کنید، نفوذ کنید ایضا آیه ۱۴، احزاب مفرد آن در قرآن نیامده است.

قَطْرٌ؛ ج ۶، ص: ۱۹

قَطْرٌ: (بکسر قاف) مس مذاب در قاموس و مفردات و اقرب آمده: «القطر: اللّحاس المذاب» **حَتَّىٰ إِذِهَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قَطْرًا** كهف: ۹۶. چون آنرا گداخت گفت مس گداخته بیاورید تا بر آن بریزم طبرسی از ابو عبیده آهن مذاب نقل کرده و گوید علت تسمیه قلع مذاب و آهن مذاب بقطر تقاطر آنهاست بهنگام مذاب شدن و آنرا در آیه، آهن یا روی یا مس مذاب گفته است.

قَطْرَانٌ؛ ج ۶، ص: ۱۹

قَطْرَانٌ: **سَيَرَّابِيْلَهُمْ مِّنْ قَطْرَانٍ** ابراهیم: ۵۰. طبرسی فرموده: در آن سه وجه است. ۱- بفتح قاف و کسر طاء. ۲- بفتح قاف و سکون طاء. ۳- بکسر قاف و سکون طاء. در اقرب نیز چنین آمده است. بعضی آنرا «قَطْرَانٌ» خوانده‌اند یعنی مس مذابیکه حرارتش بنهایت رسیده است. در مجمع فرموده: قَطْرَانٌ چیزی است سیاه، بدبو، چسبنده که آنرا بر شتر می‌مالند یعنی پیراهن گناهکاران از اینگونه چیز است و روی بدنشان را پوشانده است. در کشف گفته: آن صمغی است که از درختی بنام ابهل ترشح میکند آنرا می‌پزند و شتر آبله‌دار را روغن مالی میکنند در حرارت آن دانه‌های آبله و حتی پوست شتر میسوزد و گاهی بجوف آن هم میرسد آن سیاه رنگ و بدبو است. در مصباح و قاموس و اقرب نیز نظیر کشف گفته‌اند.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰

ناگفته نماند: قَطْرَانٌ فقط یکبار در قرآن مجید آمده و نکره است یعنی پیراهن آنها از قَطْرَانٌ بخصوصی است در روایت ابی الجارود از حضرت باقر علیه السلام قَطْرَانٌ مس مذاب شدید الحرارة معنی شده ولی سند آن درست نیست.

قَنْطَارٌ؛ ج ۶، ص: ۲۰

قَنْطَارٌ: **وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقَنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بَدِينَارٍ لَّا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ** ... آل عمران: ۷۵. از مقابله با دینار میتوان فهمید که قَنْطَارٌ مال کثیر است. راغب گفته: قَنْطَارٌ جمع قَنْطَرَةٌ است (قَنْطَرَةٌ بمعنی پل است) مال قَنْطَرَةٌ یعنی مالیکه زندگی را راه میاندازد همانطور که از پل عبور میکنند این مال هم زندگی از روی آن عبور میکند (یعنی مال کافی) و اندازه آن فی نفسه محدود نیست ... بعضی قدر آنرا چهل اوقیه و حسن آنرا هزار و دوست دینار و بعضی مقداری از طلا که پوست گاوی را پر کند گفته‌اند. در مجمع فرموده: قَنْطَارٌ مال کثیر و عظیم است، اصل آن بمعنی محکم کردن است «قَنْطَرْتُ الشَّيْءَ: أَحْكَمْتَهُ» بقولی اصل آن از قَنْطَرَةٌ بمعنی پل است ... **وَالْقَنْطَارِ الْمَمْنُطَرَةُ** ... آل عمران ۱۴ مَقْنَطَرَةٌ بمعنی قَنْطَارٌ شده و جمع شده است مثل درهمه و دنانیر مدنره مراد تأکید و کثرت است. ناگفته نماند قَنْطَارٌ جمع قَنْطَارٌ است چنانکه در مجمع و اقرب گفته و قَنْطَارٌ جمع قَنْطَرَةٌ بمعنی پل است ولی راغب قَنْطَارٌ را جمع قَنْطَرَةٌ گفته است.

قَطٌّ؛ ج ۶، ص: ۲۰

قَطٌّ: (بکسر قاف) حصّه و نصیب و **قَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قَطًّا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ** ص: ۱۶. و آن بفتح قاف مصدر است بمعنی قطع و بکسر

قاف اسم است بمعنی شیء مقطوع و مفروز. بصحیفه و مکتوب نیز قَطُّ گویند که آن قطعه‌ای از کاغذ است بحصّه و نصیب قط گویند که مفروز معین است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱

و آن در آیه بکسر قاف اسم است بمعنی حصّه و نصیب یعنی گفتند: پروردگارا بهره ما را از عذاب زودتر از روز قیامت برسان. این مسخره‌ای است از آنها نسبت بوعده عذاب لذا در ما بعد آن آمده: «اصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ» ... این کلمه فقط یک بار در قرآن آمده است.

قطع: ج ۶، ص: ۲۱

قطع: بفتح قاف بریدن. اعم از آنکه محسوس باشد مثل وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَیْدِیَهُمَا ... مائده: ۳۸. یا معقول مثل وَیَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖ اَنْ یُّوَصَّلَ بقره: ۲۷. براه رفتن قطع طریق گویند گوئی راه ممتد در اثر راه رفتن قطعه قطعه میشود و لَّا یَقْطَعُونَ وَاَدِیًّا اِلَّا کَتَبَ لَهُمْ توبه: ۱۲۱. اِنَّکُمْ لَتِیَاتُونَ الرَّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِیْلَ عنکبوت: ۲۹. آیه درباره قوم لوط علیه السلام است ظاهراً مراد از قطع سبیل قطع تناسل است که آنها با توجه بلواط و اعراض از زنان راه تناسل را قطع میکردند، بقولی مراد قطع راه مسافرین و منع عبور آنهاست ولی معنی اول موافق سیاق است. تقطیع: برای کثرت و مبالغه است اَنْ یُقْتَلُوا اَوْ یُصَلَّبُوا اَوْ تُقَطَّعَ اَیْدِیَهُمْ وَارْجُلُهُمْ مِنْ خِلافِ مائده: ۳۳. مَا کُنْتُ قَاطِعَةً اَمْرًا حَتّٰی تَشْهَدُوْنَ نمل: ۳۲. قطع امر تصمیم درباره آن یعنی من بکاری تصمیم نمیگیرم تا شما حاضر باشید.

قطع: ج ۶، ص: ۲۱

قطع: (بکسر قاف) تکه و مقداری از شیء فَاَسْرِبْ بِاَهْلِکَ بِقَطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ هود: ۸۱. با عائله خویش در قسمتی از شب برو. جمع آن قطع بر وزن عنب است وَفِی الْاَرْضِ قِطْعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ رعد: ۴. در زمین قطعه‌های مجاور هم هست.

قطف: ج ۶، ص: ۲۱

قطف: چیدن. «قطف الثمره قطفا: جناه و جمعه». فی جَنَّةٍ عَالِیَةٍ قُطُوفُهَا دَانِیَةٌ حاقه: ۲۲ و ۲۳. قطوف جمع قطف (بکسر قاف) است و آن بمعنی مقطوف (ثمره چیده شده) میباشد اقرب الموارد گوید: خوشه را در وقت چیده شدن قطف گویند یعنی: در بهشتی والا که

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲

میوه‌های آن باهل تناول نزدیک است و در اختیار آنهاست. وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا تَذَلِّیْلًا انسان: ۱۴. میوه‌های آن رام و در اختیار خورنده است.

قطمیر: ج ۶، ص: ۲۲

قطمیر: (بکسر قاف) وَالَّذِیْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُونِهِ مَا یَمْلِكُوْنَ مِنْ قِطْمِیرِ فاطر: ۱۳. قطمیر را پوست هسته خرما شیار هسته، نقطه سفید در پشت هسته پرده شکاف هسته و غیره گفته‌اند و آن چنانکه راغب گفته: مثلی است برای چیز بی‌قیمت یعنی آنانکه جز خدا میخوانید پوسته هسته خرمائی مالک نیستند.

قعود؛ ج ۶، ص: ۲۲

قعود: نشستن. وَ أَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ جَن: ۹. ما در مقاعد آسمان برای استراق سمع می نشستیم. بکوتاهی از کار نیز اطلاق میشود مثل وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ توبه: ۹۰. آنکه بخدا و رسول دروغ گفتند کوتاهی کردند إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ توبه: ۸۳. قعود: جمع قاعد نیز آمده است مثل سجود جمع ساجد الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيمَا وَ قُعُودًا وَ عَلَى جُنُوبِهِمْ آل عمران: ۱۹۱. قیام جمع قائم و قعود جمع قاعد است یعنی آنکه خدا را در حال ایستاده و نشسته و خوابیده یاد میکنند. قعید: صفت مشبهه و مفید دوام است لذا طبرسی در إِذْ يَتَلَقَى الْمُتَلَفِّينَ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشَّمَالِ قَعِيدٌ ق: ۱۷. فرموده مراد از قعید ملازمی است که پیوسته هست نه قاعد ضِدَّ قائم و اهل لغت آنرا حافظ گفته‌اند. مقعد: مصدر میمی و اسم مکان هر دو آمده است مثل فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ توبه: ۸۱. که مصدر میمی است و مثل فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ قمر: ۵۵. که اسم مکان میباشد. یعنی: در مجلس راستین نزد پادشاه توانا. مقاعد: جمع مقعد است وَ إِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ آل عمران: ۱۲۱. و چون از نزد عائله‌ات خارج شدی برای مؤمنان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳

مواضعی برای جنگ آماده میکردی. قواعد: جمع قاعده است وَ الْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا نُور: ۶۰. زنان باز نشسته که رغبتی بنکاح ندارند وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ بقره: ۱۲۷. آن در آیه جمع قاعده بمعنی پایه‌هاست یعنی آنگاه که ابراهیم پایه‌های کعبه را بالا می‌برد.

قعر؛ ج ۶، ص: ۲۳

قعر: تَنْزِعِ الدَّاسِ كَانْتَهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ قمر: ۲۰. گویند: «انقعرت الشجره» یعنی درخت از قعرش (ریشه‌اش) کنده شد. منقعر یعنی از بیخ کنده شده یعنی: باد قوم عاد را میکند، ساقط میکرد گوئی تنه‌های از بیخ کنده شده نخل هستند این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است راغب منقعر را درختیکه در زمین ریشه دوانیده و بقعر آن رفته، میداند.

قفل؛ ج ۶، ص: ۲۳

قفل: أَفْلا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا محمد: ۲۴. اقفال جمع قفل است بودن قفل بر قلب کنایه از عدم تدبیر و تفکر است در مجمع فرموده: این آیه ردّ بر کسانی است که گویند قرآن را جز با روایات نمیشود تفسیر کرد (زیرا که خود قرآن امر بتدبیر در آن میکند) این کلمه فقط یکبار در قرآن مجید یافته است.

قفو؛ ج ۶، ص: ۲۳

قفو: (بر وزن فلس) در پی آمدن. گویند: «قفا اثره قفوا: تبعه» تقفیه تابع کردن و کسی را در پشت سر دیگری قرار دادن است. اصل قفو از قفا (پشت گردن) است وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ قَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ بقره: ۸۷. بموسی کتاب دادیم و از پی او پیامبرانی فرستادیم. «عَلَى آثَارِهِمْ» در وَ قَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مائده: ۴۶. طریقه‌ها و شریعت‌هاست. وَ لَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا اسراء: ۳۶. یعنی تبعیت و پیروی مکن از آنچه نمیدانی. معنی آیه در «فؤاد» گذشت.

قلب؛ ج ۶، ص: ۲۳

قلب: بر گرداندن. کردن وارونه راغب گوید: قلب شیء گرداندن و

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴

گردیدن آنست از وجهی بوجهی مثل گرداندن لباس و گرداندن انسان از طریقه‌اش. وَإِلَيْهِ تُقَلَّبُونَ عنكبوت: ۲۱. یعنی بسوی او بر گردانده میشوید مثل ثَمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ بقره: ۲۸. تقلب: بر گرداندن و آن برای کثرت و مبالغه است لَقَدْ ابْتِغُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَ قَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ توبه: ۴۸. از پیش فتنه جوئی کرده و کارها را بر تو آشفته نمودند وَ نَقَلَبْنَاهُمْ ذَاتَ الْأَيْمِينِ وَ ذَاتَ الشَّمَالِ كهف: ۱۸. آنها را براست و چپ بر میگردانیدم. انقلاب: انصراف و برگشتن. وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ مطفین: ۳۱. و چون نزد اهلشان برگشتند شادمان برگشتند. تقلب: تحوّل و تصرف در امور است. الَّذِي يَرَاكَ حِينَ تَقُومُ. وَ تَقَلَّبَكَ فِي السَّاجِدِينَ شعراء: ۲۱۸ و ۲۱۹. بنظر المیزان یعنی خدائیکه در حال قیام نماز تو را می‌بیند و نیز تحوّل تو را در میان ساجدان می‌بیند اشاره است بنماز جماعت آنحضرت شاید مراد آن باشد که خدا قیام و تلاش تو را در میان مردمان خاضع بدین می‌بیند طبرسی قیام را صلوة فرادی و تقلب... را نماز جماعت دانسته یعنی خدا در هر دو حال تو را می‌بیند. بقولی: خدا گردش تو را در اصلاب موخیدان از پیغمبری به پیغمبری می‌بیند تا تو را پیغمبر بوجود آورد از ابن عباس و در روایتی از عکرمه و عطاء و آن از ابی جعفر باقر و جعفر صادق صلوات الله علیهما نقل شده که فرمودند: «فِي اضْيَالِ النَّبِيِّ نَبِيٌّ بَعْدَ نَبِيٍّ حَتَّىٰ اخْرَجَهُ مِنْ صُلْبِ اَبِيهِ مِنْ نِكَاحٍ غَيْرِ سَفَاحٍ مِنْ لَدُنْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ» (مجمع). فَلَا يُعْزَزُكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبِلَادِ غافر: ۴. مراد از تقلب تصرف و تلاش در کارهای زندگی است. وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبُكُمْ وَ مَتَّوًّاكُمْ محمد: ۱۹. ظاهراً هر دو مصدر میمیانند یعنی خدا گردش و اقامت شما را میداند.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵

: وَ سَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ شعراء: ۲۲۷. منقلب اگر مصدر میمی باشد معنی این میشود: بزودی ستمکاران میدانند بچه انقلابی منقلب میشوند بنظر میاید مراد ظهور حقائق معاصی در وجود آدمی است مثل یَوْمَ تَقَلَّبُ وُجُوهُهُمْ فِي الذَّرَارِ احزاب: ۶۶. يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصَارُ نور: ۳۷. يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ رحمن: ۴۱. از این آیات و آیات دیگر روشن میشود که ابدان بدکاران در آخرت متحوّل و منقلب بصورتی خواهد شد که نعوذ بالله منها. بعضی آنرا اسم مکان گرفته و گویند: ستمکاران زود میدانند بچه مکانی بر خواهند گشت و آن آتش است.

قلب: ج ۶، ص: ۲۵

اشاره

قلب: همان عضو معروف در بدن و تنظیم کننده و جریان دهنده خون است که در سینه قرار گرفته. قرآن مجید بقلب بیشتر تکیه کرده و چیزهایی نسبت میدهد که بیشتر و یا همه آنها را امروز بمغز نسبت میدهند اینک بعضی از آنها اشاره میشود: ۱- قلب غلیظ میشود و سختتر از سنگ میگردد و لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ آل عمران: ۱۵۹. ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً بقره: ۷۴.۲- قلب مریض میشود (نه فقط از لحاظ طبیعی) بلکه از لحاظ عدم استقرار ایمان و بودن هواهای شیطانی در آن فَيَطْمَعُ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ احزاب: ۳۲. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا بقره: ۱۰۳- قلب زنگ میزند و تیره میشود البته در اثر اعمال بد کَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ مطفین: ۱۴. نه بلکه اعمالشان بر قلوب آنها زنگ گذاشته است. ۴- قلب مهر زده میشود و چیزی نمی‌فهمد. حَتَّمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ بقره: ۷. كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْكَافِرِينَ اعراف: ۱۰۱.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶

۵- قلب محل ترس و خوف است سَيُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ آل عمران: ۱۵۱. قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ نازعات: ۸.۶- قلب

گناهکار میشود و مَنْ يَكْتُمُهُ فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ بقره: ۲۸۳. إِنَّ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا تحریم: ۴. وَلَكِنْ يُوَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ بقره: ۲۲۵.۷- قلب میفهمد و نمیفهمد، محل عقیده و انبار علوم است لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا اعراف: ۱۷۹. وَلِيَمَّحُصَّ مَا فِي قُلُوبِكُمْ آل عمران: ۱۵۴. تا آنچه در قلوبتان است امتحان کند. إِنْ يَعْلَمِ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ خَيْرًا يُؤْتِكُمْ خَيْرًا مِمَّا أُخِذَ مِنْكُمْ انفال: ۷۰. وَ لَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ احزاب: ۵. وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ احزاب: ۵۱. وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ حجرات: ۱۴. كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ مجادله: ۲۲.۸- قلب مخزن رأفت و رحمت و اطمینان و سکینه است وَ جَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً حديد: ۲۷. إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ شعراء: ۸۹. وَ لَكِنْ لِيُطَمِّنَنَّ قَلْبِي بقره: ۲۶۰. أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ رعد: ۲۸. هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ فتح: ۴.۹- آیاتیکه در «صدر» گذشت مثل أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ شرح: ۱. فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَ مَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا انعام: ۱۲۵. گفتیم ظاهراً مراد قلب است و باعتبار آنکه قلب در سینه است صدر آمده. بملاحظه حال و محل. بطوریکه آیات نشان میدهد قرآن بقلب تکیه‌ای عجیب کرده و منشاء خیر و شر را قلب میدانند درباره اهل ایمان گوید كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ مجادله: ۲۲. باز میگوید إِذْ ذَكَرَ اللَّهُ وَجَلَّتْ قُلُوبُهُمْ انفال: ۲. در خصوص منافقان و نظیر آنها فرموده: مریض القلب اند بکفار فرماید مختوم القلب

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷

میباشند و امثال آن ... در این صورت مراد از قلب چیست؟ آیا همان غده صنوبری شکل است که در سینه قرار دارد و دستگاه تلمبه خون است و در اثر انقباض و انبساطش از طرفی خون را بهمه بدن میرساند و از طرف دیگر آنرا تحویل میگیرد؟ آیا ظرف این همه حقائق که گفته شد این قلب است؟ ممکن است بگوئیم: نه، این قلب و وظیفه‌اش فقط جریان دادن خون در بدن و تنظیم آن است و این کارها مال مغز است و مراد از قلب در قرآن عقل یا نفس و روح است که ظرف و حامل این همه چیزها است. ولی آیه زیر حاکی از همین قلب معروف است: أَلَمْ يَسْتَوُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَ لَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ حَج: ۴۶. در این آیه موضع قلوب که سینه‌ها باشد معین شده یعنی: قلبهائیکه در سینه‌ها جای دارند کور میشوند ایضا آیاتیکه بجای قلب لفظ «صدر- صدور» آمده مثل مَنْ شَرَحَ بِالْكَفْرِ صَدْرًا نحل: ۱۰۶. فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ اعراف: ۲. إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ آل عمران: ۱۱۹. وَ يَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ توبه: ۱۴. وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ يونس: ۵۷. بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ عنكبوت: ۴۹. وَ رَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ قصص: ۶۹. لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ حشر: ۱۳. و سایر آیات که شکی نمی‌ماند در اینکه مراد از صدر و صدور قلبهاست و باعتبار حال و محل صدر و صدور آمده است و گرنه در سینه علم و خوف و غیره نیست. ناگفته نماند: برای روشن شدن مطلب باید الفاظ قلب، نفس، صدر و فؤاد را که در قرآن آمده‌اند با هم مقایسه کنیم مثلاً یک جا فرموده وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ احزاب:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸

۵۱. در جای دیگر فرموده: رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ اسراء: ۲۵. و در تعبیر دیگر فرموده: أَوْ لَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ عنكبوت: ۱۰. از اینجا میفهمیم که قلوب، صدور، نفوس یک چیزاند. در تعبیر دیگر فرموده: وَ ضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ توبه: ۱۱۸. در آیه دیگر نسبت ضیق را به «صدر» داده وَ لَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ حجر: ۹۷. میدانیم که صدر و نفس یکی هستند، هکذا فرموده: لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ حشر: ۱۳. فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى طه: ۶۷. وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ احزاب: ۲۶. ایضا در دو آیه زیر قلب و نفس یکی اند وَ لَكِنْ يُوَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ بقره: ۲۲۵. وَ إِنْ تَبَدَّلُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تَخَفُوا يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ بقره: ۲۸۴.

ادامه بحث: ج ۶، ص: ۲۸

بیشتر معلومات و دانسته‌های انسان از راه چشم و گوش است دیدن و شنیدن در واقع بوسیله مغز انجام میشود سپس قلب تحت تأثیر واقع میگردد مثلا اول مظلومی را می‌بینیم یا می‌شنویم آنگاه در قلب خود احساس ناراحتی مینمائیم بجرئت میتوان گفت: مغز وسیله قلب و راه رساندن اشیاء بقلب است و سپس درک و حل و فصل با قلب میباشد، علی هذا مراد از قلب در قرآن چند چیز میتواند باشد: ۱- قلب معمولی که بگوئیم محل آنهمه چیز که قرآن فرموده همین قلب است هر چیز بوسیله چشم و گوش و حواس دیگر بمغز وارد میشود و آنوقت قلب بآن اعتقاد پیدا میکند یا تکذیب مینماید یا میسوزد و غمگین میشود یا تنگ میگردد یا شرح پیدا میکند و هكذا، مراد از صدر و صدور نیز قلب است باعتبار حال و محلّ و نفس نیز بدان معنی است بعلت آنکه نسبت بعضی از افعال چنانکه دیدیم بهر دو یکی است و اگر در حال خویش دقت کنیم خواهیم دید

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹

خوف، اضطراب، شادی، غصه، دلسوزی و اطمینان و غیره را ما در قلب احساس میکنیم. ممکن است بگوئید: مغز بعضی از طیور را بر میدارند نمی‌میرد ولی چیزی هم احساس نمیکند و دانه در جلوش میماند ولی نمیخورد تا از بین میرود؟ میگویم این دلیل احساس مغز نمیشود و شاید در اثر نبودن مغز راه احساس قلب بسته شده و مغز محسوسات را بقلب تحویل نمیدهد تا حسّ بکند. اگر گویند: امروز ثابت شده که این همه کارها مال مغز است؟ گوئیم: همین قدر میدانیم که این چیزها در درون آدمی است و درست محل آنها را نمیدانیم، تشخیص و تمنا بوسیله قلب است امروز در قرن بیستم با این همه گفتار درباره کارهای مغز باز میگوئیم: دلم میخواهد، قلبم مایل است، از ته قلب دوست میدارم در قلبم احساس شادی یا غصه یا کینه میکنم و ... مانعی ندارد که بگوئیم: اینها با دستگاه چشم و گوش وارد مغز شده بقلب تحویل میگردد سپس قلب روی آنها قضاوت کرده بانبار مغز تحویل میدهد و مغز فقط انبار و بایگانی قلب است و چون همه چیز با قلب است لذا بقلب نسبت داده شده. ۲- مراد از قلب، باطن و درون انسان است ولی نه همه جای آن بلکه مرکز ثقل بدن که همان قلب و سینه و نفس است. ضیق، شرح، حاوی معلومات بودن، تفکر، کسب، قساوت، اطمینان دخول ایمان، انحراف، زیغ، ممهور بودن و غیره که بقلب و صدر و نفس نسبت داده شده بعلت آنکه مرکز ثقل بدن این سه چیز است، این احتمال با احتمال اول بر میگردد. ۳- مراد از قلب نفس مدرکه و روح است. المیزان ذیل آیه وَ لَکِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ قلب را نفس مدرکه و روح دانسته و ظرف بودن صدر را برای قلب و ایضا نسبت تعقل را بقلب با آنکه مال روح است

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰

مجاز دانسته و در ذیل آیه وَ لَکِنْ يُؤَاخِذُکُمْ بِمَا کَسَبْتُمْ قُلُوبُکُمْ گفته: این از جمله شواهدی است که مراد از قلب، انسان بمعنی نفس و روح است، چون تفکر، تعقل، حبّ، بغض، خوف و امثال آن را گرچه ممکن است کسی بقلب نسبت دهد باعتقاد آنکه عضو مدرک در بدن همان قلب است چنانکه عوام عقیده دارند ... ولی کسب و اکتساب جز بانسان نسبت داده نمیشود. ولی بعید است این همه قلب و قلوب، صدر و صدور، نفس و نفوس فؤاد و افئده و الباب را که در قرآن آمده حمل بر نفس مدرکه و روح بکنیم و نیز بعید است که بگوئیم در آیه تَعْمَى الْقُلُوبُ روح مجازا قلب خوانده شده و ظرف بودن صدور نیز مجاز است و نسبت تعقل بقلب با آنکه مال نفس است باز مجاز میباشد. ایضا باید همه صدر، صدور، فؤاد، افئده و غیره را مجاز بدانیم. بنظر اینجانب مراد از نفس و نفوس در بسیاری از آیات باطن و درون انسان است که با قلب و صدر نیز میسازد. و الله العالم.

قلد: ج ۶، ص: ۳۰

قلد: (بر وزن فلس) تابیدن. «قلد الحبل: فته» یعنی ریسمان را تابید، قلید و مقلود بمعنی تابیده است. قلاده بکسر قاف تابیده‌ایست که بگردن بندند از ریسمان باشد یا نقره یا چیز دیگر. لَأُتْلُوهُنَّ شَاعِرَاتٍ لِلَّهِ وَ لَأُشْهَرَنَّ الْحَرَامَ وَ لَأُهْدَى وَ لَأُقْلَأَنَّ ... مائده: ۲. قلاند جمع قلاده و آن مثل لنگه کفش و غیره است که بگردن قربانی می‌بندند تا معلوم شود قربانی است و کسی متعرض آن نشود مراد از

قلاند در آیه قربانیهای طوق دار است. یعنی: عبادتها و علائم خداوند و بماه حرام و قربانیها و قربانیهای طوق دار بی احترامی نکنید و مزاحمت ننمائید. اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ. لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ زمر: ۶۲ و ۶۳. لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱

يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ... شوری: ۱۲. در اقرب الموارد گوید: مقلاذ بمعنی کلید و خزانه ... جمع آن مقالید است در مجمع واحد آنرا مقلید و مقلاذ و معنی آنرا مفتاح و خزانه نقل کرده است ولی در کشاف و جوامع الجامع آنرا کلیدها معنی کرده و گفته از لفظ خود مفرد ندارد و کشاف بقولی مفرد آنرا مقلید نقل میکند. پس مقالید در آیه بمعنی کلیدها یا خزائن است و خزانه‌های آسمان و زمین برای خداست یعنی او مالک امر و حاکم آنهاست. ولی نگارنده بقرینه و لِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ منافقون: ۷. ترجیح میدهم که مراد خزائن باشد و در «خزن» راجع بآن صحبت شده است در نهج البلاغه خطبه ۱۳۱ فرموده «وقذفت الیه السموات و الارضون مقالیدها» آسمانها و زمینها کلیدهای خود را بسوی خدا انداخته‌اند و در خطبه ۱۳۶ در وصف امام عصر علیه السلام فرموده «و تخرج له الارض من افالید کبدها و تلقی الیه سلما مقالیدها».

قلع: ج ۶، ص: ۳۱

قلع: کندن. وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَقْلَعِي هود: ۴۴. اقلع بمعنی امساک است یعنی گفته شد ای زمین آبت را فرو بر وای آسمان باز گیر. این کلمه یکبار بیشتر در قرآن نیامده است.

قلیل: ج ۶، ص: ۳۱

قلیل: کم، مقابل زیاد و کنایه از بی مقدار مقابل عزیز. مثل وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ سباء: ۱۳. ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَىٰ. وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ واقعه: ۱۳ و ۱۴. که بمعنی کم است و مثل قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ نساء: ۷۷. بگو متاع دنیا در مقابل آخرت حقیر و ناچیز است. وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَفْلَحَ سَحَابًا نَقَالًا سُفْنَاهُ لِلدَّيْمِيَّتِ ... اعراف: ۵۷. اقلال بمعنی حمل و برداشتن است، در مجمع فرموده: اقلال برداشتن چیزی است که نسبت بقدرت حامل قلیل و کم میشود. یعنی او کسی است که بادهای را پیش از باران مژده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۲

آور میفرستد تا چون بادهای ابرهای سنگین را برداشتند ابر را بسرزمین مرده میرانیم.

قلم: ج ۶، ص: ۳۲

قلم: آلت نوشتن ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ قلم: ۱. سوگند بقلم و آنچه مینویسند. أَقْرَأُ وَ رَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ علق: ۳ و ۴. بخوان خدای محترم تو همان است که با قلم بیاموخت. اصل قلم (بر وزن فلس) قطع گوشه چیزی است مثل گرفتن ناخن و تراشیدن نی، در اقرب الموارد گفته تا تراشیده نشود قلم نگویند بلکه قصبه گویند: قلم از نعمتهای بزرگ خداوندی است که خداوند در مقام امتنان فرموده: عَلَّمَ بِالْقَلَمِ. عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ قلم زبان دوم بشر است که با آن ما فی الضمیر خویش را اظهار و آثار گذشته را ضبط و حفظ میکند، سوره علق اولین سوره نازل شده است، ذکر قلم و تعلیم در اولین سوره حکایت از اهمیت قلم و تعلیم در دنیای بشریت دارد. در آیه اول قسم بقلم ظاهرا دلیل نفی جنون از رسول اکرم صلی الله علیه و آله است یعنی اگر قلم بدست گیرند و گفته‌های تو را بنویسند و روی آن حساب کنند خواهند دید تو پیامبری نه دیوانه و خواهند دانست که مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ

قلم: ۲. ظاهراً مراد از قلم در هر دو آیه قلم معمولی و متعارف است در روایات وارد است که «ن» نهی است در بهشت و قلم قلمی است از نور که در لوح محفوظ نوشته، ایضا «ن» و قلم نام دو فرشته است. در نهج البلاغه خطبه ۹۲ بقلمهای کرام کاتبین اطلاق شده «الصِّحْفُ مَنْشُورَةٌ وَالْأَقْلَامُ جَارِيَةٌ وَالْإِبْدَانُ صَحِيحَةٌ». جمع قلم اقلام است و لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ لَقَمَان: ۲۷. رجوع شود به «کلمه». و مَا كُنْتَ لَمَدِيهِمْ إِذْ يُلقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ آل عمران: ۴۴. قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۳

مراد از اقلام تیرهای قرعه است اقرب الموارد علّت این تسمیه را تراشیده شدن تیر ذکر میکند یعنی تو در نزد آنها نبودی آندم که تیرهای خویش را بهم میزدند تا کدام یک مریم را کفالت نماید.

قلی: ج ۶، ص: ۳۳

قلی: بغض شدید. «فلا یقلیه و یقلوه: ابغضه و کرهه غایه الکراهه» اقرب قید ترک کردن را نیز افزوده و دَعَاكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى ضحی: ۳. پروردگارت تو را ترک نکرده و دشمن نداشته ظهور آیه در مطلق بغض است نه بغض شدید در مجمع از ابن عباس نقل شده مدت پانزده روز از رسول خدا صلی الله علیه و آله وحی قطع گردید مشرکان گفتند: پروردگار محمد او را ترک کرده و دشمن داشته است اگر کارش از جانب خدا بود وحی قطع نمیشد سوره ضحی در این باره نازل شد. اقوال دیگری نیز نقل شده است. دقت در آیات سوره میرساند: چیزی در میان بوده که احتمال میرفت خدا آنحضرت را ترک کرده است. در صافی نقل شده: جبرئیل پس از آوردن آراء با سم تأخیر کرد خدیجه بآنحضرت گفت شاید پروردگارت ترا ترک کرده که وحی نمیفرستد لذا این سوره نازل شد. (و الله اعلم). قَالَ إِنِّي لَعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ شعراء: ۱۶۸. گفت من باین عمل شما از دشمنانم.

قمح: ج ۶، ص: ۳۳

قمح: بلند کردن سر «قمح البعیر: رفع رأسه» إِنْآ جَعَلْنَا فِي أَغْنَاهُمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ یس: ۸. مقمح بمعنی سر بالا گرفته شده است اگر بگردن کسی زنجیر پیچند تا بچانه‌اش برسد سرش قهرا بلند میشود و قدرت پائین آوردن آنرا ندارد معنی آیه در «ذقن» گذشت. این کلمه فقط یکبار در قرآن مجید یافته است.

قمر: ج ۶، ص: ۳۳

اشاره

قمر: ماه. وَ سَيَخْرُ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ رعد: ۲. این کلمه ۲۷ بار در قرآن مجید بکار رفته و مراد از همه قمر معلوم است نه اقمار کرات دیگر آنچه قرآن درباره قمر فرموده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۴

بقرار زیر است: ۱- قمر مثل آفتاب و ستارگان بامر خدا مسخر و در مدار خویش پیوسته در گردش است و همه چیز آن روی حساب است الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ رحمن: ۵. وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَ النُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ اعراف: ۵۴. وَ سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبِينَ ابراهیم ۲-۳۳. ماه مثل آفتاب و سایر موجودات عمر معینی دارد و سرانجام از بین رفتنی است وَ سَيَخْرُ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ كُلٌّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى لقمان: ۲۹. ایضا رعد: ۲- فاطر: ۱۳- زمر: ۵-۳. ماه مانند سایر موجودات بخدا سجده میکند و بامر او خاضع است أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ حج: ۱۸-۴. ماه و آفتاب تا این دنیا و این نظم

هست در این وضع و فاصله خواهند بود لَّا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ يَس: ۴۰. ولی در آخرت بهم خواهند پیوست وَ خَسَفَ الْقَمَرُ. وَ جُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ قِيَامَةً: ۸ و ۹.

انشقاق قمر؛ ج ۶، ص: ۳۴

انشقاق قمر اقترَبَتِ الشَّاعَةُ وَ انشَقَّ الْقَمَرُ. وَ اِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّشْتَمِرٌ قمر: ۱ و ۲. قیامت نزدیک گردید و ماه شکافته شد و اگر معجزه‌ای به بینند اعراض کرده و میگویند جادویی محکم است. اگر مراد از «آیه» همان انشقاق قمر و غیره باشد منظور آنست که در عهد رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قمر شکافته و مشرکان آنرا دیده باز باور نکرده و گفته‌اند سحر است و شکافتن آن علامت نزدیک بودن قیامت است. ولی اگر «اقترَب- انشَقَّ» هر دو مضارع و بواسطه محقق الوقوع بودن ماضی آمده باشند، و آیه وَ اِنْ يَرَوْا آيَةً رَاجِعَ بانشقاق نباشد در اینصورت راجع بآینده است یعنی: قیامت نزدیک میشود و ماه پاره میگردد. اینکه احتمال داده یا گفته‌اند: آیه اشاره است باینکه ماه از زمین پاره

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۵

و جدا شده درست نیست زیرا انشقاق آنست که شکافتن و پاره شدن در خود شیء بوجود آید، این احتمال در صورتی درست بود که اشتقاق گفته شود نه انشقاق. اگر با ذهن خالی و غیر مشوب بآیه با در نظر گرفتن «وَ اِنْ يَرَوْا آيَةً» بنگریم خواهیم دید ظهور آن در شکافتن قمر و محسوس بودن آن در نظر مشرکین است. در مجمع از ابن عباس نقل شده: مشرکان بر رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ گفتند: اگر راستگویی ماه را برای ما دو تکه کن فرمود: اگر چنین کنم ایمان میاورید؟ گفتند آری. آنحضرت از خدا خواست تا ماه را دو تکه کرد، حضرت فریاد میزد یا فلان یا فلان بنگرید. ابن مسعود گفته: در عهد آن حضرت ماه دو شقه شد آن بزرگوار بما گفت شاهد باشید شاهد باشید و نیز گوید بخدائیکه جانم در دست او است کوه حراء را دیدم که میان دو تکه ماه بود (مقصود آن نیست که ماه بیائین آمده بود بلکه اگر از کنار یا قلمه حراء نگاه میکردند تکه‌های ماه را در دو طرف آن در آسمان میدیدند) جبیر بن مطعم نیز نظیر آنرا گفته ایضا جماعت کثیری از صحابه حدیث انشقاق قمر را نقل کرده‌اند از جمله ابن مسعود، انس بن مالک، حذیفه بن یمان، ابن عمر، ابن عباس، جبیر بن مطعم و جماعتی از مفسران نیز بر آنند. فقط عطاء و حسن و بلخی مخالفت کرده و گفته‌اند: انشقاق قمر راجع بآینده است. ولی این درست نیست زیرا مسلمین بر آن اجماع دارند قول مخالف مسموع نیست و شهرت آن در میان صحابه مانع از قبول قول بخلاف است (تمام شد). نقل اهل سنت نیز چنین است چنانکه با مراجعه بتفاسیر و احادیثشان روشن میشود. ابن کثیر در تفسیر خویش گفته انشقاق قمر در زمان رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بود چنانکه در احادیث متواتره با

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۶

سندهای صحیح نقل شده. در تفسیر خازن گوید: این احادیث صحیحه درباره این معجزه بزرگ وارد شده باضافه شهادت قرآن مجید ... بقول بعضی مراد انشقاق قمر در روز قیامت است، این قول باطل و شاذ میباشد زیرا مفسرین بر خلاف آن اجماع کرده‌اند. در تفسیر برهان سه روایت از ائمه علیهم السلام در این خصوص نقل شده است و از ابن شهر آشوب نقل کرده: مفسران و محدثان جز عطا و حسن و بلخی بر این مطلب اجماع دارند. مجلسی رحمه الله در بحار الانوار آنرا بطور تفصیل از تفاسیر و روایات نقل میکند (ج ۱۷ ص ۳۴۷ بعد طبع جدید). راجع باین مطلب چند تا اشکال هست که بررسی و جواب داده میشود: ۱- از نظر علم امروز آیا انشقاق در کرات آسمانی ممکن است؟ آری نه تنها ممکن است بلکه واقع هم شده بتصریح دانشمندان نجوم هزاران سنگهای سرگردان بنام «آستروئید» بدور خورشید میگردند قطر بعضی از آنها در حدود ۲۵ کیلومتر است، دانشمندان عقیده دارند که این سنگها بقایای سیاره بزرگی هستند که در مداری میان مدار مریخ و مشتری در حرکت بوده در اثر عوامل مجهولی منفجر و

متلاشی شده است و نیز عقیده دارند که شهابها بقایای سیارهٔ منفجر شده‌ای هستند. ۲- در صورت شکافته شدن یک سیاره آیا امکان دارد دو باره بهم پیوسته و التیام یابد؟ آری اگر سیاره‌ای در اثر عاملی از عوامل از هم شکافته شود در صورتیکه فاصله میان اجزاء آن کم باشد پس از رفع عامل انشقاق در اثر تجاذب نیوتونی بهم بر آمده و مجدداً ملتمم خواهد شد. انشقاق قمر خرق عادت و از معجزات بوده خدائیکه عنان موجودات در دست اوست میتواند بشکافد و

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۷

ملتمم کند و محال عقلی هم در بین نیست. ۳- چطور شد این واقعه با این اهمیت در هیچ یک از رصد خانه‌ها رصد نشد و شهرت نیافت و تاریخ از آن یاد نکرد؟ در جواب گفته‌اند: در حجاز و نواحی آن در آن روز رصد خانه وجود نداشت و رصد خانه‌ها در هند، یونان و غیره بود، بلادیکه دارای رصد خانه بوده‌اند میان آنها و مکه از حیث افق تفاوت بسیار است و ماه چنانکه نقل کرده‌اند بدر و چهارده شبه بوده و در اول شب بهنگام طلوع منشق شد و دقائقی چند در آنحال ماند سپس بحالت اول در آمد بدین وجه طلوع آن در بلاد دیگر بحالت التیام واقع شده است. امروز تفاوت مینویسند در فلان مملکت ماه خسوف خواهد کرد آنطور هم میشود ولی تا رسیدن بمملکت دیگر از خسوف خارج شده و تمام دیده میشود. و آنکه چه مانعی دارد که مردم غیر مکه از دیدن آن غفلت کنند، لازم نیست مردم از هر علامت آسمانی با خبر باشند باضافه شاید ارباب کنیسه و مشرکان آنرا روی اغراض خویش مکتوم کرده باشند.

اشکال دیگر؛ ج ۶، ص: ۳۷

اشکال دیگر اشکال دیگری در اینجا هست که احتیاج بررسی کامل دارد و آن اینکه بنا بر ظهور آیه، انشقاق واقع شده و مشرکین اهمیت نداده و گفته‌اند این جادویی است محکم و نقل شده که کفار شق القمر را از آنحضرت خواستند، حال آنکه بنا بر تصریح قرآن خدا قول داده اعجازیکه کفار اقتراح میکنند و میخواهند نفرستد پس چطور شده که کفار خواسته‌اند و خدا شق القمر کرده است؟ توضیح اینکه: خداوند برای تأیید و اثبات نبوت پیامبران معجزه میفرستد مثل عصا و ید بیضاء و معجزات عیسی و قرآن ولی معجزه‌ایکه کفار در اسلام خواسته‌اند بنای خدا این است که آنرا نفرستد زیرا در صورت

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۸

فرستادن نیز ایمان نمی‌آوردند در این صورت یا معجزه بی‌اثر و لغو میشد و یا خدا منکران را از بین می‌برد حال آنکه خدا خواسته در مهلت باشند شاید ایمان بیاورند. و مَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ وَ آتَيْنَا ثُمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا اسراء: ۵۹. ظهور آیه در آنست که خدا آنچه کفار از معجزه بخواهند نخواهد فرستاد زیرا در صورت فرستادن ایمان نخواهند آورد و نتیجه یکی از دو وجه بالا خواهد بود در باره «وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا» المیزان بعید نمیداند که مراد آن باشد: آیاتی را که در عهد رسول خدا میفرستیم برای تخویف و انذار است نه برای استیصال. در آیات ۹۰ بعد همین سوره مقداری از اقتراح مشرکین نقل شده که گفتند: اگر میخواهی ایمان بیاوریم باید چشمه‌ای حفر کنی یا باغی از انگور و خرما داشته باشی یا آسمان را تکه تکه بر ما فرود آوری یا خدا و ملائکه را با ما رو برو کنی یا اطایق پر از طلا داشته باشی یا باسماں رفته کتابی آماده نازل کنی در جواب همه اینها فرموده: قُلْ سُبْحَانَ رَبِّيَ هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا اسراء: ۹۳. و آنها را که خواسته بودند بیاورده با آنکه جز آوردن خدا (نعوذ بالله) همه ممکن بود. المیزان که معتقد بشق القمر است در باره رفع این اشکال توضیح مفصلی دارد و آنطور که نگارنده می‌فهمم می‌گوید: بموجب و مَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ ... انفال: ۳۳. میبایست تا آنحضرت در میان آنان بود عذاب نازل نشود ولی مانعی نبود که آنها معجزه شق القمر را بخواهند و آن واقع شود ولی عذاب تا خارج شدن آنحضرت نیاید چنانکه بعد از هجرت آنحضرت در «بدر» عذاب نازل شد و مقتول شدند اگر مقصود آن باشد که گفتیم، در اینصورت مطلب تمام

نیست زیرا ظهور «وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۹

بِالْآيَاتِ» آنست که خدا آنها را نخواهد فرستاد نه اینکه میفرستد ولی عذابش روی عللی بتأخیر میافتد رجوع شود بالمیزان. بنظر میاید: علت نفرستادن آیات اقتراحی فقط بی فائده بودن است زیرا که خدا میدانست در آنصورت نیز ایمان نخواهند آورد نه اینکه در صورت عدم قبول استیصال خواهند شد ظهور آیه در بی فایده بودن است و استیصال امم گذشته بیشتر یا همه در اثر عناد و انکار معجزه‌ای بود که خدا بدون اقتراح مردم پیامبران داده بود. در باره شق القمر میشود گفت: که کفار از آنحضرت نخواسته‌اند بلکه مثل قرآن و عصای موسی برای اثبات نبوت آنحضرت واقع شده است. و الله العالم.

قميص: ج ۶، ص: ۳۹

قميص: پیراهن. وَجَاؤُ عَلِيٍّ قَمِيصِهِ بِدَمِ كَذِبِ يَوْسُفَ: ۱۸. روی پیراهن او خون دروغی آوردند «کذب» بمعنی مکذوب فیه است یعنی خون دیگری بود بدروغ میگفتند: خون یوسف است این کلمه شش بار در قرآن مجید آمده و همه در باره پیراهن یوسف علیه السلام است.

قمطير: ج ۶، ص: ۳۹

قمطير: شدید در شرّ. «اقمطر اليوم: اشدت» اصل آن بمعنی جمع شدن و جمع کردن است «قمطر الشیء» یعنی شیء جمع شد یا آنرا جمع کرد پس یوم قمطير روزی است که شرّها در آن رویهم انباشته شده إنا نخاف من ربنا يوماً عبوساً قمطيراً انسان: ۱۰. رجوع شود به «عبس». این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است.

قمع: ج ۶، ص: ۳۹

قمع: وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ حَجّ: ۲۱. مقامع جمع مقمعه بمعنی گرز است اصل آن بمعنی ردع و دفع است، زیرا دشمن با آن دفع میشود یعنی برای اهل آتش گرزهایی است از آهن. در نهج البلاغه خطبه ۱۵۹ در وصف رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده: «و قمع به البدع المدخوله» خدا بوسیله آنحضرت بدعتهای وارده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۰

را دفع کرد و کوبید. این لفظ فقط یکبار در قرآن مجید آمده است.

قمل: ج ۶، ص: ۴۰

قمل: فَارَسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالِدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ اعراف: ۱۳۳. قمل بضم قاف و فتح میم مشدد جمع قمله بمعنی شپشه است و یا بمعنی مگس کوچک است چنانکه راغب گفته. و آن با آنچه در تورات فعلی در سفر خروج باب ۸ آمده مطابق است و در قاموس کتاب مقدس زیر کلمه «مگس» بآن اشاره کرده در تورات گر چه پشه نیز گفته شده ولی ظاهراً بواسطه کوچکی جثه آنها بوده لذا در قاموس کتاب مقدس بآن اشاره نکرده است. بعضی‌ها آنرا شپش معمولی که در بدن انسان تولید میشود ترجمه کرده‌اند ولی آن اشتباه است قمل بر وزن فلس بمعنی شپش است نه قمل مشدد مگر آنکه قرائت شاذ را در نظر بگیریم که آنرا بر وزن فلس خوانده‌اند. در المنار از تفسیر ابن کثیر نقل کرده که ابن عباس گفته: آن شپشه است که در گندم تولید میشود و در قول دیگرش آن ملخهای کوچکی است که بال ندارند مجاهد و عکرمه و قتاده نیز آنرا انتخاب کرده‌اند. حسن و سعید

بن جبیر حشرات سیاه و کوچک گفته‌اند. ابن جریر گوید شپشی است مثل شپش که در بدن شتر پیدا میشود. طبری رحمه الله در ذیل «اللغة» آنرا کبار القردان گفته. قردان جمع قراده همان شپش شتر و غیره است بجای شپش انسان و در ذیل «المعنی» آنچه از المنار نقل شد نقل کرده و فرموده بقولی کیک است که در بدن تولید میشود (برغوث). قتل از جمله معجزات نه گانه موسی علیه السلام بود در مجمع از سعید بن جبیر نقل شده: شپشه (حشره گندم خوار) در مصر چنان زیاد شد که از ده انبار گندم که با سیاب می بردند جز سه قفیز بدست نمیاید شپشه حتی بموها و ابروها و مژگانها و بدنهای فرعونیان چسبیدند گوئی آبله در آورده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۱

بودند، خواب و استراحت از آنها سلب گردید. تا بموسی پناه برده و گفتند از خدایت بخواه که این بلا را ببرد تا از بنی اسرائیل دست برداریم. در تورات فعلی سفر خروج باب ۸ هست: انواع مگسهای بسیار بخانه فرعون و فرعونیان و تمامی مصر آمدند و زمین از مگسها ویران شد. به «طوفان - جرد - ضفدع» رجوع شود.

قنوت؛ ج ۶، ص: ۴۱

قنوت: دوام طاعت. در قاموس و اقرب طاعت آمده ولی راغب دوام طاعت مع الخضوع گفته است در مجمع البیان فرموده: اصل آن بمعنی دوام است سپس بمعنی طاعت، نماز، طول قیام، دعا و سکوت میاید از جابر نقل است که از پیغمبر صلی الله علیه و آله سؤال شد: کدام نماز افضل است فرمود: طول القنوت یعنی طول قیام در نماز. صاحب العین گفته: قنوت در نماز دعا کردنست پس از قرائت. زید بن ارقم گوید: در نماز سخن میگفتیم تا آیه وَ قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (بقره: ۲۳۸). آمد از سخن در نماز امساک کردیم. این معانی در قاموس و نهاییه نیز آمده ولی ظاهراً بیان مصداق باشد که هر یک نوعی طاعت است و مَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ اِحزاب: ۳۱. هر که از شما پیوسته در طاعت خدا و رسول باشد و کار نیکو کند مزدش را دو بار میدهم. اِنَّ اِبْرَاهِيمَ كَانَ اُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ نحل: ۱۲۰. ابراهیم برای خدا بنده مطیع بود قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ بقره: ۲۳۸. پیوسته مطیع خدا باشید. وَ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْاَرْضِ كُلٌّ لَهٗ قَانِتُونَ روم: ۲۶. اشاره بطاعت موجودات از نظام هستی است که با قدرت خدا پی ریزی شده است اَمِنْ هُوَ قَانِتٌ اَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَ قَائِمًا زمر: ۹. قانت همان ملازم طاعت است در بیشتر آیات ذکر اعمال دیگر با قنوت بیان و یا ذکر خاص با عام است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۲

قنط؛ ج ۶، ص: ۴۲

قنط: قنوط بضم اول بمعنی یأس از خیر است «قنط قنوطا: یس» فعل آن از باب نصر ینصر، علم یعلم، کرم یكرم آید. وَ هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا شوری: ۲۸. او کسی است که باران مفید را پس از مأیوس شدن مردم نازل میکند فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ حجر: ۵۵. وَ اِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيُؤْسُ قَنُوطٌ فصلت: ۴۹. قنوط بفتح اول بمعنی قانط است و ظاهراً یؤس و قنوط هر دو بیک معنی است و شاید فرق با متعلق باشد.

قنع؛ ج ۶، ص: ۴۲

قنع: در مفردات و اقرب الموارد آمده: قنع یقنع قنوعاً از باب منع یمنع بمعنی سؤال و از باب علم یعلم که مصدر آن قناعه و قنعان است. بمعنی رضا و خوشنودی است. فَكُلُوا مِنْهَا ۚ وَ اطعموا القانع وَ الْمُعْتَرِّ حَج: ۳۶. از قربانی بخورید و قانع و سائل را اطعام کنید ظاهراً قانع کسی است بآنچه میدهی راضی باشد خواه سؤال کند یا نه و معتّر آنست که با قصد سؤال پیش تو آمده در مجمع از

حضرت باقر و صادق علیهما السلام منقول است: «القانع الذی یقنع بما اعطیه و لا یسخط و لا یکلح و لا یلوی شدقه غضبا و المعتز المادّ یده لتطعمه». مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤْسِهِمْ لَا يَزِيدُ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ ... ابراهیم: ۴۳. اقناع رأس بلند کردن آنست، مقنع کسی است که سرش را بلند کرده یعنی در اجابت ندا کننده سریع‌اند و سر بالا نگاهدارند گانند، نگاهشان بخودشان بر نمیگردد (فقط بطرف عذاب نگاه میکنند).

قنوان: ج ۶، ص: ۴۲

قنوان: وَ مِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَ جَذَاتٍ مِنْ أَعْدَابِ انْعَامٍ: ۹۹. قِنْوَانٌ جمع قنواست بمعنی خوشه «دَانِيَةٌ» یعنی خوشه‌ها بیکدیگر نزدیک‌اند و یا سهل التناولند یعنی و از نخل از گل آن خوشه‌های نزدیک هم و باغاتی از تاک آفریدیم این کلمه فقط یکبار در قرآن مجید یافته است.

قنو: ج ۶، ص: ۴۲

قنو: وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَ أَقْنَىٰ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۳

نجم: ۴۸. قنیه چنانکه راغب و غیره گفته بمعنی مال ذخیره شده است. در لغت آمده «قنی المال قنوا» مالرا برای خودش جمع کرد نه برای تجارت ظاهرا مراد از قنیه چنانکه در میزان هست اموالی است که باقی‌اند مثل خانه، باغ، مرکب و غیره یعنی: خدا همان است که بی‌نیاز کرد و اموال باقی عطا نمود بنا بر این «اقنی» ذکر خاص بعد العام است احتمال دارد اقناء بمعنی ارضاء باشد در اقرب آمده: «اعطاه الله و اقناه» خداوند باو چیزی داد که با آن اطمینان پیدا کرد، در میزان از امیر المؤمنین صلوات الله علیه نقل شده: «اغنی کل انسان بمعیشته و ارضاه بکسب یده».

قهر: ج ۶، ص: ۴۳

قهر: غلبه و ذلیل کردن و در هر یک بکار رود (راغب) فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ضحی: ۹. یتیم را ذلیل و بی‌چاره مکن (و آن بواسطه از بین بردن مال اوست) و آن تقریبا مرادف با ظلم است. قهر بمعنی غلبه توأم است با توانائی مثل و إِذَا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ اعراف: ۱۲۷. یعنی: ما بالا- دست آنهاستیم ما بآنها چیره‌ایم ظاهرا «قاهرون» خبر بعد از خبر است. چنانکه در آیه وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ انعام: ۱۸. «فوق» خبر بعد از خبر است یعنی: او غالب و بالا دست بندگانش میباشد.

قهار: ج ۶، ص: ۴۳

قهار: صیغه مبالغه و از اسماء حسنی است و شش بار در قرآن کریم بکار رفته أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ يوسف: ۳۹. آیا ارباب ضد هم و پراکنده بهتر است یا خدای یکتا و بسیار غالب و توانا. وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ابراهیم: ۴۸. بسیار قاهر توأم با بسیار توانا است.

قاب: ج ۶، ص: ۴۳

قاب: ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى. فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ. فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ نجم: ۸-۱۰. در مجمع فرموده قاب، قیب، قاد، قید عبارت است از مقدار شیء یعنی سپس نزدیک و نزدیکتر شد و باندازه دو کمان یا نزدیکتر بود سپس بنده خدا وحی کرد آنچه وحی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۴

کرد، بقولی قوس بمعنی ذراع است «رجوع شود بقوس» در مجمع فرموده: از انس بن مالک مرفوعاً نقل شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله در باره «فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ» فرمود: قدر دو ذراع یا کمتر از آن. آنگاه فرموده: علی هذا قوس بمعنی ما یقاس به الشیء است و ذراع آنست که با آن مقایسه میشود. در باره آیه شریفه در «دلو» توضیح مفصل داده شده، روایاتی در باره «دَنَا فَتَدَلَّى» در باره قرب معنوی آنحضرت نسبت بخدا نقل شده در کتب مفصل دیده شود. ظهور بلکه صریح آیات آنست که جبرئیل بزمین نازل شده و از معراج و بالا رفتن آنحضرت سخن نمیگوید. (۱)

قوس؛ ج ۶، ص: ۴۴

قوس: ذراع. کمان. آن در اصل بمعنی اندازه گیری است «قاس الشیء بغیره قوساً: قدّره علی مثاله» سپس از جمله معانی آن کمان (تیر اندازی) و ذراع است چنانکه در قاموس و اقرب باین تعبیر «القوس الذراع لانه یقاس به» است در تفسیر خازن نیز آمده و در «قاب» از مجمع نقل شد و آن اختیار ابن مسعود است. فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ نجم: ۹. مراد از قوسین در آیه دو ذراع یا دو کمان است و در صورت دوم ظاهراً فاصله دو سر کمان مراد است. این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

قاع؛ ج ۶، ص: ۴۴

قاع: قُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا طه: ۱۰۵ و ۱۰۶. قاع بمعنی زمین هموار است که کوه و جنگل در آن نباشد (قاموس). صفصف زمین هموار بی علف است گوئی در همواری مثل یک صف میباید (مجمع) ظاهراً قاع و صفصف هر دو بیک معنی است ضمیر «يَنْسِفُهَا» به جبال و ضمیر «فَيَذَرُهَا» بزمین بر میگردد یعنی بگو خدایم کوهها را ریز ریز و پراکنده میکند و زمین را بیابانی هموار و مسطح میگرداند. این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است. وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بَقِيَعَةٍ يَحْسَبُهَا الظَّمَانُ مَاءً نورا: ۳۹. قیعه چنانکه در قاموس و اقرب و

(۱) قوت: روزی: آن در اصل بمعنی نگهداری است، روزی را از آن قوت گویند که سبب بقاء زندگی است. راغب گوید، «القوت: ما یمسک الرّمق من الرزق» جمع آن اقوات است و قَدَرٌ فِيهَا أَقْوَاتُهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ فصلت: ۱۰. وَكَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيتًا نساء: ۸۵ مقیت بمعنی حافظ و نگهدارنده است «اقاته، حفظه و اقتدر علیه».

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۵

مجمع گفته جمع قاع است ولی آن ظاهراً در آیه مفرد است در کشاف گفته قیعه بمعنی قاع و یا جمع قاع است در اقرب الموارد نیز مفرد بودن آن را نقل کرده است و آن بمعنی زمین وسیع و هموار است یعنی آنانکه کافراند اعمالشان مانند سرابی است در بیابان هموار که تشنه آنرا آب میندازد اشاره به بی اثر بودن اعمال کفار است نسبت با آخرت.

قول؛ ج ۶، ص: ۴۵

قول: قول و قیل بمعنی مطلق سخن گفتن و سخن است در اقرب الموارد گفته: قول بمعنی کلام یا هر لفظی است که زبان آنرا افشاء میکند تمام باشد یا ناقص قاموس نیز چنین گفته است. در مجمع فرموده: قول در کلام عرب موضوع است برای حکایت چنانکه گوئی «قال زید- خرج عمرو» راغب گوید: قول و قیل یکی است قول بر وجوهی بکار رود اظهر آنها کلمه یا کلمات مرکب از حروف است که بوسیله تکلم ظاهر شود مفرد باشد یا مرکب. قول در قرآن در وجوهی بکار رفته که ذیلاً بعضی اشاره میشود: ۱- سخن معمولی و متداول قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى بقره: ۲۶۳. در مقابل سائل و فقیر سخن متعارف و زبان

خوش و گذشت بهتر از صدقه‌ایست که در پی آن اذیت باشد إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا سَلَامًا واقعه: ۲۶.۲- قول خدا یا بوسیله خلق صوت است مثل صدائیکه از درخت بر موسی رسید فَلَمَّا آتَاهَا نُودِيَ يَا مُوسَى. إِنِّي أَنَا رَبُّكَ طه: ۱۱ و ۱۲. قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَى ... قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ طه: ۱۹-۲۱. و یا بوسیله فهماندن مطلب و الهام و وحی است مثل وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً بقره: ۳۰. که شاید بوسیله فهماندن و الهام بوده باشد إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ادْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ مائده: ۱۱۰. و یا اراده باشد که با قول تعبیر

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۶

آید مثل قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَيَّ إِبْرَاهِيمَ انبیاء: ۶۹.۳- قول نفسی و باطنی. مثل وَيَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْ لَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ مجادله: ۸. در این آیه بنظر و فکر و آنچه در ذهن است قول اطلاق شده. ۴- اجابت تکوینی مثل فَقَالَ لَهَا وَاللَّأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قُلْنَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ فصلت: ۱۱. مسلم است که زمین و آسمان فرمان خدا را اجابت کرده‌اند و آن یا «قالتا» تعبیر شده است. ۵- وعده عذاب لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَيَّ أَكْثَرِهِمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ يس: ۷. اِحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ ... هود: ۴۰. فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا اسراء: ۱۶. ظاهراً مراد از قول در اینگونه آیات وعده عذاب است طبرسی در ذیل آیه ۴۰ هود فرموده: آنکه وعده هلاک او سبقت یافته و خبر داده شده که ایمان نخواهد آورد. میزان نیز وعده هلاکت گفته است. تقول: گفتن چیزی است که حقیقت ندارد «تقول علیه قولاً» یعنی بر او دروغ بست و چیزی را گفت که حقیقت ندارد و لَوْ تَقَوْلَ عَلَيْنَا بَغْضَ الْأَقَابِيلِ. لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ حاقه: ۴۴. اگر از خود دروغی بر ما ببندد از دست راستش میگیریم و رگ قلبش را قطع میکنیم. أَمْ يَقُولُونَ تَقَوْلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ طور: ۳۳. یا میگویند قرآن را از جانب خویش گفته و بر خدا بسته بلکه ایمان نمیآورند. اقوابیل جمع اقوال و آن جمع قول است. وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ... وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ زخرف: ۸۵-۸۸. «قيله» مصدر است مثل قول و ضمیر آن راجع بر رسول خداست و گفته‌اند آن عطف است بر «السَّاعَةِ» یعنی علم قیامت و علم گفتار رسول خدا که گفت: خدا یا این قوم ایمان نمیآورند، نزد خداست حمزه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۷

و عاصم آنرا بکسر لام و دیگران بفتح آن خوانده‌اند. بنا بر قرائت فتح احتمال دارد مفعول فعل محذوف باشد یعنی: «و اذکر قيله یا رب» ... کشف بواسطه کثرت فصل عطف را خوب نمیداند و حرف قسم و غیره مقدر میکند. و الله العالم.

قیام: ج ۶، ص: ۴۷

قیام: معنای اولی قیام را در قاموس و غیره برخاستن ضد نشستن گفته‌اند ولی معانی مختلف و اقسامی دارد که ذیلاً بررسی میشود:

- ۱- برخاستن. مثل أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ نمل: ۳۹. پیش از آنکه از جای برخیزی من تخت را پیش تو میآورم. ۲- توقف. كَلِمًا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذْ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا بقره: ۲۰. هر وقت روشن شد در نور آن میروند و چون تاریک گردید میایستند و توقف میکنند. ۳- ثبوت و دوام و مِنْ آيَاتِهِ أَنْ تَقُومَ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ بِأَمْرِهِ روم: ۲۵. مراد از قیام آسمان و زمین پیوسته بودن نظم جاری در آنهاست در مجمع فرموده: معنای قیام ثبات و دوام است. و آن ایستادنی است که تا خدا نخواسته نشستن ندارد. ۴- عزم و اراده. راعب در آیه إِذْ قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ ... مائده: ۶. آنرا عزم و اراده گفته، زمخشری در وجه آن گفته: چون فعل مسبب از اراده و قدرت است لذا مسبب در مقام سبب قرار گرفته. طبرسی فرموده: در اینجا اراده حذف شده و تقدیر چنین است «إِذَا ارْتَدْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» ایضا در آیه وَإِذْ كُنْتُمْ فِيهِمْ فَاقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ نساء: ۱۰۲. نگارنده قول زمخشری را بهتر میدانم. ۵- وقوع امر: در آیات وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْبِئُ الْمَجْرُمُونَ ... وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُؤْمِنُونَ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْفِرُونَ روم: ۱۲- ۱۴. ظهور و وقوع گفته‌اند. طبرسی فرموده «تظهر القيامة» ظاهراً این از آنجهت است که وقوع و ظهور لازم قیام است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۸

۶- مشغول شدن بکاری مثل **إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ مَزْمَلًا**: ۲۰. که بمعنی مشغول شدن بعبادت است ایضا و **أَنْ تَقُومُوا لِلَّيْتَامَىٰ بِالْقِسْطِ نِسَاءً**: ۱۲۷. و شاید بمعنی دوام باشد یعنی پیوسته در بارهٔ یتیم‌ها بعدالت رفتار کنید. اقامه: را بر پا کردن و نیز ادامهٔ شیء گفته‌اند در قاموس گفته: «اقام الشیء اقامه: ادامه و اقام فلانا: ضد اجلسه» در این صورت معنی آیات **يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ بقره: ۳** و **وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ بقره: ۴۳** **فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا روم: ۳۰** و نظائر آنها چیست؟ ۱- طبرسی فرموده: اقامهٔ نماز آنست که آنرا با حدود و فرائض آن انجام دهند **«يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ»** یعنی نماز را بنحو کامل و احسن بجا میاورند و از ابو مسلم نقل میکنند که اقامه بمعنی ادامه است و **«يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ»** یعنی نمازهای واجبی را همیشه میخوانند. زمخشری با طبرسی همعقیده است و ادامه را در مرتبهٔ ثانی آورده بیضاوی نیز مانند آندو گفته است. ۲- راغب آنرا ادامه میدانند و **«يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ»** را «یدیمون فعلها و يحافظون علیها» گفته است سپس مثل طبرسی و زمخشری گوید اقامهٔ شیء ایفاء کردن حق آنست. ۳- المنار آنرا نماز با توجه و از روی خلوص میدانند و هر نماز که در آن توجه نباشد صورت نماز است. بنظر نگارنده همهٔ این معانی در اقامه منظور است زیرا اقامهٔ نماز که بدان مأموریم آن است که نماز کامل و پیوسته بجا آوریم لذا در آیات بهمهٔ آنها اشاره شده است مثل **الَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ معارج: ۲۳** **الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ مؤمنون: ۲** و **هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ انعام: ۹۲**. ادامه، خشوع، محافظت، همان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۴۹

اقامهٔ نماز است در بارهٔ بعضی آمده و **إِذْ قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُتَالَىٰ نِسَاءً**: ۱۴۲. که مخالف خشوع است و **قَوْلٌ لِلْمُصَلِّينَ. الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ ماعون: ۵-۶**. که مخالف ادامه است. و **أَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا يونس: ۱۰۵**. اقامه در اینگونه آیات ظاهرا بمعنی دوام و ثبوت است یعنی: پیوسته توجه بدین کن و بدان ملازم باش **قَائِمَةٌ** نیز بمعنی ثبوت و دوام آید چنانکه در قاموس و اقرب گفته است علی هذا قائمه در آیه **مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتَّبِعُونَ آيَاتِ اللَّهِ آلِ عِمْرَانَ: ۱۱۳**. بمعنی ثابته است. مقیم در آیه **وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ** و نظیر آن بمعنی ثابت و پا بر جا است. استقامت: راغب گوید استقامت طریق آن است که راست و بر خط مستوی باشد و طریق حق را بآن تشبیه میکنند مثل **اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ فاتحه: ۶** و **وَأَنَّ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ انعام: ۱۵۳** و استقامهٔ انسان آنست که ملازم طریق حق باشد. **فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ توبه: ۷**. یعنی تا مشرکان در پیمان خود نسبت بشما ثابت ماندند شما هم نسبت بانها در پیمان خویش ثابت باشید. **قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمْ فَاسْتَقِيمُوا يونس: ۸۹**. دعای شما باجابت رسید در کار خود و تبلیغ دین ثابت و پا بر جا باشید. **إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ ... فصلت: ۳۰**. آنانکه گفتند: پروردگار ما خداست و سپس در آن قول ثابت ماندند ملائکه بر آنها نازل شوند. قیام همانطور که مصدر است جمع قائم نیز آمده مثل **ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِيهَا مُنظَرُونَ زمر: ۶۸** **الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا آلِ عِمْرَانَ: ۱۹۱**. قیام در هر دو آیه جمع قائم است چنانکه قعود جمع قاعد. قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۰

* ایضا قیام مثل قوام بمعنی ما يقوم به الشیء است و **لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا نِسَاءً: ۵**. اموال مایهٔ قیام و قوام زندگی است اموال، انسان و زندگی انسان را برپا میدارد طبرسی از ابو الحسن نقل میکند که در قیام سه لغت هست: قیام و قوام و قیم (بر وزن عنب) و قیام چیزی است که باعث قیام تو است. **جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْآبِيَةَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ مَائِدَةً: ۹۷** **كعبه** سبب قیام و قوام مردم است که در «کعبه» خواهد آمد. **قِيمٌ**: بفتح قاف و کسر یاء طبرسی آنرا مستقیم گفته. **أَمْرٌ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ يوسف: ۴۰**. دستور داده که جز او را نپرستید آنست دین صحیح و راه راست. بعضی آنرا از قیام بمعنی ما يقوم به الشیء گفته‌اند چنانکه در اقرب قیم امر را متولی امر گفته است یعنی آنست دینیکه قائم بمصالح و سبب اصلاح است، بعضی آنرا ثابت معنی کرده‌اند نگارنده قول وسط را می‌پسندم. **قِيَمَةٌ** مؤنث قیم است **فِيهَا كُتِبَ قِيَمَةٌ ... وَ ذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ بئنه: ۳-۵** **قُلْ إِنِّي هَدَانِي**

رَبِّي إِلَٰهِ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دیناً قیماً انعام: ۱۶۱. قیم در قرآن‌ها بر وزن عنب است ولی قیما نیز خوانده‌اند طبرسی آنرا مانند گذشته مستقیم، بعضی مخفف قیام بمعنی قوام یعنی دینیکه قائم بر مصالح مردم است. قیوم از اسما حسنی است و سه بار در قرآن مجید ذکر شده است اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ بقره: ۲۵۵- آل عمران: ۲. وَعَنْتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ طه: ۱۱۱. اصل قیوم قیوم است و او اول بیاء قلب شده و ادغام گردیده است چنانکه اصل قیام قیوم بوده است. لفظ قیوم مبالغه و نماینده قیوموت

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۱

تأم خدا بر خلق است پس قیوم یعنی قائم بتدبیر خلق. گویند «قام بالامر: تولاه» یعنی بامر مباشرت کرد، در جوامع الجامع فرموده: «الدائم القيام بتدبیر الخلق و حفظهم» و در مجمع آمده: «القائم بتدبیر خلقه من انشائهم ابتداء و ایصال ارزاقهم اليهم» صدوق در توحید فرموده: آن از «قمت بالشئی» یعنی باصلاح و بتدبیر و حفظ شیء برخاستم، مییابد. چنانکه آیه أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ... رعد: ۳۳. از قیوموت و تدبیر خدا نسبت باعمال خبر می‌دهد. خداوند اعمال مردم را تدبیر میکند آنها را بصحائف اعمال وارد کرده و مبدل بثوابها و عقابهای دنیا و آخرت نموده و بصورت ضلالت، هدایت، بهشت، جهنم، شادی و غصه در میاورد. قوام: مبالغه قائم است یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ نساء: ۱۳۵. قوام بالقسط کسی است که دائماً قائم بعدالت باشد «شهداء» حال است از ضمیر «قوامین» و ممکن است خبر بعد از خبر باشد برای «کونوا» چنانکه در مجمع گفته است. بنظرم خبر بعد از خبر بهتر است و آمدن «شهداء» میفهماند که «قوامین بالقسط» مقدمه آن است یعنی ای اهل ایمان پیوسته قیام بعدالت کنید و برای خدا و حق، ادای شهادت دهید هر چند بضرر خودتان باشد ... بعضی قوام را بهترین و کاملترین قیام کننده گفته‌اند. الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النَّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ ... نساء: ۳۴. مراد از قوام در آیه قیم و قائم بامر و سرپرست است لذا در اقرب الموارد امیر را از معانی آن شمرده و در مجمع گفته: گویند رجل قیم و قیام و قوام و آن برای مبالغه و تکثیر است. آیه فوق سه مطلب را روشن میکند:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۲

۱- مردان بطور کلی بر زنان قیم و سرپرست‌اند و از جمله شوهران برای زنان خویش. ۲- علت این امر یکی برتری وجود مرد است نسبت بزنان در باره اداره امور و سرپرستی. این حقیقت مسلم است که مرد از حیث تفکر و تدبیر و اداره امور و تحمیل کارهای سخت بزن برتری دارد چنانکه زن از حیث عاطفه و ترحم برتر از مرد است، این تفاوت ذاتی و وظائف زن و مرد را نیز متفاوت کرده است لذا «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النَّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ» ۳- دیگری مسؤلیت مرد است نسبت بمهریه و بتأمین مخارج زن که زن از این جهت مسؤلیتی ندارد «وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ». مقام بضم میم و فتح آن مصدر میمی است بمعنی اقامه و نیز اسم زمان و مکان است ایضا مقام بفتح اول محل ایستادن است در آیه فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ آل عمران: ۹۷. مقام موضع ایستادن است و آن سنگی است که اثر قدمهای ابراهیم علیه السلام در آن است و در آیه وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى بقره: ۱۲۵. ظاهراً مراد نماز طواف در کنار مقام آنحضرت است و از جمله وَاتَّخِذُوا ... بنظر میاید که باید آنجا را محل نماز انتخاب کرد و آن بنماز طواف منطبق میشود. در شعر ابو طالب علیه السلام راجع بمقام ابراهیم علیه السلام چنین آمده: «و موطنی ابراهیم فی الصخر رطبه علی قدمیه حافیا غیر ناعل». عیاشی در تفسیر از ابی الصباح نقل کرده از حضرت صادق علیه السلام سؤال شد از مردیکه فراموش کرده نماز طواف حج یا عمره را در مقام ابراهیم بخواند فرمود: «ان كان بالبلد صَلَّى ركعتين عند مقام ابراهيم فان الله يقول وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى و ان كان قد ارتحل و صار فلا آمره ان يرجع» از اینگونه اخبار زیاد است. مراد از مقام در آیات وَكُنُوزِ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۳

و مَقَامِ كَرِيمٍ شعراء: ۵۸. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ دخان: ۵۱. جایگاه و محل اقامت است. مقام بضم اول در آیه يَا أَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَارْجِعُوا احزاب: ۱۳. بمعنی اقامت است یعنی ای اهل یثرب با این کثرت کفار و جهی برای اقامت شما در اینجا نیست

برگردید. و در آیه **إِنَّمَا سَاءَتْ مَسَاقِمُهُمْ وَمُقَامُهُمْ فِرْقَانٌ**: ۶۶. بمعنی اقامتگاه میباشد و در آیه **أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ فَاطِرٌ**: ۳۵. مقامه بمعنی اقامت است. و **لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ رَحْمَنٍ**: ۴۶. مقام بمعنی منزلت است مقام رب همان علم و احاطه و تدبیر و حفظ و مجازات اوست نسبت ببنده‌اش چنانکه فرموده: **أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ** رعد: ۳۳. که گذشت. و **مَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ** صافات: ۱۶۴. تقویم: تعدیل. گویند «قوم الشیء: عدله» در آیه **لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ** تین: ۴. ظاهراً مراد اعتدال غرائز و تناسب اندام ظاهری و باطنی انسان است مثل **يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ. الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ** انفطار: ۶ و ۷. قوام: بفتح اول بمعنی اعتدال است گویند «قام الامر: اعتدل» و **الَّذِينَ إِذْ أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا** فرقان: ۶۷. آنانکه چون انفاق کنند اسراف و تقتیر نمیکند و انفاقشان میان آندو معتدل است ظاهراً مصدر از برای فاعل است.

قیامت؛ ج ۶، ص: ۵۳

اشاره

کلمه قیامت مصدر است در مجمع گوید: «قام یقوم قیاما و قیامه» مثل «عاد یعود عیادا و عیاده» پس قیامت بمعنی برخاستن و یوم القیامه بمعنی روز برخاستن از قبرها و روز زنده شدن است. راغب گوید: تاء آن برای دفعه است و دلالت بر وقوع قوامس قرآن، ج ۶، ص: ۵۴

دفعی آن دارد. این لفظ بنا بر شمارش المعجم المفهرس مجموعاً هفتاد بار در قرآن مجید ذکر شده و همه توأم با کلمه «یوم» اند. اعتقاد بمعاد و قیامت یکی از ارکان اسلام و بنا بر تحقیق بعضی از محققین در حدود هزار و هفتصد آیه از قرآن مجید راجع بقیامت و ثواب و عقاب و بازگشت اعمال است، بدین طریق نزدیک بیک سوم ۳/۱ قرآن در بیان قیامت میباشد، در این موضوع رساله‌ای بنام معاد از نظر قرآن و علم نوشته‌ام که رؤس مطالب آنرا با اضافاتی در اینجا بعد از فصل تکامل خواهم آورد.

قیامت و تکامل عجیب؛ ج ۶، ص: ۵۴

اشاره

دقت در آیات قرآن مجید و بعضی از روایات نشان میدهد که قیامت تکامل عجیبی است، و زندگی فعلی بتدریج بآن خواهد انجامید و اکنون بسوی آن در حرکتیم. قرآن مجید فرماید: **وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌّ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ** عنکبوت: ۶۴. این زندگی دنیا جز مشغولیت و بازی نیست خانه آخرت آن زندگی حقیقی است که مرگی در پی ندارد یکاش مردم این را میدانستند. و **قَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا. يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا. بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَىٰ لَهَا** زلزله: ۳-۵. انسان گوید چه شده باین زمین چرا اینطور می‌لرزد؟ آروز زمین اخبار خود را حکایت خواهد کرد، زمین مرده، سنگ و خاک بسخن در خواهد آمد، تصور کن تکامل بکجا خواهد رسید، بتصریح روایات زمین از کارهای نیک و بد که در روی آن انجام گرفته خبر خواهد داد. همه چیز آخرت زنده و دانا است حتی جهنمش و آتشش **يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ** ق: ۳۰. جهنم سخن خواهد گفت و طعمه بیشتر خواهد خواست، آتش سوزان مردم را از دور خواهد دید و با دیدن آنها نعره خواهد زد و قوامس قرآن، ج ۶، ص: ۵۵

بجوشش در خواهد آمد: **وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعِيَةِ سَعِيرًا**. **إِذْ رَأَيْنَهُمْ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ سَجِعُوا لَهَا تَعْيِظًا وَزَفِيرًا** فرقان: ۱۱-۱۲. ضمیر «رَأَيْنَهُمْ» راجع بسعیر است یعنی چون آتش آنها را از جای دور مشاهده کند میشوند که میجوشد و صفر میزند. آتش مردم را بطرف خودش میخواند **كَلَّا إِنَّهَا لَظِي. نَزَاعِيَةٌ لِلْسَّوِي. تَدْعُوا مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّىٰ** معارج: ۱۵-۱۷. آتش آخرت پاک شعله است، پوستها را

میکند، آنکه را که بحق پشت کرده و از آن اعراض نموده بسوی خویش میخواند رجوع شود به لفظ «جهنم» و «سعیر» بین تکامل بکجا سر خواهد زد که حتی آتش بینا و گویاست. نه فقط زبان بلکه تمام اعضاء از پوست و دست و پا و غیره گویا خواهند بود همه زبانند و گوش‌اند در عده‌ای از آیات راجع بشهادت اعضاء بدن تصریح شده از جمله حتی إِذَا مَا جَاؤَهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصَارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ فصلت: ۲۰. چون پیش آتش آیند، گوشها، چشمها و پوستهایشان آنچه کرده‌اند گواهی میدهد. بالاتر از این رو کرده پوستهایشان گویند «لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا» چرا بر علیه ما گواهی دادید؟ آنها در جواب گویند أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَصَلت: ۲۱. خدائیکه همه چیز را گویا کرده ما را بنطق در آورد، این خیلی عجیب است گفت و شنود با پوست یعنی چه!! عده‌ای این آیات را تأویل میکنند ولی تکامل همه جانبه جز این معنی ندارد. دید چشم بقدری تفاوت خواهد کرد که حتی فرشتگان را خواهد دید حتی چشم کفار که فرموده: يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ لَكُمْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ فرقان: ۲۲. و هم مؤمنان خواهند دید وَ تَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ انبیاء: ۱۰۳. بطور کلی پرده از چشم برداشته میشود و چیزهایی می‌بیند که پیش از آن اصلاً ندیده بود فَكَشَفْنَا عَنْكَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۶

غِطَاءَكَ فَصَرِّكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ق: ۲۲. و گفته شود «لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا» از این چیزها در غفلت و بی‌خبری بودی پرده‌ات را شکافیم. يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتُ ابراهیم: ۴۸. آنروز زمین بزمین دیگری غیر از این عوض خواهد شد هکذا آسمانها. همه یا بسیاری از کارهای اهل بهشت با اراده انجام خواهد پذیرفت چنانکه در آخر بحث قیامت در مرحله سوم در این کتاب خواهد آمد. اصل کهولت از مواد عالم برداشته شده همه چیز یکنواخت و مخلد خواهد بود بشر همه تر و تازه خواهد بود بی آنکه یکنواختی او را خسته و سیر کند خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا كهف: ۱۰۸. رجوع بمرحله سوم قیامت در این کتاب. حیات چنان عمومی و همه جانبه خواهد بود که اگر پوست کافری در اثر سوختن مرده و بی‌حس شود حیات هجوم کرده بار دیگر و بارهای دیگر آنرا بحس خواهد آورد كَلِمًا نَضَعُ بِحُجَّتِ جُلُودُهُمْ يَدَلُّنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ نساء: ۵۶. خلاصه آنکه: قیامت صورت تکامل یافته این جهان است تکاملیکه نمیتوان آنرا بتمامه تصور کرد ولی قرآن عظیم الشان راههای آنرا بطور کلی نشان داده است. مجموع مطالب معاد در قرآن مجید سه مرحله است: ۱- انقراض و در هم ریختگی نظم کنونی، خاموش شدن خورشید، تحولات عظیم و همگانی زمین، شکافتن آسمان، از هم گسیختن ستارگان و غیره. ۲- برقراری نظم مجدد، شروع حیات و توسعه آن. ۳- زندگی در بهشت و جهنم.

مرحله اول؛ ج ۶، ص: ۵۶

از مسائلیکه قرآن بارها از آن صحبت میکند و علم نیز آنرا مسلم میدارد این است که: نظام کنونی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۷

جهان ابدی نیست، خورشید و ماه و ستارگان و زمین هر یک مدت معینی دارند، و چون مدتشان سر آید جواز مرگ خویش را دریافت کرده و در هم ریخته خواهند شد، و همه مانند انسان و درخت و غیره، سن و سال و مرگ و فنا دارند. اینک قسمتی از آیات این مرحله: ۱- وَ سَخَّرَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرَ كُلُّ يَجْرِي إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ... لقمان: ۲۹. ایضا آیه ۲ سوره رعد. ۲- أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِمْ مَا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى روم: ۸. ۳- مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى احقاف: ۳. ملاحظه میشود که اجل مسمی (مدت معین) در باره آسمانها و زمین و خورشید و ماه و غیره ذکر شده و همه اینها تا مدتی در این وضع و نظم خواهند بود. اینک آیاتی در از بین رفتن نظام کنونی: ۱- إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ. وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ. وَ إِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ. وَ إِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ. وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُجِرَتْ. وَ إِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ ... وَ إِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ. وَ إِذَا

الْجَحِيمُ سِعْرَتْ. وَإِذَا الْجَنَّةُ أُنزِلَتْ. عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا أَحْضَرَتْ. تَكْوِيرٌ: ۱- ۱۴. یعنی: آنگاه که خورشید در هم پیچیده و خاموش شود. وقتیکه ستارگان تیره شوند. وقتیکه کوهها براه افتند و روان گردند. وقتیکه حامله‌ها خالی شوند و چیزی درون چیزی نماند. وقتیکه وحوش جمع گردند. وقتیکه دریاها بر افروخته (و تبخیر) گردند. وقتیکه آسمان (از اطراف زمین)

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۸

کنده شود. وقتیکه جهنم افروخته گردد. وقتیکه بهشت بمردم نزدیک شود. آنوقت انسان آنچه را که آماده کرده خواهد دانست. این آیات از یک تحوّل عجیب و عظیم حکایت دارند که یدرک و لا یوصف است این آیات در روزی گفته شده که بشر راهی بآنها نداشت ولی فعلاً بفکر و فهم بشری بسیار مانوس است. ۲- إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ. وَإِذَا الْكُوَاكِبُ انْتَثَرَتْ. وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ. انفطار: ۱- ۳. إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ. وَأَذْنُ لِرَبِّهَا. وَحُقَّتْ. وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ. وَأَلْقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ. انشقاق: ۱- ۴. یعنی: وقتیکه آسمان شکافته شود. وقتیکه ستارگان پراکنده گردند. وقتیکه دریاها منفجر گردند. وقتیکه آسمان پاره شود. و از دستور پروردگارش اطاعت کند و حتمی است که اطاعت خواهد کرد. وقتیکه زمین انبساط یابد و آنچه در آن است بیرون ریزد و خالی گردد. این آیات نیز از یک تحوّل همگانی که فرو ریختگی نظم فعلی است خبر میدهند. ۳- ۱- إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا. وَبَسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا. فَكَانَتْ هَبَاءً مُتْبَثًا. واقعه: ۴- ۶. ۲- كَذَا إِذِ الْكُتِّ الْأَرْضُ ذَكَا ذَكَا فَجَر: ۳- ۲۱. إِذِ زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا. وَأَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقَالَهَا. زلزال: ۱- ۲. ۴- يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءِ مَوْرًا. وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا. طور: ۹ و ۱۰. ۵- يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً. مزمل: ۶- ۱۴. وَ تَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۵۹

الْمُنْفُوشِ قَارِعَهُ: ۷- ۵. وَ حَمَلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً. حاقه: ۱۴. ترجمه آیات فوق بترتیب چنین است: ۱- آنگاه که زمین با لرزشی بلرزد و کوهها کوبیده شده بصورت غباری پراکنده در آیند. ۲- آنگاه که زمین پی در پی کوبیده و ریز ریز گردد. ۳- وقتیکه زمین زلزله خویش را شروع کند و بارهایش را بیرون ریزد. ۴- روزیکه آسمان بشدت موج زند و کوهها بطرز خاصی براه افتند. ۵- روزیکه زمین و کوهها بلرزد و کوهها تپه‌های نرم شوند. ۶- روزی که کوهها مانند پشم رنگارنگ حلاجی شده گردند. ۷- زمین و کوهها بیک بار کوبیده و ریز ریز شوند. این آیات راجع بتحوّلات زمین و کوهها و هوای اطراف زمین است که جزئی از تحولات همگانی است در رساله معاد از نظر قرآن و علم راجع بتقریب این آیات بحث شده که در اینجا مجال نیست و بآن رساله رجوع شود. پیداست که با این انقلاب انسانی در روی زمین نمی ماند و همه از بین میروند، این انقلاب و درهم ریختگی نفخ صور اول است چنانکه فرموده و نَفَخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نَفَخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ فِيهَا يَنْظُرُونَ. زمر: ۶۸. در آیه دیگر آمده و يَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ. مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ. فَلَا يَشِيءُ تَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ. يس: ۴۸- ۵۰. صیحه واحده که ظاهراً از فرو ریختگی و انفجار منظومه شمسی خواهد بود همه را قالب بی جان خواهد کرد.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۰

مرحله دوم؛ ج ۶، ص: ۶۰

اشاره

مرحله دوم از قیامت که معاد و برقراری نظم مجدد و احیاء اموات باشد همان است که نفخ صور دوم تعبیر شده ثُمَّ نَفَخَ فِيهِ أُخْرَى

فَإِذَا هُمْ لِيَّامٍ يَنْظُرُونَ زمر: ۶۸. وَنَفِخْ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ يس: ۵۱. يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَقْوَابًا نباء: ۱۸. رجوع شود به «صور». مثنوی قرآن مجید در این مرحله طوری است که هر عاقل منصف از تصدیق آن ناگزیر است بطور کلی دو راه از نظر قرآن در این خصوص پیش کشیده شده است. اول- امکان قیامت و قیاس آخر کار باول آن، بدین تقریب: معماری ماهر ساختمانی را بنا کرده سپس میگوید: من این عمارت را ساختم و اگر در اثر سیل یا زلزله‌ای منهدم گردد قدرت آنرا دارم که دوباره آنرا بسازم. یا نویسنده‌ای کتابی نوشته و گوید: اگر این کتاب از بین برود بار دیگر میتوانم آنرا بنویسم. یا مهندسی کارخانه‌ایرا پیاده و نصب کرده و گوید: اگر فرو ریزد باز قادرم که سوار کرده بکار اندازم. ادعای معمار و نویسنده و مهندس قابل انکار نیست و نمیتوان گفت: نه، زیرا بهترین دلیل مدعی عمل انجام شده اوست. در ما نحن فیه میگوئیم: روزی از حیات و انسان و غیره در زمین خبری نبود و این زندگی بعدا بوجود آمده است هر گاه در آینده بسیار بسیار دور اگر این زندگی از بین برود آیا امکان برقراری مجدد آن هست یا نه؟ ناچار باید گفت: آری زیرا که می بینم فعلا- موجود است. اینک نگاهی بآیات ۱- و يَقُولُ الْإِنْسَانُ أِذْنًا مِمَّا مَاتَ لَسَوْفَ أُحْرَجُ حَيًّا. أَوْلَا يَذُكُرُ الْإِنْسَانُ أَنَا خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ وَ لَمْ يَكُ شَيْئًا مريم: ۶۶-۶۷. یعنی: انسان میگوید: آنگاه که مردم آیا بزودی زنده از قبر خارج

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۱

میشوم؟ مگر همین انسان بیاد ندارد که ما او را از پیش آفریدیم حال آنکه چیزی نبود؟ ۲- وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَ نَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ هُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ يس: ۷۸ و ۷۹. ما را مثلی زد و خلقت خویش را از یاد برد و گفت: استخوانهای پوسیده خاک شده را کی زنده میکند؟ بگو: همان کس زنده میکند که بار اول آنها را آفریده او بهر گونه خلقت داناست. ۳- أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى. أَلَمْ يَكُ نَظْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنِي. ثُمَّ كَانَ عَاقِبَتُهُ فَخْلَقَ فَسَوَى. فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى. أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى؟ قیامت: ۳۶-۴۰. آیا انسان گمان دارد که بیهوده رها میشود، مگر آب کمی از منی نبود که ریخته میشد، سپس علقه شد و خدایش خلق کرد و بپرداخت و از او نر و ماده قرار داد آیا آن خدا قادر نیست مردگان را بیافریند؟ ۴- وَ هُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ ... روم: ۲۷. او کسی است که آفرینش را آغاز و سپس آنرا اعاده میکند، اعاده آفرینش بر او از خلقت اول آسانتر است. ۵- يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَ عِيدًا عَلَيْهِمْ إِنْ كُنَّا فَاعِلِينَ انبیاء: ۱۰۴. روزی آسمان را می پیچیم همانطور که طومار نوشته‌ها را می پیچند، پس از آن آفریدن را همچون آفرینش اول دوباره شروع میکنیم، این وعده بر ما است و ما آنرا عملی خواهیم کرد. ۶- وَ اذْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ اعراف: ۲۹. و او را بخوانید، عبادت را خالص او کنید همانطور که شما را آفریده باز میگردید (و زنده میشوید). ۷- مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَ فِيهَا نُعِيدُكُمْ وَ مِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى طه: ۵۵. شما را از زمین آفریدیم، بزمین باز میگردانیم و از زمین بار دیگر

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۲

بیرون میاوریم. ۸- فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ اسراء: ۵۱. خواهند گفت کی ما را برمیگرداند و زنده میکند؟ بگو همانکس که دفعه اول آفرید. این آیات نمونه‌ای است از مطلب اول که قیاس آخر باول است و در مثال معمار و مهندس گفتیم که این امکان باحدی قابل انکار نیست چون اگر آفریدن دوم غیر قابل امکان بود حیات از اول پیدا نمیشد. دوم: نحوه احیاء اموات و تشبیه آن بعالم نبات و احواله باستعدادهای مخصوص جهان ماده، است توضیح اینکه: نباتات هر سال میمیرند و زنده میشوند و حشر و نشرشان همه ساله تکرار میشود اینک آیاتی در این زمینه نقل و توضیح میدهم: ۱- وَ نَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جِبَاتٍ وَ حَبَّ الْحَصِيدِ ... وَ أَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ق: ۹ و ۱۱.۲- يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ كَذَلِكَ تُخْرَجُونَ روم: ۱۹. ترجمه این آیات: از آسمان آب با برکت نازل کردیم و با آن باغها و دانه‌هاییکه درو میشوند برویاندیم ... و با آن آب، دیار مرده‌ای را زنده کردیم بیرون شدن مردگان از قبر نیز چنین است. زنده را از مرده بیرون میکند و

مرده را از زنده بیرون می‌آورد و زمین را پس از مردنش زنده میکند شما نیز از قبرها چنین خارج می‌شوید در آیه دیگر پس از ذکر باد و باران و زنده شدن زمین و روئیدن میوه‌ها فرموده: **كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰی لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ** اعراف: ۵۷. و در آیه دیگر پس از ذکر همین مضمون آمده ... **كَذٰلِكَ تُخْرَجُوْنَ** زخرف: ۱۱. مشروح سخن آنکه: هنگام پائیز

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۳

زمین طراوت خود را از دست می‌دهد و چون زمستان رسید تمام جنب و جوش آن از بین رفته بصورت مرده‌ای در می‌آید، ولی تخمها و ریشه‌های بی شماری که آثار و وداع تابستان‌اند درون زمین موجوداند این تخمها و ریشه‌ها بحالت خفته و آرام و بیحرکت در زمین محفوظاند و سلولهای خوابیده در میان تخمها و ریشه‌ها منتظر فرصت‌اند، با دمیده شدن نفخ صور بهاری یعنی با رسیدن رطوبت و حرارت زمین جنب و جوش خود را از سر می‌گیرد، سلولهای خفته از درون خویش بیدار شده و بطور اجبار بصورت علفها و گلها از شکم زمین خارج میشوند و مصداق «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ» آشکار میگردد. همچنین در باره انسانها که می‌میرند و در زیر خاک، خاک میشوند حیات بصورت خفته درون ذرات خاک شده بدن بحالت انتظار میماند و با رسیدن بهار قیامت و آماده شدن محیط و شرایط مساعد، ذرات ابدان بحرکت آمده و مانند کرمهای خاکی شروع به رشد میکنند و آنگاه بزرگ شده سر از خاک در می‌آورند **كَذٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتٰی لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُوْنَ**. ناگفته نماند: حیات یک چیز مرموزی است میتواند درون ذرات بسیار ریز حتی درون اتمها و ژنهای خشکیده پنهان شود و از دستبرد حوادث محفوظ بماند و میلیونها سال بحال خفته انتظار محیط و شرایط مساعد را بکشد و بمحض مهیا شدن شرایط از درون اتمها و سلولهای خشکیده و خاک شده سر بر آورد و شروع برشد نماید، هیچ دانشمندی نمیتواند این مطلب را رد کند، اکنون دانشمندان حیات را در ویروسهائی پیدا میکنند که حتی زیر میکروسکوب الکترونیک دیده نمیشوند، با آنکه در کتاب دانستنیهای جهان علم ص ۳۳ میگوید: ذره بین‌های الکترونیک اشیاء را هفت میلیارد برابر بزرگتر نشان میدهند گاموف آمریکائی در

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۴

ص ۱۶۳ کتاب ماده، زمین و آسمان شکل ذراتی را که پانصد هزار مرتبه بزرگ شده‌اند چاپ کرده است. یعنی ویروسها پس از پانصد هزار مرتبه بزرگ شدن هنوز دیده نمیشوند ولی زنده‌اند و حرکت، جذب، دفع و تولید مثل دارند، حیات در چنین سوراخهای نامرئی و ذرات ناپیدا خود را حفظ کرده است، چه بعدی دارد که در میان سلولهای خشکیده و خاک شده بدن خود را حفظ کرده و منتظر فرصت بوده باشد. میگویند: اگر دانه گندم را بریان کنیم سلولش میمیرد دیگر وقت کاشتن نمی‌روید و اگر مثلا خاک بدن را خشت بزنند و آجر بزنند دیگر قابلیت زنده شدن را نخواهد داشت؟ گوئیم: میکروبهائی هستند که حتی در حرارت دویست درجه از بین نمیروند از کجا معلوم که با آجر شدن از بین رفته‌اند؟

دقت؛ ج ۶، ص: ۶۴

در مجله جوانان سال ششم از شماره‌های بهمن ماه صفحه ۶ زیر عنوان «ما اسرار زنده کردن موجودات چندین میلیون ساله را فاش میکنیم» از یک دکتر انگلیسی بنام «مورلی مارتین» نقل میکنند: او یک تکه از سنگهای «آزوئیک» را که عمر آنها بین ۱۰۰ تا ۴۰۰ میلیون سال قبل است در کوره الکتریکی بین ۲ تا ۳ هزار درجه حرارت داده سپس آنرا که مانند کف فلزی شده بود بیرون آورد و باز در محلی ۲۲۰ درجه حرارت داد آنگاه آنرا در آبهای مخصوصی قرار داد و تحت تأثیر اشعه ایکس یا ماوراء بنفش گردانید، مشاهده کرد دانه‌های آن از هم جدا شده و ذرات کوچکی بوجود آوردند، بعد از ادامه عمل متوجه شد که آنها بصورت خرچنگ‌ها و ماهیهای کوچک در آمدند. و حتی دید بعضی‌ها بتدریج صورت فیل، کرگدن، میمون و غیره بخود میگیرند دانشمند

از این کشف بطوری بهت زده شد که جان خویش را باخت ولی ثابت کرد که سلولها و یاخته‌های

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۵

حیوانات چندین میلیون ساله که بطور خشکیده وجود سنگ را تشکیل داده‌اند زنده بوده و انتظار فرصت مناسب را دارند، عجیب اینکه پس از دیدن ۱۲۰۰ درجه حرارت هنوز آنها نمرده بودند. از اینجاست که باید گفت: همانطور که زمین در زمستان برای بهار آبتن است برای زائیدن بشرهای بیشمار نیز آبتن مییابد و با یک تکان خدائی آن ذرات بیدار شده و شروع برشد خواهند کرد. **فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ. فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ** نازعات: ۱۳ و ۱۴. طالبان تفصیل را بمطالعه کتاب معاد از نظر قرآن و علم نوشته نگارنده، توصیه میکنم.

مرحله سوم؛ ج ۶، ص: ۶۵

مرحله سوم از قیامت زندگی در بهشت و جهنم است که آخرین مرحله سیر بشر است **فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ** شوری: ۷. راجع باین مطلب باید آیات قرآن رجوع شود و خلاصه آنکه: اهل بهشت در یک نوع سعادت خواهند بود که ما فوق آن شاید غیر ممکن باشد و اهل عذاب در عذاب دردناکی بسر خواهند برد. نعوذ بالله منه. ۱- در زندگی بهشتی ظاهراً عموم کارها و یا مقداری از آنها بوسیله اراده انجام خواهد گرفت نه بوسیله ابزار همانطور که کارهای خدا بوسیله اراده است **إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذْ أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ** یس: ۸۲. همچنانکه خدا بسلیمان علیه السلام ارده قوی داده بود که میتواندست مسیر باد را عوض کند و در «ریح» توضیح داده شد، همچنانکه آصف وزیر سلیمان توانست با اراده خویش تخت ملکه سباء را از فاصله دور پیش سلیمان آورد، همچنانکه امروز بعضی از علمای هیپنوتیسم اراده خویش را بکسی تحمیل کرده و او را میخوابانند و در همانحال بدون احساس درد باو عمل جراحی میکنند. همینطور در بهشت هم کار با اراده خواهد بود رجوع شود بآیه **عَيْنًا**

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۶

يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا انسان: ۶. و آیه **لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ** نحل: ۳۱. و روایات شجره طوبی در روضه الواعظین مجلس ۹۵ و بحار الانوار ج ۸ ط جدید، و در رساله معاد از نظر قرآن و علم ص ۱۲۷-۱۳۲ توضیح داده شده است. ۲- در زندگی آخرت مردم یکدیگر را مثل دنیا خواهند شناخت و حالات دنیا را بنظر خواهند آورد و دوستان و دشمنان خویش را یاد خواهند کرد رجوع شود به آیات ... **يَعْلَمُونَ بَيْنَهُمْ** ... یونس: ۴۵. **فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ. قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ** ... صفات: ۵۰. تا آیه ۵۷. **أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ** ... طور: ۲۵-۲۸. که در باره گفتگوی اهل بهشت و یادآوری زندگی دنیا است. **أَيضًا يَوْمَ يَقُولُ الْمُذْأَفِقُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ** ... حدید: ۱۲ و ۱۳. که در خصوص گفتگوی منافقان با مؤمنان است **أَيضًا** در سوره اعراف گفتگوی اهل بهشت با اهل جهنم و در سوره مطفین خندیدن اهل بهشت از دیدن کفار نقل شده است. ۳- قرآن مجید زندگی آخرت را مخدّد و جاودانی اعلام میکند در دنیای فعلی اصل کهولت (آنتروپی) بر تمام مواد و نیروها حکم فرماست هر موجودیکه بحالت خود رها شود و امدادی بدان نرسد بطور تدریج بسوی همواری و پیری و سکون میروند و اگر این حالت در ماده نبود اصل بقا و ثبات در عالم حکومت میکرد و ما در این زندگی مخدّم میشدیم و از فنا اثری نبود فرق دنیا با آخرت آنست که در آخرت اصل کهولت از مواد برداشته خواهد شد، ذره بی انتها نوشته آقای مهندس بازرگان ص ۸۵ را مطالعه کنید. آیات **ذَلِكَ يَوْمَ الْخُلُودِ** ق: ۳۴. «**خَالِدِينَ فِيهَا**» و دهها آیات دیگر ناظر باین مطلب اند و در نتیجه خستگی از یکنواخت بودن لذتها و تبدیل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۷

سعادت عبادت در زندگی اخروی معنائی نخواهد داشت در باره اهل بهشت آمده: **خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا** کهف: ۱۰۸.

یعنی اهل بهشت در آن پیوسته‌اند و طالب تحوّل نیستند. این قهرا برای آنست که نعمتهای بهشتی برای آنها پیوسته تازه و لذت آور است و سیر و خسته نمیشوند.

قوم: ج ۶، ص: ۶۷

قوم: جماعت مردان. در صحاح گفته: قوم بمعنی مردان است و شامل زنان نیست از لفظ خود مفرد ندارد زهیر در شعر خود گوید: و ما ادری و سوف اخال ادری أ قوم آل حصن ام نساء نمیدانم بگمانم بزودی خواهم دانست که: آل حصن مردانند یا زنان. و خداوند فرموده: لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ... وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ حِجْرَاتٍ: ۱۱. گاهی زنان نیز داخل قوم اند بتبعیت زیرا قوم هر پیامبر شامل مردان و زنان است، همچنین است قول راغب در مفردات. در اقرب الموارد گوید: جماعت مردان را قوم گفته‌اند که آنها قائم و متصدی بکارهای مهم‌اند، این لفظ مذکر و مؤنث آید گویند: «قام القوم و قامت القوم» در مجمع ذیل آیه فوق فرموده: خلیل گفته: قوم بمردان اطلاق میشود نه بزنان چون بعضی با بعضی بکارها قیام میکنند. ناگفته نماند: در آیه فوق زنان بقرینه مقابله داخل در قوم نیستند ولی در آیات دیگر قطعاً زنان داخل در قوم‌اند مثل قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ بقره: ۱۱۸. مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمٌ لَوْ طُغِيَ مِنْكُمْ بَبَعِيدٍ هود: ۸۹. نمیشود مراد از قوم در این آیات فقط مردان باشند لذا باید برای اخراج زنان قرینه داشته باشیم. بدین جهت راغب گفته: در تمام قرآن از قوم مردان و زنان اراده شده‌اند و حقیقت آن برای مردان است ولی قاموس معنای اولی آنرا «الجماعه من الرجال والنساء معا» گفته است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۸

اقرب الموارد گفته: قوم انسان اقریبی اوست که با او در جدّ واحد جمع میشوند، گاهی انسان در میان اجانب واقع میشود مجازاً و بجهت مجاورت آنها را قوم خود میدانند. از این استعمال در قرآن بسیار یافته است.

قوة: ج ۶، ص: ۶۸

قوة: نیرومندی. نیرو «قوی یقوی قوة: ضدّ ضعف» قَالُوا نَحْنُ أَوْلَا قُوَّةً... نمل: ۳۳. گفتند: ما نیرومندیم. خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ بقره: ۶۳ آنچه داده‌ایم محکم بگیرید و آن کنایه از اعتنا و عمل است، عیاشی از اسحق بن عمار نقل کرده از امام صادق علیه السلام پرسیدم از «خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ» آیا قوه ابدان مراد است یا قوه قلوب؟ فرمود: هر دو «أ قوه فی الابدان ام فی القلوب؟ قال: فیهما جمیعاً». جمع قوه در قرآن قوی آمده مثل عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى نجم: ۵. مراد از آن جبرئیل است در اقرب گفته: رجل شدید القوی مردی است که ترکیب خلقتش محکم باشد در مجمع فرموده قوی در نفس و خلقت یعنی فرشته پر قدرت باو تعلیم داده و شاید «قوی» اشاره بجهت تصرف جبرئیل باشد. قوی: نیرومند و آن از اسماء حسنی است إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ شَدِيدُ الْعِقَابِ انفال: ۵۲. آن در غیر خدا نیز بکار رفته است إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ قصص: ۲۶.

مقوین: ج ۶، ص: ۶۸

مقوین: نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذَكُّرًا وَ مَتَاعًا لِلْمُقَوِّينَ واقعه: ۷۳. در مصباح گفته: قواء بفتح اول بیابان خالی است «اقوت الدار» یعنی خانه خالی شد. در اقرب آمده. «اقوی فلان» بسه معنی است یعنی فلانی بیابان نازل شد. فقیر گردید. غنی شد، در هر دو ضد بکار رود. پس مقوی بمعنی نازل در بیابان و فقیر و غنی است بنظرم مراد از آن

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۶۹

در قرآن اغنیاء و فقراء هر دو است یعنی: ما آتش را تذکاری برای آتش آخرت و متاعی برای فقراء و اغنیاء کردیم (یعنی برای همه)

چنانکه در مجمع آمده. بقولی مراد از آن مسافری نازل در صحرا اند. این لفظ تنها یکبار در قرآن آمده است.

قیض: ج ۶، ص: ۶۹

قیض: شکافتن و شکافته شدن «قاض الشیء قیضا: شقه فانشق» تقیض را تبدیل، تقدیر و آماده کردن گفته‌اند و مَنْ یَعِشُ عَنْ ذِکْرِ الرَّحْمَنِ نُقِیضَ لَهُ شَیْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِینٌ زحرف: ۳۶. هر که از یاد خدا غافل باشد برای او شیطانی مهیا میکنیم که بوی قرین است قیض در اصل پوست تخم مرغ است راغب گفته برای اوست شیطانی که مانند پوست تخم مرغ بر او مستولی شود، این آیه مقابل اِنَّ الَّذِینَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلَائِكَةُ فصلت: ۳۰. است یعنی هر که توجه بخدا کند و استقامت داشته باشد ملک برای تقویت او نازل میشود بعکس آنانکه از یاد خدا غفلت ورزند که شیطان مضلی بر او قرین گردد. ایضا آیه وَ قَیْضَنَا لَهُمْ قُرْنًا فَرِیْنَا لَهُمْ مَا بَیْنَ اَیْدِیهِمْ وَ مَا خَلْفَهُمْ فصلت: ۲۵.

قیل: ج ۶، ص: ۶۹

قیل: قیل بفتح قاف و قیلوه خوابیدن در وسط روز است «قال قیلا و قیلوه: نام فی القائله ای نصف النهار» طبرسی استراحت نیمروز نقل کرده خواه در ضمن خواب باشد یا نه وَ كَمْ مِنْ قَوْمٍ اَهْلَكْنَاهُمْ فَجَاءَهَا بِأَسْمَانًا یَّاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ اعراف: ۴. ای بسا شهری که هلاک کردیم عذاب ما بر آنها وقت شب یا موقع خواب نیمروز رسید، مراد وقت استراحت در روز است. أَضْرِبُ حَبَّ الْجَنَّةِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِیلاً فرقان: ۲۴. مقیل اسم مکان بمعنی موضع استراحت است طبرسی از اظهاری نقل کرده قیلوه نزد عرب استراحت نیمروز است هر چند خواب در آن نباشد یعنی: اهل بهشت در آنروز بهتراند از حیث اقامتگاه و استراحتگاه. و الحمد لله و هو خیر ختام ۹ جمادی الثانی ۱۳۹۴ قمری.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۰

ک: ج ۶، ص: ۷۰

کاف: ج ۶، ص: ۷۰

کاف: حرف بیست و دوم از الفبای عربی و بیست و پنجم از الفبای فارسی است در حساب ابجد بجای عدد ۲۰ است و برای آن چند معنی ذکر کرده‌اند. ۱- تشبیه. مثل ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ... بقره: ۷۴.۲- تعلیل. مثل وَ اذْکُرُوهُ کَمَا هَدَاكُمْ بقره: ۱۹۸. یعنی او را یاد کنید زیرا شما را هدایت کرده است ابن هشام در مغنی گوید: گروهی بدان قائلند و اکثر آنرا نفی کرده و گفته‌اند کاف بمعنای تعلیل نیاید و گروهی آنرا مشروط بوجود «ما» دانسته‌اند چنانکه در آیه گذشت ولی حق این است که کاف بدون «ما» هم برای تعلیل آید مثل وَ یَکَانَهُ لَا یُفْلِحُ الْکَافِرُونَ قصص: ۸۲. یعنی تعجب کن زیرا کفار رستگار نمیشوند (تمام شد). طبرسی رحمه الله کاف را در آیه تشبیه دانسته است. ۳- تأکید که آنرا زائد نیز گویند. مثل لَیْسَ کَمِثْلِهِ شَیْءٌ شوری: ۱۱. در مغنی و اقرب الموارد گفته تقدیر آیه این است «لیس مثله شیء» و اگر زاید نباشد معنی چنین میشود: مثل خدا را مثلی نیست و آن اثبات مثل برای خداست و محال میباشد، این هشام اضافه کرده که زیادت کاف برای تأکید نفی مثل است زیرا زیادت حرف بحکم تکرار جمله است ابن جنی گفته: چون بخواهند در نفی فعل مبالغه کنند گویند: «مثلک لا یفعل». در مجمع فرموده کاف زائد و برای تأکید نفی است در کشاف گفته: آن برای مبالغه در نفی است وقتیکه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۱

گوئیم: «مثلک لا یبخل» یعنی تو حتما بخل نمیکنی. معانی دیگر کاف را در کتب لغت ببینید.

کأس؛ ج ۶، ص: ۷۱

کأس: راغب میگوید: كأس ظرف است با شراب «الاناء بما فيه من الشراب» و در ظرف تنها و شراب تنها نیز بکار رود طبرسی نیز ذیل آیه یطاف علیهم بکأس من معین صافات: ۴۵. ظرف توأم با شراب گفته و از اخفش نقل کرده: مراد از هر كأس در قرآن خمر است (خمر بهشتی). در صحاح از ابن اعرابی نقل شده: ظرف را كأس نگویند مگر اینکه در آن شراب باشد. این لفظ شش بار در قرآن مجید آمده است و مراد از آن کاسه‌های پر از شراب بهشتی است إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا انسان: ۵. نیکوکاران از کاسه‌ای یا از شرابی میخورند که آمیخته آن کافور بخصوصی است.

کأین؛ ج ۶، ص: ۷۱

کأین: بسی. این لفظ اسمی است مرکب از کاف تشبیه و ای منون و مانند «کم» است و اغلب افاده کثرت میکند (اقرب) و هفت بار در قرآن آمده و همه مفید کثرت‌اند و کَأَیْنُ مِنْ نَبِیٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِیْبُونَ کَثِیْرًا آل عمران: ۱۴۶. بسی پیغمبر که بهمراهی او بسیاری از مردان خدا جنگیده‌اند.

کب؛ ج ۶، ص: ۷۱

کب: کب (بر وزن فلس) به رو در انداختن است بقول راغب «اسقاط الشیء علی وجهه» و مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكَبَّتْ وَجْوهُهُمْ فِي النَّارِ نمل: ۹۰. در المیزان فرموده: نسبت کب بر وجوه مجاز عقلی است منظور اینست که بر رو در آتش انداخته شوند. أَفَمَنْ يَمْشِي مُكَبِّا عَلٰی وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلٰی صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ملک: ۲۲. اکباب لازم و متعدی هر دو آمده است گویند: «اکب علی الدرس» یعنی رو کرد بدرس و بدان ملازم شد. «مُكَبِّا عَلٰی وَجْهِهِ» کسی است که سر بزیر انداخته جلو و چپ و راست خویش را نمی‌بیند. یعنی:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۲

آیا آنکه سر بزیر راه میرود هدایت یافته‌تر است یا آنکه راست و بر راه راست راه میرود؟ آیه بیان حال کافر و مؤمن است که مؤمن راست راه میرود بر راه راست و همه جوانب و مضار و منافع را در نظر میگیرد بر خلاف کافر ... از این ماده فقط دو کلمه فوق در قرآن یافته است.

کبت؛ ج ۶، ص: ۷۲

کبت: خواری در مجمع آمده: کبت بمعنی خواری است و آن مصدر «کبت الله العدو» است یعنی خدا دشمن را خوار کرد. راغب رد بعنف و ذلت گفته است إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ... مجادله: ۵. آنانکه با خدا و رسول دشمنی میکنند خوار و ذلیل شدند چنانکه اسلافشان نیز ذلیل شدند أَوْ يَكْبِتُهُمْ فَيَقْلَبُوا خَائِبِينَ آل عمران: ۱۲۷. در نهج البلاغه خطبه ۵۶ فرموده: «فَلَمَّا رَأَى اللَّهُ صِدْقَنَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا الْكِبْتَ وَأَنْزَلَ عَلَيْنَا النَّصْرَ» چون خدا راستی ما را در دین دید بر دشمن ما خذلان و بر ما یاری فرستاد.

کبت؛ ج ۶، ص: ۷۲

کبد: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ بلد: ۴. کبد بر وزن فرس بمعنی سختی است (مجمع) راغب گفته: کبد (بر وزن کتف) جگر و (بر وزن فرس) درد جگر است ایضا کباد (بضم اول) بمعنی درد جگر است. کبد السماء وسط آسمان است تشبیه شده بکبد انسان که در وسط بدن قرار دارد. مراد از آن در آیه مشقت و سختی است یعنی: حَقًّا که انسان را در رنج و تعب آفریدیم زندگی او پر از مشقت و رنج است و همین رنج و تعب است که او را بکمال و ترقی سوق میدهد اگر در مشقت نمیبود برای از بین بردن آن تلاش نمیکرد و اگر تلاش نمیکرد ابواب اسرار کائنات برویش گشوده نمیشد یا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ انشقاق: ۶. این لفظ بیشتر از یکبار در قرآن یافته نیست.

کبر: ج ۶، ص: ۷۲

کبر: (بر وزن عنب و قفل) بزرگی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۳

قدر. چنانکه در قاموس و اقرب گفته. مثل وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ توبه: ۷۲. وَ لَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ نحل: ۴۱. و آن باعتبار سن نیز گفته میشود مثل قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ ... آل عمران: ۴۰. که مراد از آن بزرگی سن و پیری است. راغب گفته: اصل صغیر و کبیر در اعیان است و بطور استعاره در معانی بکار روند. و آن بمعنی سنگینی نیز آید که نوعی از بزرگی است مثل كَبَّرَ عَلَى الْمَشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ شوری: ۱۳. گران است بر مشرکان آنچه آنها را بدان میخوانید. کبیر: از اسماء حسنی است و أَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ حج: ۶۲. ظاهراً آن بمعنی عظیم القدر است چنانکه علیؑ بمعنی بلند پایه است در مجمع آنرا «السَّيِّدُ الْمَلِكُ الْقَادِرُ عَلَىٰ جَمِيعِ الْأَشْيَاءِ» گفته است. مراجعه بآیات نشان میدهد که آن نوعاً در ذیل آیاتی آمده سخن در قدرت و احاطه خداوند است و علی هذا سخن مجمع تأیید میشود. کبیر در غیر خدا و در کبیر معنوی و جسمی و ایضا بمعنی رئیس و رهبر بکار رفته است مثل ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ فاطر: ۳۲. که معنوی است فَجَعَلَهُمْ جُرُادًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ انبیاء: ۵۸. که میشود گفت: بزرگی جثه مراد است. و در آیه إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السُّحْرَ طه: ۷۱. مراد رهبر و رئیس میباشد. کبریاء: عظمت و حکومت و تَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ يونس: ۷۸. و باشد برای شما عظمت و حکمرانی در زمین؟ وَ لَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ جاثیه: ۳۷. مراد از آن در در آیه ربوبیت عامه و حکومت مطلقه است و لفظ عزیز و حکیم تا حدی آنرا معنی میکند. کبر: (بکسر اول) بزرگی ایضا تکبر و خود بینی. مثل وَالَّذِي تَوَلَّىٰ كِبْرَهُ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۴

مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ نور: ۱۱. بعضی «کبر» را در آیه بضم کاف خوانده‌اند مراد از آن معظم شیء است. ضمیر «کبره» راجع بافک واقع در صدر آیه است، گویند مراد از «وَالَّذِي تَوَلَّىٰ» عبد الله بن ابی است که در اشاعه افک یا فشاری میکرد. یعنی: آنکه بمعظم افک مباشرت کرده برای اوست عذابی بزرگ. إِنَّ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ غافر: ۵۶. نیست در سینه‌هاشان مگر تکبر و خود بزرگی بینی. تکبر: نیز بهمان معنی است و شاید تکلف در آن منظور باشد یعنی بزور خودش را کبیر میداند بدترین تکبر آنست که در برابر امر خدا تکبر و از قبول آن امتناع کند فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا ... اعراف: ۱۳. استکبار آنست که اظهار بزرگی و تکبر کند با آنکه اهلس نیست ابی و اسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا مِنَ الْكَافِرِينَ بقره: ۳۴. و آیات قرآن همه در این زمینه است.

متکبر: ج ۶، ص: ۷۴

متکبر: از اسماء حسنی است السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّمُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ حشر: ۲۳. و آن بمعنی صاحب کبریاء و صاحب عظمت است چنانکه زمخشری گفته: «البليغ الكبرياء والعظمة» در اقرب الموارد میگوید: «تَكْبَرُ الرَّجُلُ: كَانَ ذَا كِبْرِيَاءٍ» در الميزان آمده:

متکبر آنست که متلبس بکبریاء و در آن ظاهر باشد. این صفت در خداوند صادق است زیرا کبریاء و عظمت حقیقی از آن اوست.

کِبَارٌ؛ ج ۶، ص: ۷۴

کِبَارٌ: (بضم کاف) مبالغه کبیر است و مَكْرُوًا مَكْرًا کِبَارًا نوح: ۲۲. حيله کردند حيله بسیار بزرگ. آن با تشدید و تخفیف هر دو خوانده شده است.

کِبَائِرٌ؛ ج ۶، ص: ۷۴

اشاره

۱- **إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تَنْهَوْنَ عَنْهُ نَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا نساء: ۳۱.۲- وَ الَّذِينَ يَجْتَبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَوَاحِشِ وَ إِذِ مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفُرُونَ**
قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۵

شوری: ۳۷.۳- **الَّذِينَ يَجْتَبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَوَاحِشِ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ إِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى نجم: ۳۲.۴- وَ وُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَ لَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا ... كهف: ۴۹.۵- وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ. وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ**
قمر: ۵۲-۵۳. در باره هر پنج آیه صحبت خواهیم کرد و هر یک را بررسی خواهیم نمود. بزرگان و ارباب تفسیر از سه آیه اولی استفاده کرده‌اند که گناهان منقسم بصغائر و کبائراند و استناد به «کبائر» نشان می‌دهد که صغائر هم داریم و در آیه اول بقرینه مقابله «سئیات» را صغائر دانسته‌اند و مورد عفو، البته در صورت اجتناب از کبائر. ظاهراً نمی‌شود انکار کرد که «مَا تَنْهَوْنَ عَنْهُ» در آیه اول و «الْإِثْمِ» در آیه دوم و سوم اعم از کبائر است و کبائر قسمتی از آن می‌باشد. آیه اول که در سوره نساء است در آیات قبلی، خوردن مال یتیم، ندادن اموال بسفهاء، گناه در باره تقسیم ارث، زنا، لواط (ظاهراً)، منع زنان از ازدواج بجهت ارث بردن از آنان، انکار مهریه زن، تزویج نامادریها، حرمت تزویج محارم، اکل مال بباطل ذکر شده سپس آمده: «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ...» از طرف دیگر فواحش از کبائر خارج نیستند بلکه قطع نظر از کبیره بودن بسیار شنیع نیز هستند و بعبارت دیگر ذکر خاص بعد از عام است. و الله اعلم. و آن چنانکه در «فحش» گذشت در قرآن بزنا و لواط و تزویج نامادری بالخصوص اطلاق شده و در کافی باب اللمم از حضرت صادق علیه السلام نقل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۶

شده: «الفواحش الزنا و السرقة» آیه چهارم در صغیره و کبیره بودن گناه صریح است زیرا مجرمین از آنچه در کتاب است ترسانند و میگویند این چه کتابی است علی هذا صغیره و کبیره گناهند. در آیه پنجم صغیر و کبیر شامل همه اعمال است اعم از نیک و بد. در آیه اول مراد از سئیات یا صغائراند و یا آثار معاصی و در صورت اجتناب از کبائر ظاهراً آنها مورد عفواند مشروط بر اینکه مورد اصرار واقع نشوند و گرنه اصرار بر صغیره آنرا در ردیف کبائر قرار خواهد داد و **لَمْ يُصْتَرُوا عَلَيَّ مَا فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ آل عمران: ۱۳۵.** در کافی باب الاصرار علی الذنب از ابا عبد الله علیه السلام نقل شده: «لا صغیره مع الاصرار و لا کبیره مع الاستغفار» و راجع به «إِلَّا اللَّمَمَ» در آیه سوم، عنقریب بحث خواهد شد.

اشکال؛ ج ۶، ص: ۷۶

اگر گویند: متعلق اجتناب در سه آیه اولی کبائرند و در صورت انقسام گناه بر صغیره و کبیره باید گفت: فقط کبائر در اسلام واجب الاجتناب‌اند نه صغائر!! لذا بهتر است بگوئیم **مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ** در آیه اول وصف کبائر و در آیه دوم و سوم «الاثم» بیان کبائر است علی هذا همه گناهان کبائر و اثم و منهی عنه‌اند و آمدن لفظ کبائر دلالت دارد بر اینکه در اسلام صغائر نداریم. گوئیم: صریح آیه چهارم دال بر وجود صغیره و کبیره است و تقسیم گناهان بر صغیره و کبیره حتمی است و در سه آیه اولی نمیشود کبائر را شامل همه گناهان دانست با آنکه آیه چهارم آنها را صریحا تقسیم کرده است، لذا تقریبا یقینی است که **مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ** و «الِاثْم» اعم، و کبائر قسمتی از آندو است. اما اینکه فقط کبائر مورد اجتنابند نه صغائر باید دانست: صغائر در صورت اصرار داخل در کبائرند و قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۷

نیز کلمه «تُنْهَوْنَ عَنْهُ» و «الِاثْم» در آیات فوق و ایضا آیات دیگر و روایات بالضروره دلالت دارند بر اینکه مطلق گناهان اعم از صغائر و کبائر واجب الاجتناب‌اند، النهایه در آیات سه گانه گذشته بکبائر بنحو خاصیهی توجه شده است و مورد اجتناب واقع گشته‌اند.

لمم؛ ج ۶، ص: ۷۷

اشاره

اما لمم اگر مراد از آن گناهان صغیره باشد چنانکه در صحاح صغائر الذنوب گفته و راغب تعبیر از صغیره دانسته در اینصورت میشود گفت نظیر «السیئات» در آیه اول است. ولی بنا بر تفسیر اهل بیت علیهم السلام که آنرا گناه گاهگاهی فرموده‌اند شامل صغائر و کبائر است زیرا گناهیکه انسان گاهگاه مرتکب میشود ممکن است صغیره یا کبیره باشد، جمله «إِنَّ رَبَّكَ بِمَا تُعْمَلُ بِالْمَغْفِرَةِ» ... در مقام تطمیع بتوبه و یا وعده غفران است. تفسیر اهل بیت علیهم السلام مطابق واقع و لغت است در اینصورت مضمون آیه سوم مطلب دیگری است.

از روایات لمم؛ ج ۶، ص: ۷۷

در کافی باب اللمم از امام علیه السلام نقل کرده: لمم گناه بعد از گناه است که عبد بآن نزدیک و مرتکب میشود: «قال: الهنه بعد الهنه ای الذنب بعد الذنب یلم به العبد» و در روایت دیگر فرموده طبع و عادت بنده گناه کردن نیست ولی گاهی بآن مرتکب میشود «قال اللمام العبد اللمی یلم بالذنب بعد الذنب لیس من سلیفته ای من طبیعته» و در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام نقل کرده: «و اللمم: الزجل یلم بالذنب فیستغفر الله منه». علی هذا استثناء در «إِلَّا اللَّمَمَ» متصل است و بقول صحاح و راغب منقطع خواهد بود.

کبائر کدام؟!؛ ج ۶، ص: ۷۷

از ابن عباس نقل شده گناهان همه کبیره‌اند و هر آنچه خدا از آن نهی کرده کبیره میباشد طبرسی رحمه الله بعد از نقل این سخن فرموده: اصحاب ما (امامیه) نیز بر این قولند و

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۸

فرموده‌اند «المعاصی کلها کبیره» زیرا همه قبیح‌اند لیکن بعضی نسبت ببعضی بزرگتراند ولی فی نفسه گناه صغیره نداریم. در مستمسک عروه ذیل مسئله عدالت امام جماعت، از شیخ مفید، قاضی، شیخ طوسی و علامه حلی نقل شده که فرموده‌اند: «کل

معصیه کبیره» و صغیره و کبیره بودن بالنسبه است. اقوال دیگری نیز در این باره هست که احتیاج بنقل آنها نیست مگر قول ذیل: و آن اینکه: صغیره و کبیره بودن نسبت بفاعل است مثلاً اگر عالم گناهی کند کبیره است و اگر همان گناه را جاهل بکند کبیره نیست علی هذا باید با مکان و زمان نیز فرق کند مثل گناه در رمضان و غیر آن و یا گناه در حرم مکه و غیر آن. بنظر نگارنده: این دو قول فی حدّ نفسه صحیح‌اند ولی قرآن و روایات ناظر باین دو قول نیست بلکه ظهورشان در آنست که بعضی از گناهان بذاته کبیره‌اند و بعضی صغیره و گرنه حساب صغائر و کبائر از بین خواهد رفت، مثلاً معنی «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ» این میشود: اگر از کبائر نهی شده که با قیاس بهم‌دیگر کبیره‌اند اجتناب کنید... و این مفهوم درستی نخواهد داشت و شما هر صغیره را که در نظر بگیرید نسبت بکوچکتر از آن کبیره خواهد بود، یا روز قیامت گناهکار بگوید: این چه کتابی است که هیچ صغیره را که نسبت بسائر گناهان صغیره است و... ترک نکرده. بعبارت دیگر برای کبائر و صغائر مفهوم مشخصی نخواهیم داشت. ظاهر آنست (و الله العالم) گناهان مثل اشیاء مختلف الحقیقه و فی حدّ نفسه هستند مثلاً میگوئیم: این شتر است، این اسب، این گاو، این گوسفند، این گربه و این موش هکذا گناهان: این قتل است، این اکل مال یتیم و این اوقات تلخی بزن و فرزند و نظیر آن. علی هذا باید دید کدام گناهان در شرع کبیره خوانده شده‌اند و با استقصاء

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۷۹

و دانستن آنها بدانیم که غیر آنها صغیره‌اند بشرط آنکه در صغیره اصرار نداشته باشیم. اگر گویند: قرآن مجید مقداری از گناهان را در اثناء آیات و سوره یاد کرده و آنوقت در بعض آیات دیگر فرموده: «إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ...» -الَّذِينَ يَجْتَبُونَ كِبَائِرَ الْأَثَمِ از کجا بدانیم که کبیره و صغیره کدام است؟ گوئیم: لا اقلّ باید قبول کرد که مسلمانان پس از شنیدن لفظ کبائر مأمور بودند از صاحب شرع بپرسند و بدانند کبائر کدام‌اند. در روایات برای تعیین کبائر دو طریق داریم یکی عنوان کلی و مشخص دیگری تعداد فرد کبائر. اول- عنوان کلی همان است که فرموده‌اند: کبیره آنست که خدا بمرتکب آن وعده آتش داده است. در کافی باب الکبائر از امام صادق علیه السّلام نقل کرده «قال: الكبائر التي اوجب الله عزّ وجلّ عليها النار» در وسائل باب وجوب اجتناب الكبائر از ثواب الاعمال از ابی الحسن علیه السّلام نقل شده: «من اجتنب الكبائر ما اوعده الله عليه النار ان كان مؤمناً كفر الله عنه سيئاته» و از عقاب الاعمال از امام باقر علیه السّلام نقل شده «قال: سئلت ابا جعفر عليه السّلام عن الكبائر فقال: كلّ ما اوعده الله عليه النار». این کلام کاملاً- روشن است زیرا تا گناه کبیره نباشد خدا ظاهراً راجع بآن با آتش تهدید نمی‌کند. چند گناه در قرآن یافته است که نسبت بآنها وعده آتش داده شده است: ۱- قتل نفس. و مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا نَسَاءً: ۹۳.۲- خوردن مال یتیم. إِنْ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالِ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِمَّا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا... نَسَاءً: ۱۰.۳- اکل ربا. فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَاتَّبَعَهَا فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۰

النّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ بقره: ۲۷۵.۴- شرک و آن اکبر کبائر است إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ مائده: ۷۲.۵- فرار از جنگ (با شرایط) و مَنْ يُؤَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِمِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ... انفال: ۱۶.۶- زنا. و لَا يَزْنُونَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا. يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا فرقان: ۶۹.۷- نسبت زنا بزنان عفيف إِنَّ الَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ لُعُنُوا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ نور: ۲۳. اینها برای نمونه ذکر شد گناهان دیگری نیز در قرآن هست که مورد وعده عذابند. دوم- راجع بتعداد فرد گناهان کبیره روایات زیادی داریم از آنجمله هفت گناه در ردیف اول شمرده شده بقرار ذیل: ۱- قتل نفس. ۲- عقوق والدین. ۳- خوردن ربا. ۴- بادیه نشین شدن بعد از مهاجرت به دیار اسلام (این گویا بدان علت است که مستلزم ترک دین و دوری از علم و کمال است). ۵- نسبت زنا بزن پاکدامن. ۶- خوردن مال یتیم. ۷- فرار از جنگ اسلامی. در روایت دیگر بجای عقوق والدین آمده: «و كلّ ما اوعده الله عليه النار» رجوع شود به کافی

باب الكبائر و وسائل باب تعیین الكبائر. در روایت عبد العظیم حسنی از امام جواد از پدرش از امام صادق علیهم السلام در جواب عمرو بن عبید گناهان ذیل با ذکر مأخذ آنها از قرآن و سنت نقل شده است: شرک بخدا، یأس از رحمت خدا، ایمنی از مکر خدا، حقوق والدین، قتل نفس، نسبت زنا بزنا پاک، اکل مال یتیم، فرار از جنگ، خوردن قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۱

ربا، سحر، زنا، سوگند دروغ، خیانت، منع زکوة، شهادت زور، کتمان شهادت، شرابخوری، ترک صلوة، نقض عهد، قطع رحم. اینها مجموعاً بیست گناه‌اند (کافی - وسائل - مجمع البیان ذیل آیه «إِنْ تَجْتَبُوا»)... در وسائل باب فوق الذکر از عیون الاخبار صدوق نقل شده که حضرت رضا علیه السلام در نامه‌ایکه بمأمون عباسی نوشت از جمله گناهان زیر را یاد فرموده است: اکل میت، خون، گوشت خوک، گوشت حیوانیکه بهنگام ذبح نام خدا بر آن برده نشده، سحت (حرام)، قمار، کم کردن ترازو و پیمان، لواط، یاری ستمکاران، اعتماد بستمگران، ندادن حقوق مردم با امکان، دروغ، خود - پسندی، اسراف، تبنیر، سبک شمردن حج، جنگ با اولیاء الله، اشتغال بله و لعب، اصرار بر ذنوب.

کبکب: ج ۶، ص: ۸۱

کبکب: فَكَبِكَبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ. وَجُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ شعراء: ۹۴ و ۹۵. راغب گوید: کبکبه بمعنی انداختن شیء در گودی است مجمع آنرا ریختن شیء برویهم گفته است یعنی: معبودهای باطل و فریفته شدگان بآنها و سپاهیان ابلیس، در جهنم رویهم انداخته و انباشته شدند این لفظ فقط یکبار در کلام الله یافته است. ایضا کبکبه جماعتی است منضم و متصل بهم در نهایه گوید در حدیث اسراء آمده که آنحضرت فرمود: «حَتَّى مَرَّ مُوسَى فِي كَبِكَبَةٍ فَاعْجَبَنِي».

کتب: ج ۶، ص: ۸۱

اشاره

کتب: کتب (بر وزن فلس) و کتاب و کتابه یعنی نوشتن. فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ بقره: ۷۹. و مثل وَ لِيَكْتَبَ بَيْنَكُمُ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ بقره: ۲۸۲. بعضی کتابه را اسم گفته‌اند. این لفظ در اصل بمعنی جمع است «کتبت القربة» یعنی مشک را دوختم که عبارت اخری جمع کردن دو چرم بوسیله دوختن است و بتعبیر راغب «ضمم ادیم الی ادیم بالخياطة». قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۲

و در متعارف نوشتن را کتابت گویند زیرا که حروف بعضی با بعضی جمع میشوند، گاهی بکلام کتاب گفته شود که حروف در تلفظ بهم منضم و با هم جمع میشوند و لذا بکلام خدا با آنکه نوشته نشده بود کتاب اطلاق شده است (راغب). اینکه گفته شد راجع باصل معنای آن میباشد و کتاب در اصل مصدر است بمعنی مکتوب بکار رود چنانکه در مصباح گفته ولی راغب گوید: آن اسم صحیفه است و آنچه در آن نوشته شده يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تَنْزِلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ نساء: ۱۵۳. که مراد صحیفه نوشته است. و از «الکتاب» نیز همان مراد است. ولی در آیاتی نظیر وَ أَنْتُمْ تُتْلُونَ الْكِتَابَ بقره: ۴۴. مکتوب مراد است. وانگهی کتاب و کتابت بر اثبات و تقدیر و ایجاب و واجب و اراده و تقدیر و ایجاب و واجب و اراده اطلاق میشود و این معانی در قرآن کریم بسیار است. مثل وَ قَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ نساء: ۷۷. که بمعنی ایجاب است یعنی: خدایا چرا بر ما جنگ را واجب کردی؟ و مثل كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِي الرَّحْمَةَ ... انعام: ۱۲. یعنی خداوند رحمت را بر خویش الزام و حتمی فرموده است. و مثل فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ ... بقره: ۱۸۷. که بمعنی تقدیر است یعنی الآن با زنان نزدیکی کنید و آنچه خداوند از فرزند برای شما مقدر کرده بجوئید.

ایضا قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا ... توبه: ۵۱. در آیه: مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ ... مائده: ۳۲. بمعنی ایجاب و حکم است. در آیاتی نظیر وَ نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَ آذَارَهُمْ یس: ۱۲. فَلَا كُفْرَانَ لِسَعِيدِهِ وَإِذْ آلَهُ كَاتِبُونَ انبیاء: ۹۴. بَلَىٰ وَ رُسُلُنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ زخرف: ۸۰. ظاهراً مراد اثبات و نگهداری است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۳

و در آیه وَ اَكْتُبْنَا لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسْبَهُ وَ فِي الْآخِرَةِ ... وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ ... اعراف: ۱۵۶. بجای ایجاب کتابت آمده که آن دلالت بر دوام و ثبات دارد چنانکه طبرسی فرموده است. اُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْاِيْمَانَ وَ اَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ مجادله: ۲۲. یعنی آنها کسانی‌اند که خدا ایمان را در قلوب آنها ثابت و لا یتغیر کرده و با روحی از جانب خویش تأییدشان فرموده است. يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْاَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ لَا تَوْتَدُوا عَلٰی اَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ مائده: ۲۱. مراد از کتاب شاید اراده باشد بعضی هبه و بعضی قسمت گفته‌اند یعنی: ای قوم بزمین مقدس که خدا برای شما اراده فرموده در آئید و عقبگرد نکنید زیانکاران می‌شوید از «و لا تَوْتَدُوا» روشن میشود که این کتابت مشروط بوده است چنانکه از موسی پیروی نکردند تا در آیات بعدی فرمود: فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ اَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْاَرْضِ مدت چهل سال در صحرای سینا سرگردان ماندند تا موسی و هارون و بقولی همه مأمورین بآن خطاب در صحرای سینا از بین رفتند و بنی اسرائیل در زمان یوشع بفلسطین در آمدند و از آیات اول سوره بنی اسرائیل روشن میشود که آن ورود هم دائمی نبوده و مشروط بعدم افساد در زمین بوده است ولی در عصر یوشع وعده «كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» تحقق یافته است میزان در اینجا بیان محکمی دارد رجوع شود. اکتتاب: را نوشتن و استنساخ گفته‌اند راغب گوید: آن در متعارف بدروغ نوشتن است وَ قَالُوا اَسَاطِيرُ الْاَوَّلِينَ اَكْتُبَهَا فَهِيَ تَفْلِي عَلَيْهِ بُكْرَةً وَ اَصْتَيْلًا فِرْقَان: ۵. گفتند این قرآن افسانه‌های پیشینیان است که نسخه برداری کرده و آن صبح و شام بر او خوانده میشود بقرینه اساطیر مراد از اکتتاب استنساخ است. قاموس

قرآن، ج ۶، ص: ۸۴

عبد مکاتب آنرا گویند که آقايش با وی قرار گذاشته بشرط پرداخت مبلغی آزادش کند وَ الَّذِيْنَ يَتَّبِعُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيْهِمْ خَيْرًا وَ اتَّوَهُمْ مِنْ مَّالِ اللّٰهِ الَّذِيْ اَتَاكُمْ ... نور: ۳۳. از مملوکان شما آنانکه طالب مکاتبه‌اند اگر در آنها صلاحیت احراز کردید مکاتبه کنید و از مال خدا (زکوة) بآنها بدهید. چون یک سهم از زکوة در آزاد کردن مملوکان است لذا میشود مال مکاتبه‌ای را از سهم زکوة داد یا حساب و اسقاط کرد عیاشی ذیل آیه اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسْكِينِ ... از امام صادق علیه السلام نقل کرده در باره مکاتبی که مقداری از مال مکاتبه را داده و از بقیه ناتوان گشته فرمود: از مال صدقه تأدیه میشود که خدا در کتابش فرماید: «وَ فِي الرَّقَابِ». در اینجا بعضی از آیات را که لفظ کتاب در آنها آمده بررسی میکنیم: ذَلِكِ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ بقره: ۲. پیش از آنکه تمام قرآن نازل و جمع شود چندین بار لفظ کتاب بر آن اطلاق شده مثل آیه فوق و مثل هُوَ الَّذِيْ اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ آل عمران: ۷. كِتَابٌ اُنزِلَ اِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِيْ صِدْرِكَ حَزَجٌ مِنْهُ اعراف: ۲. و غیره. آیا مراد از «ذَلِكِ الْكِتَابُ- الْكِتَابُ- كِتَابٌ اُنزِلَ اِلَيْكَ» تمام قرآن است یا همان سوره؟ و چرا بآن پیش از نوشته شدن و تدوین. گشتن کتاب اطلاق شده؟ در اینجا دو وجه هست یکی اینکه مراد از کتاب کلام است و از راغب نقل کردیم که بکلام کتاب گفته میشود. دیگری قول المنار است که ذیل «ذَلِكِ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيْهِ» گوید: عدم نزول همه قرآن مانع از «ذَلِكِ الْكِتَابُ» گفتن نیست زیرا قسمت مهمی از آن نازل شده بود و اشاره بهمه قرآن با آنکه فقط مقداری نازل شده اشاره است که خدا وعده کتاب کامل را که

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۵

بآنحضرت داده بود بانجام خواهد بآنحضرت داده بود بانجام خواهد رساند. بنظر نگارنده: مراد از ذَلِكِ الْكِتَابُ* و الْكِتَابُ در اینگونه آیات اشاره است بآنچه در آنوقت نازل شده بود و آنچه در علم خدا بود که در آینده نازل شود. و یا اشاره است بآنچه نازل

شده بود و آنچه در قلب رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بود بنا بر آنکه قرآن همگی یکدفعه بقلب آنحضرت نازل شده است و در «نزل» انشاء الله خواهد آمد. علی هذا مراد از کتاب همه قرآن است نه بعضی و نه سوره‌ای از آن. چنانکه المنار گفته است: يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ آل عمران: ۷۰. مراد از کتاب در اینگونه آیات تورات و انجیل است و اهل کتاب همان یهود و نصاری‌اند در «صابی» گذشت که ظاهراً صابین نیز اهل کتاب هستند، مجوس را نیز در احکام باهل کتاب لاحق کرده‌اند ولی ظاهراً مجوس بنا بر روایات اهل کتابند نه اینکه از آیات منظور باشند. وَيُرَكِّبُكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ بِقَرَّةٍ: ۱۵۱. ظاهراً مراد از کتاب احکام و از حکمت درک و تفکر است چنانکه در «حکمت» گفته‌ایم. وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَلُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَيَّ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ انعام: ۳۸. ممکن است مراد از کتاب، خلقت و تکوین باشد یعنی: ما در تکوین و خلقت عالم ابداء کوتاهی نکرده‌ایم و آنچه برای هر موجود و هر جنبنده لازم بود از نظر دور نداشته و بوی عنایت کرده‌ایم. و اگر مراد از کتاب قرآن باشد معنی چنین میشود: ما در قرآن که برای هدایت مردم نازل شده در بیان و اشاره بآنچه در هدایت و راهنمایی مردم لازم بوده کوتاهی نکرده‌ایم و از جمله جامعه جنبندگان و زندگی اجتماعی آنها را یادآوری میکنیم که

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۶

از آن بتوحید و شناسائی جهان و خدا دست یابند وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ جاثیه: ۴. وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ انعام: ۵۹. آیات ذیل نیز نظیر آیه فوق‌اند مثل وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ یونس: ۶۱. وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ هود: ۶. ایضا سوره حج آیه ۷۰-۷۵-نمل: ۷۵-سبأ: ۳-حدید: ۲۲. و آیات دیگر. در این آیات مراد از کتاب شاید علم خدا باشد و چون ثابت و لا- یتغیر است لذا کتاب تعبیر شده و یا محلی و مرکزی در عالم غیب است که عند الله است و همه چیز در آنست و از آن نازل میشود چنانکه فرموده: وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ حجر: ۲۱. به «لوح» و ام الكتاب رجوع شود.

ام الكتاب؛ ج ۶، ص: ۸۶

يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ رعد: ۳۹. إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ. وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ زخرف: ۳ و ۴. إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ. فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ واقعة: ۷۷ و ۷۸. بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ. فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج: ۲۱ و ۲۲. مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ آل عمران: ۷. راجع بآیه دوم و سوم و چهارم در «ام» بطور تفصیل صحبت شده است و «أُمُّ الْكِتَابِ»... كِتَابٍ مَكْنُونٍ... - لَوْحٍ مَحْفُوظٍ یک چیزاند و همان کتاب مبین است که قبلاً گفته شد. و راجع بآیه اول در «اجل معلق» و راجع بآیه اول در «اجل معلق» مفصلاً بحث کردیم که مراد از ام الكتاب ظاهراً علت و ریشه است و نیز احتمال دادیم که شاید کتاب بمعنای مصدری باشد. و بعید نیست که ام الكتاب در این آیه همان ام الكتاب در آیه دوم باشد

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۷

آنوقت عین کتاب مبین و لوح محفوظ خواهد بود در تفسیر عیاشی ذیل این آیه از حضرت باقر علیه السلام نقل شده: «إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَدْعُ شَيْئًا كَانَ أَوْ يَكُونُ إِلَّا كَتَبَهُ فِي كِتَابٍ فَهُوَ مَوْضِعٌ بَيْنَ يَدَيْهِ يَنْظُرُ إِلَيْهِ فَمَا شَاءَ مِنْهُ قَدَّمَ وَمَا شَاءَ مِنْهُ أَخَّرَ وَمَا شَاءَ مِنْهُ مَحَى وَمَا شَاءَ مِنْهُ كَانُ وَمَا لَمْ يَشَاءَ لَمْ يَكُنْ». در روایت دیگر از امام صادق علیه السلام نقل کرده: «إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ كِتَابًا فِيهِ مَا كَانَ وَمَا يَكُونُ... وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ رعد: ۳۸. در «اجل معلق» توضیح داده شد که مراد از کتاب در این آیه شریعت است. وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ یونس: ۳۷. ظاهراً مراد از «الكتاب» جنس کتب آسمانی است و قرآن مجید تفصیل اجمال آنهاست یعنی:

این قرآن ساخته نیست بلکه تصدیق تورات و انجیلی است که پیش از آنند و تفصیل کتابهای گذشته است و این نشان میدهد که مجملات شرایع گذشته را قرآن مجید تفصیل میدهد.

نامه اعمال؛ ج ۶، ص: ۸۷

وَوَضِعَ الْكِتَابَ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا كَهْف: ۴۹. مراد از کتاب در این آیه و آیات ذیل صحائف و نامه‌های اعمال است. وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوَضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ زمر: ۶۹. وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا. اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا اسراء: ۱۳ و ۱۴. اَيْضًا وَتَرَى كُلُّ أُمَّةٍ جَائِئَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْرَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ. هَذَا كِتَابُنَا يُنطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۸

جائیه: ۲۸-۲۹. از میان این چهار آیه، ظهور آیه سوم در قوه حافظه است یعنی: این نیروی مرموز حافظه که تمام کارها و گفتارها و تمام آنچه انسان می‌بیند و میشنود در خود ضبط و حفظ میکند و انسان پس از گذشت ده‌ها سال بآن رجوع کرده و گذشته‌ها را بیاد می‌آورد و بیان میکند، این حافظه روز قیامت در اختیار انسان گذاشته خواهد شد که با خواندن آن کتاب مرموز و آن نوار ضبط بس حساس و غیر قابل انکار، درباره خویش قضاوت کند. این کتاب در وجود انسان است «وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا». این کتاب همان ضبط و عکس اعمال آدمی است که از وی جدا نیستند زیرا «وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ» و آدمی با خواندن آن خودش حسابگر خویش است «كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا». از آیه چهارم روشن میشود که بشر گذشته از نامه عمل شخصی یک نامه عمل عمومی هم دارد که فرموده: «كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا» معلوم میشود برای هر امت نیز کتابی است. علی‌هذا قطع نظر از اعمال شخصی هر امت مسئولیتهای بخصوصی دارند که نسبت بآنها پای همه در میان است و روی آن مسئولیتهای کتاب بخصوصی متشکل میشود و شاید مراد از آن کارها و بدعت‌هایی باشد که از یک نفر ساخته نیست بلکه عده‌ای دست بدست هم داده آنها را بوجود می‌آورند. اَيْضًا در آیات فَمَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِبَيِّنَةٍ فَالْوَلِيكَ يَقْرُؤُنَ كِتَابَهُمْ اسراء: ۷۱. همچنین حاقه: ۱۹ و ۲۵، انشقاق: ۷ و ۱۰. مراد کتاب اعمال است. در رساله معاد از نظر قرآن و علم ص ۹۶ تا ۱۰۹. توضیح داده شده که آیات درباره ثبت و ضبط اعمال سه دسته‌اند: اول آیاتیکه دلالت بر شمارش و ضبط اعمال دارند، دوم آیاتیکه بمجسم شدن و در یک جا جمع گردیدن اعمال دلالت دارند و سوم آیاتیکه دلالت بر شهادت اعضاء دارند. مراد از کتاب اعمال در این آیات

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۸۹

حافظه انسان باشد یا الواح بخصوصی یا ذرات هوا، سنگها، خاکها و اجزاء زمین، و یا همه اینها، و وانگهی نویسندگان اعمال چطور مینویسند آیا در حافظه انسان مینویسند در ذرات بدن انسان مینویسند یا در چیزهای دیگر، هر چه هست باید دانست که اعمال آدمی محفوظ بوده و از بین رفتنی نیستند. قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ نمل: ۴۰. این آیه در ماجرای سلیمان علیه السلام است که وزیرش آصف گفت: من در یک چشم بهم زدن تخت ملکه سباء را پیش تو می‌آورم مراد از کتاب در این آیه چیست؟ ممکن است مراد از کتاب جهان باشد یعنی آنکه علمی از اسرار جهان در نزد او بود گفت ...: از جمله اسرار این جهان که کشف شده این است که صدا را از راه‌های دور بوسیله تلفن، تلگراف، امواج رادیو و غیره میگیرند و نیز بوسیله امواج تلویزیون و ماهواره‌های مخصوص عکسها را نیز نقل و انتقال میدهند اما از جمله اسرار جهان که هنوز بشر بدان دست نیافته آنست که اجسام را نیز از راه‌های دور میشود آورد و حاضر کرد آری این علم نیز در جهان هست ولی هنوز بآن نرسیده‌ایم ولی آصف آنرا میدانست. در المیزان فرموده: مراد از کتاب یا جنس کتابهای آسمانی است و یا لوح محفوظ است و علمیکه این عالم از

آن دریافته بود آوردن تخت را بروی آسان کرده. بنظر نگارنده: چنانکه گفتیم این علم از اسرار جهان بود از سنخ همان علمی که در سلیمان بود و بوسیله آن مسیر باد را تغییر میداد چنانکه در «ریح» و «سلیمان» گذشت. کَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سَجِينٍ مَطْفُفِينَ: ۷. راجع باین آیه و آیه إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلِيٍّ رجوع شود به «سجن» و «علیون».

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۰

کتم: ج ۶، ص: ۹۰

کتم: کتمان بمعنی پنهان کردن است «کتم الشيء کتما و کتمانا اخفاء». وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ غَافِرًا: ۲۸. مردی از آل فرعون که ایمان خویش را مخفی میداشت، گفت ... إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ. إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّا ... بقره: ۱۵۹ و ۱۶۰. آیه شریفه راجع بکتمان علم و بی‌خبر گذاشتن مردم شدیداً تهدید میکند بقول ابن عباس و بعضی دیگر آن دربارهٔ علماء یهود و نصاری است که رسالت رسول خدا صلی الله علیه و آله را که در تورات و انجیل بود کتمان کردند طبرسی بعد از نقل این، فرموده بقولی آیه شامل هر کسی است که ما انزل الله را کتمان دارد و این قول اقوی و اختیار بلخی است. نگارنده نیز اطلاق و عموم را اختیار میکنم زیرا کتمان ما انزل الله سدّ راه خدا و راه سعادت است خواه بوسیلهٔ مسلمان باشد یا غیر مسلمان آنانکه وصایت رسول خدا صلی الله علیه و آله را کتمان کرده و خلافت را از مسیر اسلامی منحرف کردند مگر ضررش کم بود. در کافی باب البدع از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده: «اذا ظهرت البدع فی امتی فلیظهر العالم علمه فمن لم یفعل فعليه لعنة الله». در مجمع از آنحضرت منقول است «من سئل عن علم یعلمه فکتمه الجرم یوم القیمة بلجام من نار» در تفسیر عیاشی روایاتی نقل شده که امام باید امام بعدی را معرفی کند و مراد از هدایت در آیه علی علیه السلام است و نظیر آن اینها همه از باب بیان مصداق‌اند.

کتب: ج ۶، ص: ۹۰

کتب: یَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَّهِيلًا مزل: ۱۴. کتیب بمعنی تلّ شن و اصل کتب بمعنی جمع است، «کتب الشيء کتبا: جمعه» در صحاح گوید: تلّ شن را کتیب گویند که بمکانی ریخته و جمع

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۱

شده است (یعنی مکتوب) «مهیل» تلّ شنی است که اگر از پائین آنرا حرکت دهند قلّه‌اش سرازیر میشود و می‌ریزد یعنی: روزی زمین و کوهها میلرزند و کوهها همچون تپهٔ لغزنده شوند، این کلمه فقط یکبار در کلام الله آمده است این آیه نظیرِ إِذْ رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا. وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا واقعه: ۴ و ۵. میباشد.

کثر: ج ۶، ص: ۹۱

کثر: کثره بمعنی زیادت است راغب گفته: کثرت و قلت در کمیت منفصله بکار روند مثل اعداد. وَادْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ اعراف: ۸۶. یاد کنید آنگاه که عدّه شما کم بود خدا زیادتان کرد. کثیر: بسیار فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ حدید: ۲۶. کثیر ممکن است فی نفسه باشد نه با قیاس بدیگری مثل وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ ... آل عمران: ۱۴۶. یعنی مردان خدا که فی حدّ هم بسیار بودند و مثل مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَحْمِلُونَ مائده: ۶۶. که کثیر در مقابل قلیل است. ولی ظاهراً اگر قرینه نباشد لفظ کثیر دلالت ندارد که مقابل آن قلیل است بلکه کثرت در خود موصوف است بی آنکه طرف مقابل در نظر گرفته شود. اکثر: اسم تفضیل است در اقرب الموارد گفته: آن فوق النصف است. یعنی در صورتی وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ بقره:

۲۴۳. گفته میشود که بیشتر از نصف مردم شکر گزار نباشند. این سخن در همه آیات قابل تطبیق نیست و ظاهراً آن در بعضی از آیات بمعنی مطلق زیادت است مثل وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوْ امْرَاةً وَاَوْ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلٍّ وَاِحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ اِنْ كَانَوَا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ نساء: ۱۲. پیداست که «اکثر» در آیه شامل دو نفر و از دو نفر بالاتر است زیرا اگر میت دو خواهر یا دو برادر مادری داشته باشد ثلث مال را خواهند برد و مثل وَاَنْارُوا الْاَرْضَ وَاَعْمَرُوْهَا اَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوْهَا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۲

روم: ۹. ظاهراً مراد مطلق کثرت است. اکثر: بسیار شدن و بسیار کردن. لازم و متعدی هر دو آمده است. قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَاَكْثَرْتَ جِدَالَنَا هود: ۳۲. گفتند: ای نوح با ما مجادله کردی و جدال را بسیار نمودی و مثل الَّذِيْنَ طَعَوْا فِي الْبِلَادِ فَاَكْثَرُوْا فِيْهَا الْفَسَادَ فجر: ۱۲. در قرآن مجید لازم نیامده است. استكثر: گویند: «اَسْتَكْتَرُ مِنَ الشَّيْءِ» یعنی آنکار را بسیار کرد و لَوْ كُنْتَ اَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُمْ مِنَ الْخَيْرِ اعراف: ۱۸۸. اگر غیب میدانستم خیر را درباره خویش بسیار میجستم صحاح استكثر را اکثر گفته است. وَ الرَّجَزَ فَاهْجُرُوْهُ. وَاَلَا تَمُنُّنَ تَسْتَكْتَرُوْهُ. وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ مدثر: ۵-۷. در «رجز» احتمال دادیم که مراد از رجز تزلزل و اضطراب است معنی آیات چنین است از تزلزل در کارت یا از عذاب یعنی معصیت دوری کن. مَتَّ نَكْذَارٌ در حالیکه کارت و عملت را زیاد بحساب آوری و برای پروردگارت و در راه او استقامت داشته باش و نیز در معنی آیه گفته‌اند: چون چیزی بکسی دادی منت مگذار و آنرا زیاد نبین. ولی ظاهراً مراد منت بخداست یعنی: در این کارها بخدا منت نگذار که کار خودت را زیاد بینی نظیر يَمُنُّونَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوْا قُلْ لَا تَمُنُّوْا عَلٰى اِسْلَامِكُمْ بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ اَنْ هَدَاكُمْ ... حجرات: ۱۷. تکاثر: بین الاثنین است طبرسی ذیل اَلْهٰكُمُ التَّكَاثُرُ. حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ تکاثر: ۱ و ۲. فرموده: تکاثر افتخار بکثرت مناقب است «تکاثر القوم» یعنی: قوم مناقب خویش را بر شمرند. راغب گفته: مکاثر و تکاثر، معارضه و رقابت در کثرت مال و عزت است، ظاهراً در آیه قول راغب مراد است و تکاثر آنست که این میخواهد مال و اعتبار خویش را زیاد کند آن نیز بر رقابت این، چنان میخواهد یعنی رقابت در کثرت و

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۳

عزّت مشغولتان کرد تا عمرتان سرآمد ایضا آیه و تَفَاخَرُ بَيْنَكُمْ وَ تَكَاثُرٌ فِي الْاُمَمِ وَالْاَوْلَادِ حدید: ۲۰.

کوثر: ج ۶، ص: ۹۳

کوثر: اِنَّا اَعْطَيْنَاكَ الْكُوْثِرَ. فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَاَنْحَرْ. اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ سوره کوثر رجوع شود به «نحر». کوثر مبالغه در کثرت است و بقول زمخشری «المفرط الكثرة» یعنی چیزیکه کثرت آن فزون از حد است بیک زن بادیه نشین که پسرش از سفر بر گشته بود گفتند: «بم آب ابنک؟ قالت آب بکوثر» یعنی پسرت با چه چیز برگشت؟ گفت با فائده فزون از حد (کشاف). راغب گوید: «تکوثر الشیء» یعنی شیء تا آخرین حد زیاد شد در قاموس و اقرب آمده: «الکوثر: الكثير من کلّ شیء» طبرسی رحمه الله فرموده: کوثر چیزیست که کثرت از شأن آنست و کوثر خیر کثیر است. معنی آیات چنین است: ما بتو کثرت عنایت کردیم پس بشکرانه این موهبت نماز بگزار و قربانی کن، همانا دشمن تو، او بی‌دنباله و بی‌دودمان است. این سوره کوتاهترین سوره قرآن و مشتمل بر سه آیه و ده کلمه است غیر از بسمله و در عین حال معجزه است و آوردن نظیر آن غیر ممکن. در المیزان میگوید: روایات در مکی و مدنی بودن آن مختلف است و ظاهراً آنست که مکی باشد بقول بعضی دو بار نازل شده است جمعا بین الروایات. مراد از کوثر چیست؟ ابن عباس آنرا خیر کثیر معنی کرده است سعید بن جبیر گفت: گروهی میگویند: آن نهری است در بهشت. ابن عباس در جواب گفت: آن نهر هم از جمله خیر کثیر است. در روایات شیعه و اهل سنت نقل شده که آن نهری است در بهشت و «حوض کوثر» از آن شهرت یافته است رجوع شود به تفسیر برهان و غیره. گفته‌اند: آن حوض رسول

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۴

خداست صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در بهشت یا در محشر، بقولی مراد از آن نبوت و قرآن است بقولی مراد کثرت یاران و پیروان آنحضرت است و بقولی کثرت نسل و ذریه آنجناب میباشد و بقولی شفاعت است. از بعضی نقل شده که اقوال را تا بیست و شش قول رسانده است. بعقیده طبرسی مانعی ندارد که کوثر شامل همه اینها باشد زیرا لفظ بهمه احتمال دارد و این اقوال تفصیل «خیر کثیر» است. ناگفته نماند: باید از جمله إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ در مراد از کوثر، استفاده کرد چون اعطاء کوثر برای از بین بردن ابتری آنحضرت است و مراد از ابتر چنانکه در «بتر» گذشت کسی است که فرزند یا نام نیک پایدار ندارد. در مجمع و غیره نقل شده چون عبد الله پسر آنحضرت که از خدیجه بود، از دنیا رفت، عاص بن وائل آنحضرت را دید که از مسجد خارج میشود در همانجا با حضرت مذاکره کرد و چون بمسجد وارد شد گروهی از صنادید قریش که در مسجد بودند بوی گفتند: ای عاص با که صحبت میکردی؟ گفت: «ذلک الابتر» با آن بی دنباله. قریش کسی را که پسر نداشت ابتر میخواندند آنحضرت را نیز ابتر نامیدند. در المیزان میگوید: روایات مستفیض است در اینکه نزول آیه در جواب کسی است که آنحضرت را ابتر خواند. ناگفته نماند: عرب بی پسر را ابتر میگفتند چرا؟ برای اینکه نسلش منقطع شد دیگر نسلی و در نتیجه نامی و ذکری از او نخواهد ماند پس ماندن نسل توأم با ماندن نام و ذکر شخص است و اگر با ماندن نسل او نامش نماند، بود و نبود نسل یکسان است. بهر حال مراد از کوثر بقرینه آیه اخیر یک کثرت و گسترش فوق العاده است که باید آنرا در کثرت نسل،

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۵

کثرت پیروان، گسترش اسلام، آوازه بزرگ آنحضرت، و حتی در شفاعت و سیرابی از حوض کوثر جستجو کرد. یعنی ای پیامبر این دشمن که میگوید: تو ابتر و بی فرزند و در نتیجه گمنامی بدان: ما پروردگار جهان بتو کوثر داده‌ایم، این موج توحید که تو در صحنه جهان ایجاد کرده‌ای با نام و آوازه تو تا ابد در گسترش خواهد بود، هم خودت بلند آوازه، هم دینت گسترده، هم پیروانت نامحدود، هم فرزندان بی حد و حصر، و هم تعلیمات عالمگیر خواهد بود و حتی وجود پر وسعت و پر برکت، تو شفیع بندگان و ساقی تشنگان از حوض کوثر در روز قیامت خواهی بود ولی این دشمن ابتر و بی دودمان و بی نام نیک و منفور است. این سوره معجزه است و از یک کوثر و گسترش عجیبی خبر میدهد امروز که سال ۱۳۹۴ هجری قمری است آمار نشان میدهد که تعداد مسلمانان جهان بیک میلیارد بالغ شده قرآن بر پشت بام جهان قدم گذاشته حتی از رادیوهای دنیای مسیحیت بگوش میرسد و ... در این میان پای فاطمه زهرا سلام الله علیها در میان است و در تشکیل و پیاده شدن کوثر سهم بسزائی دارد نسل رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ بوسیله فاطمه در دنیا باقی ماند و گسترش یافت، دامن پاک زهرا فرزندان تربیت کرد که هر یک بتنهائی کوثراند، امامان یازده گانه که بحکم کاسه‌های کوثر قرآنند و هنوز هم پس از گذشت بیش از چهارده قرن مردم را از کوثر قرآن و اسلام سیراب میکنند، از دامن پاک فاطمه بوجود آمده‌اند. این فاطمه، این کوثر پر برکت، حلقه اتصال ما بین رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ و امت اسلامی گردید، انوار درخشان وحی و اولاد بی حد و حصر پیامبر عظیم الشان از وجود زهرا اطهر سرچشمه گرفتند. بنی امیه هشتاد سال اولاد فاطمه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۶

را کشتند، بنی عباس پانصد سال اولاد فاطمه را کشتند، زیر دیوارها گذاشتند، قتل عام کردند، با وجود همه اینها از یک محقق و دانشمند عالیمقام شنیدم که در قرن هشتم سادات و فرزندان زهرا را سرشماری کردند به بیست هزار رسیدند و در زمان سلطان سلیم عثمانی شماره آنها به نوزده میلیون رسید آیا این معجزه نیست إِنَّ أَعْظَمَ كِتَابٍ كُتِبَ.

کدح: ج ۶، ص: ۹۶

کدح: يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ انشقاق: ۶. راغب کدح را سعی توأم با رنج گفته است در نهج البلاغه

خطبه ۱۲۷ فرموده: «و ربّ کادح خاسر» ای بسا رنجبر که زیانکار است منظور کسی است که فقط برای دنیا تلاش میکند. ضمیر **فَمَلَأِيهِ** راجع است به «رَبِّكَ» گفته‌اند تعدی با «الی» میفهماند که معنای سیر به کدح تضمین شده یعنی ای انسان تو توأم با تلاش و رنج بسوی پروردگارت روانی و او را ملاقات خواهی کرد پس از آن آمده **فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ** ... پس انسان اعم از نیکوکار و بدکار با یک زندگی پر تلاش و رنج بسوی خدایش روان است و عاقبت براحتی یا عذاب خواهد رسید. این کلمه دو بار بیشتر در قرآن نیامده است.

کدر؛ ج ۶، ص: ۹۶

کدر: کدر و کدارت بمعنی تیرگی است **إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ**. و **إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ** تکویر: ۱ و ۲. آنگاه که آفتاب پیچیده و خاموش شود و آنگاه که نجوم تیره گردند اگر مراد از نجوم سیارات منظومه شمسی باشد پیداست که با خاموشی خورشید تیره و ظلمانی و بی نور خواهند شد و اگر منظور ستارگان دیگر باشد آنها هم سرنوشتی مثل خورشید دارند که بتدریج سوختشان تمام شده و منکدر خواهند گردید. ممکن است مراد از انکدار تناثر و پراکندگی باشد در لغت آمده: «انکدر النجوم: تناثر» آنوقت نظیر آیه **وَإِذَا الْكُوَاكِبُ انْتَثَرَتْ** انفطار:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۷

۲. میشود. این لفظ تنها یکبار در قرآن آمده است.

کدی؛ ج ۶، ص: ۹۷

کدی: **أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّىٰ وَءَاْعَطَىٰ قَلِيلًا وَءَاْكَدَىٰ** نجم: ۳۳ و ۳۴. کدی چنانکه طبری و راغب گفته صلابت زمین است که چاه کن چون بانجا رسید می بیند که از جوشیدن آب مانع است «اکدی فلان: قطع العطاء و بخل» یعنی آیا دیدی آنکس را که از حق رو گرداند و کمی انفاق کرد و قطع نمود؟ این لفظ فقط یکبار در قرآن یافته است. در مصباح گفته: «الکدیة: الارض الصلبة».

کذب؛ ج ۶، ص: ۹۷

اشاره

کذب: (بر وزن وزر، و کتف) دروغ گفتن. صحاح و قاموس و اقرب و غیره هر دو وزن را مصدر گفته‌اند ولی استعمال قرآن نشان میدهد که کذب (بر وزن وزر) مصدر است مثل **وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ** غافر: ۲۸. و کذب (بر وزن کتف) اسم مصدر است بمعنی دروغ مثل **يَقْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ** نساء: ۵۰. چون کذب مفعول یفترون است لذا اسم است نه مصدر یعنی بر خدا دروغ می‌بندند. و اگر تنزل کنیم باید بگوئیم: کذب (بر وزن کتف) با آنکه مصدر است در قرآن پیوسته بمعنی مفعول (مکذوب فیه) آمده علی هذا معنی آیه فوق چنین است که بر خدا شیء مکذوب فیه نسبت میدهند و **جَاؤُا عَلَى قَمِيصِهِ بَدَمٍ كَذِبٍ** یوسف: ۱۸. یعنی بر پیراهن یوسف خون دروغ و مکذوب فیه آوردند (خون دیگری بود بدروغ گفتند: خون یوسف است). کذب (بر وزن وزر) یکبار و کذب (بر وزن کتف) سی و دو بار در قرآن مجید آمده است. **مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ** نجم: ۱۱. «کذب» را در آیه با تشدید و تخفیف هر دو خوانده‌اند در قرآنها با تخفیف است فاعل «رأى» ظاهرا حضرت رسول صلی الله علیه و آله است نه فؤاد اگر با تشدید بخوانیم معنی چنین میشود: قلب آنحضرت آنچه را که با چشم دید تکذیب نکرد و اگر با تخفیف بخوانیم شاید آن بمعنی خطا باشد مثل «ما فی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۸

سمعه کذب» یعنی در شنیدنش خطا نیست در اینصورت معنی آیه چنین است: قلب خطا نکرد در آنچه دید، در تفسیر جلالین کذب را انکار معنی کرده است. تکذیب: آنست که دیگری را بدروغ نسبت دهی و بگوئی: دروغ میگوئی چنانکه در صحاح گفته یا بمعنی نسبت کذب و انکار است، ظاهراً آن در انسان بمعنی اول است مثل كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ الْمُرْسَلِينَ شعراء: ۱۰۵. و در غیر انسان بمعنی نسبت دروغ، نحو وَ كَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَ هُوَ الْحَقُّ انعام: ۶۶. قوم تو قرآن را بدروغ نسبت دادند حال آنکه آن حق است. کاذب: دروغگو. وَ اِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ غافر: ۲۸. کذاب: مبالغه است، یعنی بسیار دروغگو. اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَابٌ غافر: ۲۸. کاذبه: مصدر است مثل عاقبه، عافیه، باقیه اِذْ وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ. لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ واقعه: ۱ و ۲. آنگاه که قیامت تحقق یابد و در وقوع آن دروغی نیست. در صحاح گفته آن اسم است (اسم فاعل) بجای مصدر آید. در آیه ناصیه كَاذِبَةٌ حَاطَّةٌ علق: ۱۶. نسبت کذب بناصیه داده شده و آن اسم فاعل و یا مصدر بمعنی فاعل است. کذاب: (یکسر کاف) مصدر باب تفعیل است که مصدر آن بر وزن تفعیل، فَعَالٌ، تفعله و مفعل مثل «مَرَفْنَاَهُمْ كُلَّ مُمَرِّقٍ» آید وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا نباء: ۲۸. آیات ما را بسختی تکذیب کردند.

دَقْتُ؛ ج ۶، ص: ۹۸

اِذْ جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ وَ اللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَ اللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ منافقون: ۱. منافقان که میگفتند: «اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ» این سخن حق و راست است چرا خدا فرموده: آنها دروغگویند؟ مراد از دروغ عدم اعتقاد آنهاست

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۹۹

نه مقالشان، آنها که میگفتند: گواهی میدهیم تو رسول خدائی چنین وانمود میکردند که عقیده و باطنشان نیز چنین است خدا فرمود در این ادعا دروغگویند. عبارت دیگر چنانکه المیزان گفته: کذب مخبری است نه خبری. و بقول مجمع: هر که چیز راستی را بگوید ولی در دل بآن عقیده نداشته باشد دروغگو است. نظام باستناد این آیه میگوید صدق خبر مطابقت آنست با اعتقاد متکلم و کذب آن عدم مطابقت با اعتقاد او و اگر بگوید: آسمان زیر پای من است و معتقد باشد این خبر راست است و در صورت عدم اعتقاد اگر بگوید: آسمان بالای من است آن دروغ است. ولی محققان قول او را رد کرده‌اند.

کَرَبٌ؛ ج ۶، ص: ۹۹

کرب: اندوه شدید. راعب و جوهری قید شدت را افزوده‌اند ولی قاموس حزن مسلط بر نفس گفته و در اقرب آمده: «کربه الغم» اشتد علیه. «قُلِ اللّٰهُ يَنْجِيكُمْ مِنْهَا وَ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ انعام: ۶۴. بگو: خدا شما را از آن و از هر اندوه دیگر نجات میدهد وَ نَجِّنَاهُ وَ اَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ صافات: ۷۶. اگر کرب حزن شدید باشد وصف آن با عظیم نهایت شدت را میرساند این لفظ چهار بار در قرآن مجید ذکر شده: انعام: ۶۴- انبیاء: ۷۶- صافات: ۷۶ و ۱۱۵.

كِرَّةٌ؛ ج ۶، ص: ۹۹

کرة: رجوع و برگشتن. چنانکه در مجمع گفته است. لَوْ اَنْ لَنَا كِرَّةٌ فَنَتَبَّرَا مِنْهُمْ كَمَا تَبَّرُوا مِنَّا بقره: ۱۶۷. ای کاش ما را برگشتی بود تا از آنها بیزاری میجستیم چنانکه از ما بیزاری جستند آیه ثُمَّ اَرْجِعِ الْبَصِرَ كَرَّتَيْنِ ملک: ۴. معنی آنرا بهتر روشن میکند که آن مانند «قعدت جلوسا» میباشد یعنی: و باز دوباره نظر بگردان. ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمْ الْكِرَّةَ عَلَيْهِمْ وَ اَمَدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَ بَيْنَ اسراء: ۶.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۰

مراد از کرة رجوع دولت و اقتدار است چنانکه «اَمَدَدْنَاكُمْ» ... مبین آن میباشد یعنی سپس اقتدار و تسلط را بر شما برگردانیم و

با اموال و اولاد مددتان دادیم.

کرسی؛ ج ۶، ص: ۱۰۰

اشاره

کرسی: سریر. تخت. راغب گفته: کرسی در تعارف عامه اسم چیز است که بر آن می‌نشینند. در قاموس و اقرب گوید: کرسی بضم و کسر کاف بمعنی سریر است. وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَ أَلَقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَداً ثُمَّ أَنَابَ ص: ۳۴. سلیمان را امتحان کردیم و بر سریر او جسدی انداختیم سپس انابه نمود رجوع شود به «سلیمان...» يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ بقره: ۲۵۵. کرسی و سریر خدا که بسموات و ارض محیط است چیست؟ میشود گفت: مراد از کرسی حکومت و قیومیت و سلطه و تدبیر خدا است چنانکه در صدر آیه فرموده: هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ... و اگر صدر آیه را تا وَسِعَ كُرْسِيُّهُ... بدقت مطالعه کنیم این مطلب روشن خواهد شد مخصوصاً با در نظر گرفتن وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَ هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ یعنی نگهداری و تدبیر آسمانها و زمین خدا را خسته نمیکند و او والامقام و بزرگ است. بقول بعضی مراد از کرسی علم است و میشود وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ را بآن قرینه گرفت، بنا بر نظر اول، این آیه نظیر آیات وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا مائده: ۱۸. است. و آن از مراتب علم خداست المیزان نیز آنرا احاطه سلطنت الهی و ربوبیت و از مراتب علم خدا و سعه را بمعنی حفظ کل شیء گفته است. محمد عبده آنرا علم الهی میدانند.

نظری بروایات؛ ج ۶، ص: ۱۰۰

ظهور بعضی روایات در آنست که کرسی مانند عرش هر دو موجود

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۱

خارجی و از عالم غیبند چنانکه در «عرش» مشروحا نقل و بیان شد، از بعضی روایات ظاهر میشود که کرسی قائم بعرش است و آنچه در عالم جاری میشود از عرش بکرسی و از کرسی بعالم میرسد (روایت حنّان بن سدید از امام صادق علیه السلام در «عرش»). و از برخی از آنها روشن میشود وسعت کرسی بیشتر از عرش است چنانکه در تفسیر عیاشی و غیره نقل شده است. ۱- عن الصادق علیه السلام «قال السّموات و الارض و جمیع ما خلق الله فی الكرسي». ۲- عن ابی عبد الله علیه السلام قال: «قال ابو ذر یا رسول الله ما افضل ما انزل علیک؟ قال: آیه الكرسي. ما السّموات السبع و الارضون السبع فی الكرسي الا کحلقة ملقاة بارض بلاقع و ان فضلہ علی العرش کفضل الفلات علی الحلقة» بصریح این حدیث فضل و فزونی کرسی بر عرش مانند بزرگی بیابان بر یک حلقه آهن است. ۳- «عن زرارة قال: سألت ابا عبد الله علیه السلام عن قول الله (وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ) وسع الكرسي او الكرسي وسع السّموات و الارض؟ قال لا بل الكرسي وسع السّموات و الارض، و العرش و كل شیء خلق الله فی الكرسي» این روایت نیز نظیر سابق است. در کافی باب العرش و الكرسي نیز این روایات و نظائرشان یافته است ایضا توحید صدوق باب ۵۲. گفته شد که: ظهور روایات در موجود خارجی بودن کرسی است مگر آنکه کسی آنها را بعنایتی تأویل کند و الله العالم در توحید صدوق باب ۵۲ از حفص بن غیاث نقل شده: «سألت ابا عبد الله علیه السلام عن قول الله وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قال: علمه».

فضیلت آیه الكرسي؛ ج ۶، ص: ۱۰۱

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ، لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۲

إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ بقره: ۲۵۵. این آیه مشهور به آیه الکرسی است از صدر اول اسلام حتی در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و آله - چنانکه از روایات شیعه و اهل سنت بدست میاید - باین نام معروف شده است. این آیه توحید خالص و قدرت و قیومیت خداوند را در جهان به بهترین وجهی روشن و بیان میکند توجه بالفاظ و معانی آن از توضیح درباره آن بی نیاز میکند و چون دارای این مقام و عظمت است لذا درباره حفظ و خواندن و توجه بمعانی آن بیشتر توجه شده و فضائلی درباره آن نقل گردیده است. در تفسیر برهان از امام صادق علیه السلام منقول است: ۱- «قال ان لكل شيء ذروة و ذروة القرآن آية الكرسي من قرءها مرة صرف الله عنه الف مكروه من مكاره الدنيا و الف مكروه من مكاره الآخرة، ایسر مکروه الدنیا الفقر و ایسر مکروه الآخرة عذاب القبر و انی لاستعین بها علی صعود الدرجه» این حدیث در برهان از تفسیر عیاشی نقل شده و در نسخه ما از عیاشی زیادتى در حدیث هست که وجه آنرا ندانستیم لذا آنرا بدون زیادت از برهان نقل کردیم. یعنی برای هر چیز نخبه‌ای هست و نخبه قرآن و قله قرآن آیه الکرسی است، هر که یکبار آنرا بخواند خداوند هزار ناگواری از ناگواریهای دنیا و هزار ناگواری از ناگواریهای آخرت را از او بگرداند، آسانترین ناگواری دنیا فقر و سهلترین ناگواری آخرت عذاب قبر است و من بامید ارتقاء درجه و مقام آنرا میخوانم. ۲- «قال ابو عبد الله علیه السلام ألا- اخبرکم بما کان رسول الله صلی الله علیه و آله یقول اذا آوی الی فراشه؟ قلت: بلی قال: کان یقرء آیه الکرسی و یقول بسم الله آمنت بالله و کفرت بالطاغوت اللهم احفظنی فی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۳

منامی و فی یقضتی» (برهان). از امیر المؤمنین علیه السلام در امالی شیخ نقل شده: از روزیکه کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله را درباره آیه الکرسی شنیدم هیچ شب نخوابیدم مگر اینکه آنرا خواندم.

کرم: ج ۶، ص: ۱۰۳

کرم: (بر وزن فرس) و کرامت بمعنی سخاوت، شرافت، نفاست و عزت است. در صحاح و قاموس گوید: «الکرم ضد اللؤم» یعنی کرم ضد لئامت است پس کریم بمعنی سخی است چنانکه در دو کتاب فوق و اقرب الموارد آمده فَإِنَّ رَبِّيَ غَنِيٌّ كَرِيمٌ نمل: ۴۰. همانا پروردگار من بی نیاز و سخاوتمند است. در مصباح فیومی و اقرب الموارد آمده: «کرم الشیء کرما: نفس و عزّ فهو کریم» بنا بر این کریم بمعنی نفیس و عزیز است فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ یس: ۱۱. او را بغفران و مزدی شریف و نفیس بشارت ده. راغب میگوید: کرم اگر وصف خدا واقع شود مراد از آن احسان و نعمت آشکار خداست و اگر وصف انسان باشد نام اخلاق و افعال پسندیده اوست که از وی ظاهر میشود بکسی کریم نگویند مگر بعد از آنکه آن اخلاق و افعالی از وی ظاهر شود و هر چیزیکه در نوع خود شریف است با کرم توصیف میشود. پس در هر جا از قرآن لفظ کریم یا کرامت و یا فعل آن آمد با در نظر گرفتن تناسب محل میشود آنرا یکی از معانی چهار گانه که در اول گفته شد گرفت. وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ... اسراء: ۷۰. اولاد آدم را فضیلت دادیم و شرافتمند کردیم و راه خشکی و دریا را بر وی گشودیم. أَرَأَيْتَكَ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ اسراء: ۶۲. بگو این همان است که بر من فضیلت دادی؟! وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ یوسف: ۲۱. آنکه یوسف را از مصر خرید بزنش گفت اقامت و سکونت او را در این

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۴

خانه، گرامی دار. کریم: از اسماء حسنی است، در غیر خدا نیز بکار میرود و مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّيَ غَنِيٌّ كَرِيمٌ نمل: ۴۰. يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ. الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ... انفطار: ۵ و ۶. کریم فقط در این دو آیه وصف حق تعالی آمده است. آنرا در خداوند

جواد و منعم معنی کرده‌اند «رجل کریم ای جواد. قوم کرام ای اجواد». لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ انفال: ۷۴. طبرسی در این آیه رزق کریم را عظیم و واسع و آنچه ناگواری در آن نیست و در ذیل آیه چهارم از همین سوره، بزرگ و پر قیمت معنی کرده در اقرب الموارد آمده: «رِزْقٌ كَرِيمٌ اى كَثِيرٌ» اینها همه مصداق شرافت و نفاست‌اند. مَا هَذَا بَشَرًا اِنْ هَذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ يوسف: ۳۱. این بشر نیست بلکه فرشته‌ای است بزرگوار. ایضا آیه هفدهم از سوره دخان و چهلم از حاقه و غیره. لَا اِلَهَ اِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ مؤمنون: ۱۱۶. اِنَّهٗ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ واقعه: ۷۷. وصف عرش در تمام آیات و در آیه ۷۴ همین سوره «عظیم» و فقط در آیه فوق «کریم» آمده است، شاید آن نیز بمعنی عظیم و شاید بمعنی محترم و شرافتمند باشد: عرش محترمی که مصدر دستورات امور عالم است. طبرسی آنرا نیکو معنی کرده و فرماید: کریم در جمادات بمعنی نیکو است. قرآن کریم: یعنی قرآن شریف و محترم و گرانقدر. جمع کریم کرام است بکسر اول بِأَيِّدِي سَفَرَةٍ. كِرَامٌ بَرَزَةٌ عبس: ۱۵ و ۱۶. با دست یا در دست نویسندگان که بزرگواران و نیکوکارانند و اِنَّ عَلَیْكُمْ لِحَافِظِينَ. كِرَامًا كَاتِبِينَ انفطار: ۱۰ و ۱۱. اکرم: اسم تفضیل است

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۵

اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰكُمْ حجرات: ۱۳. محترمتین و شریفترین شما نزد خدا پرهیزکارترین شما است این آیه همان است که افتخارات پوچ را زیر پا گذاشته و ارزش انسان را در پیشگاه خدا فقط در تقوی برسمیت می‌شناساند و اگر پیامبران و امامان و فقهاء و نظیر آنها را محترم میدانیم آنهم از «اتقی» بودنست و اگر سیدی را بخاطر اجدادش محترم بداریم باز منتهی به «اتقی» بودن اجدادش میباشد. اَقْرَأُ وَرَبُّكَ الْاَكْرَمُ. الَّذِی عَلَّمَ بِالْقَلَمِ علق: ۳ و ۴. شاید مراد از اکرم آنست که عطای خدا ما فوق عطاها است لذا در مجمع «اعظم کرما» که کرم هیچ کریم باو نمیرسد گفته است. مکرم (بصیغه فاعل) عزیز کننده. وَ مَنْ يُهِنِ اللّٰهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرَمٍ حج: ۱۸. هر که خدا خوارش کند او را عزیز دارنده‌ای نیست. مکرم (بصیغه مفعول) عزیز و شریف بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ انبیاء: ۲۶. بلکه بندگانی شریف‌اند مَكْرَمَةٌ (بصیغه مفعول) از باب تفعیل نیز بدان معنی است فِی صُرْحِفٍ مُكْرَمَةٍ. مَرْفُوعَةٌ مُطَهَّرَةٌ عبس: ۱۳ و ۱۴. وَ یَتَّقِیْ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ رحمن: ۲۷. لَبَّازَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِی الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ رحمن: ۷۸. اکرام مانند تکریم در کتب لغت متعددی آمده است «اکرم فلانا: شرفه» در مفردات گفته: اکرام و تکریم آنست که بکسی نفع خالصی یا شیء شریفی رسانده شود. خداوند دارای دو گونه صفات است: صفات جلال مثل عظمت، کبریا، عزت، غلبه، پاکی و غیره و صفات جمال که مبین مقام نعمت و افاضه رحمت‌اند مثل علم، قدرت، جود، رحمت و غیره. لفظ «ذُو الْجَلَالِ» راجع بصفات جلال و عظمت و لفظ «الْاِکْرَامِ» راجع بصفات جمال و نعمت و رحمت است پس اکرام در

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۶

مقام افاضه رحمت و نعمت بینندگان است. معنی آیه اول چنین میشود: می‌ماند پروردگارت که دارای صفات جلال و جمال است خدائی که در مقام ذات بالاتر از همه و در مقام نعمت، معطی و مفیض همه نعمتها است. در کشف از رسول خدا صَلَّى اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ آله نقل شده: «الطَّلُوا بِنَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ» بخواندن خدا با این جمله مداومت کنید و آنحضرت کسی را دید که نماز میخواند و میگفت یا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ فرمود: دعایت مستجاب شد.

کره: ج ۶، ص: ۱۰۶

کره: (بر وزن فلس و قفل) ناپسند داشتن و امتناع. «کره الشیء کرها و کراهه: ضد احبه» ایضا کره (بفتح اول) بمعنی ناپسند شدن است. «کره الامر: قبح». لِيَحَقِّقَ الْحَقَّ وَ يُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ انفال: ۸. تا حق را ثابت و باطل را ابطال کند هر چند گناهکاران ناپسند دارند. در صحاح، قاموس، مصباح، مفردات و اقرب نقل شده: کره بفتح اول ناپسندی و مشقتی است که از خارج بر شخص وارد و تحمیل شود و بضم اول مشقتی که از درون و نفس انسان باشد. این مطلب مورد تأیید قرآن مجید است زیرا فقط

در سه جا کره بضم اول آمده که هر سه راجع بمشقت نفسی و درونی است کَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَ هُوَ كُرْهُ لَكُمْ بقره: ۲۱۶. وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَ وَضَعَتْهُ كُرْهًا أَحْقَاف: ۱۵. معلوم است که کره در هر دو آیه از درون آدمی است نه از خارج. کره بفتح اول پنج بار بکار رفته و ظاهراً همه از خارج است مثل فَقَالَ لَهَا وَ لِلأَرْضِ انثبًا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا فصلت: ۱۱. باسمانها و زمین گفت: بیایید با رغبت یا کراهت یعنی حتماً باید فرمان برید اگر برغبت نباشد مجبورید. یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كُرْهًا نِسَاء: ۱۹. در تفسیر عیاشی از امام صادق علیه السلام نقل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۷

شده مراد از آیه کسی است که دختر یتیمی را در نزد خود دارد و از اقارب او است و وی را از ازدواج منع میکند و باو ضرر می‌زند (باین امید که پس از مرگ اموال او را وارث شود) این سخن با آیه کاملاً تطبیق میکند نه آنچه گفته‌اند: پس از مرگ پدر نامادری را ارث می‌بردند أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ يونس: ۹۹. آیا تو مردم را میتوانی مجبور کنی تا مؤمن باشند. وَ لَا تُكْرِهُوا فَتَيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّنًا نور: ۳۳. کنیزان جوان را اگر خواهان عفت‌اند بزنا مجبور نکنید «ان» شرطیه است و مفهوم شرط در آن نیست زیرا در صورت عدم اراده تحصن اجبار معنی ندارد. تکریه: آنست که چیزی را در نظر انسان مکروه گردانی مقابل تحسب حَبَّ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانُ وَ زَيْنَةُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ كَرَهُ إِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعَصِيَانَ حجرات: ۷. خدا ایمان را بر شما محبوب داشت و آنرا در دلها پتان زیبا و کفر و فسق و عصیان را مبغوض گردانید. لَّا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَّا انفِصَامَ لَهَا بقره: ۲۵۶. یعنی اجباری در دین نیست زیرا راه حق و راه ضلالت هر دو آشکار شده و از همدیگر مشخص‌اند دیگر فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَ مَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ... كهف: ۲۹. لفظ «فی الدین» دلالت دارد بر آنکه در مجموع متن دین اعم از اعتقاد و احکام اجباری نیست. مراد از «الدین» اسلام و یا مطلق ادیان آسمانی است. این آیه یا اخبار است و یا حکم و تشریح در قالب اخبار در صورت اول نیز باز منتج حکم تشریحی است. و چون این آیه بظاهر با آیات جهاد مخالف است لذا عدّه‌ای آنرا منسوخ دانسته‌اند، حال آنکه علت این حکم همان تبیین رشد از غی است و ناسخ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۸

تا علت حکم را از بین نبرده نمی‌تواند حکم را از بین ببرد چنانکه معلوم است و چون این علت از بین رفتنی نیست پس حکم نیز منسوخ نخواهد بود. بعضی از بزرگان آیه را یک قضیه تکوینی و طبیعی گرفته و مجموع دین را اعتقاد دانسته و اعمال را نیز باعتقاد برگردانده و گفته: اعتقاد و ایمان از امور قلبی است و اکراه و اجبار را در آنها راهی نیست زیرا اجبار فقط در اعمال ظاهری و حرکات بدنی مؤثر است و ایمان و اعتقاد بوسیله براهین میشود بآن رسید لذا لَّا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ یک قاعده تکوینی است، در این صورت آیه اخبار است نه تشریح. بعضی در رد این سخن گفته‌اند: عقائد قلبی اکراه پذیر نیست لذا مورد نفی اکراه نمیشد. ولی این در صورتی است که آیه در مقام تشریح باشد نه اخبار. نگارنده گوید: در «قتل» از آیات قرآن و جنگهای حضرت رسول صلی الله علیه و آله استظهار کردیم که در اسلام جنگ تعرضی نیست و آنحضرت فقط با پیمان شکنان و آنانکه در فکر حمله باسلام بودند و یا مزاحمت میکردند جنگیده است. علی هذا جنگ در اسلام برای تحمیل دین و عقیده نیست بلکه برای از بین بردن مزاحم و تصفیة جو اسلامی از وجود اخلاک‌گران و باز کردن راه تبلیغ و خوابانیدن فتنه و بر سر جای نشانیدن کسانی است که بفکر اخلال و حمله‌اند. حتی آیه وَ قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَ يَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ انفال، ۳۹. معنایش آن نیست که دین را بر آنها تحمیل کنید بلکه مراد آنست که با این مزاحمان بجنگید و فتنه‌ایکه بر پا کرده‌اند یا میخواهند بکنند از بین ببرید و عبادت و بندگی فقط برای خدا باشد لذا در ذیل آیه فرموده فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ اگر از فتنه انگیزی دست بردارند، خدا بکارشان داناست و در

آیه ۶۱ همین

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۰۹

سوره فرموده: **وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ**. اتفاقاً چنانکه گفته‌اند: جنگهای آنحضرت برای رفع اکراه بود که کفار میخواستند مسلمانان را به بت پرستی مجبور کنند و در هر جا بسراغ آنها میرفتند. پس اسلام میجنگد تا مزاحم را از میان بردارد. تا موجودیت خویش را حفظ کند. تا راه فطرت توحیدی را باز کند. تا کفار را از فکر حمله و اخلاصگری باز دارد. نه دین را بکسی تحمیل کند زیرا **قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ** رجوع شود به «قتل».

کسب: ج ۶، ص: ۱۰۹

کسب: کاریکه برای جلب نفع یا دفع ضرر است (مجمع) کسب مال و علم، طلبیدن آندو است، کسب اثم متحمل شدن بگناه و انجام دادن آن است. راغب گفته: کسب در آنچه شخص برای خود یا برای دیگری میکند، بکار رود لذا گاهی بدو مفعول متعدی شود مثل «کسبت فلاناً کذا» ولی اکتساب در آنست که فقط که برای خود کسب کند پس هر اکتساب کسب است و هر کسبی اکتساب نیست. ناگفته نماند: کسب در کارهای خیر و شرّ هر دو بکار رفته ولی اکثراً در عمل بد است. در آیه **أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا** انعام: ۱۵۸. و آیه **وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً... أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا** بقره: ۲۰۲. در کار خیر بکار رفته و در آیه **فَاقْطِعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا** مائده: ۳۸. و غیره در کار بد و گناه آمده است. اکتساب: **لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ** بقره: ۲۸۶. طبرسی ما بین کسب و اکتساب فرقی قائل نیست. ایضا قاموس و اقرب الموارد و در صحاح تصریح کرده که کسب و اکتساب هر دو بیک معنی اند. بنا بر آنکه از راغب نقل شد اکتساب مخصوص بکسب انسان است برای خود. ولی این مطلب در آیات قابل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۰

پیاده شدن نیست، زیرا کسب و اکتساب در همه جا از قرآن درباره کسب انسان برای خویش است. زمخشری درباره آیه فوق گفته: چون در اکتساب مطاوعه هست آمدن اکتساب در عمل بد اشاره است که شرّ از مشتبهات نفس و نفس بآن منجذب است و چون در کار خیر این حالت نیست لذا کسب بکار رفته. المنار قول زمخشری را پسندیده ولی بعکس نقل میکند. نگارنده گوید: ظاهراً فرق مهمی میان کسب و اکتساب نباشد در کتب ادب نیز تصریح کرده‌اند که افتعل بمعنی فعل میاید. اکتساب در قرآن در تحمّل و کسب کار شرّ آمده چنانکه گذشت و نیز در کار نیک مثل **لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ** نساء: ۳۲.

کسد: ج ۶، ص: ۱۱۰

کسد: **وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا** توبه: ۲۴. کساد تجارت آنست که راغب و خریدارش کم باشد یعنی اموالیکه بدست آورده‌اید و تجارتیکه از کساد آن میهراسید. این لفظ یکبار بیشتر در قرآن مجید نیامده است.

کسف: ج ۶، ص: ۱۱۰

کسف: بکسر کاف و سکون سین و نیز (بر وزن عنب) هر دو جمع کسفه است و آن بمعنی قطعه و تکه میباشد و **إِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ** طور: ۴۴. کسف بسکون سین فقط در این آیه آمده و آن شاید مفرد بکار رفته و یا وصف «ساقطاً» باعتبار لفظ آن است یعنی: و اگر به بیند که قطعه‌ای از آسمان در حال افتادن بر سر آنهاست از کثرت طغیان باور نکرده- گویند ابری متراکم است. **أَوْ تُسْقِطُ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتْ عَلَيْنَا** کسفاً اسراء: ۹۲. کسف در این آیه و شعراء: ۱۸۷- روم: ۴۸- سباء: ۹. بر وزن عنب آمده و بمعنی تکه‌ها و قطعه‌ها است. یعنی: یا آنکه آسمانرا تکه تکه بر ما چنانکه گفتی فرود آوری.

کسل: ج ۶، ص: ۱۱۰

کسل: بفتح کاف و سین بمعنی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۱

سستی در آنچه نباید در آن سستی کرد و لذا مذموم است راغب و دیگران گفته‌اند: «الکسل الثقل عما لا ینبغی الثقل عنه» کسل بفتح کاف و کسر سین و کسلان بمعنی سست و بی حال است جمع آن کسالی بضم و فتح کاف آید و إِذْ قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُرَآؤْنَ النَّاسَ نساء: ۱۴۲. چون بنماز برخیزند بی حال و کسل برخیزند و بمردم ریا کنند ایضا و لَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى توبه: ۵۴. هر دو آیه درباره منافقان است. این لفظ تنها دو بار در قرآن آمده است.

کسو: ج ۶، ص: ۱۱۱

کسو: کساء و کسوة بمعنی لباس است و عَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بقره: ۲۳۳. بر عهده پدر شیر خوار است طعام و لباس زنان مرضعه. کسا و اکساء هر دو بمعنی پوشاندن لباس است فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا مُمُون: ۱۴. پس استخوانها را گوشت پوشاندیم و ارزقوهم فیها و اکشوهم و قولوا لهم قولاً معروفاً نساء: ۵. از اموال بسفیهان طعام و لباس بدهید، و با آنها متعارف سخن گوئید.

کشط: ج ۶، ص: ۱۱۱

کشط: برداشتن چیزی از روی چیزیکه آنرا پوشانده است. برداشتن پرده از روی چیزی کندن پوست شتر. عرب در کندن پوست شتر لفظ سلخ بکار نمی برد بلکه کشط گوید. و إِذَا السَّمَاءُ كُشِطَتْ تکویر: ۱۱. آنگاه که آسمان کنده و برداشته شود. آیه از علائم قیامت است اگر مراد از سماء هوای محیط بر زمین باشد مراد آنست که طبقات جو از اطراف زمین کنده و برداشته شود و اگر غیر از هوا باشد باز مراد همان کنده شدن است این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است.

کشف: ج ۶، ص: ۱۱۱

کشف: اظهار و ازاله «کشف الشیء کشفاً: اظهاره - کشف الله غمّه: ازاله» و اگر گویند «کشف الثوب عن الوجه» معنایش آنست که لباس را از چهره برداشتم. ثُمَّ إِذْ كُشِفَ الضُّرُّ عَنْكُمْ إِذْ فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۲

نحل: ۵۴. سپس چون گرفتاری را از شما برداشت گروهی از شما به پروردگارشان مشرک میشوند. فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ كَشَفَتْ عَنْ سَاقِهَا نمل: ۴۴. چون آن کاخ را دید گمان کرد آب وسیعی است هر دو ساق خود را عریان کرد و لباس از ساقهایش بالا زد. أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذْ دَعَاهُ وَ يُكْشِفُ السُّوءَ نمل: ۶۲. یا کیست آنکه مضطر را جواب میدهد و ناگوار را از بین میبرد. أَرْفَتِ الْأَرْفَةَ. لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ نجم: ۵۷ و ۵۸. «آزفه» بمعنی نزدیک شونده از اسماء قیامت است و أَنْذَرَهُمْ يَوْمَ الْأَرْفَةِ مؤمن: ۱۸. مراد از کشف چنانکه میزان گفته از بین بردن شوائب قیامت است و کاشفه صفت نفس است یعنی: قیامت نزدیک شد و هیچ شخصی جز خدا قدرت ندارد شوائب آنرا از بین ببرد. يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتِطِيعُونَ قلم: ۴۲. کشف ساق عبارت است از اشتداد امر. طبرسی نقل کرده: شخص چون در کار بزرگی واقع شود احتیاج بتلاش پیدا میکند و لباس را از ساق بالا میزند پس کشف ساق استعاره است از شدت. در کشاف گفته: آن بمعنی یوم یشتد الامر است و گرنه آنروز نه ساق هست و نه کشف چنانکه بشخص بی دست بخیل گوئی: دستش بسته است، حال آنکه نه دستی هست و نه زنجیری آن فقط مثلی است برای

بخیل یعنی روزی کار بشدت و سختی میرسد و کفار بسجود خوانده میشوند ولی نمیتوانند. در کتب اهل سنت از جمله تفسیر ابن کثیر و غیره نقل شده: ابو سعید خدری گوید: از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدم فرمود: خداوند ساق پای خویش را روز قیامت آشکار میکند هر که در دنیا سجده کرده بسجده میافتد و آنانکه با ریا سجده کرده‌اند میخواهند سجده کنند پشتشان مانند تخته میشود و

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۳

نتوانند، آنگاه ابن کثیر گوید این حدیث در صحیح بخاری و مسلم و غیره نقل شده است. نگارنده گوید: معاذ الله از این احادیث زمخشری آنرا باین مسعود نسبت داده و آنرا ردّ و قائل آنرا تقبیح میکند. در المیزان سه حدیث در این باره از درّ المنثور نقل کرده و گوید هر سه مبنی بر تشبیه‌اند که مخالف عقل و نصّ قرآن است باید طرح کرد یا تأویل نمود.

کظم: ج ۶، ص: ۱۱۳

کظم: (بر وزن فلس) مجرای تنفس چنانکه راغب و دیگران گفته‌اند ایضا کظم حبس و نگهداری غیظ است در سینه خواه بواسطه عفو باشد یا نه. طبرسی فرماید: اصل کظم بستن دهان مشک است پس از پر شدن «کظمت القربه» یعنی دهان مشک را پس از پر کردن بستیم «فلان کظیم و مکظوم» آنوقت گویند که پر از غصه یا پر از خشم باشد و انتقام نگیرد. وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ الدَّاسِ آل عمران: ۱۳۴. آنان که خشم خویش را فرو برند و حبس کنند و انتقام نگیرند و آنانکه از مردم عفو میکنند. وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَىٰ وَهُوَ مَكْظُومٌ قلم: ۴۸. ظاهراً مکظوم بمعنی پر از غصه است یعنی مانند یونس علیه السلام مباش آنوقت که خدا را خواند و پر از اندوه بود. وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ فَهُوَ كَظِيمٌ يوسف: ۸۴. از اندوه هر دو چشمش سفید شد و وجودش پر از اندوه بود. وَإِذِ ابْنُ آدَمَ بَشَّرَ آبَاءَهُ بِالْأُنثَىٰ ذَلَّ وَجْهُهُ مُسَوِّدًا وَهُوَ كَظِيمٌ نحل: ۵۸. ظاهراً مراد اندوهگین و خشمگین است یعنی: چون بیکی بشارت دختر دهند چهره‌اش سیاه میشود حال آنکه بشدت اندوهگین و غضبناک است.

کعب: ج ۶، ص: ۱۱۳

کعب: کعب و کعابه بزرگ شدن و بر آمدن پستان دختر است (قاموس) کعب دختر نار پستان جمع آن کواعب است إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا... وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا نباء: ۳۱ و ۳۳. برای

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۴

پرهیزکاران نجات هست ... و نار پستانهای همسن مال آنهاست. وَامْسِيحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبِينَ مائده: ۶. «أَرْجُلِكُمْ» هم با کسر و هم با فتح خوانده شده ولی شهرت در فتح است، آن در صورت فتح عطف است بمحلّ «رؤوسکم» که مفتوح است زیرا مفعول «وَامْسِيحُوا» است و در صورت کسر عطف است بر لفظ «رؤوسکم» و در هر دو حال وجوب مسح پاها را میرساند، ناشیانه است که بگوئیم در صورت فتح عطف است به «أَيِّدِيكُمْ» و وجوب غسل پا را میرساند. زیرا لفظ «وَامْسِيحُوا» مانع از آنست که عطف به مفعول «فَاعْسِيحُوا» باشد رجوع شود به «رفق - مرفق». امّا کعبین که مفردش کعب است آیا مراد از آن مفصل پا است یا برجستگی استخوان روی پا یعنی قوزک پا؟ طبرسی فرموده: کعبین نزد امامیه عبارتند از دو استخوان روی پا (قوزک) ولی جمهور مفسران و فقهاء گفته‌اند مراد دو استخوان ساقها است یعنی دو قوزک ساقها که در انتهای استخوان ساق و در مفصل ساق و پا هستند. نگارنده گوید: علی هذا در هر پا دو کعب هست در مجمع فرموده: امامیه در ردّ این سخن گفته‌اند: اگر مراد دو قوزک انتهای ساق باشد لازم بود «الی الکعاب» آید زیرا مسح بچهار کعب است. بنظر نگارنده: تشبیه آمدن کعبین برای آنست که بفهماند در هر پا یک کعب وجود دارد درباره دستها که «المرفق» آمده روشن است که نسبت بعموم مردم است و گر نه معلوم است که هر

شخص دو مرفق دارد و اگر «الی الکعب» گفته میشد بیشتر احتمال میرفت که در هر پا دو قوزک مراد است. ناگفته نماند از مجمع نقل شد که در نزد امامیه کعب قوزک پاست در مستمسک عروه فرموده: شیخ در تهذیب بر آن ادعای اجماع کرده، از معتبر نقل شده که آن مذهب اهل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۵

بیت علیهم السلام است و نیز از ذکری و محکی انتصار و محکی خلاف ادعای اجتماع نقل شده ولی علامه در مختلف و دیگران کعب را مفصل پا دانسته‌اند و آن موافق احتیاط است چنانکه سید در عروه فرموده است. اما قول اهل لغت: در قاموس گفته: کعب قوزک روی پا و دو قوزک در دو طرف پا و هر مفصل است. همچنین است قول اقرب الموارد. جوهری آنرا استخوان برجسته نزد مفصل میداند بالاتر از قوزک. در مصباح گوید: اصمعی و جماعتی آنرا دو قوزک در دو طرف پا دانسته‌اند، ابن اعرابی و جماعتی آنرا مفصل میان پا و ساق گفته‌اند. قول راغب نیز ظاهراً مانند جوهری است.

کعبه: ج ۶، ص: ۱۱۵

اشاره

کعبه: جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْيَتَّى الْحَرَامِ فَيَأْتِي النَّاسَ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْيَهْدَى وَالْقَلَائِدَ ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ مائده: ۹۷. اول بالفاظ آیه توجه کنیم: «الْكَعْبَةُ». در معنای کعب بر آمدگی و بالا آمدن ملحوظ و یا اصل معنای آنست چنانکه از کواعب و کعب (بمعنی قوزک) دانسته شد لذا هر اطاق مربع را کعبه گویند زیرا چهار زاویه آن شکل بر آمدگی دارند، بیت الله الحرام را بدین اعتبار کعبه گفته‌اند (مجمع) مراد از مربع مکعب است. «قیام» بمعنی قوام و ما يقوم به الشیء است اموال قیام زندگی است یعنی زندگی قوامش با اموال است و بدون مال زندگی روی پای خود نمیایستد. پس کعبه مایه قوام مردم است و نشان دهنده زندگی استوار و سعادت مند. «لِلنَّاسِ» دلالت دارد که کعبه برای عموم مردم این حکم را دارد نه فقط برای مسلمین «الشَّهْرَ الْحَرَامِ» یعنی ماه محترمی که جنگ در آن حرام است یعنی ماه صلح. «الْيَهْدَى» مطلق قربانی در راه خدا «الْقَلَائِدَ» قربانیهای طوقدار.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۶

اکنون مقداری از اعمال حج را که در جوار کعبه انجام داده میشود بنظر آوریم: ۱- ماه صلح: حج باید در ماه ذو الحجه باشد که یکی از ماههای حرام است یعنی باید در ماه صلح واقع شود ماهیکه جنگ در آن حرام است. ماهیکه باید جنگ در آن بالاجبار قطع شود. ۲- احرام بستن از میقات. یعنی پوشیدن دو جامه ساده که تمام تشخیصها، منصبها و مقامها که لباس حکایت از آنها دارد با پوشیدن جامه احرام از بین میرود، همه در یک رنگ توأم با سرود توحید لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ. بلی خدایا بلی. بلی تو همتائی نداری بلی آمدم. خدا تو خوانده بودی که بیایم آمدم. همه برادر. همه برابر، هدف خدا، کلام: سرود توحید. ۳- طواف بر اطراف کعبه: یعنی دور زدن بر گرد ستون توحید، خانه توحید، خانه بی آرایش، خانه خدا، خانه مردم، لباس پاک، بدن پاک، بدن با طهارت، شروع از یک نقطه و اتمام در آن، با یکنواختی کاملاً ممتاز. ۴- وقوف بعرفات و مشعر: تشکیل دو اردوگاه توحید. اردوگاه عرفات و اردوگاه بیابان مشعر. همه در یک اردوگاه. همرنگ در عمل، همرنگ در لباس، همه جا خدا، همه جا فرمان خدا، همه جا بنده خدا، یکنواخت بی سابقه، توجهها بخدا، بآفریننده موجودات به تنها وجودیکه لایق پرستش است. ۵- روز قربان. اینجا بیابان «منی» است اینجا سه ستون دارد. سه جمره سه مجسمه شیطان و نفس پلید. سه نماینده شرک. باید آنها را سنگباران کرد. سنگسار کرد. اول همه بطرف ستون و جمره عقبه میروند و آنرا سنگباران میکنند. ای شیطان بیزارم از تو ای

نفس اماره بیزارم از تو. ای شیطان گم شو. زیر سنگهای تنّرم خورد شو. من بندهٔ خدایم نه بندهٔ تو (هَذَا فِرَاقُ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۷

بَيْنِي وَ بَيْنِكَ» ۶- پس از سنگباران شیطان و پلیدی، نوبت ذبح قربانی و خوردن از آن است و خوراندن بد دیگران فَكُلُوا مِنْهَا وَ أَطْعَمُوا الْقَانِعَ وَ الْمُعْتَرَّ حَجَّ: ۳۶. آیا آن نشانه از کشتن پلیدی و نفس است؟ یا حکایت عمل ابراهیم علیه السّلام آن پاک مرد خدا پرست و آن بت شکن و بنیان گذار کعبه که عزیز- ترین قربانی (اسماعیل) را در راه خدا بقربانگاه آورد؟ یا مراد آنست که پس از تیرباران کردن نفس و شیطان دیگر موجودی هستم که هم برای خود و هم برای دیگران کار میکنم هم میخورم، هم میخورانم، هم خدا را در نظر میگیرم که قربانی را باید برای خدا کرد و هم میخورم و هم میخورانم؟ رویهم رفته در کعبه و شهر حرام و قربانی چند چیز محسوس است: ۱- حکومت واحدهٔ خدا که بر همه مسیطر است یک قانون. یک حکومت. یک مبدأ. ۲- یکنواخت بودن، از بین رفتن امتیازات، خنثی شدن تبعیضات پوچ سیاه پوست و سفید پوستی و تبعیضات نژادی، یکسان بودن همه در برابر قانون. ۳- ماه صلح. کوبیدن اهریمن جنگ و خونریزی، حکومت سازش، زندگی مسالمت آمیز. ۴- خوردن خود و دیگران از نعمت خدا یعنی در راه خدا هم برای خود هستم و هم برای دیگران. ۵- عجب این است که اینها فقط بحکم تئوری و در قالب الفاظ نیست بلکه با دست رسول خدا صلی الله علیه و آله طرح ریزی و پیاده شده و همه ساله باید در یک اجتماع یکمیلیون نفری آزمایش و عملی شود. یعنی: سعادت بشر در چهار چیز است: اول: حکومت واحد جهانی، حکومت توحید و خدا پرستی تا توحید حکومت نکند هیچ حکومتی سعادت

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۸

بشر را تأمین نخواهد کرد. دوم: لغو تبعیضات و امتیازات پوچ و یکسان بودن همه در برابر قانون و رسیدن همه بحقوق حقّه خویش. لغو ناسیونالیستی. سوم: کار هم برای خود و هم برای دیگران قانون عظیم خوردن و خوراندن که بعموم جهانیان گسترده شود. نعمت خدا برای همه باشد. چهارم: زندگی مسالمت آمیز. صلح جهانی. کوبیدن اهریمن جنگ. کعبه: یعنی اطاق مربع. بنای چهار ضلعی که نتیجهٔ نمایش آن چهار اصل فوق برای قوام زندگی سعادت‌مندانهٔ بشر است «جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ». و لذاست که در ذیل آیه فرموده: «این برای آنست که بدانید خداوند بآنچه در آسمانها و زمین هست و نیز بهمه چیز داناست.

نکاتی چند؛ ج ۶، ص: ۱۱۸

۱- کعبه و شهر مکه و قسمتی از اطراف شهر، که حدودی مشخص دارد حرم خوانده میشود هر که در خارج از حرام جنایتی کرد یا مخالف حکومت وقت شد یا بعللی قابل تعقیب بود و بحرم پناه برد و داخل حرم شد او در امان است نمیشود او را در آنجا تعقیب کرد و بازداشت نمود بلکه حکومت دستور میدهد تا بیشتر از حدّ متعارف بوی طعام نبروشند و آب بیشتر از حدّ ندهند و چون در اثر این تضییق از حرم خارج شود بازداشت شده، تسلیم قانون میگردد و مَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا آل عمران: ۹۷. گر چه ضمیر «دَخَلَهُ» راجع به بیت است ولی چنانکه گفته‌اند: همهٔ حرم مراد است. علی هذا در اسلام محل امنی وجود دارد که مخالفان حکومت‌ها و اشخاص قابل تعقیب میتوانند با پناه بردن بآنجا در کار خود نقشه‌کشی کنند و برای خود و ملت فکر کنند و گرنه حکومتها با اختناق عجیبی که بوجود آورده و میاورند افکار همه را، حق یا باطل در مغزشان خفه خواهند کرد ولی اینگونه اشخاص

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۱۹

میتوانند بی آنکه نظم حرم را بهم بزنند نقشه‌های خویش را ارائه دهند لذاست که حسین بن علی علیهما السلام در زمان معاویه در مکه سخترانی میکرد و از کارهای حکومت انتقاد میفرمود. و بدین جهت است که مخالفان بمکه پناهنده میشدند عبد الله زبیر از دست یزید بآنجا رفت. بعضی از حاکمان ولایات در زمان علی علیه السّلام از بیت المال دزدی کرد و بآنجا گریخت و حتی

حضرت ابا عبد الله الحسين عليه السلام از دست حاکم مدینه بدانجا پناه برد، این یک فکر اساسی و حکم اساسی در اسلام است. هاید پارک لندن که از مصونیت برخوردار است و احزاب میتوانند بدون مزاحمت پلیس در آنجا سخنرانی کنند و از دولت انتقاد نمایند قرن‌ها بعد از اسلام رسمیت یافته است. ۲- طواف بدور کعبه باید طوری باشد که طرف چپ طواف کننده همیشه بطرف کعبه باشد. و نیز حجر اسماعیل که دیواری هلالی شکل در کنار کعبه است باید داخل در طواف باشد بدین ترتیب طواف کعبه بشکل بیضی است نه مربع و از غرب بشرق است نه عکس آن. ناگفته نماند جهت حرکت وضعی و انتقالی زمین و جهت حرکت خورشید و سیارات آن همه از غرب بشرق و همه در مدار بیضی حرکت میکنند. در طواف کعبه نیز اگر کسی روی بام کعبه بایستد خواهد دید که طواف کنندگان از طرف راست او می‌ایند و بطرف چپ می‌روند همینطور اگر چند شب متوالی رو بجنوب ایستاده حرکت ماه را ملاحظه کند خواهد دید که ماه از طرف راست او بطرف چپ حرکت میکند (از کتاب آغاز و انجام جهان) پس حاجیان در طواف کعبه همگام با حرکت سیارات از غرب بشرق و بیضی حرکت میکنند. ۳- فرید وجدی در دائرة المعارف مادة کعب گوید: کعبه که بشکل مربع است با سنگهای سخت و کبود رنگ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۰

بنا شده ارتفاع آن به شانزده متر میرسد. طول دیواری که ناودان در آنست است ۱۰ متر و ۱۰ سانتیمتر و طول ضلعیکه درب کعبه در آن قرار گرفته ۱۲ متر است و درب آن از زمین ۲ متر فاصله دارد و در زاویه چپ درب آن حجر الاسود در دیوار قرار گرفته با ارتفاع یکمتر و نیم از زمین. در المیزان ج ۳ ص ۳۹۶ نیز این مطالب نقل شده و ظاهراً از دائرة- المعارف اخذ شده. ولی بنظر نگارنده ارتفاع کعبه کمتر از ۱۶ متر است و شاید در حدود ۸ متر باشد. ناگفته نماند: بنای کعبه چهار گوش است و هر یک از زوایای آن متوجه یکی از جهات چهار گانه است تا امواج هوا و فشار باد موقع برخورد بآن بشکنند و سبب تزلزل و ویرانی نگردد گویند: اهرام مصر نیز روی این قاعده هندسی بنا شده‌اند. ۴- کعبه اولین معبد و مسجدی است که برای عبادت بنا شده **إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَ هُدًى لِّلْعَالَمِينَ** آل عمران: ۹۶. قرآن مجید بنای آنرا از ابراهیم علیه السلام یاد میکند که با فرزندش اسماعیل علیه السلام آنرا ساخت ولی میشود از آیات استفاده کرد که کعبه پیش از ابراهیم علیه السلام بوده و آنحضرت بر شالوده اولی آنرا بنا نهاده است. کلام امیر المؤمنین در خطبه ۱۹۰ نهج البلاغه (خطبه قاصعه) صریح است در اینکه کعبه در زمان آدم علیه السلام بوده است در آنجا چنین فرموده: «الآن ترون ان الله سبحانه اختبر الاولين من لدن آدم صلوات الله عليه الى الآخرين من هذا العالم باحجار لا تضر ولا تنفع ولا تسمع ولا تبصر فجعلها بيته الحرام الذي جعله قِيَامًا لِلنَّاسِ ... ثم امر آدم و ولده ان يثنوا اعطافهم نحوه». ولی چنانکه گفته شد قرآن عزیز رسمیت و بنای کعبه را از ابراهیم علیه السلام شروع کرده و ما قبل آنرا مسکوت گذارده است. و **اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ**

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۱

إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَ عَهْدَنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ ... وَ إِذِ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ إِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا بقره: ۱۲۵ و ۱۲۷. ایضا آیات سوره حج که حاکی از بناء ابراهیم‌اند.

کفو: ج ۶، ص: ۱۲۱

کفو: **لَمْ يَلِدْ وَ لَمْ يُولَدْ. وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ** اخلاص: ۳ و ۴. کفو که بمعنی مثل، همتا و نظیر است سه جور خواننده شده. اول: بسکون فاء و همزه آخر. دوم: بضم فاء و واو در آخر نه همزه. سوم: بضم فاء و همزه آخر (مجمع) و کاف در همه مضموم است یعنی: خدا چیزی را نزاده و از چیزی زائیده نشده و هیچ چیز همتای او نبوده و نیست این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

کفات: ج ۶، ص: ۱۲۱

کفات: (بکسر کاف) أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا. أَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتًا مرسلات: ۲۵ و ۲۶. کفات بمعنی جمع و قبض است «کفت الشیء الی نفسه: ضمّه و قبضه» در حدیث آمده: «اکفتوا صبیانکم» اطفالتان را بخودتان منضم کنید أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا. أَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتًا مرسلات: ۲۵ و ۲۶. کفات در آیه ظاهراً بمعنی فاعل و أَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتًا مفعول آنند یعنی آیا زمین را جامع زنده‌ها و مرده‌ها قرار ندادیم که بهر دو گروه وسعت می‌دهد. المیزان از کافی نقل کرده: علی علیه السلام وقت رجوع از صفین بقرستان نگرسته فرمود: این کفات اموات است یعنی مساکن مردگان بعد بخانه‌های کوفه نگاه کرده فرموده: «هذه کفات الاحیاء» سپس این آیه را خواند: أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا. أَحْيَاءٌ وَأَمْوَاتًا. نگارنده گوید: از آیه شریفه استفاده میشود که زمین تا قیامت بزندگان و مردگان کفایت خواهد کرد و برای بشر هر قدر که بیشتر باشد تنگ نخواهد شد و تأمین ارزاق را خواهد کرد. خوف از آینده و نظریه «مالتوس» عبث است، در عین حال کثرت نسل در اسلام ممدوح است و تحدید آن

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۲

حرام نمیباشد. بعضی کفات را جمع کفت بمعنی ظرف گفته‌اند یعنی آیا زمین را ظرف زندگان و مردگان قرار ندادیم. این کلمه تنها یکبار در قرآن یافته است.

کفر: ج ۶، ص: ۱۲۲

اشاره

کفر: پوشاندن. در مفردات گوید: کفر در لغت بمعنی پوشاندن شیء است. شب را کافر گوئیم که اشخاص را می‌پوشاند و زارع را کافر گوئیم که تخم را در زمین می‌پوشاند کفر نعمت پوشاندن آنست با ترک شکر، بزرگترین کفر انکار وحدانیت خدایا دین یا نبوت است. کفران بیشتر در انکار نعمت و کفر در انکار دین بکار رود و کفور (بضم کاف) در هر دو در مجمع فرموده: کفر در شریعت عبارت است از انکار آنچه خدا معرفت آنرا واجب کرده از قبیل وحدانیت و عدل خدا و معرفت پیغمبرش و آنچه پیغمبر آورده از ارکان دین هر که یکی از اینها را انکار کند کافر است. راغب گوید: کافر در عرف دین بکسی گفته میشود که وحدانیت یا نبوت یا شریعت یا هر سه را انکار کند. بهر حال کافر کسی است که اصول یا ضروری دین را انکار کند. کفران: چنانکه از راغب نقل شد بیشتر در انکار نعمت و ناسپاسی بکار رود فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسِعِّهِ انبیاء: ۹۴. یعنی هر که از روی ایمان اعمال شایسته را انجام دهد بسعی او ناسپاسی نیست و خدا آنرا نادیده نخواهد گرفت بلکه پاداش خواهد داد این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است در آیات وَاشْكُرُوا لِي وَلا تَكْفُرُونِ بقره: ۱۵۲. لِيُبْلِغُنِي أَشْكُرَ أَمْ أَكْفُرُ نمل: ۴۰. مراد از کفر ناسپاسی است ایضاً در وَفَعَلَتْ فَعَلْتِكَ الَّتِي فَعَلْتَ وَ أَنْتَ مِنَ الْكَافِرِينَ شعراء: ۱۹. یعنی ای موسی کردی کارت را که کردی (و) قبلی را کشتی) حال آنکه بنعمت من از ناسپاسان بودی.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۳

کفور: (بفتح کاف) مبالغه در کفران نعمت است یعنی بسیار ناسپاس إِنَّهُ لَيُؤَسُّ كُفُورًا هود: ۹. آن ظاهراً مصداق کفر نیز واقع میشود مثل وَ لا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كُفُورٍ فاطر: ۳۶. «کفور» جمعا ۱۲ بار در قرآن مجید آمده است. کفور: (بضم کاف) مصدر است بمعنی جحود و انکار از راغب نقل شد که در انکار دین و انکار نعمت بکار رود و جمعا سه بار در قرآن آمده است وَ لَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرَ النَّاسِ إِلا كُفُورًا اسراء: ۸۹. ظاهراً مراد از آن انکار دینی است یعنی: از هر مثل در این قرآن آوردیم ولی بسیاری از مردم جز انکار حق نکردند ایضاً فرقان: ۵۰. وَ جَعَلْ لَهُمْ أَجْلاً لا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى

الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا اسراء: ۹۹. کَفَّار: (بفتح کاف) مبالغه کافر و بقول راغب آن در افاده مبالغه از کفور ابلغ است. ظاهر قرآن آنست که در کفر دین و کفر نعمت بکار رفته اَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ق: ۲۴. در کفر دینی است و اِنْ تَعِيدُوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظُلُومًا كَفَّارًا ابراهيم: ۳۴. ظاهرا در کفر نعمت است. کَفَّار (بضم کاف) جمع کافر است بنظر راغب استعمال آن در منکر دین بیشتر از منکر نعمت است اِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كَفَّارًا اُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ بقره: ۱۶۱. این لفظ جمعا ۲۱ دفعه در قرآن بکار رفته و همه جا مراد از آن منکرین دین است مگر در آیه كَمَثَلِ غَيْثٍ اَعْجَبَ الْكُفَّارَ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ حديد: ۲۰. که مراد زارعان و کشاورزان است. کَفَّارَة: مراد از کَفَّار آنست که گناه را باحسن وجه میپوشاند و جبران میکند ذَلِكَ كَفَّارَةٌ اِيْمَانِكُمْ اِذْ اَحْلَفْتُمْ مائده: ۸۹. آن کَفَّارَة سوگندهای شماست چون خوردید مراد از آن آزاد کردن بنده یا طعام ده نفر

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۴

فقیر یا لباس ده نفر فقیر است. فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ مائده: ۴۵. یعنی: هر که از قصاص عفو کند آن عفو و تصدق کَفَّارَة گناهان اوست از امام صادق علیه السلام منقول است که بقدر عفو و بقدر جنایتی که بر او وارد شده از گناهانش آمرزیده شود همچنین است تکفیر سیئات و يُكْفِرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ انفال: ۲۹. مراد از آن پوشاندن و از بین بردن آثار گناهان است و در «سینه» گفتیم که مراد از آن در غالب آثار معاصی است رجوع شود به «سینه». کوافر: جمع کافره است یعنی زنان کافر و فقط یکبار در قرآن یافته است و لَا تُمْسِكُوا بِعَصَمِ الْكُوفِرِ وَ سئَلُوا مَا اَنْفَقْتُمْ ... ممتحنه: ۱۰. یعنی: نکاح زنان کافر را نگاه ندارید بلکه آنچه از مهریه داده‌اید بگیرید و رهشان کنید. در باره آیه در «عصم» و در «طعم» ذیل عنوان طعام اهل کتاب و زنان آنها توضیح داده شده است. کافور: در اقرب الموارد گوید: کافور عطری است از درختی که در جبال هند و چین است بدست میاید، درخت آن سایه بزرگ دارد و کافور در جوف شاخه‌ها و ترکه‌های آن میباشد، رنگ کافور ابتدا قرمز است و با تصعید سفید میگردد. ناگفته نماند غلاف ثمره‌ها و غنچه آنها را نیز کافور گویند که میوه را پوشانده است. اِنَّ الْاَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا. عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ انسان: ۵ و ۶. «عَيْنًا» را اگر بیان کافور بگیریم، نتیجه این میشود که کافور چشمه‌ایست در بهشت یعنی: نیکوکاران میاشامند از جامی که مخلوط آن از کافور است و آن چشمه‌ایست که بندگان خدا از آن میاشامند ظاهرا مراد از ابرار اصحاب یمین و از عباد الله مقرَّبون اند رجوع شود به «سابقون» و «مقرَّبون». شاید مراد از کافور عطر مخصوص باشد که بجام مخلوط شده و «عَيْنًا» در تقدیر «من عین» است در اینصورت

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۵

کافور نکره است نمیشود بکافور دنیا قیاس کرد. اینک مطالبی در زمینه کفر:

کفر عنادی؛ ج ۶، ص: ۱۲۵

آیا مراد از «کفروا- یکفروا- کافرون- کفار» آنهایی اند که دانسته و از روی عمد حق را پرده پوشی و انکار کرده‌اند یا بکفاریکه عن جهل و از روی ندانستن کافرانند نیز شامل می‌باشد؟ عبارت دیگر آیا کافر عن عناد مورد عذاب آخرت است یا کافر عن جهل را نیز شامل است؟ ناگفته نماند: این سؤال دو سؤال است. اول: آیا مراد از کافر کسی است که عن عناد کافر باشد یا اعم است؟ دوم: آیا عذاب آخرت برای کافر عنادی است یا همه را شامل می‌باشد؟ بنظر میاید: اطلاق کافر در قرآن اعم است و بهر دو قسم کافر شامل می‌باشد مثلاً آیه اِنَّ الدِّينَ كَفَرُوا سِوَاءَ عَلَيْهِمْ اَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ بقره: ۶. و نظائر آن صریحش در کفر از روی عناد و لجاجت است ایضا آیاتی که در باره عده‌ای از کفار آمده و جَحَدُوا بِهَا وَ اسْتَيْقَنَتْهَا اَنْفُسُهُمْ نمل: ۱۴. و یا موسی علیه السلام بفرعون میگفت: لَقَدْ عَلِمْتَمَا اَنْزَلَ هٰؤُلَاءِ اِلَّا رَبُّ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ اسراء: ۱۰۲. یا در باره اهل کتاب آمده که دانسته و از روی عمد اسلام را انکار میکردند مثل و اِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ بقره: ۱۴۶. و نیز در باره آنها آمده و مَا اخْتَلَفَ الدِّينَ اَوْ تَوَّاءُ الْكِتَابِ

إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ آل عمران: ۱۹. که در «خلف» و «امن» مشروحا گفته شده است. از طرف دیگر این آیات را میخوانیم لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ مَائِدَة: ۷۲ و ۷۳ معلوم است که عدّه‌ای از آنها مطلب را میدانستند ولی برای حفظ مقام و یا عناد در برابر اسلام آنرا میگفتند ولی عدّه زیادی از آنها یقیناً بدون توجه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۶

از بزرگان خود پیروی کرده و عن جهل آن عقیده را داشتند پس باطمینان میشود گفت که کفر از روی جهل و از روی عدم توجه نیز کفر است و گرنه در باره عدّه بسیاری که کفر را از پدران خود بارث برده‌اند و بیسواد و بی توجه‌اند باید بگوئیم کافر نیستند و واسطه میان کفر و ایمان‌اند، ایضا آیاتی نظیر هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ تَعَابِن: ۲. وَمِنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ مائده: ۴۴. ظهورشان در اعم است، آنکه «ما انزل الله» را میدانند و با آن حکم نمیکنند و آنکه نمیدانند هر دو «بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» حکم نکرده‌اند پس کافراند. گفتیم: اگر آیات بکفار عن جهل شامل نشود پس باید گفت مردم سه گروه‌اند: مؤمن و کافر از روی عناد و کافر از روی جهل، که واسطه است میان مؤمن و کافر. پس یا باید کافر را اعم بدانیم و یا قائل بواسطه شویم ولی ناگفته نماند که ظهور اکثر آیات در کفر عنادی است و در کفر از روی قصور کم استعمال شده است. اما راجع بسؤال دوم که عذاب آخرت برای کافر عنادی است یا اعم میباشد؟ باید دانست که کفار عن جهل در حکم مستضعفین و یا از مصادیق مستضعفین‌اند که در «ضعف» در باره آن مفصلاً بحث کرده‌ایم و آیات عذاب شامل حال کسانی است که دانسته و از روی عناد و لجاج بحق تسلیم نشده و ایمان نمیآورند یعنی آنانکه حجت بر آنها تمام شده و مورد تبلیغ قرار گرفته‌اند ولی انبیاء و دین را تکذیب کرده و از پیشرفت آن جلوگیری نموده‌اند. در این مطلب دو دسته آیات داریم: اول: آیاتی که بعد از «كَفَرُوا» قید «وَكَذَّبُوا...» و صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» دارند یعنی آنانکه کافر شده و حق را انکار کرده و پیامبران را تکذیب نموده‌اند و مانع پیشرفت دین شده‌اند روشن است که تکذیب و صدّ پس از

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۷

تبلیغ و اتمام حجت است. دوم: آیاتی که مطلق «كَفَرُوا» دارند در اینصورت آیات دسته اول قید آیات دسته دوم و مخصص آنها‌اند بعضی از آیات قسم اول چنین‌اند: ۱- وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ بقره: ۳۹.۲- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلًّا بَعِيدًا نساء: ۱۶۷.۳- وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ مائده: ۱۰ و ۸۶.۴- الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا نَحْل: ۸۸.۵- وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ فَأُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ روم: ۱۶. این قبیل آیات زیاداند و چنانکه گفتیم: تکذیب و صدّ پس از تبلیغ دین است تا کافری دین را نداند تکذیب آن نتواند و از پیشرفت آن ممانعت غیر مقدور است. آیات دسته دوم نظیر این آیاتند: ۱- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَرًا أُولَئِكَ عَلَيْهِمُ لَعْنَةُ اللَّهِ... بقره: ۱۶۱.۲- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ آل عمران: ۴. پس آیات مقید، آیات مطلق را مخصص‌اند.

کفر بعد از ایمان چیست؟! ج ۶، ص: ۱۲۷

آیاتی داریم که کفر و ایمان در آنها پی در پی آمده و هر یک جای دیگری را میگیرد مثل: ۱- كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ... آل عمران: ۸۶.۲- إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ ... آل عمران: ۹۰.۳- إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ نساء: ۱۳۷. بنظر نگارنده همانطور که در «امن» گفته شده مراد از ایمان در اینگونه آیات اعتقاد نیست و گرنه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۸

چطور ممکن است که چند دفعه عوض شود بلکه مراد از ایمان تسلیم بعلم است در اینصورت خیلی عادی است که انسان بعقیده و علم خود تسلیم شود سپس طغیان کند و هکذا.

قبول عمل از کفار؛ ج ۶، ص: ۱۲۸

قبول عمل از کفار در این زمینه مطلب مشروحی در «عمل» و در «مستضعف» بیان شده با نجا رجوع شود بصراحت قرآن اعمال نیکی که کافر معاند انجام میدهد مقبول در گاه خدا نیست ولی در کفار عن جهل سخنی هست که در دو محل فوق گفته شده است.

معتقد چرا کافر میشود؟؛ ج ۶، ص: ۱۲۸

این سخن شایان دقت است. شخصی که بدین و آیات خدا معتقد است چطور کافر میشود و با اعتقاد خویش تسلیم نمیشود آیا ممکن است انسان بداند تنور پر از آتش است باز توی آن قدم نهد؟! در جواب میگوئیم: سه صفت زشت موجب آن میشود که انسان دانسته و از روی علم کافر شود و با اعتقاد بگناه و حرام بودن چیزی، آنرا انجام دهد: ۱- تکبر و خود پسندی. این بلائی است که مبتلا بآن، دانسته و از روی علم کافر و تارک عمل خواهد بود مثل ابلیس که بخدا و قیامت و پیامبران عقیده داشت ولی خود پسندی کار او را ساخت اَبی و اَسْتَكْبَر و كَانَ مِنَ الْكٰفِرِيْنَ بقره: ۳۴. و میگفت اَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِيْ مِنْ نَّارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِيْنٍ اعراف: ۱۲. این مطلب مشروحا در «امن» گذشته است ایضا آیاتیکه کفر کافران را باستکبار نسبت میدهد و اَسْتَكْبَرُ هُوَ وَ جُنُودُهُ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ قصص: ۳۹. این آیه در باره فرعون و فرعونیان است که معجزات موسی علیه السّلام را دیدند ولی: وَ جَحَدُوا بِهَا وَ اسْتَيْقَنَتْهَا اَنْفُسُهُمْ ظُلْمًا وَ عَلُوًّا نمل: ۱۴. همین «علو» و جاه طلبی بود که نگذاشت از یقین خود پیروی کنند. آنانکه از اهل کتاب نبوت رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله را دانسته انکار کردند

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۲۹

بهمین درد مبتلا بودند و اِنَّ فَرِيْقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُوْنَ الْحَقَّ وَ هُمْ يَعْلَمُوْنَ بقره: ۱۴۶.۲- حسد. این صفت زشت نیز مانند خود بینی شخص را دانسته مرتکب کفر و گناه میکند چنانکه در قضیه حضرت یوسف علیه السّلام که برادرانش باو حسد ورزیدند و جریان کشتن پسر آدم برادر خویش است (مائده: ۲۷ بعد) در آیاتیکه راجع باختلاف اهل کتاب و انکار اسلام، نازل شده کلمه «بغياً» بیشتر بچشم میخورد که بغی و حسد آنها را واداشته تا دانسته اختلاف کنند و حق را انکار نمایند. و مَا تَفَرَّقُوا اِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغِيًّا بَيْنَهُمْ شوری: ۱۴. ایضا جائیه: ۱۷، بقره: ۲۱۳، آل عمران: ۱۹، یونس: ۹۰.۳- حرص. طمع و حرص صفت مذمومی است که شخص را دانسته و از روی علم بگناه و امیدارد مثل حرص آدم بخوردن از شجره منتهیه. بیشتر اهل ایمان را سبب گناه همین حرص و طمع و عدم قناعت است از حضرت امام حسن مجتبی علیه السّلام منقول است: «هلاک الناس فی ثلث: الکبر و الحسد و الحرص. فالکبر هلاک الدین و به لعن ابلیس. و الحرص عدو النفس و به اخرج آدم من الجنة. و الحسد رائد السوء و منه قتل قابیل هابیل».

کافر و تارک عمل؛ ج ۶، ص: ۱۲۹

در آیات قرآن بتارک عمل کافر اطلاق شده است مثل تارک حج که در باره آن آمده: وَ مَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِيْنَ آل عمران: ۹۷. در باره اهل کتاب آمده: خونهای خویش را می ریزید و عده‌ایرا از دیار خویش میرانید و ... اَفْتُوْمُنُوْنَ بِبَغْضِ الْكِتٰبِ وَ تَكْفُرُوْنَ بِبَغْضِ بقره: ۸۵. در کافی باب وجوه الکفر روایتی از حضرت صادق علیه السّلام نقل شده که کفر را به پنج قسمت تقسیم کرده و فرموده: کفر در کتاب خدا بر پنج وجه است: کفر جحود و آن دو قسم است انکار ربوبیت و انکار حق بعد از علم. سوم کفران نعمت. چهارم

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۰

ترک مأمور به پنجم کفر برائت. چنانکه قوم ابراهیم علیه السلام بکفار گفتند: كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ ممتحنه: ۴. که مراد از کفر برائت و بیزارى است. (خلاصه روایت).

کفر و برائت؛ ج ۶، ص: ۱۳۰

کفر گاهی بمعنی برائت و بیزارى آید مثل تَمُّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا عنكبوت: ۲۵. طبرسى و راغب آنرا در آیه بمعنی برائت گفته‌اند یعنی روز قیامت بعضی از شما از بعضی برائت جوید و بعضی بعضی را لعن کند. ایضا آیه كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةُ ... ممتحنه: ۴. از حضرت صادق علیه السلام نقل شده که کفر بمعنی برائت است. وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ مائده: ۵. هر کس از ایمان بیزارى جوید یا آنرا انکار کند عملش پوچ شده است. إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ ابراهیم: ۲۲. من از آنچه مرا در آن شریک قرار دادید بیزارم این سخن شیطان است باهل عذاب در روز قیامت، ظاهراً تمام آیاتیکه در باره کفر خدایان دروغین نسبت به پیروانشان در روز قیامت آمده، همه بمعنی بیزارى است.

کف؛ ج ۶، ص: ۱۳۰

کف: دست. باز داشتن. راغب میگوید: کف بمعنی دست است «... کففته» یعنی: از دست او زدم و نیز او را با دست خود منع کردم. و آن در عرف بمعنی دفع است خواه با دست باشد یا نه، حتی بآنکه نابینا شده گویند: مکفوف، در مجمع آمده: کف در اصل بمعنی منع است مکفوف بمعنی ممنوع البصر میباشد. إِذَا سَأَلْتَهُمْ لَمْ يَسْأَلْهُمْ لَمْ يَسْأَلْهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَمَا سَطَّ كَفَيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيُبْلَغَ فَاهُ رعد: ۱۴. خدایان دروغین بآنها جواب نمیدهند مگر مانند کسیکه دو دستش را بطرف آب باز کرده تا آب بدهان او برسد (و نخواهد رسید) در این آیه و آیه ۴۲ کهف، کف بمعنی دست است. فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَّ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۱

النَّاسِ عَنْكُمْ فَتَح: ۲۰. خدا این غنیمت فوری را به شما داد و کفار را از شما باز داشت و إِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مائده: ۱۱۰. یعنی بنی اسرائیل را از قتل تو باز داشتم. کافه: مؤنث کاف است و نیز مذکر آید در اینصورت تاء برای مبالغه است مثل علامه و نسابه يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَهُ بقره: ۲۰۸. کافه در آیه بمعنی جمیع و همگی است که کف بمعنی جمع نیز آمده «کف الشیء جمعه و ضمّه» یعنی ای اهل ایمان همگی بتسلیم در آئید. وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَهُ كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَهُ توبه: ۳۶. کافه در هر دو حال است از فاعل. در مجمع فرموده بقول فراء الف و لام به «کافه» داخل نمیشود که آن از مصادر غیر متصرف است زیرا در موقع «معا» و «جمیعا» واقع میشود و در لازم النکره بودن مثل اجمعین است و از زجاج نقل کرده که تشبیه و جمع در آن نیست یعنی ای مسلمانان همگی و با هم با مشرکان بجنگید چنانکه آنها همگی و با هم با شما میجنگند. وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَهُ لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا سباء: ۲۸. اگر تاء کافه برای مبالغه و خودش حال از مفعول «أَرْسَلْنَاكَ» باشد چنانکه راغب گفته معنی این است: ما تو را نفرستادیم مگر مانع شونده مردم از گناه در حالیکه بشیر و نذیری. دو وصف «بشیر و نذیر» نیز مؤید این احتمال است یعنی با بشارت و اندارت مردم را از گناه و طغیان باز میداری. و اگر قید «لِلنَّاسِ» باشد آنوقت مفید عموم رسالت حضرت رسول صلی الله علیه و آله است یعنی: ما تو را رسالت ندادیم مگر بر عموم مردم مثل وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ انبیاء: ۱۰۷. در مجمع ذیل عنوان «الاعراب» وجه اول را اختیار کرده و فرموده:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۲

بقولی در کلام تقدیر و تأخیر است و تقدیر «إِلَّا لِلنَّاسِ كَافَهُ» است ولی در «المعنی» و نیز زمخشری آنرا از مصدر «أَرْسَلْنَاكَ» حال

گرفته است یعنی ما تو را رسالت ندادیم مگر رسالت جامعی برای مردم. در کشف گفته: هر که کافئه را از «لِلنَّاسِ» حال بگیرد خطا کرده زیرا تقدیم حال بر مجرور محال است مانند تقدیم مجرور بر حرف جاز. در تفسیر برهان دو تا روایت هست که آیه را دلیل عموم رسالت آنحضرت گرفته و «کافئه» را حال از «لِلنَّاسِ» دانسته. همچنین است روایات اهل سنت، در المیزان گفته: تقدیم حال بر ذی الحال مجرور را نحاه بصره منع کرده و نحاه کوفه جایز میدانند.

کفل: ج ۶، ص: ۱۳۲

کفل: آنچه از استعمال قرآن بدست میاید این است که کفالت راجع بر نفس و شخص است نه بر مال یعنی ضمانت و عهده‌دار بودن بانسان بعکس ضمانت که عهده‌دار بودن بر مال است مثل اِذْ يُلقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ آل عمران: ۴۴. آنگاه که تیرهای قرعه را می‌نماید تا کدامشان کفالت مریم را بعهده گیرد. ایضا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ قِصص: ۱۲ و طه: ۴۰. که هر دو در باره کفالت بر موسی علیه السلام است. كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا آل عمران: ۳۷. آنرا در آیه مخفف و مشدد خوانده‌اند ولی در قرآن مشدد است و فاعل آن «الله» است یعنی خدا زکریا را بمریم کفیل کرد. و اگر مخفف باشد یعنی: زکریا کفالت مریم را بعهده گرفت. در آیه وَ لِي نَعْبُدَهُ فَقَالَ أَكْفَلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ ص: ۲۳. اگر اکفال بمعنی کفیل کردن باشد پس کفالت در مال نیز بکار رفته که آن راجع به نعبه است ولی گمان بیشتر آنست که بمعنی تملیک و نصیب قرار دادن باشد چنانکه در «کفل» بکسر کاف در ذیل خواهد آمد. در اقرب الموارد اکفال را

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۳

تملیک نیز معنی کرده است. ظهور آیه نیز در تملیک است یعنی: این برادر من است و نود و نه بز دارد و من فقط یک بز دارم میگوید آنرا بمن تملیک نما و مرا در محاجه غلبه کرد و اگر مراد کفالت و حفظ آن برای صاحبش بود دیگر محلی بمخاصمه نبود. کفل: (بکسر کاف) بمعنی نصیب، بهره، چند برابر و غیره آمده است در مجمع فرموده: کفل بمعنی نصیب و از «اکتفال بعیر» مأخوذ است و آن این است که پلاسی بکوهان شتر بسته و سوار شوی در اینصورت مقداری از پشت شتر اشغال شده است و آنمقدار همان کفل و نصیب است. مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَ كَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيتًا نساء: ۸۵. مقابله کفل با نصیب با ملاحظه معنی آیه روشن میکند که کفل بمعنی نصیب است. یعنی هر که واسطه شود واسطه خوبی برای او از آن بهره‌ایست و هر که واسطه شود واسطه بدی برای او نیز از آن نصیبی خواهد بود خدا بهر چیز حفیظ و نگهدارنده است. این آیه صریح است در اینکه واسطه بودن در کار خوب و بد گناه و ثواب دارد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَ يَعْفِرْ لَكُمْ ... حدید: ۲۸. در مجمع و جوامع الجامع کفلین را دو نصیب فرموده یعنی خدا بشما دو بهره از رحمت خویش میدهد یکی برای ایمان بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و دیگری برای ایمان پیامبران سلف صلوات الله علیهم. راغب از بعضی نقل کرده که مراد از تشبیه متوالی بودنست نه دو نابودن و خودش کفلین را رحمت دنیا و آخرت میدانند. المیزان «آمَنُوا» دوم را بعد از «آمَنُوا» ی اول بمعنی ایمان تام و کامل گرفته و گوید:

این ایمان بعد از

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۴

ایمان و مرتبه‌ای فوق مرتبه اول است که گاهی اثرش در اثر ضعف از آن تخلف میکند و «کفَلَيْنِ» از رحمت بدین مناسبت است. این سخن کاملاً صحیح است ولی بنظر نگارنده مراد از کفلین پاداش دنیا و آخرت است در مقابل ایمان قوی مثل وَ آتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَ إِنَّهُ فِي الآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ عنكبوت: ۲۷. فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَ حَسَنَ ثَوَابِ الآخِرَةِ آل عمران: ۱۴۸. فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَ الآخِرَةِ نساء: ۱۳۴.

کفیل: ج ۶، ص: ۱۳۴

کفیل: وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذْ عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْفُضُوا الْأَيْمَانَ بَعِيدَ تَوَكُّيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ نحل: ۹۱. کفیل چنانکه معلوم شد بمعنی عهده‌دار بر انسان است کسیکه با خدا عهد می‌بندد و یا بخدا سوگند یاد میکند خدا را بر خویش عهده‌دار و کفیل تعیین میکند یعنی اینکار را خواهم کرد و گر نه عهده دارم خداست و میتواند در صورت تخلف عقوبت کند. یعنی: چون پیمانی بستید به پیمان خدا وفا کنید و سوگندها را پس از محکم کردن نقض نکنید که خدا را بر خود کفیل قرار داده‌اید و خدا بآنچه میکنید داناست.

کفی: ج ۶، ص: ۱۳۴

کفی: کفایت بمعنی بی‌نیازی است «کفی الشیء کفایه» یعنی بواسطه آن بی‌نیازی حاصل شد در مجمع آمده: «الکفایه بلوغ الغایه فی مقدار الحاجه». کفی بالله حسیباً نساء: ۶. بس است و بی‌نیاز میکند خدا در حسابگری راجع به زائد بودن و نبودن باء در فاعل «کفی» در اول باب باء صحبت شده بآنجا رجوع شود وَ كَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ احزاب: ۲۵. خدا مومنان را از جنگ کفایت کرد و بی‌نیازی بخشید که احزاب خندق را با طوفان و ایجاد رعب و کشته شدن عمرو بن عبدود بدست علی علیه السلام وادار به پراکندگی و عقب نشینی کرد.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۵

فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ بقره: ۱۳۷. خدا تو را از آنها کفایت میکند بتو آزاری نمیرساند خدا شنوا، داناست.

کلؤ: ج ۶، ص: ۱۳۵

کلؤ: قُلْ مَنْ يَكْلؤُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَنِ ... انبیاء: ۴۲. کلانته بمعنی حفظ و نگهداری است «کلاه الله: حفظه و حرسه» یعنی: بگو که شما را در شب و روز از خدا حفظ میکند اگر بخواهد عذابتان کند؟ این کلمه یکبار بیشتر در کلام خدا نیامده است.

کلب: ج ۶، ص: ۱۳۵

کلب: سگ. فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ... اعراف: ۱۷۶. حکایت او مثل حکایت سگ است که اگر بآن حمله کنی زبانش را بیرون میکند و اگر با آن کار نداشته باشی باز زبانش را بیرون میکند این جریان انشاء الله در «لهث» بازگو خواهد شد. مُكَلَّبٌ (بصیغه فاعل) کسی است که بسگ تعلیم شکار میدهد «كَلَّبَ الْكَلْبَ: عَلَّمَهُ الصَّيْدَ» أَجَلَ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُم مِّنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ مائده: ۴. پاکیزه‌ها بشما حلال شده و آنچه از سگهای شکاری تعلیم داده‌اید که تعلیم دهنده آنها یا صاحبان شکار با سگها هستید آنچه از شکار برای شما نگه داشته‌اند بخورید و نام خدا را بر آنها بخوانید رجوع کنید به «جرح». وَ كَلَّبَهُمْ بِأَسْطُ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ کلمه کلبهم که راجع بسگ اصحاب کهف است چهار بار در سوره کهف: ۱۸ و ۲۲ آمده است و نشان میدهد که در داستان آنها مورد اعتنا است اگر چیزی در این باره بدست آید در «کهف» انشاء الله خواهیم آورد. لابد سگ نیز در آمدت با آنها بوده است.

کلح: ج ۶، ص: ۱۳۵

کلح: در صحاح گوید: کلوح آشکار شدن دندانها در عبوسی است در اقرب الموارد گفته: بقولی کلوح در اصل ظاهر شدن

دندانهاست در وقت عبوسی (مانند سرهای بریان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۶

شده گوسفندان). در مجمع فرموده: کلوخ برگشتن دو لب است ببالا و پائین تا دندانها آشکار شود پس کالج اسم فاعل از آنست تَلْفَحُ وَجُوهَهُمُ الذَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالْحَوْنِ مؤنون: ۱۰۴. میزند آتش بچهرهایشان و آنها در آتش زشت منظران باشند (نعوذ بالله من النار) ظاهرا مراد از کالج زشت منظری است در نهج البلاغه در وصف مردگان فرموده: «كلحت الوجوه التواظر» خطبه ۲۱۹ چهره‌های با طراوت بد منظر شدند. در نهاییه گوید: در حدیث علی علیه السلام آمده «ان من ورائکم فتنا و بلاء مکلحا مبلحا» یعنی از پس شما فتنه‌ها و بلاهایی است عبوس کننده، ناتوان کننده این کلمه تنها یکبار در کلام الله آمده است.

کَلَفٌ؛ ج ۶، ص: ۱۳۶

کَلَفٌ: (بر وزن فرس) در صحاح و قاموس گفته: کلف نقطه و خالی است که در پوست چهره ظاهر میشود و رنگی است میان سیاهی و سرخی و نیز سرخی تیره‌ایست که در چهره آشکار میشود و اکلف کسی است که چنان علامت دارد. راغب گوید: عَلَتْ این تسمیه آنست که شخص از آن احساس کلفه و مشقت میکند. در مجمع فرموده: کلف بمعنی ظهور اثر است و الزام شاق را از آن تکلیف گویند که اثرش در انسان ظاهر میشود. تَكَلَّفَ آنست که انسان کاریا بمرشقت یا تصنع انجام دهد. این یک معنی. معنای دیگر کلف، ترغیب و تحریص است چنانکه در مجمع و مفردات گفته در صحاح و قاموس آمده: «کلفت بهذا الامر» یعنی باین کار حریص شدم در قاموس افزوده: «اکلفه غیره» یعنی دیگری را بآن کار تشویق کرد. این از معنای اولی چندان دور نیست زیرا تشویق برای تن در دادن بکار شاق است. در نهاییه گوید: «الکلف: الولوج بالشئ مع شغل قلب و مشقة». اکنون باید دید تکلیف بمعنی الزام بعمل شاق است یا تحیب و

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۷

تحریص بآن. طبرسی فرموده: «التکلیف الالزام الشاق» همچنین است قول صحاح و قاموس. در المنار گوید: «الالزام بما فيه کلفه» بنظر نگارنده بعید نیست که بمعنی تحریص و ترغیب باشد مخصوصا در تکالیف دینی و قرآن. لا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا بقره: ۲۸۶. خدا کسی را تکلیف نمیکند مگر بقدر قدرت او بی آنکه عسر و حرجی باشد مراد از «وسع» همه طاقت و قدرت نیست و گرنه معنی آیه این میشود خدا تا آخرین قدرت شخص او را تکلیف میکند و این حرج و عسر است حال آنکه فرموده و مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ حَجٌّ: ۷۸. بلکه وسع آنست که انسان کاری را بدون عسر و حرج انجام دهد چنانکه در المنار گفته است. تعبیر فوق چندین دفعه در آیات قرآن مجید تکرار شده است: بقره: ۲۳۳ و ۲۸۶، انعام: ۱۵۲، اعراف: ۴۲ مؤنون: ۶۲، طلاق: ۷. و این یک قاعده کلی اسلامی است و چون کار بخرج رسید تکلیف ساقط یا عوض میشود. قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ص ۸۶. متکلف کسی است که چیزی را با مشقت و تصنع بر خود تحمیل کند با آنکه اهلش نیست یعنی: بگو من بر رسالت خویش مزدی از شما نمیخواهم و در حمل بار رسالت تصنعی ندارم و آنرا از خود نساختم بلکه «إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ. وَ لَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُ بَعْدَ حِينٍ».

کَلٌّ؛ ج ۶، ص: ۱۳۷

کَلٌّ: (بفتح کاف) أَحَدُهُمَا أَبُكُمُ لَا يَقْدِرُ عَلَيَّ شَيْءٌ وَ هُوَ كَلٌّ عَلَيَّ مَوْلَاهُ نحل: ۷۶. کَلٌّ بمعنی ثقل و سنگینی است «کَلٌّ عن الامر» کار بر او سخت شد و بکار بر نحو است «کَلٌّ لسانه» زبانش سنگین شد سخن گفتن نتوانست یعنی: یکی از آندو لال مادر زاد است و بجیزی قادر نیست و بر مولای خویش سنگینی و وبال است این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

کَلَّ: ج ۶، ص: ۱۳۷

کَلَّ: (بِضْمِ كَافٍ) اسمی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۸

دلالت بر استغراق دارد، دائم الاضافه است خواه مضاف الیه در لفظ باشد یا در تقدیر، بنکره و معرفه اضافه میشود، معنای تمام، همه و جمیع میدهد إِنَّ اللَّهَ عَلِيُّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ بقره: ۲۰. خدا بر همه چیز توانا است وَ لَا تَبْسِطُهَا كُلَّ الْبَسِطِ اسراء: ۲۹. دستت را باز مکن تمام باز کردن. در اقرب الموارد گوید: گاهی برای تکثیر و مبالغه آید مثل تَدَمَّرُ كُلُّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا احقاف: ۲۵. ولی ظاهراً در آیه برای استغراق است یعنی هلاک میکند هر چیزی را که بر آن بگذرد. و چون ماء مصدری بآن لاحق شود معنی تکرار و «هر وقت» میدهد، كَلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا آل عمران: ۳۷. هر وقت زکریا در محراب پیش مریم آمد نزد وی روزی یافت.

کَلَالَةٌ: ج ۶، ص: ۱۳۸

کَلَالَةٌ: وَ إِن كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَالِئِمَّةً أَوْ امْرَأَةً وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ فَإِن كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ ... نساء: ۱۲. در مجمع فرموده: کَلَالَةٌ در اصل بمعنی احاطه است تاج را از آن اکیلی گویند که سر را احاطه میکند و از آنست کَلَّ که عدد را احاطه میکند، پس کَلَالَةٌ آنست که نسبت اصلی را احاطه کرده زیرا نسب اصلی پدر و مادر و فرزندان است و در ذیل آیه ۱۷۶ سوره فوق فرموده: کَلَالَةٌ نامی است برای برادران و خواهران و از امامان ما علیهم السلام نقل شده، پدران و فرزندان را لصیق مِيت گوئیم که بشخص متوفی ملاصقاند، خواهران و برادران را کَلَالَةٌ گویند که در اطراف مِيت قرار دارند و او را احاطه کرده‌اند. ایضا در ذیل آیه فوق فرموده: از ائمه ما علیهم السلام نقل شده که کَلَالَةٌ برادران و خواهرانند در این آیه مراد آنهایی هستند که برادر و خواهر مادری‌اند و مراد از آن در آخر سوره آنهایی‌اند که پدر و مادری و یا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۳۹

پدری باشند. «کَلَالَةٌ» در آیه مصدر و در موضع حال و «کان» تامه است و بعید نیست که کَلَالَةٌ تمیز باشد معنی آیه چنین میشود: اگر مردی کَلَالَه دار ارث برده شود یا زنی همان طور، و برای آن مرد یا زن برادری یا خواهری است (مادری) برای هر یک از آنها یک ششم مال است و اگر بیشتر از یک نفر شدند آنها در ثلث مال بالسویه شریکند. این آیه چنانکه گفته شد در باره خواهران و برادران مادری مِيت است. و آیه زیر در باره پدر و مادرها و پدرهاست. يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَ هُوَ يَرِثُهَا إِن لَّمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَ إِن كَانُوا إِخْوَةً رِّجَالًا وَ نِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ نساء: ۱۷۶. یعنی: از تو فتوی می‌خواهند بگو خدا در کَلَالَه بشما فتوی میدهد: اگر مردی بمیرد که فرزند (و پدر و مادر) ندارد و او را خواهری است (پدر و مادری یا فقط پدری که حکم مادری در آیه اول گذشت) نصف مال برای آن خواهر است و اگر همان خواهر بمیرد و فرزند (و پدر و مادر) نداشته باشد همه مال برای برادر اوست، و اگر دو تا خواهر باشند دو ثلث مال برای آنهاست و اگر برادران و خواهران بودند هر مرد حصه‌اش برابر دو زن است. بنا بر آنچه گفته شد کَلَالَه وصف وارث است که محیط بر مِيت‌اند ولی در لغت وصف مِيت آمده در قاموس گفته: «الکَلَالَةُ من لا ولد له و لا والد» در مفردات نقل کرده از رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ از کَلَالَه پرسیدند فرمود: کسی است که مرده و فرزند و پدر و مادر ندارد، «من مات و لیس له ولد و لا والد» و هر دو قول صحیح است و کَلَالَه مصدری است جامع به وارث

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۰

و موروث.

کَلَّمَ؛ ج ۶، ص: ۱۴۰

کَلَّمَ: حرف ردع و ردّ است برای ابطال قول قائل. در اقرّب الموارد گوید: در نزد نحوّیون جز ردع معنای دیگری ندارد و در کلیات گفته: گاهی بمعنی حقّاً آید نه ابطال کلام قائل مثل کَلَّمَ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِيَطْغَى. أَنْ رَأَاهُ اسْتِغْنَى عِلْق: ۶ و ۷. لازم بود در اینصورت اسم باشد ولی گفته‌اند: در اینصورت نیز حرف است. رَبُّ ارْجِعُون. لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا... مؤمنون: ۱۰۰. در این آیه شخص بهنگام مرگ میگوید: خدایا برگردانیدم تا عمل صالح کنم در ردّ این سخن آمده کَلَّا یعنی نه اگر بر گردد کار نیکو نخواهد کرد. در بعضی از آیات کَلَّمَ در ردع و ابطال مطلب یا قبل نیست در اینصورت میتوان گفت که معنای آن حقّاً است چنانکه از کلیات ابوالبقاء نقل گردید مثل عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ. كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِيَطْغَى. أَنْ رَأَاهُ اسْتِغْنَى عِلْق: ۵-۷. یعنی: حقّاً که انسان چون خودش را بی‌نیاز دید طغیان میکند در مجمع آنرا حقّاً گفته ولی زمخشری و بیضاوی گفته‌اند: ردع کسی است که طغیان و کفران نعمت کرده، این در ما قبل ذکر نشده ولی کلام بآن دلالت میکند. ابن هشام در معنی علاوه از ردع سه معنی دیگر برای آن نقل میکند. اول: حقّاً که قول کسائی و پیروان اوست. دوم: الاء استفتاحیه که عقیده ابی حاتم و تابعان اوست. سوم: حرف جواب بمنزله «ای» و «نعم» آنگاه قول دوم را اختیار کرده است علی هذا معنی کَلَّمَ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِيَطْغَى این میشود حقّاً یا بدان یا آری انسان طغیان میکند. در آیاتیکه «کَلَّمَ» در ابطال قول سابق نیامده میشود بیکی از معانی سه گانه باشد، این کلمه ۳۳ بار در کلام الله مجید آمده است.

کَلَّمَ؛ ج ۶، ص: ۱۴۰**اشاره**

کَلَّمَ: راغب میگوید: کَلَّمَ تأثیری

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۱

است که با چشم یا گوش درک شود کلام با گوش و کَلَّمَ (زخم) با چشم درک میشود «کَلَّمْتَهُ» یعنی باو زخمی زدم که اثرش ظاهر شد. در مجمع فرموده: کَلَّمَ بمعنی زخم است و معنای اصلی آن تأثیر میباشد کَلَّمَ (زخم) اثری است دلالت بر زخمزن دارد و کلام اثری است دلالت بر معنی دارد. ظاهراً کلام راغب نیز بکلام مجمع راجع است. در شرح جامی گوید: عَلَّتْ این تسمیه آنست که کلمه و کلام در نفوس و اذهان اثر میکند مانند زخمها در اجسام. پس منطوق انسان را از آنجهت کلمه و کلام گویند که در اذهان اثر میگذارند بواسطه دلالت بر معانی خود. تکلم و تکلم هر دو بمعنی سخن گفتن است و در اولی مفعول منظور است بخلاف دومی مثل وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا نساء: ۱۶۴. خدا با موسی بطور مخصوصی سخن گفت. و مثل لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ نباء: ۳۸. سخن نمیگویند مگر آنکه خدا اذنش داده است.

کلمه در قرآن؛ ج ۶، ص: ۱۴۱

کلمه در قرآن بچند معنی آمده است: ۱- لفظ و سخن. يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَ لَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ توبه: ۷۴. که مراد کلام کفر آمیز است كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا كهف: ۵۰. عیسی علیه السلام إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَ كَلِمَتُهُ أَلْفَاهَا إِلَى مَرْيَمَ نساء: ۱۷۱. إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ آل عمران: ۴۵. ظاهراً عیسی علیه السلام

از آنجهت کلمه خوانده شده که وجودش اثر بخصوصی بود از جانب خدا، گر چه مخلوق همه کلمات الله‌اند ولی این عنایت در اثر بی پدر بودن در عیسی علیه السلام بیشتر است. بعضی گفته‌اند: علت این تسمیه آنست که آنحضرت در اثر کلمه «کُنْ» از جانب خدا «فَيَكُونُ» شده است ولی کلمه «كُنْ»

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۲

در باره همه است إِنََّّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذْ أَرَدْنَا أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ نحل: ۴۰. در باره آدم آمده خَلَقَهُ مِنْ تَرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ آل عمران: ۵۹. ولی بآدم کلمه اطلاق نشده است اقوال دیگری نیز در این باره هست که باید در کتب دیگر دید در المنار چهار وجه و در مجمع وجوهی نقل شده است. معنی آیه اول: مسیح عیسی بن مریم فقط پیامبر خدا و اثر خداست که بوجود مریم انداخته و در وجود او قرار داده است. آیه دوم: ای مریم خدا بتو مژده میدهد اثری و فرزندی که از جانب خدا بتو داده میشود نام مبارکش عیسی است پسر مریم. در آیه أَنْ اللَّهُ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ آل عمران: ۳۹. مجموع مفسران گفته‌اند مراد از «کلمه» عیسی است یعنی ای زکریا خدا بتو مژده میدهد یحیی را که تصدیق کننده کلمه‌ای از جانب خداست در اینصورت یحیی از مبشران عیسی علیهما السلام بوده است، فقط ابو عبیده قائل است که مراد از «کلمه» کتاب یا وحی است (المنار و مجمع). ۳- وعده. وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ يونس: ۱۹. مراد از «کلمه» در اینجا چنانکه گفته‌اند وعده است و مراد از وعده چنانکه در المیزان آمده وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ بقره: ۳۶. است که خدا بهنگام هبوط آدم این وعده و این مهلت را داده است و گر نه لازم بود که در اختلاف امت اهل باطل از بین بروند در المنار گفته مراد از کلمه آیه ۹۳ سوره یونس است که فرموده: إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ که خدا قضاوت در اختلاف را بروز قیامت موکول فرموده است در آیات: انعام: ۱۱۵، اعراف: ۱۳۷، یونس: ۳۳ هود: ۱۱۰. و سایر آیات نیز

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۳

کلمه بمعنی وعده است النهایه بعضی در وعده عذاب و بعضی در وعده رحمت و بعضی در وعده مهلت مثل أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ ... زمر: ۱۹. که صریح در وعده عذاب است. در آیه وَلَوْ لَا كَلِمَةُ الْفَضْلِ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ شوری: ۲۱. ظاهرا مراد وعده تأخیر عذاب است. وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ زخرف: ۲۸. در ما قبل این آیه قول ابراهیم علیه السلام ذکر شده که به بت پرستان فرمود: إِنِّي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ ظاهرا آنست که «هاء» در «جعلها» راجع ببراءت است و براءت از بتها عبارت اخرای توحید میباشد یعنی: خدا براءت از شرک را در فرزندان ابراهیم همیشگی فرمود تا آنها بتوحید برگردند. فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالزَّمِيمَةَ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ... فتح: ۲۶. جمهور مفسران آنرا کلمه توحید و بعضی سکینه گفته‌اند، المیزان بعید نمیداند روح ایمان باشد که بتقوی امر میکند. بعید نیست که بگوئیم «التقوی» بیان کلمه است و اطلاق کلمه بر آن بدین لحاظ است که تقوی اثری است در قلب یعنی: خدا آرامش خویش را بر رسول و مؤمنان نازل فرمود و تقوی را ملازم آنها کرد آنها بتقوی لایق و اهل آن بودند.

کلمات در قرآن؛ ج ۶، ص: ۱۴۳

کلمات نیز مانند کلمه در قرآن کریم مصادقی دارد: ۱- جمع کلمه و الفاظ فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ بقره: ۳۷. کلماتیکه آدم و زنش از خدا اخذ کرده و خدا را با آنها خواندند و خدا توبه‌شان را قبول کرد ظاهرا همان است که در آیه ۲۳ اعراف آمده قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ. عیاشی چهار حدیث در این باره

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۴

نقل کرده در دو حدیث کلمات نظیر آیه اعراف است و چهارم از علی علیه السلام است که فرمود: کلماتیکه آدم از خدا اخذ کرد

گفت: «یا ربّ اسئلك بحقّ محمدٍ لَمَّا تبت علی» خدا فرمود: محمد را از کجا دانستی؟ گفت: او را آنگاه که در جنت بودم در سرپرده اعظم تو نوشته دیدم. در مجمع نقل شده: آدم دید در عرش اسمائی معظم و مکرم نوشته شده است از آن نامها پرسید گفته شد: اینها نامهای کسانی است که بهترین خلق در نزد خداوند، نامها عبارت بودند از: محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین، آدم با آنها بخدا متوسل شد تا خدا توبه او را پذیرفت. ناگفته نماند: مانعی نیست که آدم نامهای مقدس پنج تن علیهم السلام را با کلمات آیه فوق بزبان آورده باشد. ۲- موجودات. قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا كَهْف: ۱۰۹. آیه زیر از این آیه روشنتر است و لَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامًا وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ لقمان: ۲۷. آنچه بنظر میاید این است که مراد از «کلمات» در هر دو آیه موجودات و مخلوقات خداست، هر فرد موجود اثری از خداست، مرکب بودن دریا برای نوشتن شمارش آنها اشاره است باینکه بشر از تعداد و شمارش مخلوقات خداوند عاجز است چنانکه از شمارش نعمتهای خدا، و إِنَّ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا ابراهیم: ۳۴. ولی بی نهایت بودن مخلوقات را نمیرساند، شاید اطلاق کلمه بمخلوق از آنجهت باشد که مخلوقات دلالت بر وجود خدا دارند مثل دلالت کلمه بر معنایش. قطع نظر از موجودات منظومه شمسی برای نمونه کافی است بدانیم که کهکشان ما همان راه شیری در آسمان محتوی صد میلیارد ستاره است و در میدان نفوذ تلسکوپ پنج

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۵

متری چند میلیارد کهکشان مجزا وجود دارد و در فاصله ۸۵ میلیون سال نوری کهکشانهای دیگری کشف کرده اند که هر یک دارای میلیاردها ستاره اند آنوقت ملاحظه فرمائید مخلوقات خدا چه قدر و تا کجا اند (سبحان من خلق العالم) و حتی اگر ذرات آب دریا با خود آن نوشته شود بخودش هم کفایت نخواهد کرد کجا مانده بموجودات دیگر. از اینجا است که «لَنَفَدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي». معنی آیه اول: بگو اگر برای شمردن مخلوقات پروردگارم دریا مرکب بود هر آینه پیش از تمام شدن موجودات دریا تمام میشد و اگر دریای دیگری مانند آنرا بکمک میاوردیم باز تمام میشد. آیه دوم: اگر همه درختان روی زمین قلم بودند و دریا با هفت دریای دیگر مرکب میبود (در شمارش مخلوقات خداوندی دریاها تمام میشدند ولی) مخلوقات خدا تمام نمیشد حقا که خدا عزیز و حکیم است. هفت دریا برای مثال است نه اینکه مثلا هشت دریا کفایت میکرد. در مجمع ذیل آیه اول کلمات را: آنچه خدا از کلام و حکمتها در قدرت دارد و در ذیل آیه دوم مقدورات و معلومات خداوند گرفته که با کلمات تعبیر آورده میشوند. در میزان آمده: خدا با دهان سخن نمیگوید قول خدا همان فعل خداست، فعل خدا کلمه خوانده میشود که بر وجود خدا دلالت دارد. و از این معلوم میشود هر چه بوجود میاید و هر واقعه ای که بوجود مییوندد از این حیث که دال بر خداست کلمه خوانده میشود، در ذیل آیه دوم نظیر این سخن را گفته و علت تمام نشدن کلمات را غیر متناهی بودن آنها دانسته است. ولی چنانکه گفتیم از آیات غیر متناهی بودن کلمات استفاده نمیشود مگر آنکه مراد از آنها مثل قول مجمع مقدورات خداوند باشد.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۶

وَ إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ... بقره: ۱۲۴. راجع باین آیه در «عهد» مشروحا سخن گفته ایم، کلماتیکه ابراهیم علیه السلام با آنها امتحان شده در آنجا گفته ایم که ظاهرا قربانی اسماعیل، اسکان دادن خانواده اش در سرزمین خالی مکه و نظیر آنهاست و علت اطلاق کلمات بر آنها بنظر من آنست که دلالت بر ثبات و استقامت آنهاست. وَ أَوْذُوا حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا وَ لَأَبَدِلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ انعام: ۳۴. لَهُمُ الْبَشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ لَأَبَدِلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ يونس: ۶۴. ظاهرا مراد از کلمات در اینگونه آیات وعده های خداست.

کلام و کلمه، ج ۶، ص: ۱۴۶

کلام در استعمال قرآن مطلق سخن و دستور است و قَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ بقره: ۷۵. اِنِّي اضْطَفَيْتُكَ عَلَي الدَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَ بِكَلَامِي اعراف: ۱۴۴. میشود گفت: کلام در این آیه مصدر است یعنی من تو را برگزیدم بدستورهای خودم و بسخن گفتنم با تو. کلم بفتح کاف و کسر لام جمع کلمه است و چهار بار در قرآن آمده و شامل اسم و فعل و حرف است و بکمتر از سه کلمه اطلاق نمیشود اِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ فاطر: ۱۰.

کَلِمًا: ج ۶، ص: ۱۴۶

کَلِمًا: کلا و کلتا دو اسم‌اند در لفظ مفرد و در معنی تشبیه اولی تأکید مذکر و دومی تأکید مؤنث باشد و دائم الاضافه‌اند کَلِمًا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهُمَا كَهْف: ۳۳. اِمَّا يَلْعَنَّ عِنْدَكَ الْكَبِيرَ اَحَدُهُمَا اَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا اَفْ اسراء: ۲۳. هر یک فقط یکبار در کلام الله آمده‌اند.

کَمًّا: ج ۶، ص: ۱۴۶

کَمًّا: لفظی است بر دو وجه آید یکی خبریه که مفید کثرت است دیگری استفهامیه بمعنی چقدر و ای عدد. کَم تَرَكُوا مِنْ جَنَاتٍ وَ عَيْونِ دِخَان: ۲۵. چه بسا باغها و چشمه‌ها که گذاشتند و رفتند کَم اَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۷

مِنْ قَرْنٍ ص: ۳. در جوامع الجامع ذیل آیه اَلَمْ يَرَوْا كَم اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَس: ۳۱. فرموده اصل در «کم» استفهام است، در کم استفهامیه گوئیم: «کم مالک» مال تو چقدر است در معنی میان کم خبری و استفهامی پنج فرق ذکر کرده است. در آیه قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَم لَبِثْتُمْ كَهْف: ۱۹. «کم» برای استفهام است.

کَمَلًا: ج ۶، ص: ۱۴۷

کَمَلًا: کمال و کمول بمعنی تمام است در صحاح و قاموس گفته: «الکمال: التمام» میشود گفت: کمال وصفی است بالاتر از تمام، مثلاً- تمام انسان آنست که اعضایش ناقص نباشد و کمال انسان آنست که بعضی از اوصاف حمیده را هم داشته باشد مثل علم و شجاعت لذا در قاموس آمده: «کَمَلَه: اتمه و اجمله» در مصباح گفته: «کَمَل» آنگاه گویند که اجزائش تمام و محاسنش کامل باشد. ولی ظاهراً این فرق در همه جا نیست بلکه اغلب کمال بمعنی تمام است. وَ لَتَكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَ لَتَكَبِّرُوا اللَّهَ بقره: ۱۸۵. تا عِدَّة روزهائی را که روزه نگرفته‌اید تمام کنید (و روزه بگیرید) و خدا را بزرگ بدانید. فَصِيحًا يَوْمَ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَ سَبْعَةَ اِذٍ رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ بقره: ۱۹۶. این ده روز روزه وظيفه کسی است که قدرت قربانی ندارد. بنظر المیزان قید «کامله» برای آنست که سه روز و هفت روز هر یک حکم مستقلی است و هفت روز تمام کننده سه روز نیست بلکه کامل کننده آنست. علی هذا کمال در آیه وصفی است ما فوق تمام و گرنه سه روز و هفت روز هر یک بنوبت خود تمام‌اند. الْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ... برای مزید توضیح لازم است این آیه را با صدر و ذیل آن نقل کنیم: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَ مَا اُهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ... ذَلِكُمْ فَسُقَ الْيَوْمَ يَنْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اَحْشَوْنِ الْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۸

اَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيْتُ لَكُمْ الْاِسْلَامَ دِينًا فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِآثِمٍ فَاِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ مائده: ۳. اگر از این آیه الْيَوْمَ يَنْسَ تا دیناً برداشته شود ضروری بحکم آیه و مضمون آن ابدا نخواهد داشت و اینطور میشود ذَلِكُمْ فَسُقَ ... فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ یعنی میت، خون، گوشت خوک و ... بر شما حرام شد و آنها فسق‌اند ولی هر که در قحطی مضطر شد مانعی ندارد که

بخورد. در سوره بقره نظیر این آیه آمده بدون الْيَوْمَ يَيْسُ ... دیناً و آن این است إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَيْزِرِ وَمَا أَهْلًا بِهِ لَعَنَ اللَّهُ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاطِلٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ بقره: ۱۷۳. و نیز سوره نحل: ۱۱۵. از اینجاست که در المیزان گوید: آنچه گفته شد نتیجه میدهد که «الْيَوْمَ يَيْسُ الَّذِينَ ... دیناً» کلام معترضی است در وسط این آیه قرار گرفته و آیه در دلالت و بیاننش احتیاجی بآن ندارد، خواه بگوئیم از اول نزول در وسط آیه نازل شده یا بگوئیم رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در وسط آیه بنویسند یا بگوئیم در وقت تألیف قرآن آنرا در وسط آیه قرار داده‌اند زیرا هیچ یک از این احتمالات در جمله معترضه بودن آن اثری ندارد ... نگارنده گوید: مؤید این مطلب آنست که در روایات و تفاسیر از نزول مستقل آن سخن گفته‌اند بدون آنکه نظری بصدر و ذیل آیه داشته باشند. مثلاً واحدی در اسباب النزول از طارق بن شهاب از عمر بن الخطاب نقل کرده که «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ» ... در عصر روز عرفه که روز جمعه بود نازل گردید ایضاً بخاری و ترمذی در صحیح خود کتاب تفسیر و نیز در تفسیر ابن کثیر و المنار و تفسیر خازن. همه در باره نزول مستقل آیه بحث کرده‌اند. نتیجه اینکه: نزول مستقل این آیه حتمی است و بودنش در ضمن آیه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۴۹

۳ مائده بعلت یکی از سه وجه است که از المیزان نقل گردید. ناگفته نماند: بشهادت روایات فریقین این آیه در غدیر خم نازل گردید پس از آنکه رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ طالب علیه السلام را بخلافت منصوب فرمود در مجمع البیان آنرا از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نقل کرده است. سبط ابن جوزی آنرا در تذکره از ابو هریره و ابن کثیر در تفسیر خود از طبری از ابو سعید خدری و ابو هریره نقل میکند. بگمان من نقل اینکه نزول آیه در عرفه بوده تحریفی است که از اثر جعل معاندین اهل بیت علیهم السلام بوجود آمده تا جائیکه سبط ابن جوزی احتمال داده که آیه دو دفعه نازل شده هم در عرفه و هم در غدیر خم. بهر حال رجوع شود به الغدیر جلد اول که در آن از ۱۶ کتاب از کتب معتبر اهل سنت نقل کرده و در مراجعه ۱۱ کتاب المراجعات فرموده: در باب ۳۹ و ۴۰ غایه المرام شش روایت از اهل سنت در این باره نقل شده است.

کم: ج ۶، ص: ۱۴۹

کم: (بفتح اول) پوشاندن. «كَمْ الشَّيْءِ كَمَا: غَطَا وَ سَتَر» کم (بکسر کاف) غلافی است که گل یا میوه را میپوشاند جمع آن در قرآن اکمام است. راغب گوید: کم بضم اول قسمتی از آستین پیراهن است که دست را میپوشاند و بکسر آن غلافی است که میوه را میپوشاند. فِيهَا فَكَيْهَةٌ وَ النَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ رَحْمَن: ۱۱. مراد از فاکهه میوه‌ای غیر از خرماست و مراد از اکمام غلافهائی است که خرما در آن میشود یعنی در زمین میوه‌هائی است و نخل غلافدار. إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعِيَةِ وَ مَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَ مَا تَحْمِلُ مِنْ أُنثَى وَ لَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ فَصَلت: ۴۷. علم قیامت راجع بخداست میوه‌ها جز بعلم او از غلافهایشان در نیایند و مادگان جز بعلم او حمل بر ندارند و نگذارند. این کلمه تنها دو بار در قرآن آمده است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۰

کمه: ج ۶، ص: ۱۵۰

کمه: وَ أُبْرِي الْأَكْمَةَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُخِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ آل عمران: ۴۹. کمه کوری و نیز معیوب شدن چشم است «کمه کمها: عمی و صار اعشى» اکمه بمعنی کور مادرزاد و نیز بمعنی کور است. برص بمعنی پیسی است یعنی باذن خدا کور مادرزاد و پیس را شفا میدهم و مردگان را زنده میکنم. ایضاً وَ تُبْرِي الْأَكْمَةَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي مائده: ۱۱۰. هر دو آیه در خصوص معجزات عیسی علیه السلام است و دو بار بیشتر در قرآن مجید یافته نیست.

کند؛ ج ۶، ص: ۱۵۰

کند: إِنَّ الْأَنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ عادیات: ۶. کنود یعنی بسیار ناسپاس «ارض کنود» زمینی است که چیزی نمی‌رویاند «کند النعمه کنودا: کفرها» یعنی حقا که انسان پروردگارش بسیار ناسپاس است. این لفظ فقط یکبار در قرآن یافته است.

کنز؛ ج ۶، ص: ۱۵۰**اشاره**

کنز: گنج و مال اندوخته. «کنز المال کنز: جمعه و اذخره و دفنه فی الارض» راغب گوید: کنز گذاشتن مال رویهم و محفوظ داشتن آنست و اصل آن از «کنزت التمر فی الوعاء» است یعنی خرما را در ظرف محفوظ داشتیم. در مصباح گفته: «الکنز: المال المدفون» همچنین است عبارت صحاح و قاموس در مجمع فرموده کنز در اصل چیزی است که رویهم انباشته شود. ظاهرا فقط انباشته شدن در آن ملحوظ است اعتم از آنکه مدفون باشد یا محفوظ زیرا هر دو در قرآن آمده است مثل: وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا كَهْف: ۸۲. که غرض کنز مدفون است و مثل لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْهِ كَنْزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ هود: ۱۲. که پول اندوخته است یعنی چرا پول انباشته و بسیاری بر او نازل نشده یا چرا فرشته‌ای با او نیامده است؟ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ شعراء: ۵۸. و مالهای اندوخته و مکان خوشایند.

کنز حرام؛ ج ۶، ص: ۱۵۰

وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۱

وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ. يَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنْزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ توبه: ۳۴ و ۳۵. از این دو آیه چند مطلب بدست می‌آید: ۱- ذخیره کردن مال حرام است و ظاهرا اختصاصی بطلا و نقره ندارد تکیه بذهب و فضه بعلت پول رائج بودن آندو در عصر نزول قرآن است پس نمیشود مال را اندوخت و بی- مصرف گذاشت. ۲- باید مال را در سبیل الله خرج کرد، سبیل الله هر کاری است که نفع عموم در آن باشد از قبیل جهاد، ترویج دین، امر بمعروف، ساختن پلها، راهها، بیمارستانها و ... مؤمن واقعی و انسان کامل آنست که مازاد خویش را با ایمانی پر شور و عشق فراوان در راه تأمین عموم که همان سبیل الله است مصرف کند تا همه از مواهب خدا بسعادت رسند. ۳- رکود و تجمع سرمایه در اسلام ممنوع است و باید در راههای مشروع آنرا بجریان انداخت تا مانند رودخانه بزرگی باشد که به جویهای کوچک منقسم شده و مزارع بیشماری را آبیاری می‌نماید نه اینکه در پس سدّی عظیم رویهم انباشته و بی مصرف بماند. ۴- مأمور باجرا این دستور در مرحله اول خود مردم‌اند و در صورت تخلف حاکم شرع میتواند رأسا در آن اقدام نماید تا مردم را از بدبختی و گنج داران را از عذاب و تبهکاری برهاند. ۵- این حکم بدان معنی نیست که اسلام مالکیت فردی را لغو میکند بلکه با حفظ اصل مالکیت فردی از تجمع جلوگیری کرده و جامعه را بتعدیل سوق میدهد. مالیکه برای تأمین زندگی مردم آفریده شده تجمع و بیهوده ماندن آن بر خلاف غرض خدائی است. ۶- از آیه همینقدر استفاده میشود:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۲

که کنز و زراندوزی حرام و انفاق فی سبیل الله لازم است و سرمایه داری بشکل منفور امروز که اکثریت محروم و اقلیتی بی‌فایده کامران باشند و نیز بانکداری در اسلام ممنوع است ولی کم و کیف پیاده کردن آن بعهدّه حکومت اسلامی است.

نظری بر روایات؛ ج ۶، ص: ۱۵۲

۱- در مجمع ذیل آیه فوق از علی علیه السّلام نقل شده: اضافه از چهار هزار (درهم) کنز است خواه زکاتش داده شود یا نه و کمتر از آن نفقه و خرج خود انسان است «ما زاد علی اربعة آلاف فهو کنز ادی زکوته او لم یؤدّ و ما دونها نفقه». ۲- در تفسیر عیاشی از حضرت باقر علیه السّلام نقل است: کنز آن است که از دو هزار درهم متجاوز باشد «انما عنی بذلک ما جاوز الفی درهم». ۳- در صافی از آنحضرت منقول است: خدا ذخیره کردن طلا و نقره را حرام کرده و بانفاق آن در راه خدا دستور داده است «ان الله حرم کنز الذهب و الفضة و امر بانفاقه فی سبیل الله». مضمون این سه حدیث آنست که مرد کامل لازم است مازاد خویش را در راه خدا و تأمین مردم انفاق کند همینقدر که احساس کرد بیشتر از هزینه خویش در آمد دارد بفرکر زر اندوزی نیافتد بلکه غرضش آن باشد که مقداری از حوائج عموم را در راه رضای خدا برطرف نماید. طبرسی در ذیل آیه فرماید: اکثر مفسران بر آنند که مراد از «و اللّٰذین ینکحون» مانعان زکوة از این امت‌اند ولی بهتر آنست که بر عموم حمل شود. ایضا گوید: از رسول خدا صلی الله علیه و آله منقول است که فرمود: هر مالیکه زکوتش داده نشود کنز است هر چند آشکار باشد و هر مالیکه زکوتش داده شود کنز نیست هر چند در زمین مدفون باشد. این روایت در وسائل از امالی شیخ از حضرت رضا از پدراناش از رسول خدا صلوات الله علیهم نقل شده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۳

ولی سند صحیحی ندارد و با عموم آیه مخالف است. ایضا در وسائل از امالی از حضرت صادق علیه السّلام در ضمن خبری نقل شده: هر که درهم و دینار بیشتر بدست آورد و زکوتش را بدهد بر او پاک و خالص است. شاید منظور از روایت آنست که بقیه را کنز نکرده بلکه در حوائج خویش مصرف میکنند زیرا در ذیل آن فرموده: هر که بیشتر بدست آورد و بخل ورزد و حق خدا را ادا نکند و از آن ظرف اتخاذ کند او کسی است که وعید خدا بر او ثابت است که فرموده: یَوْمَ یُحْمَى عَلَیْهَا فِی نَارٍ جَهَنَّمَ ... ندادن زکوة و اتخاذ آنیه از مصادیق کنز است (بنا بر این روایت). در کافی باب الكبائر حدیث ۲۴ که امام صادق علیه السّلام کبائر را بر عمرو بن عبید بیان فرموده از جمله میفرماید: «و منع الزکوة المفروضة لانّ الله یقول فَتَكُونُ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ» در این روایت منع زکوة از مصادیق کنز شمرده شده نه اینکه کنز منحصر بدان است.

کنس؛ ج ۶، ص: ۱۵۳

کنس: **كُنَسٌ** أَوْ **أُقْسِمُ** بِالْخُنْسِ. **الْحِوَارِ الْكُنَسِ** تکویر: ۱۵ و ۱۶. کنس بمعنی نهان شدن است «کنس الظّبی کنوسا: تغیب و استتر فی کناسه» آهو در نهانگاه خویش پنهان شد رجوع شود به «خنس». این کلمه فقط یکبار در کلام الله آمده است.

کنن؛ ج ۶، ص: ۱۵۳

کنن: **كَنَّ** (بفتح اول) و کنون بمعنی پوشاندن و محفوظ داشتن است «كَنَّ الشَّيْءَ كَنًّا وَ كَنُونًا: ستره فی كَنّه وَ غَطَاهُ وَ اخْفَاهُ» کَنّ (بکسر کاف) آنست که چیزی در آن محفوظ گردد، جمع آن اکنّه و اکنان است. وَ رَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ وَ مَا يُعْلِنُونَ قصص: ۶۹. خدایت میداند آنچه را که سینه‌هاشان مخفی میدارد و آنچه را که آشکار میکنند. راغب میگوید «کننت» مخصوص است بآنچه با لباس یا با خانه و غیر آن مستور گردد و «اکنتت» بآنچه در نفس

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۴

مستور میگردد وَ لَا جُنَاحَ عَلَیْكُمْ فِیْمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِی أَنْفُسِكُمْ بقره: ۲۳۵. هر دو آیه در باره مستور در نفس است. وَ جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا نحل: ۸۱. اکنان غارها و گودالهائی است که انسان با پناه بردن بآنها از باد و باران و حیوانات

محموظ مانده و بهره‌های دیگر از آنها می‌برد. وَ جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ < أَكِنَّةً > أَنْ يَفْقَهُوهُ انعام: ۲۵. اکنه جمع کن است بمعنی ظرف و غلاف و آنچه چیزی در آن مستور میشود یعنی بر قلوب آنها پرده و سرپوشها قرار دادیم از اینکه قرآن را بفهمند. وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٍ. كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ صافات: ۴۸ و ۴۹. مکنون بقول طبرسی بمعنی محفوظ از هر شیء است: در نزد اهل بهشت زنانی است سیمین تن درشت چشم گوئی تخم نهفته و محفوظند تخم تا در زیر مرغ است سفید براق و با صفا است در وصف غلمان و خدمتکاران بهشتی آمده: كَأَنَّهُمْ لَوْلُؤُهُ مَكْنُونٌ طور: ۲۴. گوئی مروارید مستور و نهفته‌اند وَ حُورٌ عِينٌ. كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ واقعه: ۲۲ و ۲۳. إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ. فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ واقعه: ۷۷ و ۷۸. ظاهراً مراد از کتاب مکنون ام‌الکتاب است که قرآن از آن نازل گردیده وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ زحرف: ۴.

کَهِفٌ؛ ج ۶، ص: ۱۵۴

اشاره

کَهِفٌ: غار وسیع. و اگر کوچک باشد بآن غار گویند نه کَهِفٌ. چنانکه در قاموس و مجمع است ولی راغب آنرا مطلق غار گفته است در عبارت صحاح، قاموس، مصباح و اقرب قید «المنقور» ذکر شده یعنی غار کنده شده. از این بنظر می‌آید که کَهِفٌ غار طبیعی نیست. این لفظ شش بار در قرآن مجید آمده و همه در سوره کَهِفٌ.

اصحاب کَهِفٌ؛ ج ۶، ص: ۱۵۴

اشاره

داستان اصحاب کَهِفٌ در قرآن ماجرای چند نفر جوان موحد است که نور ایمان در قلبشان تابیده و از

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۵

میان قوم بت پرست خویش بیرون رفته و در غاری بفرار استراحت دراز کشیدند و مدت سیصد و نه سال خفته و بعد بیدار شدند در اثر احساس گرسنگی یکی را بشهر فرستادند تا طعامی خریده بیاورد، و چون از خواب گران خویش بی‌خبر بودند بفرستاده گفتند: بمردم شناسائی نده، او چون بشهر آمد پول سیصد سال قبل را نشان داد، دکاندار از وی خواست بگوید که آن پول را از کجا در آورده است بالاخره خواب طولانی آنها هم بخودشان و هم بمردم روشن گشت، سپس در همان غار مردند و بیاد آنها مسجدی بالای غارشان بنا نمودند. این ماجرا در سوره کَهِفٌ از آیه ۹ تا ۲۶ نقل شده است اینک اول بآنچه از آیات روشن میشود می‌پردازیم سپس بکلمات دیگری اشاره خواهیم کرد: ۱- قرآن کار ندارد که اصحاب کَهِفٌ چه نام داشتند، در کدام شهر بودند، غارشان در کجاست، پادشاه آن عصر کدام کس بود، این جریان در کدام تاریخ بوقوع پیوسته است و ... زیرا اینها مطمح نظر دین نمیباشد بلکه منظور علت وقوع آن و نتیجه حاصله از آنست. ۲- علت این واقعه قطع نظر از اینکه خدا بدان وسیله آنها را نجات داد یکی این بود که خودشان مدت طولانی خواب را بدانند ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا: ۱۲. سپس آنها را بیدار کردیم تا روشن کنیم کدام یک از دو دسته مدت توقفشانرا شمرده است مراد از «الحزبین» خود خواب رفتگان‌اند که در مدت خواب خویش منازعه میکردند، بقرینه آیه وَ كَذَلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ: ... ۱۹. بنظر می‌آید و الله العالم این جوانان موحد درباره معاد تاریکیهائی در دل داشته‌اند که نتوانسته‌اند درست بدان جواب

پیدا کنند این سؤال در

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۶

ما بین خود و بالاخره روشن شدن اینکه سیصد و نه سال خفته و بعد بیدار گشته‌اند عقده دلشان را از بین برده است و گرنه خفتن سیصد سال و بیدار شدن فقط برای «أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا» بودن بعید بنظر می‌آید. علت دیگر آن بود که اهل آن زمان بمعاد اعتقاد پیدا کنند و در آن نزاعی نداشته باشند و کَذَلِكَ أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرَهُمْ : ۲۱... از این فهمیده میشود که اهل آن زمان در امر معاد نزاع داشتند و این برای آن بوده که بثبوت معاد کمکی کند. ۳- خلاصه ماجرا در این سه آیه است إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا. فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا. ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا ۱۰-۱۲. معلوم میشود که از ترس قوم خویش و از ترس حکومت بغار پناه برده و از خدا مدد خواسته‌اند، خداوند آنها را بخواب و بی خبری محضی فرو برده تا راحت شوند و نجات یابند و سپس بیدارشان فرموده است. ۴- اینک آیات بعدی را بررسی میکنیم: نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَزِدْنَاَهُمْ هُدًى. وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبَّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا: ۱۳-۱۴. آنها جوانانی بودند که بخدا ایمان آوردند و خدا بهدایتشان افزود، از جمله رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا... استفاده کرده‌اند که آنها در پیش حکمران برخاسته و بی پروا اظهار عقیده کرده‌اند و آن در اثر اطمینانی بوده که خدا در دلشان قرار داده بود. و از این بنظر می‌آید که از خواص پادشاه و نزدیکان او بوده‌اند. هُوَ لَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۷

لَوْ لَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا. وَإِذْ أَعْتَرَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأَوْوَا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ : ۱۵-۱۶. معلوم میشود که در میان خود بگفتگو پرداخته و قوم خویش را تخطئه کرده‌اند و «اعترلتمومهم» می‌رساند که حساب خویش را از قوم جدا کرده و قیام خویش را بر علیه آنها اعلام داشته‌اند و از «فأووا إلى الكهف» بنظر می‌آید که مورد تهدید قرار گرفته و قرار گذاشته‌اند که بغاری پناه برند و در آن مخفی گردند و چون كهف معرف بلام است ظاهر آنست که پیش از فرار غاریرا که معروفشان بود در نظر گرفته‌اند. ۵- وَ تَرَى السَّمْسَ إِذِ انْطَلَعَتْ تَتَرَاوَرُّ عَنِ الْيَمِينِ وَإِذْ انْغَرَبَتْ تَقْرِضُهُمْ ذِاتَ الشَّمَالِ وَ هُمْ فِي فِجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكُمْ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ... وَ تَحَسَّبُهُمْ أَيْقَظًا وَ هُمْ رُقُودٌ وَ نُقَلِّبُهُمْ ذِاتَ الْيَمِينِ وَ ذِاتَ الشَّمَالِ وَ كَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَ لَلَمَلِئْتَ مِنْهُمْ رُعبًا: ۱۷-۱۸. یعنی: می‌بینی که آفتاب در وقت طلوع از غارشان بطرف راست میل میکند و بهنگام غروب از آنها بطرف چپ مایل میشود (آفتاب بآنها نمیتابید ولی نورش بدن آنها میرسد) و آنها در غار در فراخنای بودند و این از آیات خدا بود (که اگر آفتاب بر بدنشان میتابید و یا در فراخنای نبودند در آن وضع باقی نمی‌ماندند). آنها را بیدار پنداشتی ولی در خواب بودند، بدنشان را براست و چپ بر میگردداندیم و سگشان بازوهای خویش را بر آستانه (غار) گشوده بود اگر بر آنها مشرف میشدی فرار میکردی و سرا پایت پر از ترس میشد. از این دو آیه روشن میشود: اولاً: كهف رو بجنوب بوده و اگر رو بشرق یا رو بغرب بود آفتاب وقت طلوع و غروب مستقیم بدرون آن میتافت و اگر رو بشمال بود اصلاً آفتاب نمیدید.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۸

ثانیا: ظاهراً چشمهایشان باز مانده بود که شخص از دیدن آنها تصوّر میکرد بیدارند و یا پلک می‌زنند و دست و پایشان را طوری حرکت میداده‌اند که بیننده خیال میکرده بیدارند ولی آنها در خواب بودند. ثالثاً: بطور طبیعی براست و چپ میگرددند و بدین جهت از پوسیدن مصون میگشتند و اگر یکطرف بدنشان پیوسته در زمین بود حتماً میپوسید. رابعاً: سگشان بازوهای خود را در آستانه غار گشوده بود، بنظر می‌آید که سگشان نیز در آنحالت بخواب رفته بود و در طول آمدت در آستانه غار بود. طبرسی از حسن مفسّر نقل کرده که سگ ۳۰۹ سال بدون طعام و شراب و بی آنکه بپا خیزد یا بخوابد در آستانه غار ماند. نگارنده گوید سه قسمت اول را میشود از آیه استفاده کرد ولی اینکه سگ در این مدت نخوابید بدون دلیل است. مکرّر نقل کرده‌اند که پادشاه بت

پرست در تعقیب آنها بیرون شد و دید در غار خفته‌اند و گفت درب غار را مسدود کنند تا غار قبرشان گردد ولی از آیه بنظر می‌آید که این مطلب بی‌اساس است و گرنه وجهی بر بودن سگ در آستانه نبود و ظاهر آنست که سگ همانطور در آستانه بوده و خداوند نگذاشته در طول آنمدت کسی بآنجا راه یابد و از جمله «لَوِ اطَّلَعَتْ» بنظر می‌آید: در محلی از غار بودند که احتیاج بی‌بالا شدن و مشرف شدن داشته، بهر حال وضع خفتنشان و شاید بلند شدن موها و ناخن‌هایشان موحدش بود که بیننده را پر از رعب می‌کرد و شاید آن یکی از علل دور بودن مردم از آنها بوده است. خامسا: اعتنا بسگشان جای دقت است که چهار بار در ضمن آیات نقل شده آیا از این جهت است که چون سگ هم با آنها در آنمدت بوده و مانند آنها خوابش از خوارق عادت بود؟! یا اینکه وجود سگ در میان آنها حتمی بوده لذا ذکر شده است؟ با احتمال نزدیک یقین وجه اول

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۵۹

معتبر است و سگ یکی از ماندگان و خواب رفتگان در آنمدت بوده است. آیه زیر مطلب را هر چه بیشتر روشن میکند سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّبُّهُمْ كَلْبُهُمْ. وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ: ۲۱. این آیه تقریباً صریح است که سگ نیز در آنمدت مانند آنها بخواب رفته و مانده بود و اگر چند روزی دم غار بوده و از بین رفته بود دیگر لزومی نداشت که مصرانه در ردیف آنها قرار گیرد. ۶- وَكَذَلِكَ بَعَثْنَا لَوْا بَيْنَهُمْ قَال قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا. إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ أَوْ يُعِيدُوكُمْ فِي مِلَّتِهِمْ وَلَنْ تُفْلِحُوا إِذًا أَبَدًا: ۱۹-۲۰. از این دو آیه بدست می‌آید: اولاً: علت بیدار کردن آنها یکی این بود که بدانند مدت خوابشان چقدر بوده؟ در بند «۲» راجع بآن صحبت شد. ثانیاً: بنظر می‌آید مقداری پس از طلوع آفتاب بغار رسیده و وقت عصر بیدار شده‌اند لذا فکر کرده‌اند اگر یکشب گذشته باشد پس یکروز خفته‌اند و اگر یک شب نگذشته پس مقداری از روز را که فاصله قبل از ظهر و عصر باشد در خواب بوده‌اند. ثالثاً: طول مدت خواب را ابتدا اصلاً ندانسته‌اند زیرا زمان در خواب محسوس نیست و فکر کرده‌اند که شهر همان، پادشاه همان، و مردم همانند لذا بفرستاده که برای طعام میرفت گفته‌اند: خودش را ناشناس کند و مکان و جریان آنها را بکسی روشن نکند که در آنصورت یا سنگسارشان می‌کنند و یا به بت پرستی میکشانند. غافل از اینکه: آن سبو بشکست و آن پیمان ریخت. ۷- وَكَذَلِكَ أَغْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيُغْلَمُوا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۰

أَنَّ وَعَدَ اللَّهُ حَقٌّ وَأَنَّ السَّاعِيَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَازَعُونَ بَيْنَهُمْ أَمْرُهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِمْ بُيُوتًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا: ۲۱. یعنی: اهل شهر را بر جریان آنها واقف کردیم تا بدانند که وعده خدا حق و آخرت حتمی است این ماجری آنوقت بود که آنها در کار معاد با هم منازعه می‌کردند، گفتند: بنائی بر آنها بسازید ولی آنها که اکثریت داشته و غالب بر امر بودند گفتند: بر آنها مسجدی بنا خواهیم کرد. بروشنی فهمیده میشود که: چون یکی از آنها با پول موجود برای طعام خریدن آمده قضیه کشف شده و مردم دانسته‌اند که اینها چند قرن پیش خفته و بیدار شده‌اند لذا بیاب کهف جمع شده و خواسته‌اند آنها را دیدار کنند ولی آنها پس از دانستن اینکه صدها سال در خواب بوده‌اند و فعلاً علائم عوض شده نه آنمردم مانده‌اند و نه آن پادشاه و نه آن شرک بلکه فعلاً اکثریت در دین آنها هستند، آنگاه چند ساعت بیش زنده نمانده و همگی مرده‌اند. اهل شهر پس از مرگ آنها اختلاف کرده عده‌ای که چیزی دستگیرشان نشده گفته‌اند: بنائی بر قبر آنها بسازید پروردگارش بحال آنها دانایتر است ولی اکثریت که از آن بهره برده و آنرا حلی بر تنازع معاد دانسته و از جانب خدا میدانستند گفتند: بیاد جریان آنها مسجدی بنا نهمیم که در آنجا خدا یاد شود. ۸- سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةً رَّبُّهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةً سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ إِلَّا قَلِيلٌ: ... ۲۲. آیه درباره اختلاف در عدد آنها است که بعضی خواهند گفت: سه نفر بودند چهارمی سگشان بود، بعضی خواهند گفت پنج نفر بودند ششمی سگشان بود این هر دو قول رجم بغیب و بدون دلیل است و

خواهند گفت:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۱

هفت نفر بودند هشتمی سگشان بود بگو خدایم بعدد آنها دانایتر است و نمیداند آنرا مگر اندکی از مردم. میشود گفت که آنها هفت نفر بوده‌اند زیرا پس از نقل سه نفر بودن و پنج نفر بودن فرموده «رَجْمًا بِالْغَيْبِ» و با این جمله آندو را رد کرده بعد هفت بودن را ذکر کرده است. و نیز در دو جمله «ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ» و «خَمْسِيَّةٌ سَادِسِيَّهُمْ كَلْبُهُمْ» و او نیامده ولی در «سَبْعَةٌ وَ ثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ» و او ذکر شده یعنی عطف هشتمی بر هفت حتمی است. در کشف گوید: اگر بگوئی: این چه «واو» ی است که بر جمله سوم داخل شده و بر اولی و دومی داخل نشده؟ گویم: آن همان واوی است که داخل میشود بجمله‌ایکه صفت نکره است چنانکه داخل میشود بحالیکه از معرفه حال است در مثل «جاءنی رجل و معه آخر» و «مررت بزید و فی یدیه سیف» و از همان است آیه «وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْنٍ إِلَّا وَ لَهَا كِتَابٌ مَّعْلُومٌ. فائده این واو تأکید لصوق صفت بموصوف و دال بر آنست که این انصاف امری ثابت است. و این واو اعلام میکند که صاحبان قول اخیر آنرا از روی علم و اطمینان قول اخیر آنرا از روی علم و اطمینان نفس گفته‌اند و مرجوم بظن نیستند... ابن عباس رضی الله عنه گفته: چون واو گفته شد عدد تمام شد و شمردنیکه قابل اعتنا باشد نماند و ثابت گردید که آنها هفت نفر بودند و هشتمی سگشان بود حتمی و ثابت (تمام شد). ۹- وَ لَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِتِّينَ وَ اَزْدَادُوا تِسْعًا. قُلِ اللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْاَرْضِ : ... ۲۵-۲۶. صراحت آیه میرساند که مدت خوابشان ۳۰۹ سال بوده است و راجع بقمری و شمسی بودن حساب آن و روایتی که از علی علیه السلام نقل شده در «تسع» مشروحا سخن گفته‌ایم.

زمان واقعه؛ ج ۶، ص: ۱۶۱

تقریباً یقینی است که زمان واقعه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۲

اصحاب کهف در فاصله بعد از میلاد مسیح و قبل از بعثت حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله بود پادشاهی که از ترس او بغار پناه بردند دقیانوس یا ذوقیوس یا دسیوس نام داشته که از ۲۴۹ تا ۲۵۱ میلادی سلطنت داشته و با آنکه پادشاهی با تدبیر بوده با نصاری بد رفتاری میکرده است.

کهف در کجا بوده؟! ج ۶، ص: ۱۶۲

قول مشهور این است که غار اصحاب کهف در نزدیکی شهر افسوس واقع است. افسوس چنانکه در قاموس کتاب مقدس گفته: از شهرهای معروف آسیای صغیر بود قریب بدهنه رود کایستر تقریباً در ۴۰ میلی جنوب شرقی از میر. در میزان گفته: شهری است خرابه و قدیمی واقع در مملکت ترکیه در ۷۳ کیلومتری شهر از میر و غار در مسافت یک کیلومتری آن در کوهی بنام «ینایر داغ» در نزدیکی قریه «ایا صولوک» واقع است. بقول بعضی در دو فرسخی افسوس واقع شده و غار معروف هنوز بصورت زیارتگاه است و دارای احترام میباشد. ولی میزان کهف افسوس را قبول ندارد و گوید: آن چنانکه گفته‌اند غار وسیعی است و صدها قبر دارد و در آن بطرف شمال شرقی است و در آن اثری از مسجد یا صومعه و یا کلیسا نیست و آن در نزد نصاری از همه معروفتر است و در عده‌ای از روایات مسلمین نیز آمده است. علت عدم قبول میزان چند چیز است از جمله اینکه باب این کهف رو بشمال شرقی است و در آن آفتاب نمی‌تابد حال آنکه آیه وَ تَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ چنانکه گذشت دلالت دارد که در غار بطرف جنوب بوده است از جمله اینکه در آنجا اثری از مسجد و صومعه و کلیسا وجود ندارد حال آنکه قرآن فرموده لَتَجِدَنَّ عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا. توفیق الحکیم

یکی از نویسندگان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۳

مشهور عرب نمایشنامه‌ای نوشته بنام «اهل الکهف» این کتاب بوسیله آقای ابو الفضل طباطبائی با یک مقدمه تاریخی بفارسی ترجمه شده و در مقدمه آن گوید: شهر افهزو یا افهزوس که در نزد عربها معروف بافسوس است در فلسطین واقع بود در نزدیکی کوه آنشیلوس که غار معروف اصحاب کهف در آن است. بنا بر این غار اصحاب کهف در فلسطین میباشد. در المیزان آمده: در فاصله هشت کیلومتری عمان پایتخت اردن دهی است بنام رجیب و در نزدیکی آن غاری است که در کوه کنده شده رو بجنوب، اطراف آن از شرق و غرب باز است و شعاع آفتاب بر آن میافتد در داخل غار سگویی است سه متر در دو متر و نیم و در غار چند تا قبر هست بصورت قبور بیزانسی گویا هشت یا هفت‌اند و بر دیوارهای آن نقوش و خطوطی است بخط یونانی قدیم و ثمودی که خواننده نمیشود و نیز نقش سگی هست که با رنگ سرخ رنگ آمیزی شده و بالای غار آثار صومعه بیزانسی هست که کاوشها و آثار کشف شده دلالت دارند بر اینکه آن صومعه در زمان پادشاهی جوستینوس اول بنا شد که از ۴۱۸ تا ۴۲۷ میلادی پادشاهی کرده و آثار دیگری دلالت دارد که صومعه بعد از اسلام بمسجد مبدل شده است. این کهف پیوسته متروک بود تا اداره آثار باستانی اردن در کاوش و تحقیق آن همت گماشت، و اماراتی بدست آمد که کهف مذکور در قرآن همین است ... شهر عمان بنا شده در جای شهری بنام «فیلادلفیا» که یکی از شهرهای - مشهور قبل از اسلام بود، آن شهر و حوالی آن از اول قرن دوم میلادی تا فتح فلسطین بدست مسلمین، تحت استیلاء روم بود. حق این است که مشخصات غار اصحاب کهف بر غار رجیب انطباقش از دیگری بیشتر است.

منابع غیر اسلامی؛ ج ۶، ص: ۱۶۳

این قضیه قطع نظر از قرآن مجید در منابع اسلامی و غیر اسلامی نقل شده است طالب تفصیل به المیزان و مقدمه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۴

نمایشنامه توفیق الحکیم که اشاره شد و بسایر موارد رجوع کند. رهنما در ترجمه قرآن آنرا تحت عنوان هفت خفته از ادوارد مونته و از دائرة المعارف بریتانیکا ذیل کلمه «هفت خفته» نقل کرده است در مقدمه نمایشنامه فوق گفته: قدیمترین اثری از این داستان یک متن سریانی است که به نثر و نظم نوشته شده ... که قدیمترین آن اکنون در موزه بریتانیا موجود و به اواخر قرن ششم اسلامی مربوط میباشد.

آخرین سخن؛ ج ۶، ص: ۱۶۴

درباره تقریب این واقعه مطالب خوبی از قبیل مقایسه بخواب شش ماهه خزندگان و امکان انجماد زندگان و بیدار کردن آنها پس از سالها و غیره گفته شده که نقل آنها از حوصله این کتاب خارج است یک کلمه عرض میکنیم که این واقعه محال عقلی نبوده و از قدرت خدای متعال بدور نیست.

کهل؛ ج ۶، ص: ۱۶۴

کهل: طبری فرموده: کهل ما بین جوانی و پیری است و از آنست «اکتهل الثبت» یعنی علف بلند و قوی شد، بقولی کههولت رسیدن بسن چهل و سه سالگی است. وَ يُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا وَ مِنَ الصَّالِحِينَ آل عمران: ۴۶. یعنی در گهواره و در بزرگی با مردم

سخن گوید و از شایستگان است این آیه و آیه إِذْ أُيِّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تَكَلَّمَ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا مائده: ۱۱۰ هر دو درباره عیسی علیه السلام است و دو بار بیشتر در قرآن مجید نیامده است، سخن گفتن آنحضرت در گهواره در سوره مریم مذکور میباشد.

کهن: ج ۶، ص: ۱۶۴

کهن: فَذَكَرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ طور: ۲۹. وَلَا يَقُولِ كَاهِنٌ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ حاقه: ۴۲. راغب گوید: کاهن کسی است که از اخبار گذشته مخفی از روی ظن خبر میدهد و عراف آنست که از اخبار آینده همینطور خبر میدهد و چون این دو صناعت مبنی بر ظن است که گاهی درست و گاهی نادرست در میاید لذا رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمود: هر که پیش عرافی یا کاهنی بیاید و قول او را

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۵

تصدیق کند بآنچه بر ابا القاسم نازل گشته کافر شده است «مَنْ اتَى عَرَافًا أَوْ كَاهِنًا فَصَدَّقَهُ بِمَا قَالَ فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيَّ أَبِي الْقَاسِمِ» اقرب الموارد این فرق را از کلیات ابو البقا نقل کرده و گوید: در تعریفات کاهن آنست که از آینده خبر میدهد و مدعی علم اسرار و مطالعه غیب است. طبرسی در ذیل آیه اول فرموده: کاهن کسی است که مدعی علم غیب است با استخدام جن. ابن اثیر در نهایت گفته بعضی از کاهنان عرب میگفتند که جن اخبار غیب را بآنها میرساند. شیخ انصاری در مکاسب محرّمه در مسأله کهنانت فرموده: آنچه از اکثر علما در تعریف کاهن نقل شده همانست که در قواعد گفته: کاهن کسی است که رفیقی از جن دارد و باو اخبار میاورد. بنظر نگارنده غرض قرآن از کاهن همین معنی است نه آنکه راغب گفته و در جای دیگر آمده «مَا تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ. وَمَا يَنْبَغِي لَهُمْ وَمَا يَشْتَرِي عَشْرًا: ۲۱۰ و ۲۱۱. معنی آیه اول: تذکر بده تو بواسطه وحی خدا نه کاهنی که گفتار خویش را از جن گرفته باشی و نه مجنونی که لا عن شعور سخن بگوئی. این لفظ تنها دو بار در قرآن آمده است.

کهیصص: ج ۶، ص: ۱۶۵

کهیصص: ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكْرِيَّا مریم: ۱ و ۲. این کلمه که از پنج حرف تلفیق شده در اول سوره مریم قرار گرفته است در «عسق» درباره آن و سایر حروف مقطعه بتفصیل سخن گفته ایم. در تفسیر برهان از اکمال الدین صدوق نقل شده که سعد بن عبد الله قمی محضر حضرت حسن عسکری علیه السلام رسید خواست مسائلی از آنحضرت سؤال کند امام فرمود از نور چشم من (حضرت مهدی صلوات الله و سلامه علیه) بپرس سعد گفت: یا بن رسول الله از تأویل کهیصص با خبرم فرما، آنحضرت فرمود: این حروف از اخبار غیبی است که خداوند بنده اش زکریا را

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۶

بآن واقف کرد، سپس بر محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ حکایت فرمود بدین بیان که زکریا از خدا خواست نامهای پنج تن را باو بیاموزد، جبرئیل آمد و تعلیم کرد، زکریا هر وقت محمد، علی، فاطمه و حسن را یاد میکرد غصه اش برطرف میشد و چون حسین را یاد مینمود گریه گلوگیرش میکرد و دلش می لرزید، روزی گفت خدایا چرا در ذکر چهار اسم غصه ام زدوده شده و در ذکر حسین اشکم روان میگردد و لرزه دلم بالا- میگیرد؟ خدا از ماجرای حسین بوی خبر داد و فرمود: کهیصص. کاف اسم کربلا، هاء هلاک و شهادت عترت رسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ، یاء یزید لعنه الله و او ظالم حسین است، عین عطش آنحضرت و صاد صبر او میباشد الخ. در صافی آنرا از کمال الدین نقل کرده و گوید در مناقب نیز نظیر آن نقل شده است. در جامع الرواه اردبیلی از نجاشی نقل شده که گوید: سعد بن عبد الله رحمه الله امام عسکری علیه السلام را ملاقات کرده، و دیدم بعضی از اصحاب ما این سخن را تضعیف میکنند که او آنحضرت را دیده باشد و گویند ملاقات او آنحضرت را حکایت جعلی است. در نقد الرجال پس از این نقل فرموده:

شیخ طوسی سعد بن عبد الله را در ضمن اصحاب حضرت عسکری علیه السلام ذکر کرده و فرموده: معاصر آنحضرت بوده است. سپس او را در باب آنانکه از ائمه روایت نکرده‌اند ذکر کرده است. نگارنده گوید: معنی نیست که ماجرای کربلا از بطون معانی کهیعیص بوده باشد. در مجمع نقل کرده که امیر المؤمنین علیه السلام در دعایش می‌گفت: «اسئلک یا کهیعیص» از این بنظر می‌آید که آن اشاره باسما حسنی است از قبیل کافی، هادی، و غیره. و الله العالم.

کوب: ج ۶، ص: ۱۶۶

کوب: کاسه. جام یَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلِدَانٌ مُخَلَّدُونَ. بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۷

كأسٍ مِنْ مَعِينٍ واقعه: ۱۷ و ۱۸. اکواب جمع کوب است راغب گوید: کوب بمعنی کاسه بی‌دستگیره است یعنی جام طبرسی ذیل آیه فوق کوب را از قناده جام نقل کرده و ابریق را کوزه گردن‌دار و دستگیره‌دار گفته است. معنی آیه: غلامان جاویدان بر آنها می‌گردند با جامها و بطریها و شرابی از معین، اکواب چهار بار در قرآن آمده زخرف: ۷۱، واقعه: ۱۸، انسان: ۱۵، غاشیه: ۱۴.

کاد: ج ۶، ص: ۱۶۷

کاد: از افعال مقاربه و بمعنی نزدیکی است «کاد یفعل» یعنی نزدیک است بکند و هنوز نکرده اسمش مرفوع و خبرش منصوب باشد و کَادُوا یَقْتُلُونِی اعراف: ۱۵۰ نزدیک بود مرا بکشند. راغب گفته اگر حرف نفی با آن باشد اشاره است که چیزی واقع شده ولی نزدیک بود که واقع نشود مثل فَذَبَّحُوا و مَآ کَادُوا یَفْعَلُونَ بقره: ۷۱ یعنی آنرا ذبح کردند و نزدیک نبودند که بکنند (باکراه و ناراحتی انجام دادند) و مثل أم أَنَا خَيْرٌ مِنْ هَذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَلَا يَكَادُ بَيْنُ زخرف: ۵۲. در قاموس گوید: کاد بمعنی اراده آید إِنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا طه: ۱۵. یعنی قیامت آمدنی است می‌خواهم آنرا مخفی دارم و مثل «عرف ما یکاد منه» یعنی آنچه از او اراده میشود دانسته است. در اقرب الموارد آنرا از معانی «کاد» شمرده است در صحاح نیز آنرا از بعضی نقل کرده است. این معنی مورد تصدیق طبرسی است و در ذیل آیه فوق آنرا اراده معنی کرده و گوید: ثعلب گفته این اجود اقوال و قول اخفش است. ظلمات بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذْ أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكْدِ يَرَاهَا نور: ۴۰. بعضی‌ها گفته‌اند «یکد» در آیه صله و زاید است و تقدیر آن «لم یرها» است چنانکه در قاموس و اقرب هست در مجمع آنرا از فراء نقل کرده و گوید: حسن و اکثر مفسران گفته‌اند: آن نفی رؤیت و نفی قرب رؤیت است یعنی چون دستش را بیرون آورد آنرا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۸

نمی‌بیند و بدیدن آن نزدیک نمیشود. بنظر نگارنده: این معنی بهتر است. کاد در قرآن مجید بصیغه مضارع از قبیل یکاد، تکاد، یکادون و غیره نیز آمده است.

کور: ج ۶، ص: ۱۶۸

کور: پیچیدن و جمع کردن. راغب می‌گوید: «کور الشیء: ادارته و ضمّ بعضه الی بعض ککور العمامه» عبارت فیومی در مصباح چنین است: «کار العمامه کورا: ادارها علی رأسه» ایضا در مصباح و صحاح گفته: «کلّ دور کور» هر گردیدن کور است. تکویر نیز بمعنی پیچیدن است در اقرب الموارد هست: «کور العمامه علی رأسه تکویرا: لفها». خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ يُكْوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَ يُكْوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ زمر: ۵. ناگفته نماند در کور و تکویر استداره و مدور بودن را قید کرده‌اند، در اثر حرکت وضعی زمین روز و شب دایره وار در اطراف زمین می‌گردند و خدا علی الدوام روز را شب و شب را بر روز می‌پیچد و چون شب را بر روز پیچد روز

از بین می‌رود و بالعکس. إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ. وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ تَكْوِيرٌ: ۱ و ۲. تکویر و پیچیده شدن خورشید عبارت اخرای خاموش شدن آن است. در کتب نجوم عکس سحابی‌ها را ملاحظه کنید که بطور ماریچی می‌پیچند، خورشید چنانکه گویند و در کتاب «معاد از نظر قرآن و علم» توضیح داده‌ام از مرکزش خاموش می‌شود و در آینده قسمت خاموش شده آن بقشر ظاهری منتقل شده و قشر ظاهری بمرکز آن خواهد رفت و آن قهرا بطور ماریچی خواهد بود که همان تکویر است. رجوع شود بکتاب فوق ص ۳۴ و کتاب «ماده، زمین و آسمان» تألیف گاموف ص ۵۳۲ فصل «آینده خورشید ما». و شاید مراد از تکویر شمس انقباض آن باشد که در اثر خاموش شدن منقبض خواهد گردید. رجوع کنید به «شمس» در این کتاب.

کوکب: ج ۶، ص: ۱۶۸

کوکب: ستاره. فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۶۹

اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا انعام: ۷۶. چون شب او را فرا گرفت ستاره‌ای دید، جمع آن کواکب است إنا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب صفات: ۶. ما آسمان نزدیکتر را با زینتی که ستارگان باشند زینت کرده‌ایم. در «سماء» توضیح داده شده که ظاهراً مراد از «السماء الدنيا» آسمان منظومه شمسی است و کواکب ستارگان همان منظومه است و در «رجم» و «صبح» گذشت که کواکب غیر از مصابیح است و آیه إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ. وَإِذَا الْكُوكَبُ انْتَثَرَتْ انفطار: ۱ و ۲. در از بین رفتن کواکب صریح است.

کون: ج ۶، ص: ۱۶۹

کون: کان بمعنی بود، هست، واقع شده و غیر آن می‌آید. راغب می‌گوید: کان عبارت است از زمان گذشته. در صحاح گفته: کان را اگر عبارت از زمان گذشته دانستی احتیاج بخبر خواهد داشت زیرا فقط بزمان دلالت کرده و اگر آنرا عبارت از حدوث شیء و وقوع آن دانستی از خبر بی‌نیاز است زیرا بزمان و معنی هر دو دلالت کرده است اکنون چند نوع «کان» را بررسی میکنیم: ۱- مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا آل عمران: ۶۷. این هر دو «کان» معمولی و از افعال ناقصه‌اند و دلالت بر زمان گذشته دارند. ۲- إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا نساء: ۱. إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا نساء: ۱۱. وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا... إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا... إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا کان در اینگونه آیات دلالت بر ثبوت و لزوم دارد و معنای «هست» میدهد نه زمان گذشته. یعنی خدا رقیب است. علم است، حکیم است و هكذا. راغب گوید کان در بسیاری از اوصاف خدا معنی ازلیت میدهد. ظاهراً غرضش آنست که «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا» یعنی خدا از ازل چنین بوده است ولی بنظر نگارنده زمان در آن ملحوظ نیست.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۰

و حق همان است که گفتیم، جوهری در صحاح گوید: کان گاهی زاید آید برای توکید مثل «كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» نگارنده گوید این سخن کاملاً- حق است و «کان» فقط برای تشبیه وصف غفران و رحمت برای خدا است. در اقرب آنرا دوام و استمرار گفته است. ۳- وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا اسراء: ۱۱. وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا اسراء: ۲۷. إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا اسراء: ۵۳. «کان» در اینگونه مواقع نیز دلالت بر ثبوت وصف و قلیل الانفکاک بودن آن دارد. ۴- كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ آل عمران: ۱۱۰. كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا مريم: ۲۹. معنی کان در هر دو آیه بمعنی «هست» است که همان وقوع باشد یعنی: شما بهترین امت هستید که برای مردم بوجود آمده. چطور سخن گوئیم با آنکه کودک در گهواره است. درباره آیه اول گفته‌اند: کان برای حال است راغب در آیه دوم گفته دلالت بر گذشته دارد و لو بطور لحظه. ۵- أَلَمْ يَكُنْ لَكُمْ آيَاتٍ أَنْتُمْ لَا تَعْقِلُونَ بقره: ۳۴. گفته‌اند کان در آیه بمعنی «صار» است یعنی امتناع و خود پسندی کرد و از کافران شد. ۶- قاموس و اقرب الموارد تصریح کرده‌اند که کان بمعنی

استقبال نیز آید و یَخَافُونَ يَوْمًا كَانَتْ شَرُّهُ مُشِيَّتًا بِطَيْرِ انْصَانٍ: ۷. را شاهد آورده‌اند. ۷- وَإِنْ كَانِ دُو عُسْرِهِ فَنَظْرُهُ إِلَىٰ مَيْسَرِهِ بقره: ۲۸۰. گفته‌اند کان در آیه تامه و بمعنی «وقع» است یعنی اگر قرضدار در تنگی باشد مهلت است تا وسعت یافتن او. مکان: اسم مکان است بمعنی موضع حصول شیء راغب گوید در اثر کثرت استعمال توهم شده که میم آن از اصل کلمه است أَوْ تَهْوَىٰ بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيحٍ حج: ۳۱. یا باد او را بمکانی دور ساقط کند. مکان: بمعنی موضع و منزلت است مثل وَ لَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَىٰ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۱

مَكَاتِبِهِمْ یس: ۶۷. مجمع در ذیل آیه گفته: مکانه و مکان هر دو بیک معنی است یعنی اگر میخواستیم آنها را در جایشان مسخ میکردیم. قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَاتِبِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ انعام: ۱۳۵. مکان در آیه بمعنی تمکن است: ای قوم بقدر تمکن خود کار کنید و در کفر پایدار باشید من نیز همانقدر کار خواهم کرد.

کوی: ج ۶، ص: ۱۷۱

کوی: داغ کردن. «کواه کتیا: احرق جلده بحدیده و نحوها» یَوْمَ يُحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَ جُنُوبُهُمْ وَ ظُهُورُهُمْ توبه: ۳۵. روزی آن زر و سیم در آتش جهنم سرخ کرده شوند و با آن پیشانیها و پهلوها و پشتهایشان داغ کرده شوند آیه درباره گنج کنندگان است که در «کنز» گذشت نعوذ بالله منها. این کلمه تنها یکبار در قرآن مجید آمده است.

کی: ج ۶، ص: ۱۷۱

کی: کی در کلام عرب سه جور است اول مخفف کیف، دوم تعلیل، سوم بمعنی ان مصدریه. اولی در قرآن یافته نیست و اَشْرِكُ فِيْ اَمْرِي. كَيْ نُسَبِّحُكَ كَثِيْرًا ... فَرَجَعْنَاكَ اِلَىٰ اُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا طه: ۳۲ و ۳۳ و ۴۰ آن در هر دو آیه بمعنی تعلیل است و ان مصدریه در آن مضمراست و در تقدیر «کی أن نسبحك- کی أن تقر» است. وَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِدُ اِلَىٰ اَرْدَلِ الْعُمْرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئًا نحل: ۷۰. «کی» در آیه بمعنی ان مصدریه است یعنی بعضی از شما بعمر اردل برگشته شود تا چیزی نداند پس از آنکه دانا بود. راغب درباره این کلمه جمله‌ای کوتاه و جامعی دارد و آن اینکه: کی عِلَّتْ فَعْلَ شَيْءٍ و كَيْلًا عِلَّتْ اِتِّفَاءً اَنْتِ «کی عِلَّتْ لَفَعْلِ الشَّيْءِ و كَيْلًا عِلَّتْ لَاتِّفَاءً».

کید: ج ۶، ص: ۱۷۱

کید: حيله. تدبير. راغب میگوید: کید نوعی حيله است گاهی مذموم و گاهی ممدوح باشد هر چند در مذموم بیشتر است همینطور است استدراج و مکر که گاهی ممدوح باشند. نگارنده گوید: بهتر است آنرا در صورت ممدوح بودن تدبیر معنی قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۲ کنیم مثل كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ يوسف: ۷۶. این چنین تدبیر کردیم برای یوسف. اِنَّهُمْ يَكِيدُوْنَ كَيْدًا وَاَكِيدُ كَيْدًا طارق: ۱۵ و ۱۶. کید اول که درباره کفار است مذموم و دومی که درباره خداست ممدوح است: آنها حيله میکنند حيله‌ای و من در مقابلشان تدبیر میکنم تدبیری- درباره کید بعد از کید که بخدا نسبت داده شده رجوع شود به «مکر». وَ تَاللَّهِ لَآكِيدَنَّ اَضْمَامَكُمْ انبياء: ۵۷. بخدا حيله و تدبیری درباره بت‌هایتان میکنم. در آیات اِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيْفًا نساء: ۷۶. فَاَرَادُواْ بِهٖ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمْ اَلْسِنَةً فَلْيَنْ صافات: ۹۸. و نظائر آن بمعنی کید مذموم است.

کیف: ج ۶، ص: ۱۷۲

کیف: کیف غالباً اسم استفهام است مثل «کیف زید» و در غالب آیات قرآن توأم با تنبیه و تعجب است نحو كَيْفَ تَكْفُرُوْنَ بِاللَّهِ و

كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ بقره: ۲۸. و در بسیاری از آنها توأم با توییح میباشد مانند أَنْظُرْ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ نساء: ۵۰ در آیاتی نظیر إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ. فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ. ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ مدثر: ۱۸-۲۰ ظاهرا بمعنی حال است یعنی او فکر کرد و اندازه گرفت پس ملعون است در هر حال که اندازه گرفت.

کیل: ج ۶، ص: ۱۷۲

کیل: پیمانہ کردن. راغب آنرا پیمانہ کردن طعام گفته، در اقرب الموارد گوید: بیشتر در پیمانہ طعام باشد. اگر گوئیم: «کلتہ الطعام» یعنی باو کیل دادم و اگر گوئیم: «اکلت علیہ» یعنی از او کیل گرفتم. و هر گاه گوئیم: «کلت له الطعام» یعنی به پیمانہ کردن طعام از برای او مباشرت کردم. الَّذِينَ إِذَا أَكَلُوا عَلَى الدَّاسِ يَسْتَوْفُونَ. وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ مطففین: ۲-۳ چون از مردم کیل گیرند تمام گیرند و چون بمردم کیل دهند یا وزن کنند کم کنند. فَأَرْسِلْ مَعَنَا آخَانًا نَكْتُلُ يوسف: ۶۳. برادرمان را با ما بفرست تا کیل بگیریم. کیل مصدر و بمعنی آلت کیل نیز آمده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۳

است. مثل وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ انعام: ۱۵۲. پیمانہ و ترازو را بعدالت تمام کنید. مکیال: اسم آلت است یعنی پیمانہ و لَا تَنْفُسُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ هود: ۸۴.

کین: ج ۶، ص: ۱۷۳

کین: (بفتح اول) خضوع. در قاموس آمده «کان یکین کینا: خضع» استکانت بمعنی تذلل و خضوع است فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا... آل عمران: ۱۴۶. یعنی در اثر زحماتی که در راه خدا بآنها رسید سست نشدند، ضعیف نگشتند، بدشمنان تسلیم و خاضع نشدند. فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ مؤمنون: ۷۶. پیرورد گارشان منقاد و خاضع نشدند و ناله نکردند. و الحمد لله و هو خیر ختام در ۲ شعبان ۱۳۹۴ قمری از حرف کاف فارغ شدم.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۴

ل: ج ۶، ص: ۱۷۴

لام: ج ۶، ص: ۱۷۴

لام: حرف بیست و سوم از الفبای عربی و حرف بیست و هفتم از الفبای فارسی است. لام سه قسم است: اول عامل جزّ، دوم عامل جزم، سوم لام غیر عامل. لام جزّ اگر مدخولش ضمیر نباشد پیوسته مکسور باشد مثل «الحمد لله. العزة لله» مگر در منادای مستغاث مقرون به یاء که در آن مفتوح باشد مثل «یا لله» و اگر مدخولش ضمیر باشد پیوسته مفتوح آید نحو لَنَا أَعْمَالٌ وَ لَكُمْ أَعْمَالٌ بقره: ۱۳۹. مگر با یاء متکلم که مکسور آید مثل وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي يس: ۲۲. از برای لام جزّ بیست و دو معنی ذکر کرده‌اند از قبیل: استحقاق، اختصاص، ملک، تملیک، تعلیل، تأکید نفی، و... لام عامل جزم همان لام امر غایب است و مکسور میباشد، ساکن بودن آن بعد از واو و فاء بیشتر از با حرکت بودن است مثل فَلْيَسِّرْ حَبِيبًا لِي وَ لِيُؤْمِنُوا بِي بقره: ۱۸۶. گاهی بعد از ثَم ساکن آید مثل ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفْتَهُمْ حَجّ: ۲۹. و مثال آن از قرآن که مکسور باشد نحو وَ لِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَ لِيُطَوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ حَجّ: ۲۹. که در هر دو مکسور است. لام غیر عامل پیوسته مفتوح و هفت قسم است. ۱- لام ابتداء فائدہ‌اش تأکید و تخلیص مضارع از برای حال است مثل وَ إِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نحل: ۱۲۴. و مثل إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ابراهیم: ۳۹.۲- لام زایده در چند محل آید از جمله در

خبر مبتداء مثل «ام الحلیس

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۵

لعجوز شهریه» ظاهرا آن نیز برای تأکید است. ۳- لام جواب مثل لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا انبیاء: ۲۲. این لام در جواب «لو» آمده و آنکه در جواب لولا- و قسم آید چنین است: وَلَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ بقره: ۲۵۱. تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ انبیاء: ۵۷.۴- لام داخل باداه شرط و میفهماند که جواب بعد از لام از برای قسم قبلی است نه از برای شرط نحو لَئِنْ أَخْرَجُوا لَأَخْرَجُونَّ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لَأَنْصُرُوهُمْ وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُؤْتِنَنَّ الْأَذْبَارُ حشر: ۱۲ یعنی: سوگند یاد میکنم که اگر کفار اخراج بشوند منافقان با آنها خارج میشوند و اگر بجنگ کشانده شوند یاریشان نکنند و اگر یاری کنند حتما شکست خورده فرار نمایند. بقیه را در کتب لغت و ادب ملاحظه کنید. (استفاده از اقرب الموارد). لا: لا در کلام عرب سه گونه است: ۱- لاء ناهیه و آن برای طلب ترک است و مدخول آن مجزوم و مخصوص بمضارع باشد مثل لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّيَّ وَ عَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ ممتحنه: ۱.۲- لاء نافیة و آن جزم نمیدهد نحو لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لَا مِنْ خَلْفِهِ فصلت: ۴۲. لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ مائده: ۸۹. و آن دلالت بر نفی مدخول خود دارد. لاء نافیة للجنس و شبیه به لیس و عاطفه از این ردیف‌اند. ۳- لاء زائده و آن برای تأکید و تقویت کلام است مثل مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا. أَلَّا تَتَّبِعَنِ طه: ۹۳ و لاء زائده همان است که در صورت ساقط بودن معنای کلام عوض نمیشود (از اقرب). طبرسی در آیه فوق و آیه مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ اعراف: ۱۲. لاء را زاید گفته است.

لَاتٌ: ج ۶، ص: ۱۷۵

لَاتٌ: كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادُوا وَ لَاتَ حِينَ مَنَاصٍ ص: ۳. لات همان لاء نافیة است که تاء بآن

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۶

لاحق شده بنظر جمهور اهل لغت آن دو کلمه است لاء و تاء تأنیث، مثل ثَمَّتْ وَ رَبَّتْ و عملش مانند «لیس» رفع اسم و نصب خبر است (از اقرب الموارد) اسم لات در آیه فوق محذوف است بتقدیر «لَا تَلُوقُ حِينَ مَنَاصٍ» یعنی چه بسیار از گذشتگان که هلاکشان کردیم و ناله و استغاثه کردند و نیست آنوقت وقت مهلت. ظاهرا لات یکبار بیشتر در قرآن نیامده است.

لَوْلُو: ج ۶، ص: ۱۷۶

لَوْلُو: مروارید. در قاموس گوید: «اللَوْلُو: الدَّر» و در «درر» گوید: دَرٌّ بَضْمٌ أَوَّلٌ لَوْلُوٌ عَظِيمٌ است یعنی مروارید درشت. مراد از آن همان مروارید است که از دریا صید میشود. يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّوْلُوُ وَ الْمَرْجَانُ رَحْمَن: ۲۲. از آن دو دریا مروارید و مرجان بدست میاید. وَ حُورٌ عِينٌ. كَأَمْثَالِ اللُّوْلُوِ الْمَكْنُونِ واقعه: ۲۲ و ۲۳. يُحْلَوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لَوْلُوًا حَجَّ: ۲۳- فاطر: ۳۳. درباره آیه يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّوْلُوُ وَ الْمَرْجَانُ روایتی هست که در «برزخ» دیده شود. لَوْلُوٌ مجموعا شش بار در قرآن بکار رفته یکی درباره مروارید دنیا دو بار در وصف خدمه بهشت، یکبار در وصف زنان بهشتی و دو بار در زینت اهل جنت.

لَبٌ: ج ۶، ص: ۱۷۶

لَبٌ: وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ بقره: ۱۷۹. یکی از معانی لب چنانکه در مصباح و صحاح و غیره آمده مغز است مانند مغز بادام و گردو و آن در قرآن پیوسته جمع آمده و مقصود عقل است. در مجمع میگوید: الباب بمعنی عقول و مفرد آن لب است. راغب میگوید: لب یعنی عقل خالص و نا آلوده ... بقولی آن عقل پاک شده است هر لب عقل است ولی هر عقل لب نیست. پس مراد از اولی الالباب در قرآن صاحبان تفکر و اندیشه و درک‌اند. الباب جمعا ۱۶ بار در کلام الله بکار رفته از آنجمله خداوند چهار

بار انسانهای متفکر را مورد خطاب قرار

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۷

داده و «أُولَى الْأَلْبَابِ» فرموده است چنانکه در آیه فوق. یعنی ای انسانهای متفکر در قصاص زندگی هست و اگر بیاندیشید خواهید دانست. وَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولَى الْأَلْبَابِ بقره: ۱۹۷. ای خردمندان از عذاب من و عدالت من بترسید فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولَى الْأَلْبَابِ مائده: ۱۰۰. طلاق: ۱۰. در بقیه آیات تذکر و عبرت را متوجه آنها فرموده است لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولَى الْأَلْبَابِ يوسف: ۱۱۱. إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ زمر: ۹.

لبث: ج ۶، ص: ۱۷۷

لبث: توقّف. اقامت. «لبث بالمکان لبثاً: مکث و اقام» راغب ملازمت نیز قید کرده. فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيدٍ هود: ۶۹. درنگ نکرد تا گوساله بریانی آورد. وَ لَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِتِّينَ شعراء: ۱۸. از زندگی سالهائی در میان ما ماندی. لَا يَشِينُ فِيهَا أَحْقَاباً نباء: ۲۳. ماندگانند در آن روزگارانی. تلبث نیز بمعنی توقّف است و مَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا احزاب: ۱۴.

لبد: ج ۶، ص: ۱۷۷

لبد: وَ أَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِيَدًّا جَنّ: ۱۹. لبد را در آیه بضمّ و کسر اول خوانده و در قرآنها بکسر اول است. لبد بمعنی اقامت، چسبیدن، ازدحام و جمع شدن آمده است و آن در آیه جمع لبدّه بضمّ اول بمعنی ملاصق، مجتمع و متراکم است ناگفته نماند: از آیه ۱۶ سوره جنّ لحن کلام تغییر یافته و متوجه مشرکین است لذا ضمیر «كَادُوا- يَكُونُونَ» ظاهراً راجع بآنهاست مراد از «لِيَدًّا» متراکم بودن است در اقرب الموارد گفته: لبد هر پشم و موی متراکم و پیچیده است بعلت چسبیده بودن بعضی بعضی لبد نامیده شده. ظاهراً وقت نماز خواندن آنحضرت، کفار برای مزاحمت و تماشا باطرافش جمع شده و میخواستند از سر و کله همدیگر بالا-روند معنی آیه چنین میشود: و چون بنده خدا بنماز برخاست نزدیک بود بر او متراکم شوند. بنظر بعضی متراکم بودن راجع به

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۸

جنّ است و آنها برای شنیدن قرآن اجتماع کرده میخواستند از دوش همدیگر بالا روند و آیات را بشنوند و ضمیر «كَادُوا- يَكُونُونَ» راجع به آنهاست. ولی سیاق آیات قبل و بعد با این نظر ملایم نیست. يَقُولُ أَهْلَكْتُ مَالًا لِيَدًّا بلد: ۶. لبد را در آیه مشدّد و مخفّف خوانده‌اند ولی در قرآنها مخفّف و بضمّ اول است و بمعنی کثیر و بسیار است در مجمع فرموده: لبد بمعنی کثیر و مأخوذ از «تلبث الشّيء» است یعنی بعضی بر بعضی انباشته شد. معنی آیه: میگوید مال زیادی تلف کردم.

لبس: ج ۶، ص: ۱۷۸

لبس: لبس بضمّ اول در اصل بمعنی پوشاندن شیء است چنانکه در اقرب الموارد و مفردات گفته است، معانی دیگر متفرّع بر آنست و اصل معنی یکی است. لبس اگر بضمّ اول باشد بمعنی لباس پوشیدن است و فعل آن از باب علم علم آید مثل وَ يَلْبَسُونَ لِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُندُسٍ كهف: ۳۱. و اگر بفتح اول باشد بمعنی خلط و مشبه کردن است و فعل آن از باب ضرب یضرب آید چنانکه در صحاح و مصباح تصریح کرده و آیات قرآن نیز شاهد آن است. لباس، لبوس و لبس (بکسر اول بمعنی لباس و پوشیدنی است. نحو وَ لِبَاسِهِمْ فِيهَا حَرِيرٌ حجّ: ۲۳. وَ عَلَّمْنَاهُ صِنْعَةَ لُبُوسٍ لَكُمْ انبیاء: ۸۰. مراد از لبوس زره است: یعنی بدادود صنعت لباس جنگی آموختیم. اینک چند آیه را بررسی میکنیم: وَ لَا تَلْبَسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَ تَكْتُمُوا الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ بقره: ۴۲. «تلبسوا» از باب ضرب

یضرب بمعنی خلط و آیه خطاب باهل کتاب است یعنی حق را با باطل خلط نکنید و حق را باطل مشتبه ننمائید و حق را با آنکه میدانید کتمان نکنید منظور آنست که نبوت حضرت رسول صلی الله علیه و آله را کتمان نکنید و دلائل آنرا که در کتاب شماسست مشتبه نگردانید. و قالوا لو لا أنزل علیه ملك و لو

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۷۹

أَنْزَلْنَا مَلَكَ لِقَضَى الْأَمْرِ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ. وَ لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكَ لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَ لَلْبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ انعام: ۸-۹ لبس در هر دو بمعنی خلط و مشتبه کردن است. یعنی: و گفتند چرا بر او ملکی نازل نمیشود؟ اگر ملک نازل میکردیم- و آنها ایمان نمیآوردند- کار پایان مییافت و بآنها مهلت داده نمیشد و اگر پیغمبر را از ملک میفرستادیم آنرا مردی قرار داده و بر آنها مشتبه میکردیم آنچه را که مشتبه میکنند. [در این دو آیه چند مطلب هست. ۱- کفار میگفتند باید فرشته‌ای بر او نازل شود منظورشان این بوده که فرشته او را تصدیق کند چنانکه در جای دیگر آمده: لَوْ لَا أَنْزَلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا فرقان: ۷. ایضا هود: ۱۲. و باحتمال ضعیف منظورشان آن بوده که ملک عذاب موعود را بیاورد. ۲- راجع باین اقتراح و درخواست دو جواب گفته شده، اول «و لَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَ لِقَضَى الْأَمْرِ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ» یعنی اگر ملک نازل میکردیم- و آنها ایمان نمیآوردند- کار تمام میشد، نابودی همه را میگرفت و مهلت داده نمیشدند حال آنکه مقصود ما مهلت است تا مجالی برای تفکر و توبه داشته باشند، یا اگر ملک را با عذاب نازل میکردیم همه از بین میرفتند و دیگر مجالی و مهلتی نمی ماند با آنکه نظر ما زیستن در مهلت است. دوم «و لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكَ لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَ لَلْبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبَسُونَ» یعنی چون اینها انسان و مادی اند لازم بود ملک را بصورت انسان در آوریم تا بتوانند با او انس بگیرند و گفت و شنود داشته باشند در اینصورت میگفتند این انسان است و بدروغ میگوید من فرشته‌ام و پیغمبر. یعنی همان را که درباره این پیغمبر میگویند درباره او هم میگفتند «لَلْبَسْنَا عَلَيْهِمْ» یعنی ما بآنها مشتبه میکردیم ظاهرا این غایت ارسال ملک بصورت بشر است یعنی نتیجه کار چنین میشد بعضی‌ها گفته‌اند:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۰

نسبت «لَلْبَسْنَا» بخدا مثل «فَلَمَّا زَاغُوا أَزَّغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» است یعنی چون خود مشتبه میکنند ما هم چنان میکردیم ولی احتمال اول بهتر است یعنی در صورت فرستادن ملک ما عامل این کار میبودیم و چون نمیخواهیم چنین باشیم. و از طرف دیگر در اینصورت فرستادن ملک لغو و بی فایده خواهد بود لذا ملک نخواهیم فرستاد. «مَا يَلْبَسُونَ» در تقدیر «ما یلبسون» است وها مفعول آن و راجع به «ما» است و مراد از آن پیغمبر است یعنی مشتبه میکردیم بر آنها آنچه را که خود بر خودشان و دیگران مشتبه میکنند، خود خیال میکنند که پیامبر نیست و بدیگران نیز امر را مخلوط و مشتبه میگردانند. ظاهرا جواب اول راجع بانزال عذاب بواسطه ملک و جواب دوم مربوط بپیامبر بودن ملک و یا شریک پیامبر بودن در انذار است. أَفَعَبِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ق: ۱۵. لبس بفتح اول بمعنی اختلاط و اشتباه است در صحاح گفته: «اللبس: اختلاط الظلام» و نیز بمعنی خلط است که گذشت ظاهرا مراد از آن اشتباه و شک است. یعنی: آیا در خلقت اول عاجز و خسته شدیم تا نتوانیم بار دیگر آنها را بیافرینیم نه بلکه آنها از خلقت تازه در شک و اشتباه‌اند. أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيِّمِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لَبَاسٌ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ بقره: ۱۸۷ همانطور که لباس بدن انسان را میپوشاند همین طور زن مرد را و مرد زن را از اعمال منافی عفت از قبیل زنا، چشم چرانی و غیره میپوشاند و محفوظ میکند ظاهرا بدین جهت مرد لباس زن و زن لباس مرد قلمداد شده است، زن بی مرد و مرد بی زن بحکم انسان عریان است. وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ اعراف: ۲۶. لباس تقوی را حیاء و عمل صالح گفته‌اند ولی باید آنرا اعم گرفت تقوی پوشش و لباسی است که از هر لباس انسان را محترمتر و

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۱

محفوظتر میکند و آن لباس معنوی است. فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَ الْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصِفُونَ نحل: ۱۱۲. نسبت لباس بخوف و جوع

ظاهراً از آنجهت است که خوف و گرسنگی بهمۀ آنشهر گسترش یافته و همه را فرا گرفته بود مثل لباس که تمام بدن را می پوشاند در مفردات گفته: گویند «تدرّع فلان الفقر و لبس الخوف» فلانی زره فقر و لباس ترس را بتن کرد. بعضی گویند علت آمدن لباس در آیه آنست که خوف و جوع در آنها آشکار شد مثل آشکار بودن لباس در بدن. اذاقه چنانکه گفته اند دلالت بر قلت دارد پس لباس دلالت بر احاطه و اذاقه دلالت بر کمی دارد یعنی: گرسنگی و ترس را بهمه رسانید ولی کم، تا پند گیرند. طبرسی ذوق را استعاره از امتحان دانسته است. وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا فرقان: ۴۷. چون ظلمت شب همه را مثل لباس فرا میگیرد لذا بآن لباس اطلاق شده و الله العالم.

لبن؛ ج ۶، ص: ۱۸۱

لبن: شیر: نُسَيْبِكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبْنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ نحل: ۶۶. از آنچه در شکمهای چهار پایان است. از میان گیاه جویده و خون بشما شیر خالص و گوارا میاشامیم. (اول از میان گیاه جویده سپس از میان خون). فِيهَا أَنهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنهَارٌ مِنْ لَبْنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ محمد: ۱۵. در بهشت نهرهایی است از آب تغییر ناپذیر و نهرهایی است از شیریکه طعم آن متغیر نشده. روشن است که آب و شیر بهشتی پیوسته در یکحال است. اللهم ارزقنا. این لفظ دو بار بیشتر در قرآن مجید نیامده است.

لجأ؛ ج ۶، ص: ۱۸۱

لجأ: پناه بردن. «لجأ الى الحصن: لاذ به» ملجاء بمعنی پناهگاه است وَ ظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ توبه: ۱۱۸. و دانستند از خدا جز بسوی او پناهگاهی نیست. ایضا توبه ۵۷. شوری ۴۷. این کلمه فقط سه بار در قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۲ بار در قرآن یافته است.

لجج؛ ج ۶، ص: ۱۸۲

لجج: لجاج آنست که شخص در فعل منهی عنه اصرار ورزد بیل لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَ نُفُورٍ ملک: ۲۱. بلکه در طغیان و نفرت اصرار ورزیدند لَلْجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ مؤمنون: ۷۵ در طغیانشان اصرار میورزیدند و سرگردان می ماندند.

لجج؛ ج ۶، ص: ۱۸۲

لجج: قِيلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ كَشَفَتْ عَنْ سَاقِيهَا نمل: ۴۴. لجج بمعنی آب بزرگ است لَجَّةُ الْبَحْرِ بمعنی آب بزرگ است لَجَّةُ الْبَحْرِ یعنی حرکت امواج دریا، لَجَّةُ اللَّيْلِ تردد امواج ظلمت شب است یعنی بآن زن گفته شد بعمارت داخل شود، چون آنرا دید پنداشت آب بزرگی است، ساقهای خویش را عریان کرد.

لججی؛ ج ۶، ص: ۱۸۲

لججی: بحر لججی یعنی دریای بزرگ و متلاطم أَوْ كَطُلُمَاتٍ فِي بَحْرِ لُجْجٍ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ نور: ۴۰. اعمال کافران یا همچون دریای متلاطمی است که موج آنرا فرا گرفته از بالای آن موجی از بالای آن ابرهایی، تاریکیهایی است بعضی بالای بعض دیگر.

لحد؛ ج ۶، ص: ۱۸۲

لحد: لحد و الحد بمعنی عدول و انحراف از استقامت است وسط قبر را ضریح و قسمت منحرف آنرا لحد گویند در لغت آمده: «لحد الی فلان: مال الیه - لحد عنه: عدل و انحراف» همچنین است الحد. إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفُونَ عَلَيْنَا فصلت: ۴۰. آنانکه درباره آیات ما انحراف میکنند و از استقامت عدول می‌نمایند بر ما مخفی نیستند وَ لِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَ ذُرُّوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ اعراف: ۱۸۰. انحراف در اسماء خدا آنست که صفات خدا را از قبیل رازق، خالق، معبود و غیره بدیگران نسبت بدهیم و این مفاهیم را مال آنها بدانیم چنانکه مشرکان و غالیان کردند یلحدون را از باب عَلِمَ يَعْلَمُ و باب افعال هر دو خوانده‌اند. ملتحدا: بمعنی پناهگاه و محل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۳

میل است زیرا پناه برنده بآن میل میکند قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَ لَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحِدًا جن: ۲۲. بگو کسی از خدا بمن پناه نمیدهد و جزا و پناهگاهی نتوانم یافتم. وَ لَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحِدًا كهف: ۲۷. وَ لَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ، لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَ هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ نحل: ۱۰۳. نقل شده در مکه غلامی بود نصرانی از اهل روم بنام بلعام که میگفتند قرآن از جانب خدا نیست بلکه بلعام بآنحضرت تعلیم میدهد بقول ضحاک میگفتند: سلمان فارسی قصص قرآن را باو میاموزد بقول دیگر بنی حصرمی غلامی داشتند بنام یعیس یا عائش که اسلام آورد و بقولی دو نفر غلام بودند نصرانی از اهل عین التمر بنام یسار و خیر که کتابی داشتند و بزبان خود میخواندند. (مجمع). بهر حال از آیه فهمیده میشود که کفار شخص معینی را در نظر گرفته و در پی بهانه جوئی میگفتند: قرآن را او تعلیم میدهد و از جانب خدا نیست و خدا در جواب میگوید: زبان آنکه باو میل میکنند و قرآن را باو نسبت میدهند عجمی و غیر فصیح ولی این قرآن عربی روشن است. یعنی: میدانیم که میگویند: قرآن را بشر باو میاموزد ولی زبان کسیکه ... بقیه جواب در آیات بعدی است. وَ مَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُدِقُهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ حج: ۲۵. مفعول «یرد» محذوف است. در جوامع الجامع و کشاف گفته «بالحاد - بظلم» دو حال مترادف اند یعنی: هر کس در آن (مسجد الحرام) قصدی از روی انحراف و ستم کند او را از عذاب دردناک می‌چشانیم. بعید نیست که باء در «بالحاد» زائد و برای تأکید و در «بظلم» برای ملابست و الحد مفعول «یرد» و تقدیر «یرد الحادا بظلم» باشد یعنی هر که در آن میلی ظالمانه اراده کند...

لحف؛ ج ۶، ص: ۱۸۳

لحف: تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۴

الدَّاسِ الْحَافًا بقره: ۲۷۳. الحاف بمعنی اصرار و الحاح در سؤال است «الحف السائل: الح» راغب گفته: اصل آن از لحاف و بطور استعاره گفته‌اند «الحف شارب» یعنی در چیدن و زدن شاربش افراط ورزید. معنی آیه: آنها را از علامتشان و قیافه شان میشناسی از مردم چیزی باصرار نمیخواهند. این کلمه تنها یکبار در قرآن آمده است.

لحق؛ ج ۶، ص: ۱۸۴

لحق: لحق و لحاق بمعنی ادراک و رسیدن است «لحقه و لحق به لحقا و لحاقا: ادراک» لحوق بمعنی ملازمت و لحاق بمعنی ادراک مناسب است، الحاق لازم و متعدی هر دو آمده است. وَ آخِرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ جمعه: ۳. و دیگران را از آنها که هنوز بآنها لاحق نشده‌اند، اوست توانا حکیم. تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ يوسف: ۱۰۱. الحاق در اینجا متعدی است

قُلْ أَرُونِي الَّذِينَ أَلْحَقْتُمْ بِهِ شُرَكَاءَ كَلَّا... سباء: ۲۷. «شُرَكَاء» حال است از مفعول محذوف «أَلْحَقْتُمْ» یعنی: بمن نشان دهید آنانرا که بوصف شریک، بخدا چسبانند نه چنین نیست.

لحم: ج ۶، ص: ۱۸۴

لحم: گوشت. وَمِنْ كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا فَاطِر: ۱۲. و از هر دو گوشت تازه میخورید. جمع آن لحوم است لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَائُهَا حَج: ۳۷. و نیز لحام و لحمان آمده ولی در قرآن یافته نیست. از جمله گوشت‌های حرام در قرآن گوشت خوک است إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ... نحل: ۱۱۵. وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا... حجرات: ۱۲. در این آیه روشن شده که غیبت بحکم خوردن گوشت مرده برادر است، تشبیه بمرده ظاهرا از جهت غیاب طرف و تشبیه بخوردن گوشت مرده برادر است، تشبیه بمرده ظاهرا از جهت غیاب طرف و تشبیه بخوردن گوشتش بنظر میاید برای آنست که احترام مغتاب و مورد اطمینان بودنش را از بین می برد گوئی گوشت او را خورده و فقط استخوان را از او باقی گذاشته است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۵

بموجب اخبار، واقعیت غیبت همین است و در آخرت نیز بهمان شکل مجسم خواهد شد در مستدرک کتاب حج باب غیبت از قطب راوندی نقل شده: رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در شب معراج قومی را دید که جیفه‌ها میخورند فرمود: ای جبرئیل اینها کدام کسانند؟ گفت: آنانکه گوشت‌های مردم را میخورند. در مجمع و جوامع الجامع روایت شده: ابو بکر و عمر، سلمان را محضر رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرستادند تا طعامی بیاورد حضرت بخازنش اسامه حواله کرد، اسامه گفت: چیزی در اختیار من نیست. سلمان پیش آندو برگشت، گفتند: اسامه بخل کرده و اگر سلمان را بچاه پر آبی بفرستیم آبش فرو رود. چون ابو بکر و عمر نزد آنحضرت آمدند فرمود: چرا سبزی گوشت را در دهان شما می بینم؟ گفتند: یا رسول الله ما امروز گوشت نخورده ایم! فرمود: گوشت سلمان و اسامه را میخوردید پس آیه فوق نازل شد. نظیر این روایت بدو طریق از درّ منثور در المیزان نقل شده است.

لحن: ج ۶، ص: ۱۸۵

لحن: وَ لَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ... محمد: ۳۰. لحن دو جور است یکی آنکه ظاهر کلام را از قاعده آن برگردانیم و غلط ادا کنیم این مذموم و اغلب مراد از لحن همین است دیگری آنکه آنرا بکنایه و تعریض و فحوی بگوئیم و این در نزد اکثر ادباء ممدوح است (راغب). کلام مجمع نیز قریب باین مضمون است. مراد از لَحْنِ الْقَوْلِ در آیه وجه دوم است یعنی: اگر میخواستیم مریض القلب‌ها را بتو نشان میدادیم و با علامتشان آنها را میشناختی و حتما آنها را در آهنگ و طرز قولشان خواهی شناخت. این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.

لحیه: ج ۶، ص: ۱۸۵

لحیه: ریش. قَالَ يَا بَنُ أُمَّ لَمْ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي طه: ۹۴. پسر مادرم ریش و سر مرا مگیر، آن کلام هارون است نسبت بموسی علیه السلام در لغت آمده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۶

لحیه موی دو طرف صورت و چانه است و لحي استخوان فك و محل روئیدن لحیه است این کلمه فقط یکبار در قرآن مجید یافته است.

لدد: ج ۶، ص: ۱۸۶

لدد: (بر وزن فرس) خصومت شدید. «لَدَّ يَلْدُ لَدْدًا: اشتدَّتْ خصومته» چنانکه در مصباح گفته است. لَدَّ بفتح اَوَّلِ بمعنی شدید الخصومه و اللد کسبیکه خصومتش شدیدتر است. در نهج البلاغه خطبه ۶۸ هست: «یا رسول اللہ ما ذا لقیتم من اَمْتِک من الأود و اللدد» ای رسول خدا صلی الله علیه و آله چه‌ها دیدم از اَمْت تو از کجی و خصومت!! و یَشْهَدُ اللهُ عَلَیْ مَا فِی قَلْبِهِ وَ هُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ بقره: ۲۰۴. خدا را بر ما فی الضمیرش گواه میگیرد حال آنکه سخت‌ترین دشمنان است. لُبَّشْرٍ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَ تَنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لَدًّا مَرِیم: ۹۷. لَدَّ بضم اَوَّلِ جمع اللد است: تا با آن پرهیزکاران را بشارت دهی و قومی را که دشمن سر سخت‌اند بترسانی. این کلمه تنها دو بار در قرآن بکار رفته است.

لدن: ج ۶، ص: ۱۸۶

لدن: ظرف زمان و مکان است بمعنی «عند» و آن از «عند» اخصص است و بمکان نزدیک دلالت دارد گویند «لی عند فلان مال» یعنی مرا در ذمیه فلانی مالی است ولی در اینجا «لدن» بکار نرود (از اقرب الموارد). کِتَابُ أَحْکَمَتِ آيَاتِهِ ثُمَّ فَضَّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ هود: ۱. کتابی است که آیاتش احکام سپس تفصیل یافته و از نزد حکیم خیر است. «لدن» بکاف خطاب، ضمیر غائب، یاء متکلم و غیره اضافه میشود مثل وَ هَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً آل عمران: ۸. وَ يُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا نساء: ۴۰. قَدْ بَلَغَتْ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا كهف: ۷۶. وَ عَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا كهف: ۶۵.

لدی: ج ۶، ص: ۱۸۶

لدی: ظرف مکان و اسم جامد است بمعنی «عند» در مصباح گفته: گاهی در زمان نیز بکار رود چون بضمیر اضافه شود. وَ أَلْقِيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۷

یوسف: ۲۵. یافتند شوهر آن زنا نزد در. لدی با اسم ظاهر اضافه میشود مثل آیه فوق و نیز بضمیر اضافه میشود مانند إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ یوسف: ۵۴. وَ قَدْ أَحْطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا كهف: ۹۱. وَ مَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ آل عمران: ۴۴. إِنِّي لَأَيُّخَافُ لَدَى الْمُرْسَلُونَ نمل: ۱۰.

لذذ: ج ۶، ص: ۱۸۷

لذذ: لذاذ و لذاذه یعنی مورد اشتها و میل «لذَّ الشَّيْءُ لَذَاذَا: صار شهياً» لذ و لذیذ وصف آنست و فِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلذُّ الْأَعْيُنُ زخرف: ۷۱. در بهشت هست هر چه دلها آرزو کند و دیدگان محظوظ شود و لذت برد. وَ أَنهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ محمد: ۱۵. لَذَّةٌ بمعنی لذیذ است یعنی نهرهائی از خمر که لذیذ است برای نوشندگان. ایضاً بَيِّنَاءٌ لَمَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ صافات: ۴۶ که بمعنی لذیذ است.

لذب: ج ۶، ص: ۱۸۷

لذب: إِذَا خَلَقْنَا هُمُ مِنْ طِينٍ لَأَذِبَ صافات: ۱۱. لاذب را چسبنده و ثابت معنی کرده‌اند راغب میگوید: لاذب ثابت محکم الثبوت است. طبرسی فرماید لاذب و لازم هر دو بیک معنی است و از ابن عباس نقل کرده که آن بمعنی چسبنده و خالص و خوب است،

صحاح نیز هر دو را آورده است. یعنی ما آنها را از گلی چسبنده آفریده‌ایم در آیاتیکه لفظ «طین» در باره خلقت انسان آمده همه نکرده و بی‌وصف‌اند جز در این آیه و در آیه وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِنْ طِينٍ مؤنون: ۱۲. که سلاله وصف آمده است و شاید سلاله و لازب نزدیک بهم باشند. این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.

لزم: ج ۶، ص: ۱۸۷

لزم: لزم، لزوم و لزام بمعنی: ثبوت و دوام است «لزم الشيء: ثبت و دام» الزام بمعنی اثبات و ادامه و ایجاب است. وَ كُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْتَاهُ طَائِرَهُ فِي عُقْبِهِ اسراء: ۱۳. عمل هر انسان را باو ثابت و ملازم کرده‌ایم

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۸

در گردش یعنی عمل هر کس با او است و قابل انفکاک نیست. رجوع کنید به «طیر». وَ أَلْزَمَهُمُ الْتَقْوَى فَتَحَ: ۲۶. کلمه تقوی را ملازم آنها کرد. وَ لَوْ لَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَ أَجَلٌ مُسَمًّى طه: ۱۲۹. اسم «کان» ضمیر است راجع به هلاک در آیه قبلی، لزام مصدر است بمعنی فاعل، اجل عطف است بر «کلمه» یعنی اگر نبود وعده مهلت و اجلی معین که از پروردگارت گذشته، هر آینه هلاک بر آنها ملازم بود که اسراف کرده از حق منحرف شده‌اند. أَلْزَمْتَهُمْ لَهَا كَارِهُونَ هود: ۲۸. الزام در آیه بمعنی اجبار و الجاء است که نوعی است از الزام، ضمیر «ها» راجع است به «رحمه» در صدر آیه یعنی آیا شما را بآن رحمت (ایمان بخدا و رسول) اجبار میکنیم؟ حال آنکه «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ».

لسان: ج ۶، ص: ۱۸۸

لسان: زبان. لغت. مثل. أَلَمْ نَجْعَلْ لَهُ عَيْنَيْنِ. وَ لِسَانًا وَ شَفَتَيْنِ بلد: ۸ و ۹. وَ لَأَ تَحْرُكَ بِهِ لِسَانَكَ لِتَجْعَلَ بِهِ قِيَامَتَ: ۱۶. که مراد از هر دو زبان است و مثل وَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ ابراهیم: ۴. وَ هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ نحل: ۱۰۳. که مراد لغت است مثل زبان عربی، زبان فارسی و غیره. جمع آن در قرآن السنه است يَقُولُونَ بِاللِّسَانِ الَّذِي فِي قُلُوبِهِمْ فَتَحَ: ۱۱. در آیه وَ اخْتَلَفُفُ أَلْسِنَتِكُمْ وَ أَلْوَانِكُمْ روم: ۲۲ مراد اختلاف لغات است. وَ اخْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي. يَقْفَهُوا قَوْلِي طه: ۲۷ و ۲۸. گره از زبان من بگشای منظم را روان کن تا سختم را بفهمند. راغب گوید: موسی در زبان عقده و گره نداشت غرض قدرت تکلم است (روانی منطقی) ما را در باره عقده زبان موسی علیه السلام سخنی است که در «عقد» و «بان تبین» گفته‌ایم. در باره این مطلب که موسی در بچگی در نزد فرعون اخگر را بدهان گذاشت زبانش سوخت و معیوب شد دلیل روشنی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۸۹

در دست نیست و آن در مجمع و غیره بلفظ «قیل - روی» نقل شده است. در المیزان از الدر المنثور از اسماء و در برهان دو حدیث از اسماء بنت عمیس و ابن عباس نقل شده که اسماء گوید: رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله را دیدم در کنار ثبیر میفرمود: روشن باد ثبیر روشن باد ثبیر (ثبیر کوهی است در کنار مکه و آبی است در دیار مزینه ظاهرا اولی مراد است) بعد گفت: اللَّهُمَّ اِنِّي اسئلك بما سئلك اخي موسى ان تشرح لي صدري و ان تيسر لي امري و ان تحل عقدة من لساني يَقْفَهُوا قَوْلِي وَ اجْعَلْ لِي وَزِيْرًا مِنْ اَهْلِي عَلِيَا اَخِي اشْدُدْ بِهِ اُزْرِي وَ اَشْرِكُهُ فِي اَمْرِي كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيْرًا وَ نَذْكُرَكَ كَثِيْرًا اِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيْرًا» در این دعا می‌بینیم که رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ آله حل عقده زبانش را از خدا میخواهد با آنکه گرهی در زبان نداشت پس منظور روانی نطق است. چنانکه وَ يَضِيْقُ صَدْرِي وَ لَا يَنْطَلِقُ لِسَانِي شعراء: ۱۳. آنرا روشنتر میکند. وَ هَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَ جَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا مريم: ۵۰. وَ اجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْاٰخِرِيْنَ شعراء: ۸۴. مراد از لسان صدق در این دو آیه چیست؟ لسان چنانکه طبرسی فرموده یاد کردن است اعم از مدح یا ذم «جائنی لسان فلان» یعنی مدح یا ذم او بمن رسید و نیز گوید: عرب بطور استعاره لسان را بمعنی قول بکار برند، علی

هذا لسان صدق در آیه بمعنی یاد نیک و ثناء جمیل است در اقرب گوید لسان صدق بمعنی ذکر حسن است طبری آنرا ثناء جمیل گفته است. نگارنده گوید: احتمال دارد بقاء شریعت مراد باشد که توأم با ثناء جمیل و نام نیک است. چنانکه در باره ابراهیم علیه السلام آمده وَ جَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقِبِهِ زَخْرَف: ۲۸. خدا توحید و برات از بتان را کلمه باقی کرد در نسل ابراهیم علیه السلام.

لُطْفٌ: ج ۶، ص: ۱۸۹

لُطْفٌ: بضمّ اول بمعنی رفق

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۰

و مدارا و نزدیکی است «لطف و لطفا: رفق و دنا» و بفتح اول بمعنی نازکی و صافی است «لطف لطفاً و لطافه: صغردق» (قاموس) در صحاح گفته: «اللطف فى العمل: الزفق فيه» در مصباح آمده «لطف الله بنا» یعنی خدا بما رفق و با ما مدارا- کرد. فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَ لِيَتَلَطَّفْ وَ لَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا كهف: ۱۹. تَلَطَّفَ بمعنی اعمال رفق و مدارا است یعنی به بیند کدام طعام بهتر است تا رزقی از آن بشما بیاورد و در خریدن طعام و در رفتن و آمدن اعمال مدارا کند (و خشن نباشد) و کسی را بحال شما واقف نکند. لطیف: از اسماء حسنی است و آن بنا بر آنکه گفته شد بمعنی مدارا کننده است و آن با لام و باء متعدی میشود در اقرب الموارد هست «لطف الله للعبد و بالعبد: رفق به»... لا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ انعام: ۱۰۳. چشمها خدا را درک نکند، خدا چشمها را درک کند، خدا مداراگر و دانا است، میداند و مدارا میکند. الله لَطِيفٌ بَعْبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ شوری: ۱۹. إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ يوسف: ۱۰۰. لطیف در هر دو آیه بمعنی مدارا کننده است. طبری ذیل آیه ۱۰۰. يوسف در معنی آن سه قول نقل کرده: مداراگر. آنکه حاجت تو را با مدارا بر آورد. آنکه بدقائق امور عالم است. قول سوم نظیر آنست که لطیف را نافذ و دقیق گفته‌اند ولی آنچه ما اختیار کردیم مقبولتر است و آیات با آن کاملاً تطبیق میشود.

لَطْفِيٌّ: ج ۶، ص: ۱۹۰

لَطْفِيٌّ: شعله خالص و زبانه آتش راغب میگوید: «اللطفی: اللهب الخالص» در لغت آمده: لَطِيتُ النَّارُ: تَلَهَّبُ «كَلِمًا إِذَا لَطْفِيٌّ مَعَارِجُ: ۱۵. حَقًّا كَمَا أَنَّ آتَشَ جَهَنَّمَ شَعْلَةً خَالِصًا وَ بِي دُودٍ اسْتَفْتَحُوا فَانْدَرَّتْكُمْ نَارًا تَلَطْفِيٌّ لَيْل: ۱۴.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۱

تَلَطْفِيٌّ مشتعل شدن است شما را از آتش مشتعل می‌رسانم. این لفظ دو بار بیشتر در قرآن نیامده است.

لَعِبٌ: ج ۶، ص: ۱۹۱

لعب: (بر وزن فلس و کتف) بازی اصل آن از لعاب بمعنی آب دهان است «لعب يلعب لعباً» یعنی آب دهانش جاری شد بنظر طبری علامت این تسمیه آنست که لا-عب بر غیر جهت حق میرود مثل آب دهان بچه و بقول راغب آن فعلی است که مقصد صحیحی در آن قصد نشده است. بنظر نگارنده: معنی جامع آن بازی است چنانکه در قاموس و اقرب ضدّ جدّ گفته است. و در نهج البلاغه با جدّ مقابل آمده است «فأنه و الله الجد لا اللعب» خطبه: ۱۳۰. آن در قرآن کریم گاهی. بمعنی بازی صحیح آمده مثل أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَزْنَعُ وَ يَلْعَبُ يوسف: ۱۲. برادران يوسف پیدرشان گفتند. يوسف را فردا با ما بفرست تا قدم بزند و بازی کند. و گاهی مراد از آن کارهای خلاف شرع و معاصی است که بیازی و عبث تشبیه شده‌اند مثل: فَذَرَهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يَوْمَعُدُونَ زخرف: ۸۳. در این آیه کارهای عادی و خلاف آنها چون خارج از مقصد صحیح خدائی است و رود بیاطل و بازی قلمداد شده است. الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهْوًا وَ لَعِبًا اعراف: ۵۱. لعب شمردن دین سبک شمردن و جدی نگرفتن آن است مثل وَ إِذِ انْتَدَيْتُمْ

إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوءًا وَ لَعِبًا مَائِدَة: ۵۸. وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ لَلدَّارِ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّقُونَ ... انعام: ۳۲. نظیر این آیه است آیه ۱۰۰ و مَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ وَ إِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ ... عنکبوت: ۶۴. و آیه ۱۰۱ إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِنَّ تَوْفِيقُنَا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ ... محمد: ۳۶. در دو آیه اول زندگی دنیا در مقابل آخرت قرار گرفته و شکی نیست که قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۲

زندگی آن بازی و مشغولیت است و آن شامل عموم انسانهاست اعم از نیکوکاران و بدکاران، النهایه نیکوکاران از این بازی و مشغولیت نتایج خوب بدست میآورند آنکه نماز میخواند و در خدمت بخلق قدم بر میدارد و آنکه بکسی ظلم میکند هر دو بازی میکنند و هر دو خویش را سرگرم کرده‌اند ولی تفاوت از زمین تا آسمان است. جمله «إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» نمیشود گفت فقط بیان زندگی بدکاران است بلکه آن یک تجسیم واقعی و عمومی از این زندگی است. هر دو آیه گرچه وزنه دنیا را نسبت با آخرت سبک نشان میدهد ولی بنظر میاید مراد تنقیص دنیا آنطور که تارکان آن میگویند نیست بلکه منظور آنست که از این بازی و بازار خوب بهره برید و آخرت را که از نتایج این بازی است در نظر آورید و یا تعبیر به لهو و لعب در اثر فانی و زود گذر بودن آنست. در آیه ۱۰۱ إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ ... حدید: ۲۰. از شیخ بهائی رحمه الله نقل شده که منظور نقل مراحل زندگی و تجسیم آن است که کار انسان از بچگی با بازی، سپس مشغولیت، آنگاه زینت و تفاخر و غیره شروع میشود. وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ لِّلْأَنْبِيَاءِ: ۱۶. وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ دَخَان: ۳۸ مراد آنست که آسمانها و زمین و غیره را بی مقصد نیافریده‌ایم بلکه روی غرض صحیحی آفریده شده‌اند با مراجعه با آیات قبل و بعد روشن خواهد شد که غرض رسیدن با آخرت و حیات ابدی است و اگر آخرت در پی دنیا نبود خلقت مقصد صحیحی نداشت.

لعل: ج ۶، ص: ۱۹۲

لعل: از حروف شبیه بفعل و مشهور آنست که با اسم نصب و بخرش رفع میدهد مثل وَ مَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ شوری: ۱۷. فزاع و تابعانش

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۳

عقیده دارند که آن با اسم و خبر نصب میدهد. سیرافی گوید: آن در نزد بنی عقیل حرف جرّ زاید آید. و برای آن سه معنی نقل کرده‌اند اول ترجیحی و امید. بعضی آنرا توقع گفته‌اند که شامل امید برسیدن محبوب و ترس از وقوع مکروه است. دوم: تعلیل که جمعی از جمله اخفش و کسائی آنرا حتمی دانسته‌اند. سوم استفهام که نحاء کوفه گفته‌اند. لعل اگر در کلام انسان واقع شود معنایش روشن است، چون انسان از آینده با خبر نیست میتواند هر جا لعل بکار برود ولی استعمال آن در کلام خدا که دانای غیب و آشکار است چه معنی دارد؟ عبارت دیگر، خدا چرا فرموده لَعَلَّكَ بِأَخْبَعِ نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ شعراء: ۳. با آنکه میدانست رسول خدا صلی الله علیه و آله خودش را برای عدم ایمان مردم خواهد کشت یا نه؟ در جواب این سؤال چند قول و وجه هست اول: لعل در اینگونه موارد برای تعلیل است ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ بقره: ۵۲. یعنی بدان علت عفو کردیم که شکر کنید ابوالبقاء در کلیات گفته: هر لعل در قرآن بمعنی تعلیل است مگر لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ شعراء: ۱۲۹ که بمعنی تشبیه است (اقترب) ولی اثبات این کلیت مشکل است مثلاً در آیه «فَلَعَلَّكَ بِأَخْبَعِ» که گذشت تعلیل معنی ندارد. راغب گوید: بقول بعضی مفسرین لعل از خدا در جای واجب العمل است و در بسیاری از مواضع آنرا به «کی» تفسیر کرده‌اند. دوم لعل گاهی برای امید و توقع گوینده است مثل لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ مؤنون: ۱۰۰. و گاهی برای اطماع و امیدوار کردن مخاطب مثل فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْنَا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى طه: ۴۴. یعنی امیدوار باشید که متذکر شود یا برترسد و هرگاه در کلام خدا واقع شود برای ایجاد امید در مخاطب است. سوم: امید مقامی نه متکلمی.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۴

در آیه لَعَلَّكَ بِاِخْتِ نَفْسِكَ اَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ شعراء: ۳. امید و ترجی در اینجا با خدا قائم نیست بلکه با مقام قائم است یعنی اگر کسی در این مقام باشد و ناراحتی تو را از اینکه مردم ایمان نمیآورند به بیند خواهد گفت: شاید این شخص در این راه خودش را هلاک کند. بنظر نگارنده قول سوم از همه بهتر و دقیقتر است و الله العالم.

لعن: ج ۶، ص: ۱۹۴

لعن: راندن و دور کردن. «لعنه لعنا: طرده و ابعده عن الخیر» در مفردات گفته: لعن بمعنی طرد و دور کردن از روی غضب است. آن از خدا در آخرت عذاب و در دنیا انقطاع از قبول رحمت و توفیق خداست و از انسان نفرین است نسبت بغیر. بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ بقره: ۸۸. بلکه خدا آنها را در اثر کفرشان از رحمت خویش دور کرده است إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكٰفِرِيْنَ وَ اَعَدَّ لَهُمْ سَـِٔـِیْرًا اَحْزَاب: ۶۴. وَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰعِنُونَ بقره: ۱۵۹. یعنی لاعنون از خدا خواهند که کتمان کنندگان آیات را از رحمت خویش دور کند. إِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَ مَا تُوُوْا وَ هُمْ كُفٰرًاۙ اُولٰٓئِكَ عَلَيْنَا لَعْنَةُ اللّٰهِ... بقره: ۱۶۱. لعنت در اینجا بمعنی عذاب است. اصناف زیر در قرآن کریم مورد لعنت اند: ۱- کفار بطور مطلق. إِنَّ اللَّهَ لَعَنَ الْكٰفِرِيْنَ وَ اَعَدَّ لَهُمْ سَـِٔـِیْرًا اَحْزَاب: ۶۴. ۲- منافقان. لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ الْمُنٰفِقُوْنَ وَ الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ... مَلْعُوْنِيْنَ اَیْمًا تَقْفُوْا اُخِذُوْا وَ قَتَلُوْا تَقْتِيْلًا اَحْزَاب: ۶۰ و ۶۱. ایضا فتح: ۶. ۳- ابلیس. وَ اِنَّ عَلَيْنَا لَلْغَنِيْ اِلٰی یَوْمِ الدِّیْنِ ص: ۷۸. لَعْنَةُ اللّٰهِ وَ قَالَ لَا تَخِذْ مِنْ جِبَدِكَ نَصِيْبًا مَّفْرُوضًا نساء: ۱۱۸. ۴- آنانکه خدا و رسول را اذیت میکنند: إِنَّ الَّذِيْنَ يُؤْذُوْنَ اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ... اَحْزَاب: ۵۷.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۵

۵- اهل افساد و قاطعان رحم: فَهَلْ عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوْا فِي الْاَرْضِ وَ تَقَطَّعُوْا اَرْحَامَكُمْ. اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ... محمد: ۲۲-۲۳. با ملاحظه آیه ما قبل روشن میشود که مراد از «تَوَلَّيْتُمْ» اعراض از حق و جهاد است نه بمعنی حکومت. ۶- آنانکه آیات خدا و راههای هدایت را کتمان کرده و مخفی میدارند. إِنَّ الَّذِيْنَ يَكْتُمُوْنَ مَا اَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنٰتِ وَ الْهُدٰی مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتٰبِ اُولٰٓئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللّٰعِنُونَ بقره: ۱۵۹. اینان در کتمان حق هم بخدا خیانت کرده اند و هم بمردم. لذا خدا بآنها لعنت کرده و مردم از خدا بآنها لعنت میخواهند. ۷- ستمکاران: اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلٰی الظّٰلِمِيْنَ هود: ۱۸. اَنْ لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلٰی الظّٰلِمِيْنَ اعراف: ۴۴. ظاهراً منظور ستمکاران کفار است رجوع شود به صدر هر دو آیه ایضا آیه یَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظّٰلِمِيْنَ مَعِيْرَتُهُمْ وَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدّٰرِ غَافِر: ۵۲. ۸- شجره ملعونه. وَ مَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِيْ اَرٰیْتَاكَ اِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ وَ الشَّجَرَةَ الْمَلْعُوْنَةَ فِي الْقُرْآنِ... اسراء: ۶۰. مراد از شجره ملعونه بنا بر تحقیقی که در «رأی» گذشت بنی امیه است. ۹- آنانکه بزنان پاکدامن نسبت زنا بدهند. إِنَّ الَّذِيْنَ يَزْنُوْنَ الْمُحْصَنٰتِ الْغَافِلٰتِ الْمُؤْمِنٰتِ لُعِنُوْا فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ... نور: ۲۳.

لعان: ج ۶، ص: ۱۹۵

لعان و ملاعنه آنست که مردی بزنی نسبت زنا بدهد و شاهد نداشته باشد باید چهار دفعه بگوید: خدا را شاهد میگیرم که در این نسبت راستگو هستم، در دفعه پنجم میگوید: اگر دروغگو باشد لعنت خدا بر اوست پس از آن زن چهار مرتبه میگوید: خدا را شاهد میگیرم که او دروغ میگوید، مرتبه پنجم میگوید: غضب خدا بر او اگر مرد راست میگوید. در اینصورت بیکدیگر حرام ابدی میشوند، این مطلب در آیات ۶ تا ۹ سوره نور ذکر

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۶

شده است، لعان میان عویم بن ساعده و زنی که بوی نسبت زنا داده بود بوسیله رسول خدا صلی الله علیه و آله برای اولین بار واقع

گردید بنا بر آنچه از تفسیر قمی نقل شده است. بنقل مجمع: آن میان هلال بن امیه و زنش واقع شد. ایضا در نفی ولد لعان جاری است و آن این است که کسی بگوید: این بچه از من نیست و زن آنرا از زنا زائیده است.

لغوب؛ ج ۶، ص: ۱۹۶

لغوب: خسته شدن. طبرسی گفته: «اللغوب الاعیاء من التعب» یعنی خسته شدن در اثر رنج. قاموس و اقرب آنرا خستگی شدید گفته‌اند راغب آنرا رنج معنی کرده ولی این درست نیست زیرا در آیه **لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نِصْبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ** فاطر: ۳۵. نصب بمعنی تعب و رنج است پس لغوب خستگی است یعنی: ما را در بهشت نه رنجی رسد و نه خستگی. ظاهرا قید شدت نیز صحیح نباشد که در آیه **وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ** ق: ۳۸. مطلق خستگی مراد است نه خستگی شدید. در نهج البلاغه خطبه ۱۸۱ آمده: «و صان اجسادهم ان تلقی لغوبا و نصبا» خدا ابدان اهل بهشت را محفوظ کرده از اینکه خستگی و رنجی به بیند این کلمه از آیه ۳۵ فاطر اخذ شده و بر خلاف قول راغب است. این کلمه فقط دو بار در کلام الله یافته است.

لغو؛ ج ۶، ص: ۱۹۶

لغو: کلام بی فائده. «لغی یلغو» یعنی کلام بی فائده آورد. لایغیه کلام قبیح است لغت را از آن لغت گفته‌اند که در نزد غیر اهلش فائده‌ای ندارد، لغو الطائر صدای پرندگان را گویند (مجمع). در قاموس گفته لغو: شیء بی اعتنا است کلام باشد یا غیر آن راغب گوید کلام لغو آنست که اعتنائی بآن نیست و از روی عدم تفکر باشد و جاری مجرای «لغا» است و آن صدای گنجشک و غیره میباشد. **لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ** مائده: ۸۹. سوگند لغو آنست که قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۷

لا عن قصد باشد مثل و الله و بالله که بطور عادت در سخن میاورند و تعقید سوگند آنست که آنرا با قصد محکم کنیم و روی قصد و فکر سوگند یاد کنیم یعنی خدا شما را بسوگندهای بی قصدتان مؤاخذه نمیکنند ولی بسوگند هائی که با قصد محکم کرده‌اید مؤاخذه میکند. **وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَبُونَ** فصلت: ۲۶ «الغوا فيه» یعنی در آن باطل داخل کنید. کفار گفتند: باین قرآن گوش ندهید و در آن باطل وارد کنید شاید پیروز گردید مثل اینکه منظور معارضه بلغو و باطل است یعنی در مقابل آن ایستادگی کنید و در موقع خواندن آن داد و بیداد کنید تا مفهوم نگردد و از تأثیر ساقط شود. **وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ** مؤمنون: ۳. ظاهرا مراد از آن هر قول و فعل بی فائده است **فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ** **لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَغَوِيًّا** غاشیه: ۱۰ و ۱۱. در بهشتی عالی که در آن کلام قبیح و بی فائده نشنوی.

لفت؛ ج ۶، ص: ۱۹۷

لفت: برگرداندن. منصرف کردن. «لفته عن كذا: صرفه عنه». **قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتَنَّا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا** یونس: ۷۸. گفتند: آیا آمده‌ای ما را از دینیکه پدرانمان را در آن یافته‌ایم بگردانی؟! التفات: رو کردن است بجهتیکه میخواهد و نیز بمعنی رو گرداندن است از جهتیکه بآن رو کرده بود، **فَأَسْرِبَ أَهْلِكَ بِقَطْعِ مِنَ اللَّيْلِ** **وَلَا يَلْتَفِتُ مِنْكُمْ أَحَدٌ** ... هود: ۸۱. خانواده‌ات را در پاسی از شب ببر و کسی از شما بعقب بر نگردد و به پشت سرش نگاه نکند ظاهرا این برای آن بود که زود از منطقه خطر خارج شوند. ایضا آیه ۶۵. حجر.

لفح؛ ج ۶، ص: ۱۹۷

لفح: تَلْفَحُ وُجُوهُهُمْ النَّارَ وَ هُمْ فِيهَا كَالْحُوتِ مُمُونُونَ: ۱۰۴. گویند: «لفحته النار» یعنی آتش او را سوزاند (قاموس) در اقرب از اصمعی نقل شده باد گرمیکه بکسی برسد لفتح است و باد خنک نفتح. و از

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۸

ابن اعرابی نقل کرده: «الْفُحُّ لِكُلِّ حَرٍّ وَالنَّفْحُ لِكُلِّ بَارِدٍ» معنی آیه: میزند آتش بچهره‌هایشان و آنها در آتش زشت منظرانند (نعوذ بالله) این کلمه فقط یکبار در قرآن یافته است.

لفظ: ج ۶، ص: ۱۹۸

لفظ: انداختن. «لفظ ريقه: رمی به» آب دهانش را انداخت «لفظ الریح الدقیق» آسیاب آرد را کنار ریخت. کلام را از آن لفظ گویند که از دهان انداخته میشود مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق: ۱۸ سخنی نمیگوید مگر اینکه نزد او مراقبی است آماده. این لفظ تنها یکبار در کلام الله آمده است. آیه صریح است در ضبط و محفوظ ماندن اقوال انسان مثل: أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ زخرف: ۸۰.

لفظ: ج ۶، ص: ۱۹۸

لفف: لَفَّ بمعنی پیچیدن و جمع کردن است «لَفَّه لَفًّا: ضَمَّه و جمعه» لفیف پیچیده بهم و جمع شده در رویهم فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا اسراء: ۱۰۴ ظاهرا مراد از لفیف جمع شده است یعنی چون وعده آخرت آید شما را مختلط و مجتمع آوریم بدان با خوبان، ستمگران با ستم‌کشان با هم آیند تا میانشان بحق داوری شود. لِنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَ لَبَّاتًا. وَ جَنَاتٍ أَلْفَافًا نباء: ۱۵ و ۱۶. تا با آن دانه و روئیدنی و باغات انبوه و درهم فرو رفته برویانیم. وَ التَّنْفِ السَّاقُ بِالسَّاقِ. إِلَيَّ رَبُّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ قیامه: ۲۹ و ۳۰. ساق میّت بساقش پیچیده شده آنروز، روز سوق شدن بسوی پروردگار است چون روح بحلقوم رسید ساقها در آنحال مرده و بهم چسبیده است رجوع شود به «ساق» تا معنی آیه روشن شود.

لفو: ج ۶، ص: ۱۹۸

لفو: الفاء بمعنی پیدا کردن است در لغت آمده: «الفاه: وجده»: وَ أَلْفِيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ يوسف: ۲۵. شوهر آن زن را در کنار در پیدا کردند و دیدند در آنجاست. قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا بقره: ۱۷۰. گفتند بلکه پیروی میکنیم از آنچه پدران خود را در آن یافته‌ایم.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۱۹۹

لقب: ج ۶، ص: ۱۹۹

لقب: لقب نام دوم انسان است که با آن خوانده میشود و در آن مراعات معنی لازم است بخلاف نام اول که شاید مرتجل و بدون مراعات معنی باشد مثل امیر المؤمنین که لقب علی علیه السلام است. لقب دو جور است یکی بر سبیل تشریف و مدح چنانکه گفته شد دیگری بر سبیل نبز و طعن و لَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَ لَا تَبْزُوا بِاللُّقَابِ حجرات: ۱۱. یعنی بخودتان عیب نتراشید و با القاب به یکدیگر را تعیب نکنید نبز چنان که در قاموس گفته بمعنی لمز (و طعن) است «التبز: اللمز» القاب فقط یکبار در قرآن آمده است.

لقح: ج ۶، ص: ۱۹۹

لَقْح: وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاحِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً حَجْرًا: ۲۲. لَقْح بمعنی باردار کردن است «لَقْح النَّخْلَةُ» یعنی گرد خرما را به خرما ماده پاشید و آن را باردار کرد. لَوَاحِح جمع لاقحه است یعنی بادها را فرستادیم که آبستن کننده‌اند پس از آسمان آب نازل کردیم در اینکه گلها و میوه‌ها بوسیله بادها تلقیح و آبستن میشوند شکی نیست ولی بقرینه «فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً» ظاهراً مراد آنست که باد ابرهای گرم را بمنطقه سرد جو میزند و سوزنهای یخ را که ذوب کرده و آبستن نموده بشکل باران در میاورد رجوع شود به «برد» ذیل آیه مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ. لَقْح لازم نیز آمده است. «لَقَحَتِ الْمَرْثَةُ» زن باردار شد.

لَقَطٌ: ج ۶، ص: ۱۹۹

لَقَطٌ: اخذ کردن و یافتن از زمین در قاموس آمده: «لَقَطَهُ: اخذه من الارض» و نیز گوید: «التَّقَطَةُ: عثر عليه من غير طلب» بی جستجو بآن دست یافت در مجمع گفته التقاط گرفتن چیزی است از راه لقطه و لقیط از آن است یعنی آنرا بی آنکه بفکرش باشد یافت. وَأَلْقَوْهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ يَوْسُفَ: ۱۰. او را در گودال چاه افکنید تا بعضی از کاروانها او را گرفته و ببرند. فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا قِصَصَ: ۸. موسی را آل فرعون از

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۰

آب گرفتند تا بآنها دشمن و مایه اندوه شود.

لَقْفٌ: ج ۶، ص: ۲۰۰

لَقْفٌ: وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْتِ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ اعراف: ۱۱۷. «تَلْقَفُ» در سوره طه: ۶۹ و شعراء: ۴۵. نیز آمده است آنرا حفص بنقل از عاصم بتخفیف قاف و دیگران بتشدید قاف خوانده‌اند. راغب گوید: لَقْفٌ، الْقَافُ، تَلْقَفٌ: بمعنی گرفتن شیء است بزیرکی خواه با دست گرفته شود یا با دهان. قاموس، طبرسی ذیل آیه طه و اقرب الموارد، لَقْفٌ را اخذ بسرعت گفته‌اند. در مجمع ذیل آیه اعراف گفته تَلْقَفٌ و تَلْقَمٌ هر دو یکی است شاعر گوید: انت عصا موسی الّتی لم تزل تَلْقَفُ ما یأفکة الشّاحر در نهج البلاغه خطبه ۲۰۸ آمده ...: «راه و سمع منه و لَقْفٌ عنه» یعنی رسول خدا صلی الله علیه و آله را دیده و از او شنیده و از وی اخذ کرده است. معنی جامع آن اخذ است خواه با دهان باشد یا با دست چنانکه از راغب نقل شد و یا با گوش چنانکه از نهج البلاغه آوریدیم. لَقْفٌ در آیه فوق بمعنی بلعیدن است. یعنی بموسی وحی کردیم که عصایت را بیانداز آنگاه عصا فرو می‌برد آنچه را که بدروغ میگفتند مارهاست. این لفظ سه بار بیشتر در قرآن نیامده و همه در باره بلعیدن جادوی ساحران بوسیله عصای موسی میباشد.

لَقْمٌ: ج ۶، ص: ۲۰۰

لَقْمٌ: فَالْتَقَمَهُ الْخَوْتُ وَهُوَ مُلِيمٌ صافات: ۱۴۲. در مجمع فرموده: التَّقَامُ بمعنی بلعیدن لقمه است در قاموس لقم بسرعت خوردن و التَّقَامُ بلعیدن است یعنی: ماهی یونس علیه السّلام را بلعیدن است یعنی: ماهی یونس علیه السّلام را بلعید در حالیکه او ملامت کننده یا ملامت شده بود رجوع شود به «لوم» این لفظ فقط یکبار در قرآن یافته است.

لَقْمَانٌ: ج ۶، ص: ۲۰۰

لَقْمَانٌ: انسان کامل و معروف که نامش دو بار در قرآن مجید ذکر شده: وَلَقَدْ آتَيْنَا لَقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۱

لَهُ ... وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ ... لقمان: ۱۲ و ۱۳ ظاهراً اعطاء حکمت ملازم با امر بشکر است آیه اول صریح است در اینکه بلقمان حکمت داده شده ولی نبوت او بصراحت از قرآن استفاده نمیشود گر چه در آیه وَ قَتَلَ دَاوُدَ الْجَالُوتَ وَ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ بقره: ۲۵۱. میشود گفت مراد از حکمت نبوت است. در سوره لقمان از آیه ۱۲ تا ۱۹ عطا شدن حکمت باو و موعظه او نسبت بفرزندش نقل شده اگر پیامبر هم نباشد مقامی بس شامخ دارد که قرآن مجید وی را تا قیامت زنده نگاه داشته است. در مجمع فرموده: بقولی او مردی حکیم بود نه پیامبر، اکثر مفسران نیز بر آنند، بقولی او پیامبر بود و حکمت را در آیه نبوت گفته‌اند بقولی او پسر خواهر ایوب بود و بقولی پسر خاله ایوب علیه السلام. از ابن عمر نقل شده گوید از رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ شنیدم میفرمود بحق میگویم لقمان پیغمبر نبود لیکن مردی بود کثیر التفکر حسن الیقین، خدا را دوست داشت خدا نیز او را دوست داشت و با اعطاء حکمت بر وی منت گذاشت. روزی وقت ظهر خوابیده بود که از جانب خدا ندائی رسید: ای لقمان آیا میل داری خدا تو را در روی زمین خلیفه کند تا میان مردم بحق داوری کنی؟ در جواب گفت: اگر پروردگارم مرا مخیر کند عافیت را میگزینم نه ابتلاء را و اگر حتمی کند فرمان او را شنوا و مطیعم زیرا میدانم که در این صورت یاریم کرده و مصونم خواهد داشت. ملائکه که آنها را نمیدید گفتند: چرا ای لقمان؟ گفت: حکومت سختترین منازل است و ظلم از هر طرف آنرا احاطه کرده اگر حاکم تقوی کرد لایق است که نجات یابد و اگر خطا کرد از راه بهشت خطا کرده، آنکه در دنیا خوار و در آخرت عزیز باشد بهتر از آنست که در دنیا عزیز و در آخرت ذلیل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۲

باشد، هر که دنیا را بر آخرت برگزیند دنیا از او فوت میشود، با آخرت هم نمیرسد، ملائکه از نیکوئی منطبق وی در عجب شدند، لقمان خوابید و در خواب بوی حکمت عطا شد، بیدار گردید با حکمت سخن میگفت و با حکمت خویش داود را مدد میکرد، داود باو گفت: خوشا بحالت لقمان حکمت داده شدی و بلوای نبوت از تو برگردانده شد. (مجمع). در موعظه خویش بفرزندش میفرماید: پسر عزیز بخدا شرک میار و چیزی را شریک خدا مکن که شرک ستمی بزرگ است. پسر اگر عمل انسان هموزن دانه خردلی، در سنگی یا در آسمانها و زمین باشد، خدا آنرا میاورد در پیش چشم انسان قرار میدهد که خدا دقیق و کاردان است. ای پسر عزیز نماز بپادار بمعروف و ادا و از منکر باز دار و بر مصائب صبور باش که اینها از کارهای لازم است. مردم را تحقیر مکن و در زمین بتکبر گام مزن که خداوند خود پسنندان و فخر فروشان را دوست نمیدارد. در رفتن معتدل باش و صوت خویش را ملایم کن که زشتترین صوتها صوت خران است (سوره لقمان).

لقاء: ج ۶، ص: ۲۰۲

لقاء: روبرو شدن با شیء و مصادف شدن. عبارت راغب چنین است «اللقاء مقابلة الشیء و مصادفته معا». و إِذْ لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا بِقُرْبِ الْمَوَارِدِ كَقَوْلِهِ «لَقَاءُ الشَّيْءِ: طرحه الیه» در جوامع الجامع «لتلق القرآن» را داده شدن و تفهیم گفته است. وَ إِنَّكَ لَتَلَقِّي الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنِّ حَكِيمٍ عَلِيمٍ نمل: ۶. تو قرآن را از جانب خدای حکیم و دانا تفهیم میشوی که آنها را یکنوع روبرو شدن است. وَ لَقَاهُمْ نَضْرَةً وَ سُورًا انسان: ۱۱. و عطا کرد بآنها بهجت و سرور را. قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۳

وَ لَا يُلْقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ قصص: ۸۰. تفهیم نمیشوند آنرا مگر صابران یاد داده نمیشوند آن را مگر خویشتن داران. يُلْقَوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَ سَلَامًا فرقان: ۷۵. روبرو میشوند در آن با تحیت و سلام. اللقاء: انداختن هر چیز است به محلیکه می بینی آنگاه در عرف بهر انداختن اسم شده است (راغب). فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُسِينٌ اعراف: ۱۰۷. فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ يوسف: ۹۶. که در هر دو مطلق انداختن است و در وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبُغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مائده: ۶۴. اللقاء معنوی مراد است. تَلَّقَى: بمعنی تفهیم و اخذ

است «تَلَقَّيْتِ مِنْهُ» یعنی از او اخذ و قبول کردم (مجمع) در اقرب الموارد آمده «تَلَقَّى الشَّيْءَ: تَلَقَّنَهُ» یعنی آن را فهمید فَتَلَقَّى آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ بقره: ۳۷. آدم از پروردگارش کلماتی اخذ کرد و خدا بآدم توبه نمود. إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ نُور: ۱۵. آنگاه که افک را بزبان اخذ میکردید و زبان بزبان میگرددانید. إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَفِّئِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ق: ۱۷. آنگاه که دو اخذ کننده و فهمنده اخذ میکنند اعمال را که در راست و چپ انسان نشسته‌اند ظاهراً مراد از قعید پیوسته بودن آنهاست بموجب روایات یکی نویسنده اعمال نیک و دیگری نویسنده اعمال بد است. وَتَتَلَقَّا هُمْ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمْ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ انبیاء: ۱۰۳. می‌پذیرند آنها را ملائکه و گویند: این روز شماست که وعده داده میشدید. التِّقَاءُ: ملاقات دو شیء است همدیگر را مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ رحمن: ۱۹. قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئْتَيْنِ التَّفْتَا آل عمران: ۱۳. لِقَاءُ اللَّهِ: گفته‌اند لقاء الله بمعنی قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۴

مرگ است و آن ملاقات خدا است. ولی آیات نشان میدهد که آن قیامت و ملاقات نعمت و عذاب خداوند است. قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ انعام: ۳۱. آنانکه روز قیامت را تکذیب کردند زیانکار شدند يَقْضُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا انعام: ۱۳۰. فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا كَهَف: ۱۱۰. پس لقاء الله مرگ نیست بلکه ثواب و عقاب خدا است. تَلْقَاءُ: جهت و طرفیکه در مقابل است و ظرف مکان بکار میرود «جلس تلقاء فلان» یعنی مقابل او نشست و إِذْ صُرِفَتْ أَبْصَارُهُمْ تَلْقَاءَ أَصْحَابِ الدَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ اعراف: ۴۷. و چون چشمشان بطرف اهل آتش برگشت گویند خدایا ما را با ستمگران قرین مگردان. وَلَمَّا تَوَجَّهَ تَلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ ... قصص: ۲۲. چون بطرف مدین رو کرد گفت ... قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تَلْقَاءِ نَفْسِي يونس: ۱۵. بگو نیست بر من که قرآن را از جهت داعی نفس خویش عوض کنم گویند «ذلک من تلقاء نفسه» یعنی این از طرف داعی نفس خویش است. يُلْقَى الرُّوحُ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ غافر: ۱۵. روز قیامت را از آن یوم التلاق گفته‌اند که در آن اهل آسمان و زمین، خدا و خلق، اولین و آخرین، ظالم و مظلوم، انسان و عملش، یکدیگر را ملاقات کنند. برای هر یک از این وجوه قائلی است. المیزان وجه دوم را تأیید میکند بقرینه إِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ هود: ۲۹. و آیات دیگر. طبرسی بعید نمیداند که تمام وجوه مراد باشند، اختیار المیزان مقبولتر است که از اینگونه آیات وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوا بقره: ۲۲۳ در قرآن زیاد است. فَالْمُلَقَّيَاتِ ذِكْرًا. عُدْرًا أَوْ قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۵

نُذْرًا مرسلات: ۵ و ۶. ظاهراً مراد بادهاست که بنوعی نسبت بقیامت تذکر میدهند رجوع شود به «رسل».

لکن: ج ۶، ص: ۲۰۵

لکن: این کلمه در اصل لاکن است الف در نوشتن حذف شده و در خواندن ثابت است و آن دو جور است یکی مخفف از لکن بتشدید نون و آن حرف ابتداء است و عمل نمیکند مگر بقول اخفش و یونس. دیگری در اصل وضع بتخفیف نون است اگر ما بعدش کلام باشد آن حرف ابتدا و فقط برای افاده استدراک است و عاطفه نیست مثل وَ مَا ظَلَمْنَاهُمْ وَ لَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ نحل: ۱۱۸. و اگر ما بعدش مفرد باشد آن عاطفه است بدو شرط یکی اینکه پیش از آن نفی یا نهی باشد مثل «ما قام زید لکن عمرو» که نفی پیش از آن واقع شده دیگری آنکه مقرون بر او نباشد (از اقرب). «لکن» در قرآن ظاهراً همه‌اش برای استدراک است.

لکن: ج ۶، ص: ۲۰۵

لکن: از حروف مشبیه بفعل اسمش منصوب و خبرش مرفوع باشد، معنای مشهور آن استدراک است و حکم ما بعد آن همیشه

مخالف با حکم ما قبل است إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ بقره: ۲۴۳.

لم: ج ۶، ص: ۲۰۵

لم: حرف جزم است و مضارع را قلب بماضی میکند فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا نوح: ۶. خواندندم نیافزود آنها را مگر فرار.

لمح: ج ۶، ص: ۲۰۵

لمح: نگاه تند. چشم بهم زدن. در نهایت آنرا نگاه تند گفته و گوید: در حدیث آمده: «كان يلمح في الصلوة و لا يلتفت» در نماز با چشم اشاره میکرد و روی بر نمیگردانید. در مجمع البیان آنرا نگاه تند و در قاموس اختلاس نظر و در اقرب باز شدن چشم بسوی چیزی ... گفته است وَمَا أَمَرَ الشَّاعِرَ إِلَّا كَلْمَحِ الْبَصِيرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل: ۷۷. وَمَا أَمَرْنَا إِلَّا وَاحِدَةً كَلْمَحٍ بِالْبَصْرِ قمر: ۵۰. ظاهراً آیه دوم نیز در باره مجیء

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۶

آخرت است و مراد از امر دستور وقوع آن میباشد و از «واحدة» میتوان فهمید که تقدیر آن «و ما امرنا الا كلمة واحدة» است و گرنه میبایست «واحد» گفته شود. یعنی کار آخرت و وقوع آن مانند اشاره چشم یا نزدیکتر از آن است احتمال هست مراد آسانی وقوع قیامت در قدرت خدا باشد مانند آسانی اشاره بچشم نه سرعت وقوع قیامت. این لفظ فقط دو بار در قرآن آمده است.

لمز: ج ۶، ص: ۲۰۶

لمز: عیب. در قاموس گفته: «اللمز: العيب و الاشارة بالعين» در نهایت نیز عیب معنی کرده، در اقرب الموارد آمده: «لمزه لمزا: عابه» همچنین است قول طبرسی در مجمع وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا توبه: ۵۸. بعضی از منافقان در باره صدقات بر تو خرده میگیرند اگر از آن داده شوند خوشنود گردند. وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ حجرات: ۱۱. بر خودتان عیب نگیرید، در جای خود گفته شده مسلمانان از حیث دین بحکم یک پیکراند لذا عیب بر دیگران عیب بر خویشان است. وَيُلِّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٌ همزه: ۱. وای بر هر طعنه زن عیب ساز، لَمَاز و لَمَزه بمعنی کثیر اللمز است.

لمس: ج ۶، ص: ۲۰۶

لمس: دست مالیدن «لمسه لمساً: مشه بیده». وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ انعام: ۷. اگر کتابی در کاغذ بر تو نازل میکردیم و دست بر آن می‌مالیدند حتما کفار میگفتند: این سحری آشکار است. در لمس طلب ملحوظ است که دست مالیدن برای دانستن است بدین جهت است که راغب گوید گاهی از طلب بلمس تعبیر آورند، لذا در اقرب از جمله معانی آن گفته: «لمس الشئ: طلبه» وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلْتَأَةً حَرَسًا شَدِيدًا وَ شُهْبًا جَنّ: ۸. در قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۷

اینجا لمس ظاهراً بمعنی طلب است یعنی: ما خواستیم بآسمان صعود کنیم آنرا یافتیم که از نگهبانان و شهابها پر شده است. التماس: بهمین مناسبت بمعنی طلب است در قاموس گفته: «التمس: طلب». قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا حدید: ۱۳. گفته شد بعقب برگردید و نوری برای خود بجوئید. أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا نساء: ۴۳. مائده: ۶. یا با زنان نزدیکی کردید و آبی نیافتید خاک پاک را قصد کرده تیمم کنید. لمس و ملامسه زنان کنایه از مقاربت است (راغب) در قاموس گفته: «لمس الجارية» یعنی با او جماع کرد. در مجمع فرموده مراد از «لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ» جماع است چنانکه از علی علیه السلام و ابن عباس و مجاهد

و سدّی و قتاده روایت شده و ابو حنیفه و جبائی اختیار کرده است. از عمر بن خطاب، ابن مسعود، شعبی و عطا نقل شده و شافعی اختیار کرده مراد لمس زنان است با دست و غیره. ولی قول اول صحیح است ... روایت شده میان عرب و مسلمانان غیر عرب اختلاف شد عجم‌ها گفتند: مراد از آن جماع است، عربها گفتند: مراد مس زنان است، اختلافشان باین عباس رسید گفت: حق با موالی است و مراد از آن جماع است (مجمع). برای مزید توضیح آیه مائده را نقل میکنیم ...: إِذْ قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا در صدر آیه حکم حدث اصغر و اکبر در صورت وجدان آب نقل شده و در ذیل آن حکم هر دو در صورت فقدان آب و اگر مراد از «لَامَسْتُمُ» دست زدن صرف باشد حکم حدث اکبر در صورت فقدان آب ذکر نشده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۸

است. لذا یقیناً مراد از آن جماع است در میزان از کافی نقل شده که حلبی گوید از ابی عبد الله علیه السلام از «أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ» پرسیدم فرمود: آن جماع است و لیکن خداوند پرده پوش است مستور بودن را دوست دارد لذا مانند شما اسم نبرده است «ان الله ستیر یحب الستر فلم یسم كما تسمون».

لم: ج ۶، ص: ۲۰۸

لم: وَتَأْكُلُونَ الثَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا. وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا فجر: ۱۹ و ۲۰ گویند: «لمت الشیء» یعنی آنرا جمع و اصلاح کردم در نهج البلاغه خطبه ۵۱ آمده «الا و ان معاویه قاد لمه من الغواة» بدانید معاویه جمعی از فریفته گان را (بسوی شما) کشیده. ظاهراً مراد از اکل لم آن است که انسان مال خویش و دیگران را بخورد و در خوردن میان حلال و حرام را جمع کند. یعنی همه میراث و مجموع آنرا که نصیب خود و ورثت دیگر است میخورد و مال کثیر را دوست میدارید.

لمم: ج ۶، ص: ۲۰۸

لمم: الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَىٰ نجم: ۳۲. مراد از لمم در روایات اهل بیت علیهم السلام گناه گاهگاهی است که شخص عادت بآن نکرده، اصرار هم ندارد و گاهگاه از روی غفلت مرتکب میشود راغب گفته: «فلان يفعل كذا لَمَّا» ای حینا بعد حین» در باره این آیه در «کبر» ذیل عنوان کبائر مشروحا سخن گفته‌ایم.

لما: ج ۶، ص: ۲۰۸

لما: لما بر سه وجه باشد یکی آنکه مخصوص مضارع است و مثل «لم» جزم میدهد و معنی آنرا بماضی قلب میکند و غالباً منفی آن نزدیک بحال است مثل بل لما یدوقوا عذاب ص: ۸. بلکه هنوز عذاب را نچشیده‌اند. دوم: ظرف است بمعنی حین و بقول ابن مالک بمعنی «اذ» و مخصوص

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۰۹

است بماضی مثل: فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ اسراء: ۶۷. سوم حرف استثنا است بمعنی «الّا» و بر جمله اسمیه داخل شود مثل إِنَّ كُلَّ نَفْسٍ لَمَّا عَلَيْهَا حَافِظٌ طارق: ۴. (اقرّب) عاصم و غیره «لَمَّا» را در آیه مشدّد و دیگران مخفّف خوانده‌اند آن در صورت اول بمعنی «الّا» و «ان» نافیه است یعنی: نیست هیچ نفسی مگر آنکه آنرا حافظی است و در صورت دوم «ان» مخفّف از ثقیله است.

لن: ج ۶، ص: ۲۰۹

لن: حرف نصب و نفی و استقبال است و لَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ بقره: ۱۲۰. یهود و نصاری هرگز از تو راضی نباشند تا مگر از دینشان پیروی کنی. در قاموس میگوید: آن نه برای نفی ابد است نه تاکید نفی: چنانکه زمخشری گفته، اگر برای ابد بود لفظ «الیوم» در آیه فَلَنْ أَكَلَمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا مریم: ۲۶. نیامد و اگر برای تاکید بود لفظ «ابد» در و لَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بقره: ۹۵. تکرار میشد و اصل عدم تکرار است. در اقرب الموارد چیزی در این باره نفیا و اثباتا نقل نکرده است ولی طبرسی ذیل لَنْ تَرْضَى اعراف: ۱۴۳. فرموده لن نفی ابد است چنانکه فرموده «وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا...» لَنْ يَخْلُقُوا دُبَابًا، بنظر میاید قول قاموس ضعیف است.

لهب: ج ۶، ص: ۲۰۹

لهب: شعله. مشتعل شدن آتش. اسم و مصدر هر دو آمده است، بمعنی غبار برخاسته نیز آید لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ مرسلات: ۳۱. نه گوار است و نه از شعله آتش باز دارد. تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ. مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ. سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ مسد: ۱-۳. ابو لهب عموی حضرت رسول صلی الله علیه و آله است و او را بقولی برای زیباییش ابو لهب میگفتند و دو گونه اش گوئی شعله میکشیدند. بنا بر این قرآن کنیه مشهور او را آورده و عنوان کرده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۰

است. بقول بعضی غرض از ابو لهب گفتن تحکم و اثبات آتش است برای او، المیزان این قول را پسندیده است. اسم ابو لهب بنقلی عبد العزی و بنقلی عبد مناف است. طارق محاربی گوید: در بازار ذی المجاز بودم، جوانی میگفت: ایها الناس قولوا لا اله الا الله تفلحوا، مردی پشت سر او بر او سنگ می زد و پاهایش را خونی کرده بود و میگفت: ای مردم او دروغگو است او را تصدیق نکنید. گفتم: این کیست؟ گفتند: محمد است میگوید پیغمبرم و آن عمویش ابو لهب است که میگوید: او دروغگو است. در باره ابو لهب در «تب» بطور تفصیل سخن گفته‌ایم و میافزایم که: در مجمع گوید: آیا با این سوره باز ابو لهب قدرت داشت که ایمان بیاورد و باز ایمان بر او فرض و لازم بود؟ و اگر ایمان میاورد تکذیب وعده سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ نمیشد؟ جواب: آری ایمان برای او لازم بود و این وعید بشرط عدم ایمان است... اگر فرض کنیم که ابا لهب از رسول خدا صلی الله علیه و آله می پرسید و میگفت: اگر ایمان آورم باز داخل آتش خواهم شد؟ حضرت میفرمود: نه زیرا که شرط دخول آتش از بین رفته بود. المیزان این جواب را پسندیده و در ذیل بیان خود گفته: ابو لهب در اختیارش بود که ایمان آورد و از عذاب حتمی که در اثر کفرش بود نجات یابد.

لهث: ج ۶، ص: ۲۱۰

لهث: لهث آن است که سگ از عطش زبانش را بیرون آورد چنانکه در مفردات و مجمع گفته است در قاموس و اقرب گفته: «لهث الكلب و غيره» سگ و غیر سگ زبانش را با تنفس شدید از جهت عطش یا رنج یا خستگی بیرون آورد فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلُ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَشْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا... اعراف: ۱۷۶. یعنی حکایت او حکایت سگ است که اگر بر آن حمله کنی زبانش را

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۱

بیرون آورد و اگر ترکش کنی باز زبانش را بیرون میاورد، این مثل آنان است که آیات ما را تکذیب کرده‌اند. ظاهراً مراد آنست: همانطور که سگ زبانش را با دم زدن شدید بیرون میکند خواه او را بزنی یا زنی، آنشخص هم خواستش هوای نفس است خواه

وسائل توفیق در اختیارش باشد یا نباشد، مکذبین هم عادتشان همان است خواه هدایتشان کنی یا نکنی. و الله اعلم.

لهم؛ ج ۶، ص: ۲۱۱

لهم: فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا شمس: ۸. لهم بمعنی بلعیدن است «لهم الشیء لهما: ابتلعه بمرة» الهام تفهیم بخصوصی است از جانب خدا یا ملک که مأمور خداست. راغب گوید: الهام القاء چیزی است در قلب و مخصوص است باینکه از جانب خدا و از ملاء اعلی باشد مثل قول حضرت رسول صلی الله علیه و آله «انّ الروح الامین نفث فی روعی». معنی آیه: خدا فجور و تقوی نفس را بنفس تفهیم کرد و نفس انسانی را طوری آفرید که ذاتا خوب و بد و صلاح و فساد را میفهمد. این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است.

لهو؛ ج ۶، ص: ۲۱۱

اشاره

لهو: مشغول شدن. چیزیکه مشغول میکند «لها الرجل بالشیء: لعب» این مشغول شدن توأم با غفلت است. راغب میگوید: لهو آنست که انسانرا از آنچه مهم است و بدردش میخورد مشغول نماید. وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهُوَ انعام: ۳۲. نیست زندگی دنیا مگر بازی و مشغول کننده. الهاء: مشغول کردن. لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ مَنَافِقُونَ: ۹. اموال و اولادتان شما را از یاد خدا مشغول و غافل نکند رَجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ... نور: ۳۷. مراد این که تجارت و فروختن آنها را از یاد خدا مشغول و غافل نمیکند. وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ. وَهُوَ يَخْشَىٰ. فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ عبس: ۸-۱۰. تلهی مشغول شدن و غفلت ورزیدن است یعنی: اما آنکه شتابان پیش تو میاید

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۲

و از خدا میترسد تو را از او غافل میشوی و بچیز دیگری مشغول میگردی. وَ هُمْ يَلْعَبُونَ. لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ... انبیاء: ۳. آنها بیازی زندگی پرداخته‌اند. دل‌هایشان بغير حق مشغول است.

لهو الحديث؛ ج ۶، ص: ۲۱۲

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ يَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ لقمان: ۶. یعنی: بعضی از مردم حدیث مشغول کننده را میخرد تا مردم را ندانسته از راه خدا گمراه کند و راه خدا را مسخره گیرد، عذاب خوار کننده برای آنهاست. در مجمع فرموده این آیه در باره نصر بن حرث بن علقمه نازل شد که برای تجارت بفارس میرفت، اخبار عجم را میاموخت و بر قریش نقل میکرد و میگفت: محمد بشما اخبار عاد و ثمود را نقل میکند منم داستان رستم، اسفندیار و اخبار کسری‌ها را، مردم بداستانسرائی او گوش کرده و از شنیدن قرآن دست میکشیدند. در المیزان از تفسیر قمی از امام باقر علیه السلام نقل شده مراد از «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي»... نصر بن حرث بن علقمه است. نگارنده گوید: گمان بیشتر آنست که تمام سوره لقمان از برای این ماجرا نازل شده است و این سوره می‌فهماند که قرآن حاوی حقائق و راههای سعادت دنیا و آخرت است و حکایاتی که در آن نقل شده مثل حکایت لقمان پر از فوائد و نصائح است نه مثل قصه رستم و اسفندیار که جز لهو الحديث نیست.

غناء؛ ج ۶، ص: ۲۱۲

روایات بسیاری در باره آیه فوق نازل شده که دلالت دارند بر اینکه غناء و آواز خوانی از مصادیق لهو- الحدیث است و حرام

میباشد. رجوع شود بروایات در وسائل و غیره.

زندگی لهو؛ ج ۶، ص: ۲۱۲

زندگی لهو: وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوٌ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۳

وَلَعِبٌّ عُنْكَبُوتٌ: ۶۴. لفظ «لَهُوٌ وَ لَعِبٌّ» چهار بار در باره زندگی دنیا آمده است در باره لعب بودن آن در «لعب» سخن گفتیم. تعبیر «لهو» در باره دنیا مشعر بر آنست که زندگی دنیا انسان را از یاد حق و آخرت غافل میکند چنانکه لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ منافقون: ۹. لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ نور: ۳۷. این مطلب را روشن میکند و در بسیاری از آیات هست: وَ عَزَّ تَهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ... انعام: ۷۰. پس باید در زندگی مواظب بود.

لو؛ ج ۶، ص: ۲۱۳

لو: لو دارای اقسامی است: ۱- مفید شرطیت است میان دو جمله و دلالت بر امتناع جواب دارد بجهت امتناع شرط و شرطیت در ماضی است مثل لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا انبیاء: ۲۲. اگر در زمین و آسمانها خدایانی غیر از خدا بود هر آینه فاسد میشدند. فاسد نشده‌اند زیرا غیر از خدا، خدایانی نبوده است. و اغلب در جواب آن لام آید چنانکه گذشت و گاهی بدون لام باشد مثل لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ واقعه: ۲-۷۰. حرف مصدری مثل «ان» مصدریّه و بیشتر بعد از کلمه «ود- یود» آید مثل وَدُّوا لَوْ تَدْرُهُنَّ فَيَذَرْنَ قَلَمٌ: ۹. يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ بقره: ۹۶. که در هر دو بمعنی ان مصدریّه است یعنی دوست میدارند اینکه مداهنه کنی مداهنه کنند. ۳- بمعنی تمنی (ایکاش) مثل وَ لَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ مَوْقُوفُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ... سباء: ۳۱. ای کاش بینی آنگاه که ستمکاران نزد پروردگارشان نگاه داشته شده‌اند.

لات؛ ج ۶، ص: ۲۱۳

لات: أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ. وَ مَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ نجم: ۱۹ و ۲۰. روشن است که هر سه بت از اصنام جاهلیت میباشد. ابن کلبی در کتاب الاصنام میگوید: لات سنگ مکعبی بود در طائف که بنی عتاب بن مالک نگهبان آن بوده و بتخانه‌ای بر آن بنا کرده بودند، قریش و تمام عرب آنرا تعظیم

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۴

می نمودند بدان مناسبت فرزندان خویش را «زید لات» - و «تیم لات» نام میگذاشتند. این صنم همانطور پا بر جا بود تا آنکه قبیله ثقیف دین اسلام را قبول کردند، رسول خدا صلی الله علیه و آله مغیره بن شعبه را مأمور فرمود تا لات را منهدم کرد و بآتش کشید. نگارنده گوید: بنظر میاید: مشرکین معتقد بودند که لات و مناة دختران بت عزّی هستند در سیره ابن هشام منقول است: آنگاه که زید بن عمرو بن نفیل مسلمان شد در باره گذشته خود چنین گفت: عزلت اللات و العزّی جميعا كذلك يفعل الجلد الصبور فلا العزّی ادین و لا ابنتیها و لا صنمی بنی عمرو ازور در این شعر برای عزّی دو دختر یاد شده گفتیم که: ظاهرا همان لات و مناة هستند متن آیه را در «مناة» به بینید.

لوح؛ ج ۶، ص: ۲۱۴

لوح: لوح در اصل بمعنی آشکار شدن است «لاح الشیء لوحا: بدأ» آنگاه لوح بهر تخته و صفحه گویند که در آن مینویسند خواه از چوب باشد یا غیر آن. صفحه را از آن لوح گویند که معانی در آن بوسیله کتابت آشکار میشود چنانکه از مجمع بدست میاید، اقرب الموارد این علت را بصورت «قیل» آورده است. بقولی علت آن آشکار شدن خطوط در آنست و حَمَلْنَا عَلَيَّ ذَاتِ الْوُحَا وَ دُسِّرَ قمر: ۱۳. نوح را بچیزیکه تخته‌ها و مسمارها داشت حمل کردیم منظور کشتی نوح علیه السلام و الواح جمع لوح است. وَ كَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَا حِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً - ... وَ أَلْقَى الْأَلْوَا حَ وَ أَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ - ... وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَا حَ ... اعراف: ۱۴۵ - ۱۵۰ - ۱۵۴. مراد از الواح صفحه‌های تورات است معلوم نیست از چوب بوده یا چرم یا فلز و غیره. بقولی آنها از چوب بودند و از آسمان آمدند بقولی از زمرد بودند

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۵

بطول ده ذراع، بقولی از زبرجد سبز و یاقوت سرخ، بقولی دو لوح بودند، زجاج گفته بدو لوح در لغت الواح گفته میشود. هیچ یک از این اقوال را اعتباری نیست و از «کتبنا» میشود فهمید که الواح از آسمان نازل شده‌اند. و الله العالم. وَ مَا أَدْرَاكُ مَا سَقَرُ. لَا تُبْقِي وَ لَا تَدْرُ. لَوَا حَةً لِلْبَشَرِ مَدَّثَرُ: ۲۷ - ۲۹. تلویح بمعنی تغییر است «لوحه الحر: غیره» بشر جمع بشره بمعنی پوست بدن است یعنی چه میدانی سقر چیست؟ نه میگذارد و نه دست میکشد تغییر دهنده پوستهای بدن است.

لوح محفوظ؛ ج ۶، ص: ۲۱۵

بَيْلٌ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ. فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج: ۲۱ و ۲۲. لوح محفوظ که ظرف قرآن است عبارت اخرای کتاب مکنون و ام الكتاب است که در «ام» ذیل آیه وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِّي حَكِيمٌ زخرف: ۴ در باره آن صحبت کرده‌ایم.

لواذ؛ ج ۶، ص: ۲۱۵

لواذ: قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذٍ نور: ۶۳. لواذ به شیء، پناه بردن بآن و مخفی شدن بوسیله آن است «لاذ الرجل بالجبل لواذا و لياذا: استتر به و التجأ» (اقرب) تسلل خارج شدن است بطور پنهانی، موقعیکه رسول خدا صلی الله علیه و آله مردم را بکاری دعوت میکردند بعضی‌ها در پشت سر بعضی بطور پنهانی از مسجد خارج میشدند «لواذ» مصدر بمعنی فاعل است یعنی خدا داناست بآنکه در پناه یکدیگر پنهانی خارج میشوند این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

لوط؛ ج ۶، ص: ۲۱۵

لوط: علیه السلام. نام مبارکش ۲۷ بار در قرآن مجید ذکر شده است تورات فعلی نیز حال او را نقل کرده ولی بآنحضرت اهانت نموده است چنانکه در «تورات» گذشت. او پیامبری صاحب فضیلت بود و إِسْمَاعِيلَ وَ الْيَسَعَ وَ يُونُسَ وَ لُوطًا وَ كَلَّا فَضَّلْنَا عَلَيَّ الْعَالَمِينَ انعام: ۸۶. خداوند بوی علم و حکمت عنایت کرده بود و لُوطًا آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَ عِلْمًا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۶

انبیاء: ۷۴. وَ إِنَّ لُوطًا لَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ صافات: ۱۳۳. وَ أَدْخَلْنَاهُ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ انبیاء: ۷۵. طبرسی ذیل آیه فَاَمَّنَ لَهُ لُوطٌ وَ قَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ عنكبوت: ۲۶. از ابن عباس و ابن زید و جمهور مفسران نقل کرده که لوط پسر خواهر ابراهیم علیه السلام بود در تورات سفر تکوین باب ۱۴. گفته شده: لوط برادرزاده ابراهیم بود. طبرسی ذیل آیه ۸۶ انعام آنرا پذیرفته است. از این آیه ظاهر میشود که موقع بعثت ابراهیم علیه السلام در بابل هنوز لوط پیامبری نرسیده بود و آنوقت بآنحضرت ایمان

آورده است و از آیه وَ نَجِّينَاهُ وَ لُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ روشن میشود که آنحضرت با ابراهیم علیهما السلام از بابل خارج شده و بفلسطین هجرت کرده است. علی هذا بعثت لوط در فلسطین واقع شده و او در محیط زندگی خویش با آنکه ابراهیم علیه السلام نبوت داشت بر قوم خویش مبعوث گردیده است و در «اخ» گفته شده با آنکه اهل بابل بود چرا در آیه إِذْ قَالَ لَهُمْ أَخُوهُمْ لُوطُ ... شعراء: ۱۶۱. برادر قوم خویش خوانده شده است؟ از آیات بدست میاید که در محل بعثت حتی یکنفر هم باو ایمان نیاورده و زنش نیز از جمله غیر مؤمنین بود که با خود نبرد و مورد عذاب واقع گردید فَأَنْجَيْنَاهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ اعراف: ۸۳. مراد از «اهل» که نجات یافتند ظاهرا دو نفر دخترش بودند که با پدرشان از آنجا بیرون شدند. در آنجا فقط یک خانه بود که اهلش مسلمان بودند آنهم خانه لوط باستثناء زنش. فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ. فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ذاریات: ۳۵-۳۶. شهریکه چند نفر خدا شناس در آن باشند و آنها هم از آن بیرون روند

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۷

نزول عذاب بر آن حتمی است. از لفظ مؤتفکات در آیه وَ قَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَ أَصْحَابِ مَدْيَنَ وَ الْمُؤْتَفِكَاتِ توبه: ۷۰. و در حاقه: ۱۰ که در باره قوم لوط است بدست میاید که در عذاب قوم وی چندین شهر ویران شده است. چنانکه گفتهاند و در تورات سفر تکوین باب ۱۳. هست که محل سکونت لوط شهر سدوم بود و او بر آتشهر و شهرهای اطراف که گفتهاند مجموعا چهار شهر بودند مبعوث شده بود و آنها عبارتند از: سدوم، عموره، صوغر و صوبیم. و در آیه وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَىٰ نجم: ۵۳. ظاهرا نظر بسدوم محل سکونت لوط است یعنی خدا شهر زیر و رو شونده را هلاک کرد. اهالی شهرهای مزبور ظاهرا بت پرست بودهاند گرچه در قرآن آیه صریحی در این باره نیافتم. از شنیعترین اعمال آنها عمل لواط بود و اولین قومی بودند که این عمل در میان آنها شایع شد چنانکه لوط بآنها میگفت: أَ تَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ اعراف: ۸۰. و چنان عادت و سنت قومی شده بود که حتی در مجالس پیش روی مردم آنرا انجام میدادند لوط علیه السلام بآنها میگفت: أ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَ تَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ ... عنكبوت: ۲۹. خداوند لوط را بر آنها مبعوث کرد، او آنها را بتقوی و طریق فطرت دعوت نمود ولی حاضر بشنیدن کلام حق نشدند و او را تهدید کردند که در صورت ادامه این سخنان از شهرشان بیرونش خواهند کرد قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ شعراء: ۱۶۷. و در کلام دیگر گفتند: لوط و خانواده‌اش را از شهر خودتان بیرون کنید که از اینکار پاکی میجویند (نمل: ۵۶). سرانجام خداوند ملائکه‌ای بھلاک

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۸

آنها مأمور فرمود آنها ابتدا پیش ابراهیم علیه السلام آمده و جریان را باستحضار وی رساندند. ابراهیم با آنها بمجادله پرداخت بامید آنکه منصرفشان کند و گفت: لوط در میان آنهاست، ملائکه گفتند میدانیم، لوط و خانواده‌اش را خارج خواهیم ساخت مگر زنش را که از ماندگان است (عنكبوت: ۳۱-۳۴) (هود: ۷۴). بالاخره خطاب آمد يَا إِبْرَاهِيمُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا إِنَّهُ قَدْ جَاءَ أَمْرٌ رَبِّكَ وَ إِنَّهُمْ آتِيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ هود: ۷۶. آنگاه فرشتگان بمحل لوط علیه السلام آمدند لوط از دین آنها (که نمیدانست فرشته‌اند) غمگین شد و گفت امروز روز سختی است (که میترسید قومش به میهمانان نظر سوئی داشته باشند) قوم چون از ماجرای میهمانان با خبر شدند بخانه لوط رو کردند (تا مگر جوانان را از دست لوط گرفته و عمل منافی عفت بجا آورند) لوط چون هجوم آنها را مشاهده کرد گفت: ای قوم اینک دختران من که تزویج آنها بر شما حلال است آنها را تزویج کنید از خدا بترسید مرا در باره میهمانانم رسوا نکنید، آیا مرد کاملی در میان شما نیست؟! گفتند: میدانی که حقی در دختران تو نداریم و مراد ما را از این هجوم میدانی، فرمود: ایکاش در مقابل شما نیروئی داشتم و یا بعشیره و خانواده‌ای تکیه میکردم. در این هنگام فرشتگان بسخن در آمده و گفتند: ای لوط ما فرستادگان پروردگار تو هستیم اینها هرگز بتو نرسند در پاسی از شب خود با خانواده‌ات بجز زنت که عذاب او را خواهد گرفت از اینجا بروید و کسی به پشت سر نگاه نکند هنگام صبح عذاب اینها را فرا خواهد گرفت لوط و دخترانش از آنجا خارج

شدند و تا وقت صبح از محیط عذاب گذشتند، موقع صبح انتقام خدائی شروع گردید، و دیار آنها زیر رو شد و سنگهایی بر آنها باریدن گرفت فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۱۹

جَعَلْنَا عَلَيْهَا سَافِلَهَا وَ أَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ هود: ۸۲. در باره اینکه لوط علیه السلام دختران خویش را بر آنها عرضه کرد شکی نیست در سوره هود آمده که بآنها فرمود هُوَ لَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ. و در سوره حجر: ۷۱ آمده قَالَ هُوَ لَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ. قطعاً مراد آنحضرت زنا نبوده است غیر ممکن است پیامبر خدا آنها را در مقابل لواط بزنا بخواند بلکه منظورش یقیناً ازدواج شرعی بود که در شریعتش ازدواج با کفار جایز بود و زنش نیز از کفار بود چنانکه در صدر اسلام رسول خدا صلی الله علیه و آله دخترش را بابی العاص بن ربیع که هنوز اسلام نیاورده بود تزویج فرمود سپس نسخ شد. ولی در باره اینکه دختران لوط چند نفر بیش نبودند چطور بهمۀ آنها ازدواجشان را عرضه کرد درست نمیدانیم در مجمع فرموده آنها دو نفر رئیس داشتند خواست که دخترانش زعوراء و ریتاء را آندو تزویج کنند. نگارنده گوید اگر این وجه اثبات شود وجه خوبی است، بقول بعضی مرادش زنان اُمّت بود که پیامبر پدر اُمّت خویش است ولی جمله لَقَدْ عَلِمْتُمَا لَنَا فِي بَنَاتِكُمْ مِنْ حَقِّ اِيْنِ قَوْلِ رَادِّ مِيْكَنْد. اگر مراد لوط زنان اُمّت بود دیگر باین وجه وجهی نبود.

لولا: ج ۶، ص: ۲۱۹

لولا: بر سه وجه است یکی اینکه بدو جمله اسمیه و فعلیه داخل شود برای ربط امتناع دوم بوجود اولی مثل لَوْ لَا اَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِيْنَ سبا: ۳۱. دوم آنکه برای تخصیص و تشویق باشد مثل لَوْ لَا تَسْتَعْفِفُونَ اللّٰهُ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ نمل: ۴۶. که برای تشویق باستغفار است. سوم آنکه برای توبیخ باشد مانند فَلَوْ لَا نَصِرْهُمْ الَّذِيْنَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللّٰهِ قُرْبَانًا آلِهَةً أَحْقَاف: ۲۸. لَوْ لَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءٍ... نور: ۱۳. (از اقرب).

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۰

لوما: ج ۶، ص: ۲۲۰

لوما: مثل لولا برای تخصیص و تشویق و توبیخ است و فقط یکبار در قرآن آمده است لَوْ مَا تَأْتِيْنَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتُمْ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ حجر: ۷.

لوم: ج ۶، ص: ۲۲۰

لوم: سرزنش. آن نوعاً در مقابل چیزی است که بملامت کننده ناگوار و بملامت شده نامناسب باشد. فَلَا تَلْمُؤْنِيْ وَ لَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ ابراهیم: ۲۲. مرا ملامت نکنید خود را ملامت کنید. تلاوم: ملامت کردن یکدیگر است فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَلَاوَمُونَ قلم: ۳۰. بعضی بیعضی رو کردند و همدیگر را سرزنش می نمودند. لومه: بمعنی ملامت است يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيْلِ اللّٰهِ وَ لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ مائده: ۵۴. در راه خدا جهاد میکنند و از ملامت سرزنش کننده‌ای نمی ترسند. ملوم: اسم مفعول است فَتَلَقْتِيْ فِيْ جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا اسراء: ۳۹. بضمّ میم اسم فاعل است بمعنی ملامت کننده فَالْتَقَمَهُ الْحُوْتُ وَ هُوَ مُلِيْمٌ صافات: ۱۴۲. ماهی او را بلعید حال آنکه خودش را ملامت میکرد که چرا از میان قوم خویش خارج شدم و یا قوم خویش را ملامت میکرد که او را بتنگ آورده سبب خروج وی گشتند طبرسی آنرا مستحق لوم معنی کرده و گوید: ملیم آنست کار ملامت آور کند ولی ظاهراً این درست نیست زیرا اسم مفعول آن ملام است پس ملیم بمعنی ملامت کننده است. فَأَخَذْنَاهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَ هُوَ مُلِيْمٌ ذاریات: ۴۰. فرعون و

لشکریانش را گرفته و بدریا انداختیم حال آنکه خویشان را ملامت میکرد که چرا از حق منصرف گشته است. مجمع این را مثل سابق گفته است.

لُون؛ ج ۶، ص: ۲۲۰

لُون: رنگ. بمعنی جنس و نوع نیز آید چنانکه راغب گفته است. **فَالْوَالِدُ أَنْ يَدْعُ لَنَا رَبَّكَ يَبِينُ لَنَا مَا لَوْ نُهَا بقره: ۶۹.** گفتند خدایت را بخوان بیان کند آن گاو چه رنگی دارد در آیه تَمَّ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۱

يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ زمر: ۲۱. ظاهراً منظور اصناف باشد ایضا در آیه ... **وَ اِخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَ أَلْوَانِكُمْ روم: ۲۲.**

لوی؛ ج ۶، ص: ۲۲۱

لوی: لوی بمعنی تاییدن است «لوی الحبل» یعنی ریسمان را تایید «لوی یده- لوی رأسه و برأسه» یعنی دستش و سرش را چرخاند. **وَ اِذْ قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوُوا رُؤُسَهُمْ ... منافقون: ۵.** چون بمنافقان گفته شود بیائید تا رسول خدا بر شما استغفار کند سرشان را از روی تکبر میچرخانند ... **وَ اِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا نساء: ۱۳۵.** راغب گوید: «لوی لسانه بکذا» کنایه است از کذب و دروغسازى. ظاهراً مراد از «تَلَّوْا» در آیه همین است یعنی: اگر در شهادت دروغ گفتید یا از ادای آن سرباز زدید خدا از آنچه میکنید با خبر است. در مجمع فرموده: بقولی معنای تَلَّوْا تبدیل شهادت و تُعْرَضُوا کتمان آنست چنانکه از امام باقر علیه السلام نقل شده. ایضا آیه **وَ اِنْ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُوْنَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَ مَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ ... آل عمران: ۷۸.** یعنی گروهی از آنها زبانهای خویش را بخواندن کتاب میگردانند تا شما مسلمانان آنرا از تورات پندارید حال آنکه از تورات نیست. **اِذْ تُصْعِدُونَ وَ لَا تَلَّوْنَ عَلَيَّ أَحَدٍ آل عمران: ۱۵۳.** آنگاه که فرار میکردید و بکسی توجه نمی نمودید یعنی سرگردانده و بکسی نگاه نمی کردید. **لَيَّا بِاللَّسْتِهِمْ وَ طَعْنَا فِي الدِّينِ نساء: ۴۶.** برای گرداندن زبانشان در باطل و تحریف کلام و برای طعن بدین.

لیت؛ ج ۶، ص: ۲۲۱

لیت: **وَ اِنْ تَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لَأَيَّلَنَّكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا حِجْرَات: ۱۴** گویند: «لاته یلیته لیتا» یعنی او را منصرف کرد و حقش را ناقص نمود معنی آیه: اگر بخدا و رسول اطاعت کنید خدا از ثواب اعمال شما چیزی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۲

نکاسته و کم نمیکند.

لَيْت؛ ج ۶، ص: ۲۲۲

لَيْت: حرف تمنی و طمع است باسمش نصب و بخبرش رفع میدهد. گاهی در باره غیر مقدور آید مثل **يَا لَيْتَنِي مَتَّ قَبْلَ هَذَا مريم: ۲۳.** ایکاش پیش از این مرده بودم. و گاهی در باره مقدور نحو **يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ ... قصص: ۷۹.** یا لیتها کانت القاضیه حاقه: ۲۷. گفته اند ضمیر «لیتها» راجع است بموتۀ اولی یعنی: ایکاش مرگ اولی که در دنیا چشیدم کار مرا پایان میبرد و فانی شده دیگر زنده نمیگشتم مثل **وَ يَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا نباء: ۴۰.**

لیس؛ ج ۶، ص: ۲۲۲

لیس: از افعال ناقصه، عملش رفع اسم و نصب خبر است و دلالت بر نفی حال دارد مثل فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا بقره: ۲۸۲. نفی غیر حال با قرینه دلالت میکند (اقرّب). لیس فقط در ماضی قابل صرف است مثل لیس، لیساً، لیسوا، لیست، لیستا، لسن. تا آخر.

لیل: ج ۶، ص: ۲۲۲

لیل: شب. لیل و لیله هر دو بیک معنی است. بقولی لیل مفرد است بمعنی جمع و لیله برای واحد است ولی در قرآن هر دو برای مطلق آمده‌اند مثل تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ آل عمران: ۲۷. و مثل أُجِلَ لَكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ بقره: ۱۸۷. جمع آن در قرآن لیالی است سَيُرَوِّفُهَا لِيَالِيٍّ وَ أَيَّامًا آمِنِينَ سباء: ۱۸. إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ قدر: ۱. رجوع شود به «قدر».

لین: ج ۶، ص: ۲۲۲

لین: نرمی. راغب گوید: در اجسام بکار رود و در خلق و معانی بطور استعاره. فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ ... آل عمران: ۱۵۹. در اثر رحمت خدا بآنها نرم و ملایم شدی و أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ سباء: ۱۰ برای داود آهن را نرم کردیم. تَفَشَعُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ زمر: ۲۳. در المیزان گوید: معنی سکون به تلین تضمین گردیده لذا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۳

با «الی» متعدی شده است یعنی: پوستهای آنانکه از خدایشان میترسند میلرزند سپس پوستها و دلهایشان بیاد خدا آرام میگردد، (قول خدا را قبول کرده و بدان دل می‌بندند). مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ أُصُولِهَا فَيَاذَنْ لِلَّهِ حَشْرٌ: ۵. لینه درخت خرما است بقولی آن از لین است و بجهت نرمی میوه‌اش آنرا لینه گفته‌اند (مجمع) راغب گوید: نخله ناعمه. گویا منظور درخت بارور و دلپسند است یعنی هر نخلی که بریدید یا آنرا بر ریشه بیا گذاشتید باذن خدا بود. فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْنًا طه: ۴۴. با او سخن نرم بگویند، پنجم رمضان ۱۳۹۴ و الحمد لله و هو خیر ختام.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۴

م: ج ۶، ص: ۲۲۴

میم: ج ۶، ص: ۲۲۴

میم: حرف بیست و چهارم از الفبای عربی و حرف بیست و هشتم از الفبای فارسی است. در حساب ابجد بجای عدد چهل است.

ما: ج ۶، ص: ۲۲۴

ما: از برای «ما» ده وجه شمرده‌اند و آن در پنج قسم اسم و در پنج دیگر حرف است اما اقسام اسمیه: ۱- موصول مثل مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ نحل: ۹۶. در اینصورت در جمع و مفرد و مؤنث یکسان میباشد و صحیح است. ضمیر نسبت بلفظش مفرد و نسبت بمعنایش جمع آید. ۲- مای نکره بمعنی شیء إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ نساء: ۵۸. یعنی نعم شیء يعظكم به و مثل إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ بقره: ۲۷۱. یعنی «نعم شیء هی». «ما» در آیه إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا بقره: ۲۶. میشود تأکید و زاید باشد مثل «ما» در آیه فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ آل عمران: ۱۵۹. و شاید بمعنی شیء باشد یعنی «ان يضرب مثلا شيئا بعوضه» در اینصورت بعوضه بدل است از ما. ۳- استفهام مثل مَاذَا قَالَ أَنفًا مُحَمَّد: ۱۶. چه چیز گفت اکنون. وَمَا تَلَكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى طه: ۱۷.۴- شرطیه خواه زمانیه باشد مثل: فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ توبه: ۷. تا وقتیکه برای شما در پیمان خویش ثابت‌اند برای

آنها در پیمان خود ثابت باشید و خواه غیر زمانیّه مثل **وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ** بقره: ۱۹۷.۵- ماء تعجب مانند **فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ** بقره: ۱۷۵. چه صبورشان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۵

کرده بآتش و مثل **قَاتِلِ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرَهُ** بقولی آن در آیه اول بمعنی استفهام است. موارد حرف بودن «ما» بقرار ذیل است: ۱- ماء نافیّه. و آن اگر داخل جمله اسمیه شود بعقیده نجاه حجازی، تهامی و مکی عملش مانند «لیس» رفع اسم و نصب خبر است مثل: **مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ** یوسف: ۳۱. یعنی: این بشر نیست بلکه فرشته بزرگواری است. ۲- ماء مصدریه. مثل: **وَصَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحَّبَتْ** توبه: ۲۵. که در تقدیر «برحبها» است و آنرا موصول حرفی نامند یعنی: زمین با آن وسعتش بر شما تنگ گردید. ۳- ماء زائده. مثل: **إِنَّمَا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا** اسراء: ۲۳. که در اصل «ان ما» و ما زائد و برای تأکید است. و مثل: **فَإِذَا مَا تَرَيْنَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا** مریم: ۲۶.۴- مای کافه. همان است که بحروف شبیه بفعل داخل میشود مثل: **إِنَّمَا نُمَلِّئُ لَهُمْ لِيُزِدُوا** **إِنَّمَا آلَ عَمْرَانَ** ۱۷۸. **كَانَ مَا يُسْأَلُونَ إِلَى الْمَوْتِ** انفال: ۶. و مثل **رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ** حجر: ۲.۵- مای مسلّطه. راغب میگوید: آن لفظ را مسلّط بعمل میکند مثلاً- لفظ «اذ» و «حيث» در «اذ ما تفعل أفعل» - حیثما تفعد أفعد» بدون «ما» عمل نمیکند و عمل آندو در صورت بودن «ما» است. در آیات **وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى** لیل: ۳. **وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا**. **وَالْأَرْضِ وَمَا طَرَاهَا**. **وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا** شمس: ۵- ۷ **إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاجِهِمْ** **أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ** مؤنون: ۶. مراد از «ما» در **سورة لیل** و **شمس** خدا و در **سورة مؤنون** کنیزانند در اینصورت اطلاق «ما» باولو العقل از چه راه است؟ طبرسی در **جوامع الجامع** و **زمخشری** در **کشاف** گفته‌اند «ما» قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۶

در آیات **لیل** و **شمس** موصول است یعنی «و السّماء و الّذی بناها» **زمخشری** اضافه کرده **علت نیامدن «من»** آنست که «ما» دلالت بر وصف دارد یعنی: «و السّماء و القادر العظیم الّذی بناها» بقولی آمدن «ما» برای تفخیم و تعجیب است. راغب گفته: بقول بعضی از نحویها «ما» گاهی به اشخاص ناطق (أولو العقل) اطلاق میشود مثل **إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاجِهِمْ** **أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ** و اینکه از قناده نقل شده که «ما» در **سورة لیل** و **شمس** مصدری است و تقدیر «و السّماء و بنائها و الارض و طحوها» است درست نیست زیرا فاعل «فألهمها» راجع است به «ما» و در آنصورت مصدر بودن درست نیست چنانکه در **کشاف** گفته است. نگارنده قول **طبرسی** و **زمخشری** را اختیار میکنم.

مِائَةٌ؛ ج ۶، ص: ۲۲۶

مِائَةٌ: صد. **فَأَمَّا تَهُ اللَّهُ مِائَةٌ** عام بقره: ۲۵۹. خدا او را صد سال بمیراند **الزَّائِيَةُ وَالزَّائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ** نور: ۲. زن زنا دهنده و مرد زنا کننده بهر یک صد تازیانه بزنید.

مَتَاعٌ؛ ج ۶، ص: ۲۲۶

اشاره

متاع: در مفردات میگوید: متوع بمعنی امتداد و ارتفاع است گویند: «متع الثّهار و متع الثّبات» یعنی روز بلند شد و علف بلند گردید... متاع بمعنی انتفاع ممتد الوقت است گویند: «متعّه الله بكذا و امتعه و تمتع به» و نیز گویند: آنچه در خانه از آن استفاده برند متاع گویند و باز گویند: هر آنچه از آن بر وجهی بهره برده شود متاع و متعه است. در مجمع ذیل آیه **وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ** بقره: ۳۶. فرموده: متاع، تمتع، متعه و تلذذ متقارب المعنی‌اند و هر چه از آن لذت بردی متاع است. علی هذا متاع هم مصدر

است و هم اسم و هر چه از مال دنیا مورد بهره قرار گیرد متاع است. در آیه فوق بهتر است آن مصدر و بمعنی انتفاع باشد. در آیه وَ تَرَكَنَا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۷

يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا يوسف: ۱۷. مراد نان و آب و نظیر آن است و در آیه وَ لَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَ جَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ يوسف: ۶۵. مال التجاره منظور میباشد. و در آیه قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ نساء: ۷۷. ممکن است مصدر یا اسم باشد و در هر دو صورت اعم است. از آن راغب نقل شد که متاع انتفاع ممتد الوقت است. اقرب الموارد از کلیات ابو البقاء نقل میکند: متاع و متعه چیزی است که از آن انتفاع قلیل و غیر باقی برده شود. در قاموس و مجمع و اقرب ظاهراً قید امتداد و قلت نیست ولی بنظم قول راغب اصح باشد که اصل معنی در آن ملحوظ است. اشتمتاع: بمعنی انتفاع است رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ انعام: ۱۲۸. پروردگارا بعضی از ما از بعضی بهره برد. در اینجا لازم است دو مطلب را بمناسبت دو آیه بررسی کنیم: ۱- متعه زنان. ۲- حج تمتع.

متعه زنان؛ ج ۶، ص: ۲۲۷

متعه زنان ... وَ أَحَلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَهُ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا نساء: ۲۴. متعه زنان را از آن متعه گویند که آن مورد انتفاع است تا مدت معلومی، بخلاف نکاح دائمی که مدت معلوم ندارد چنانکه این اثر در نهاییه ذیل لغت متاع چنین گفته است: در صدر آیه فوق و نیز در آیه ما قبل زنان حرام النکاح را شمرده و آنگاه فرموده: وَ أَحَلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَهُ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ یعنی: غیر از زنان ذکر شده دیگران بر شما حلال اند که با اموال خود و مهریه آنها را بعقد ازدواج خود در آورید بشرط آنکه با اینکار عفت و مصونیت بخواهید نه اینکه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۸

زنا کاری در پیش گیرید. آنوقت پس از تمام شدن این حکم فرموده: فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ ظاهرها «ما» در «فَمَا» موصول و ضمیر «به» راجع بان است یعنی زنی از زنان که مورد استمتاع شما واقع گردید اجرت آنها را بطور معین بدهید. و شاید «ما» شرطیه باشد در اینصورت ضمیر «به» راجع است بآنچه از «أَحَلَّ لَكُمْ» ... استفاده میشود. مثل «حل - نیل» یعنی هر گاه از زنان بحلیت استمتاع کردید اجرت آنها را بدهید. اما تفریح فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ ... نسبت به «أَحَلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَهُ ذَلِكَ» تفریح جزئی بر کلی است زیرا که «أَحَلَّ لَكُمْ» ... شامل نکاح دائم و منقطع و ملک یمین است چنانکه در آیه آيَاتًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ ... بقره: ۱۸۴. لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ ... بقره: ۲۵۶. تفریح فرد بر کل است. در مذهب اهل بیت علیهم السلام آیه بی شک درباره نکاح متعه است و آن تا قیامت حلال میباشد در کافی کتاب النکاح ابواب المتعه ضمن ابوابی روایات آن نقل شده ایضا در وسائل و کتابهای دیگر، در کافی از ابی بصیر نقل کرده «قال، سئلت ابا جعفر علیه السلام عن المتعه فقال: نزلت فی القرآن فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ» و نیز ابی مریم از امام صادق علیه السلام نقل کرده که فرمود: «المتعه نزل بها القرآن و جرت بها السنه من رسول الله صَلَّى الله عليه و آله». در المیزان فرموده: مراد از استمتاع مذکور در آیه بی شک متعه است چون آیه مدنی است و در ضمن سوره نساء در نصف اول دوران هجرت آنحضرت نازل شده است چنانکه معظم آیات سوره بر آن دلالت میکند و نکاح متعه آنروز میان مردم

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۲۹

معمول بود روایات در تسلّم این معنی متفق اند اعم از آنکه تشریح متعه از جانب اسلام باشد یا نه ... نگارنده گوید: قطع نظر از

مذهب اهل بیت علیهم السلام از قدماء مفسرین از صحابه و تابعین نیز نقل شده که مراد از آیه متعه است از جمله ابن عباس، ابن مسعود، ابی بن کعب، قتاده، سدی، مجاهد، ابن جبیر، حسن و غیر آنها. اهل سنت در اینکه متعه در اسلام حلال است شکی ندارند ولی میگویند: این حکم در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و بزبان آنحضرت نسخ و تحریم شده است، اما شیعه پیروی از اهل بیت علیهم السلام عقیده دارند که این حکم نسخ نشده و تا روز قیامت خواهد ماند قول به تحریم و نسخ آن از طرف رسول خدا صلی الله علیه و آله بی اساس است. ناگفته نماند: چون عمر بن الخطاب در زمان خود از متعه نهی کرد عده‌ای از علماء برای تصحیح کار عمر تحریم آنرا بر رسول خدا صلی الله علیه و آله نسبت دادند تا این عمل ناحق پاگیر خلیفه نشود در اینجا چند روایت نقل کرده سخن را کوتاه میکنم: ۱- جلال الدین عبد الرحمن سیوطی در کتاب تاریخ الخلفاء در ضمن حالات عمر بن الخطاب فصلی تحت عنوان «فصل فی اولیات عمر» منعقد کرده میگوید: عمر اول کسی است که مبدء تاریخ را از هجرت قرار داد، اول کسی است که بیت المال دائر نمود تا میرسد «و اول من حرّم المتعة» یعنی او اول کسی است که متعه را تحریم کرد. ۲- فخر رازی در تفسیر آیه فَمَا اسِيْتَمْتَعْتُمْ... نقل کرده که عمر بالای منبر گفت: «متعتان کانتا علی عهد رسول الله و انا نهی عنهما و اعاقب علیهما: متعة الحج و متعة النساء (نقل از النص و الاجتهاد). یعنی: در عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله دو متعه بود، من از هر دو نهی میکنم و هر که بهر یک از آندو عمل کند عقوبتش خواهم کرد یکی حج تمتع،

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۰

دیگری متعه زنان. ۳- در صحیح مسلم جلد اول باب «نکاح المتعة» ... از جابر بن عبد الله انصاری نقل شده: کنا نستمتع بالقبضة من التمر و الدقیق الايام علی عهد رسول الله صلی الله علیه و سلم (و آله) و ابی بکر حتی نهی عنه عمر فی شأن عمرو بن حرث. یعنی در زمان رسول خدا صلی الله علیه و آله و ابو بکر زنان را چند روز در مقابل مقداری خرما و آرد متعه میکردیم تا عمر در قضیه عمرو بن حرث از آن نهی کرد. طالبان تفسیر بیشتر به الغدیر و النص و الاجتهاد و سائر کتب رجوع کنند. از امیر المؤمنین علیه السلام نقل شده: «لولا ان عمر نهی عن المتعة ما زنی الا شقی» اگر عمر از متعه نهی نمیکرد بزنا مرتکب نمیشد مگر شقی. یعنی: حکم تشریع متعه برای بستن راه زنا است. عمر با تحریم متعه راه زنا را باز کرد ناگفته نماند: ازدواج دائمی برای همه میسر نیست دانشجویان، سربازان، مأمورانیکه از خانواده خویش دور افتاده‌اند، اشخاص بی بضاعت و امثال آنها که بزنا دائمی دسترسی ندارند، زنان بیوه‌ایکه شوهر دائمی بسراغشان نیاید و امثال آنها یا باید زنا کنند (نعوذ بالله) و یا بوسیله، متعه زنان غریزه جنسی خویش را ارضاع نمایند حتی بعضی از متفکران اروپا با درک این محذور ازدواجی بنام ازدواج بی خرج که همان متعه اسلامی است پیشنهاد میکنند.

حج تمتع؛ ج ۶، ص: ۲۳۰

وَأْتُمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ... فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ بقره: ۱۹۶. حج تمتع آنست که در اشهر حج از میقات احرام عمره می‌بندد و پس از

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۱

طواف بیت و نماز طواف و سعی بین صفا و مروه تقصیر کرده از احرام خارج میشود سپس مثلاً روز ۸ ذو الحجه از مکه احرام حج بسته بعرفات میرود آنگاه بمشعر و منی تا آخر اعمال حج. علت تسمیه بحج تمتع آنست که شخص میان دو عمل از احرام خارج شده و از چیزهاییکه در حال احرام حرام بود لذت میبرد، حج تمتع وظیفه کسی است که از مکه ۱۲ میل یا بیشتر دور باشد. «ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ» یعنی تمتع از عمره بحج وظیفه کسی است که اهلس و خانواده‌اش در مسجد الحرام یعنی

در مکه و تا دوازده میلی آن نباشد یعنی کسیکه از اهل مکه و اهل اطراف مکه نباشد. در حجة الوداع رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ از مسجدها شجره به نیت حج قران احرام بست و سوق هدی کرد چنانکه شیخ مرحوم در خلاف تصریح کرده است، رأی ابو حنیفه و اصحابش نیز چنین است. ولی شافعی عقیده دارد که آنحضرت بحج افراد احرام بست، قول شافعی صحیح نیست. بهر حال آنحضرت احرام عمره تمتع بست که آنروز هنوز حج تمتع نبود در کافی باب حج النبوی و در مجمع ذیل آیه فوق از معاویه بن عمار از امام صادق علیه السلام در ضمن حدیثی نقل شده: رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در حجة الوداع از مسجدها شجره احرام بست و سوق هدی کرد و وارد مکه شد پس از اتمام سعی در «مروه» رو بمردم نموده خدا را حمد و ثنا گفت بعد فرمود: این جبرئیل است (با دست به پشت سر اشاره کرد) بمن امر میکند که دستور دهم هر که سوق هدی نکرده از احرام خارج شود. «و لو استقبلت من امری ما استدبرت لصنعت مثل ما امرتکم» اگر از پیش این را میدانستم مانند شما میکردم لیکن من سوق هدی کرده‌ام و چنین کسی تا قربانی بمحلش نرسد نمیتواند از احرام خارج شود، در این میان مردی گفت: «انخرج حجاجا و رؤوسنا تقطر؟»

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۲

فقال إنك لن تؤمن بهذا أبدا! آیا با احرام حج که وارد مکه شده‌ایم در وسط عمل از احرام خارج شویم و قطرات غسل جنابت از موهایمان بریزد؟! حضرت فرمود: تو باین دستور هیچ وقت ایمان نخواهی آورد. در این میان سراقه بن مالک برخاست و گفت: یا رسول الله دینمان را بما تعلیم دادی گویا امروز آفریده شده‌ایم اینکه امر فرمودی فقط برای امسال است یا برای آینده نیز؟ حضرت فرمود: بلکه آن برای همیشه است تا روز قیامت آنگاه آنحضرت انگشتان دو دست را درهم داخل کرد و فرمود: «دخلت العمرة في الحج الي يوم القيامة» عمره تا قیامت بحج داخل شد... قول سراقه و جواب رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ در صحیح مسلم باب حجة النبي و سایر کتابها نیز نقل شده است. این حج تمتع همان است که عمر بن خطاب تا آخر عمر از آن نهی میکرد، علت نهی عمر بن خطاب آن بود که میگفت: خوش ندارم مردم میان دو عمل با زنان نزدیکی کنند و در حالیکه قطرات غسل جنابت از موهایشان میچکد احرام حج به بندند. در النص و الاجتهاد ص ۱۲۰ از امام عبد البرّ قرطبی نقل کرده: میان علماء خلاف نیست در اینکه مراد از تمتع در آیه فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ عمره آوردن در اشهر حج قبل از عمل حج است و نیز از مسند احمد بن حنبل نقل کرده: ابو موسی اشعری بصحت حج تمتع فتوی میداد مردی باو گفت در بعضی فتواها متوجه خویش باش که نمیدانی امیر المؤمنین (عمر) بعد از تو چه کرده است، ابو موسی عمر را ملاقات کرد و از این کار پرسید عمر گفت میدانم که رسول خدا و اصحابش این کار را کرده‌اند و لیکن خوش نداشتم زیر درختان اراک با زنان مقاربت کرده سپس با آنکه آب جنابت از موهایشان میچکد وارد عمل حج شوند. (این سخن اجتهاد در مقابل فرمان خداست).

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۳

متن: ج ۶، ص: ۲۳۳

متن: متن در اصل گوشت محکمی است که در کنار تیره پشت واقع است بگوشت هر دو طرف آن متنان گویند (مجمع) از این جهت بجز محکم متین گفته‌اند وَأُثْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ اعراف: ۱۸۳. بآنها مهلت میدهیم راستی کید من محکم و قوی است که هیچ کس آنرا دفع نتواند کرد. إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ذاریات: ۵۸. ذو القوه و متین هر دو از اسماء حسنی است در اقرب الموارد در معنی متین آنگاه که وصف خدا باشد گفته: بسیار قدرتمند که در افعالش زحمتی و رنجی باو نمیرسد معنی آیه: خدا رزاق و صاحب نیروی قوی است. یعنی روزی دادن به بندگان بوی مشقتی ندارد. متین فقط سه بار در قرآن مجید بکار رفته است: اعراف: ۱۸۳- ذاریات: ۵۸- قلم: ۴۵.

متی؛ ج ۶، ص: ۲۳۳

متی: اسم استفهام و اسم شرط و غیره آید، در هر حال سؤال است از وقت. وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ يس: ۴۸. وَ يَقُولُونَ مَتَىٰ هَذَا الْفَتْحُ ... سجده: ۲۸. گفته‌اند در لغت هذیل بمعنی «من» و «فی» نیز آید.

مثل؛ ج ۶، ص: ۲۳۳

مثل: (بر وزن جسر) بمعنی مانند نظیر و شبیه است وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ بقره: ۲۲۸. ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا بقره: ۲۷۵. قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ كهف: ۱۱۰. جمع آن در قرآن امثال آمده وَ حُورٌ عِينٌ. كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ واقعه: ۲۲ و ۲۳. إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أَمْثَلُكُمْ اعراف: ۱۹۴.

مثل؛ ج ۶، ص: ۲۳۳

مثل: (بر وزن فرس) مانند، دلیل، صفت، عبرت، علامت، حدیث و مثل دائر (اقرّب) قاموس از جمله صفت، حجت و حدیث را ذکر کرده است و آن بمعنی شبیه و مانند نیز آمده است چنانکه گفته شد، طبرسی ذیل آیه مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِينَ اسْتَوْفَدُوا بقره: ۱۷. تصریح کرده است. و در کشف و جوامع الجامع «حال» را نیز از معانی آن شمرده است. راغب میگوید: مثل (بر وزن فرس) قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۴

قولی است درباره چیزی که شبیه است بقولی درباره چیزی دیگر تا یکی آند دیگری را بیان و مجسم کند. نگارنده گوید: بیشتر موارد استعمال آن در قرآن همان قول راغب است گرچه در معانی دیگر نیز چنانکه خواهیم گفت آمده است. و خداوند جریانی و حکایتی و قولی میآورد سپس مطلب مورد نظر را با آن تطبیق میکند، در واقع مثل برای تفهیم مطلب و اشباع ذهن شنونده آورده میشود مثل أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَضْمَلَهَا ثَابِتٌ وَ فَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ. تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا... ابراهیم: ۲۴ و ۲۵. [اکنون ببعضی از آیات اشاره میکنیم]: ۱- إِنَّ مِثْلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ آل عمران: ۵۹. مثل در این آیه بمعنی صفت و حال است یعنی حال و جریان عیسی در پدر نداشتن مانند جریان آدم است که خدا از خاکش آفرید. ۲- مِثْلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكْلُهَا دَائِمٌ... رعد: ۳۵. مراد از مثل در آیه چنانکه گفته‌اند صفت است که موصوف را مجسم میکند درباره ترکیب آن گفته‌اند «مثل» مبتداء و خبر آن محذوف است و گفته‌اند: تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا... خبر مبتداء و بقولی در آن موصوف حذف شده و تقدیر «مِثْلُ الْجَنَّةِ... جَنَّةٌ تَجْرِي» است ولی بنظر میاید که «تَجْرِي...» در جای خبر بوده باشد ایضا آیه مِثْلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ محمد: ۱۵.۳- وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا فرقان: ۳۳. ظاهراً مراد از مثل در این آیه بمعنی حدیث و سؤال است آیه ما قبل چنین است وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَأُنزِلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً سؤال کفار آن بود که چرا قرآن همگی یکدفعه نازل نمیشود؟ در جواب فرموده:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۵

تدریجی بودن آن بدان علت است که قلب تو مطمئن و ثابت باشد و پیوسته بودن وحی سبب تثبیت قلب تو است و اگر یکدفعه نازل میشد و وحی منقطع میگردد دلت آن ثبات دائمی را نداشت. آنوقت در آیه ما نحن فيه فرموده: هیچ سئوالی و اشکالی پیش تو نمیآورند مگر آنکه جواب حقیقی آنرا میاوریم و جوابیکه معنایش از سؤال آنها بهتر است. ۴- وَيَذُكُّهَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى طه: ۶۳. مثلی مؤنث امثل بمعنی افضل و اشرف است. ۵- وَقَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمُثَلَّاتُ رعد: ۶. مثلات جمع مثله بمعنی عقوبت است زیرا میان

عقوبت و عقوبت شده تماثل است یعنی: عقوبتها پیش از آنها گذشته است. و یا بقول راغب مثله عقوبتی است که بر قومی وارد میشود و بر دیگران مثل میگردد. ۶- وَ هُوَ الَّذِي يَدْعُوا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ هُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَ لَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ روم: ۲۷. گفته‌اند مراد از مثل وصف است یعنی برای اوست صفت عالیت در آسمانها و زمین که برای هیچ یک از موجودات آن صفت نیست و بآفریدن و اعاده خلقت قادر است. ۷- سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا اعراف: ۱۷۷. مثلاً ظاهراً بمعنی وصف است چنانکه از آیه ما قبل روشن میشود. ۸- فَجَعَلْنَا هُمْ سَلَفًا وَ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ زخرف: ۵۶. مثل در آیه بمعنی عبرت است که بصورت مثل سائر آمده یعنی فرعونیان را در ردیف گذشتگان و هلاک شدگان قرار دادیم و نیز عبرتی گرداندیم برای آیندگان. ۹- وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذْ قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُون. وَ قَالُوا أَلَهْتُمَا خَيْرٌ أَمْ هُوَ مَا ضَرَبُوهُ لَكَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ. إِنَّ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ أَنْعَمْنَا عَلَيْهِ وَ جَعَلْنَاهُ مَثَلًا لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ زخرف: ۵۷-۵۹. ظاهر آنست که: چون مشرکان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۶

حالات عیسی علیه السلام را شنیدند که بدون پدر متولد شده و دیدند که نصاری او را پسر خدا میدانند و پرستش میکنند، گفتند: جائیکه عیسی معبود باشد خدایان ما بهتر از اوست. و نیز ظاهر آنست که از قصه عیسی که قرآن نقل میکند اعراض کرده و فقط به معبود بودنش در نزد نصاری چسبیده‌اند آیات بعدی معبودیت او را نفی میکند. تمثال بمعنی مجسمه است راغب گفته: «التمثال: الشیء المصوّر» جمع آن تماثل است ما هذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ انبیاء: ۵۲. این مجسمه‌ها (بتها) چیستند که پیوسته آنها را عبادت میکنید؟! یَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَاثِيلٍ وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ ... سباء: ۱۳. یعنی جن برای سلیمان آنچه میخواست از کاخها، مجسمه‌ها و کاسه‌هایی بزرگی حوضها میساختند. ظهور تماثل در اعم است آیا در شریعت تورات مجسمه ساختن جایز بود که سلیمان دستور میداد برایش بسازند؟ ایضا آیه أَنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ... آل عمران: ۴۹. که صریح است در اینکه عیسی علیه السلام مجسمه پرنده میساخت. طبرسی رحمه الله ذیل آیه ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ بقره: ۵۱. فرموده: مجسمه ساختن محذوری ندارد فقط مکروه است و اما آنچه از رسول خدا نقل شده که آنحضرت مصورین را لعنت کرده مراد کسانی‌اند که خدا را بخلق تشبیه میکنند یا عقیده دارند که خدا دارای صورتی است. بنظر طبرسی ساختن مجسمه برای پرستش حرام است نه مطلق ساختن. ولی شیخ رحمه الله در مکاسب محرّمه فرموده: ساختن مجسمه ذوات ارواح بلا خلاف حرام است و در مستند بر حرمت آن ادعای اجماع کرده است ایضا محقق ثانی فرموده: حرام است اجماعاً. نگارنده گوید: در روایت صحیحه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۷

بقباق از امام صادق علیه السلام درباره ما يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبٍ وَ تَمَاثِيلٍ ... نقل شده که فرمودند: «وَاللَّهُ مَا هِيَ تَمَاثِيلُ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ وَ لَكِنَّهَا الشَّجَرُ وَ شَبْهُهُ» بخدا آنها مجسمه مردان و زنان نبود بلکه مجسمه درخت و نحو آن بود. این روایت در مجمع نقل شده و در مصباح الفقاهه در بحث حرمة التصوير بصحت آن تصریح شده است. اما جریان عیسی علیه السلام آن یک وجه استثنائی بود برای اثبات و نشان دادن معجزه. و الله العالم. امّا آنچه از حسن مفسر نقل شده که در آنروز عمل مجسمه حرام نبود و آن منحصر بشریعت اسلام است روایت صحیحه آنرا دفع میکند. و الله اعلم. فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا مريم: ۱۷. آیه درباره آمدن فرشته است پیش مريم مراد از تمثال آنست که در عین ملک بودن بنظر مريم بشر میامد نه اینکه واقعا بشر شده بود رجوع شود به «جن» بند ۱۲.

مأجوج: ج ۶، ص: ۲۳۷

مأجوج: إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَاْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ كهف: ۹۴. حَتَّىٰ إِذْ فَتَحْتُمْ يَأْجُوجَ وَ مَاْجُوجَ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ انبیاء: ۹۶. مأجوج و یأجوج چنانکه در «قرن - ذو القرنین» گفته‌ایم همان اقوام بدوی بودند که آنها را «تاتار» نامیده‌اند در حدود ۶۰۰ سال

قبل از میلاد یک دسته از آنان در سواحل دریای سیاه پراکنده شده، هنگام پائین آمدن از دامنه کوههای قفقاز آسیای غربی را مورد هجوم قرار میدادند. این نقطه آنروز مغولستان نامیده میشد. ذو القرنین برای جلوگیری از تاخت و تاز آنها میان دو کوه سدی ساخت. در سوره کهف هست: ذُو الْقَرْنَيْنِ پس از بنای سدّ چنین گفت: فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا. وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا كَهْف: ۹۸ و ۹۹. ذو القرنین خبر داد که چون روز وعده خدایم رسد سدّ را ریز ریز گرداند، آنگاه خدا فرماید: آنروز مردم را میگذاریم بعضی در

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۸

بعضی موج میزند... در آیات سوره انبیاء نیز فرموده: حَتَّىٰ إِذْ فَتَحْتُمَا بُجُوجًا وَرَأَيْتُمَا الْمَاجِجَ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَهُم مِّنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ. وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ انبیاء: ۹۶ و ۹۷. در اینجا هم از باز شدن راه یاجوج و مأجوج خبر میدهد یعنی کار دنیا بر همین منوال پیش میرود تا راه یاجوج و مأجوج باز میشود و آنها از هر بلندی بسرعت میایند و وعده حق نزدیک میشود. آیا مراد آمدن قیامت است یا دنیا در آینده تحوّل بخصوصی خواهد داشت؟ و الله العالم. در روضه کافی حدیث ۲۷۴. از ابن عباس منقول است: «سئل امیر المؤمنین علیه السلام عن الخلق فقال: خلق الله الفاء و المائتين في البرّ و الفاء و المائتين في البحر و اجناس بنی آدم سبعون جنسا و الناس ولد آدم ما خلا یاجوج و مأجوج». بنا بر این حدیث، یاجوج و مأجوج از نسل آدم نیستند ولی سند خبر ضعیف است.

مجد: ج ۶، ص: ۲۳۸

مجد: بزرگواری. در قاموس: گوید: «المجد نيل الشرف و الكرم» در مفردات آمده «المجد: السعة في الكرم و الجلال». در اقرب الموارد گفته: «المجد: العزّ و الزّفة» ناگفته نماند مجد آن بزرگواری است که از کثرت خیر و فضل ناشی میشود. زیرا اصل مجد چنانکه در اقرب الموارد تصریح شده بمعنی کثرت است. راغب گوید: «مجدت الابل» آنگاه گویند که شتر در چراگاه وسیع و کثیر العلف قرار گیرد. و نیز گوید خدا را در اثر کثرت فضل مجید گویند (نقل بمعنی). رَحِمْتُ اللّٰهَ وَ بَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ - الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ هود: ۷۳. رحمت خدا و برکاتش بر شما اهل بیت است که او پسندیده و بزرگواری است ق و الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ق: ۱. بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ. فِي لَوْحٍ مَّخْفُوظٍ بروج: ۲۱ و ۲۲. مجید بودن قرآن در اثر کثرت خیرات و برکات آنست. «مجید» چهار بار

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۳۹

در کلام الله بکار رفته دو بار در وصف خدا و دو بار در وصف قرآن

مجوس: ج ۶، ص: ۲۳۹

مجوس: این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده و مراد از آن ایرانیان قدیم است إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حج: ۱۷. «وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا» که در مقابل چهار مذهب آمده نشان میدهد که مذهب مجوس در اصل مذهب شرک نبوده و در ردیف ادیان توحیدی است و اخذ جزیه از آنها دلیل بارز این مطلب است در وسائل کتاب جهاد باب ۴۹. در اینکه جزیه فقط از اهل کتاب گرفته میشود و آنها یهود و نصاری و مجوس اند، ۹. روایت در این زمینه نقل شده از جمله از امام سجاد علیه السلام که فرمود: «ان رسول الله صلى الله عليه و آله قال: سنوا بهم سنه اهل الكتاب یعنی المجوس» با مجوس بطریق اهل کتاب رفتار کنید. در میزان ذیل آیه شریفه آمده: معروف آنست که مجوس پیروان زرتشت اند و کتاب مقدس آنها «اوستا» است ولی تاریخ حیات و زمان ظهور وی خیلی مبهم است، در غلبه اسکندر بایران کتاب اوستا از بین رفت سپس در زمان ساسانیان آنرا از نو نوشتند لذا بحقیقت مذهبشان رسیدن مشکل شد، مسلم این است که بتدبیر عالم دو مبدء

قائلند: مبء خیر و مبء شرّ (یزدان و اهریمن - یا نور و ظلمت ...) عناصر بسیط مخصوصا آتش را تقدیس میکنند در ایران، چین و هند آتشکده‌هایی داشتند و همه را به «آهورامزدا» می‌رسانند که موجد کلّ است. در کتاب عدل الهی مینویسد: دو گانه پرستی در ایران قدیم و اعتقاد ایرانیان به «آهورامزدا» و «اهریمن» که بعدها با تعبیر یزدان و اهریمن بیان شده است ... بروشنی معلوم نیست که آیا آئین زرتشت در اصل آئین توحیدی بوده است یا آئین دوگانگی؟ اوستای موجود، این ابهام را رفع نمیکند، زیرا قسمت‌های مختلف

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۰

این کتاب تفاوت فاحشی با یکدیگر دارد، بخش «وندیداد» آن صراحت در ثنویت دارد ولی از بخش «گاتاها» چندان دوگانگی فهمیده نمیشود بلکه بر حسب ادعای برخی از محققین از این بخش یگانه پرستی استنباط میگردد ... ولی ما بر حسب اعتقاد اسلامی ایکه درباره مجوس داریم میتوانیم چنین استنباط کنیم که دین زرتشت در اصل یک شریعت توحیدی بوده است زیرا بر حسب عقیده اکثر علماء اسلام، زرتشتیان از اهل کتاب محسوب میگردند.

محص: ج ۶، ص: ۲۴۰

محص: خالص کردن. «محض الشیء: خالصه من کلّ عیب» راغب گفته: اصل محص خالص کردن شیء است از هر عیب. وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ آل عمران: ۱۴۱. تا خدا مؤمنان را از شوائب کفر و نفاق خالص و پاک کند و کافران را از بین ببرد وَ لِيُبَيِّنَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَ لِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ آل عمران: ۱۵۴. تا خدا آنچه را که در سینه‌ها دارید امتحان و آنچه را که در قلب‌ها دارید از شرک و نفاق خالص گرداند. این لفظ دو بار بیشتر در قرآن نیامده است.

محق: ج ۶، ص: ۲۴۰

محق: نقصان تدریجی. در مجمع فرموده: محق نقصان شیء است حالا بعد حال. «انمحق و امتحق» یعنی بتدریج تلف شد و از بین رفت، محاق آخر ماه است که هلال در آن ناقص میشود. راغب تدریج را قید نکرده و گوید «محقه» یعنی آنرا ناقص کرد و برکنش را برد. ظاهرا قید تدریج لازم است يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ بقره: ۲۷۶. خدا ربا را بتدریج از بین میبرد و صدقات را افزایش میدهد. وَ لِيُمَحِّصَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ آل عمران: ۱۴۱. این لفظ بیشتر از دو بار در قرآن نیامده است.

محال: ج ۶، ص: ۲۴۰

محال: کید، عقوبت، عذاب. راغب و طبرسی آنرا «الاحذ بالعقوبه» گفته‌اند وَ هُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَ هُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ رعد: ۱۳. آنها در

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۱

باره خدا با آنکه عقابش سخت است مجادله میکنند این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

محن: ج ۶، ص: ۲۴۱

محن: آزمایش کردن أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِتَتَّقُوا حجرات: ۳. گفته‌اند مراد از امتحان در آیه عادت دادن است یعنی آنان کسانی‌اند که خدا قلوبشان را بتقوی عادت داده است إِذِ إِجَاءُكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَمْتَحِنُوهُنَّ ممتحنه: ۱۰. آزمایش کنید به بینید که واقعا مؤمنه‌اند یا نه؟ این کلمه دو بار بیشتر در قرآن نیامده است.

محو؛ ج ۶، ص: ۲۴۱

محو: رفتن اثر شیء و بردن اثرش، لازم و متعدی هر دو آمده است ولی در قرآن فقط متعدی بکار رفته است در مفردات گفته: «المحو: ازاله الاثر» در قاموس آمده: «محاء محیا: اذهب اثره». وَ جَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ مَّحْوًى آيَةَ اللَّيْلِ وَ جَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَ الْحِسَابَ ... اسراء: ۱۲. ظاهراً مراد از آیه اللیل قمر و از آیه النهار خورشید است و مراد از محو قمر خاموش شدن آن است و این میرساند که قمر در گذشته نورانی و مثل آفتاب منبع نور بوده خداوند بعثت روشن شدن حساب و برای وجود آمدن شب و روز آنرا خاموش و اثرش را محو کرده است. یعنی: شب و روز را دو علامت از تدبیر و قدرت خویش قرار دادیم پس اثر نشانه شب (نور ماه) را محو کرده و از بین بردیم و نشانه روز را که خورشید است روشن و نورانی کردیم تا از فضل پروردگار خویش روزی بطلبید و شمارش سالها و نیز حساب را بدانید. در تفسیر برهان ضمن حدیثی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که فرموده: «چون خداوند خورشید و ماه را آفرید هر دو خدا را اطاعت کردند، خدا امر کرد جبرئیل ماه را محو کرد اثر محو همان خطوط سیاه در سطح قمر است و اگر قمر مانند خورشید

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۲

در نورانیت خویش می ماند شب از روز و روز از شب تمیز داده نمیشد ... يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ رعد: ۳۹. راجع باین آیه در «أم» سخن گفته ایم. وَ يَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَ يَحِقُّ الْحَقُّ بِكَلِمَةٍ آتِهِ شوری: ۲۴. محو باطل بی اثر شدن آنست چنانکه احقاق حق ثابت کردن آن و در جای خویش قرار دادن است - این لفظ سه بار بیشتر در قرآن نیامده است.

مخر؛ ج ۶، ص: ۲۴۲

مخر: شکافتن. جریان. در مجمع آمده: مخر شکافتن آب است از چپ و راست. ایضا مخر صدای باد طوفانی است. در قاموس گفته: «مخرت السیفینه مخر و مخورا: جرت» وَ تَرَى الْفُلُكَ مَرٍوَاخِرَ فِيهِ نحل: ۱۴. کشتی‌ها را در دریا می بینی که شکافنده آب و جاری شونده اند وَ تَرَى الْفُلُكَ فِيهِ مَرٍوَاخِرَ فَاطر: ۱۲. این کلمه فقط دو بار در قرآن یافته است.

مخض؛ ج ۶، ص: ۲۴۲

مخض: مخاض درد زائیدن را گویند. فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلِ مريم: ۲۳. درد زائیدن او را بسوی تنه درخت خرما کشانید. این لفظ یکبار بیشتر در قرآن یافته نیست.

مد؛ ج ۶، ص: ۲۴۲

مد: زیادت. طبرسی ذیل آیه وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ بقره: ۱۵. فرموده: مد در اصل بمعنی زیادت است، جذب و کشیدن را مد گویند که کشیدن چیزی سبب زیادت طول آن است. ولی راغب معنای آنرا کشیدن میدانند و گویند: «اصل المد: الجز» و مدت را از آن مدت گویند که وقت ممتد است. در اقرب الموارد آمده: سیل را از آن مد گویند که زیادت آب است. بنظر میاید که قول مجمع البیان اصح باشد و اینکه گسترش دادن زمین را مد الارض گوئیم که گسترش یکنوع زیادت است همچنین مهلت دادن، مال دادن و غیره. وَ هُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَ أَنْهَاراً رعد: ۳. مراد از مد الارض ظاهراً گسترش و وسعت خشکی آن است اگر در نظر بگیریم که

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۳

زمین در اصل مذاب بوده سپس در اثر سرد شدن قسمتی از آن منجمد شده و بتدریج بر وسعت آن افزوده تا تمام سطح آنرا فرا گرفته است، در اینصورت معنی مدّ الارض را بهتر درک خواهیم کرد یعنی: او کسی است که زمین را گسترش داد و در آن کوههای پا بر جا و نهرها قرار داد. نظیر و الْأَرْضَ مَدَدْنَا وَ الْأَقْيُنَا فِيهَا رَوَّاسِي ... حجر: ۱۹. لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ ... حجر: ۸۸. مدّعين بمعنی نگاه شدید و خیره شدن است یعنی چشمانت را بچیزهاییکه بدسته‌های - کفار داده‌ایم نگران مکن. كَلَّا سَيَنْكُتُ مَا يَقُولُ وَ نَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا مَرِيْمَ: ۷۹. آنچه میگوید مینویسیم و عذاب را بر او افزون میکنیم. قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ إِمَّا السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَ أضعفُ جُنْدًا مَرِيْمَ: ۷۵. «فَلْيَمْدُدْ» امر غائب است مراد از آن مهلت میباشد. گویند برای حتمی بودن مهلت بصورت امر آمده است یعنی هر که در ضلالت باشد خدا حتما باو مهلت خواهد داد ولی وقت آمدن عذاب یا قیامت خواهد دانست که موقعیت بدی داشته و بی یار و یاور است. وَ الْبُحْرُ يَمِدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ ... لقمان: ۲۷. «منظور از «یمد» امداد و یاری است. اللَّهُ يَشِيْتَهْزِي بِهِمْ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ بقره: ۱۵. مراد ظاهرا از «يَمُدُّهُمْ» مهلت است. أَمَدُّكُمْ بِأَنْعَامٍ وَ بَيْنِينَ شعراء: ۱۳۳. وَ أَمَدُّنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَيْنِينَ اسراء: ۶. شما را با چهارپایان - اموال و پسران فزونی دادیم مدّ و امداد هر دو یکی است ولی راغب در مفردات گفته: امداد اکثرا در محبوب و مدّ در مکروه آید. قُلْ لَوْ كَانَ الْبُحْرُ مَدَادًا لِكَلِمَاتٍ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۴

رَبِّي لَنَدِدَ الْبُحْرُ قَبِيلَ أَنْ تَنْفَمَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَ لَوْ جِنْدًا بِمِثْلِهِ مَدَدًا كهف: ۱۰۹. مداد بمعنی مرکب است از کشفاف و جوامع الجامع فهمیده میشود که علت تسمیه، زیاد شدن وزن دوات بواسطه آنست. «مدد» مصدر است بمعنی زیادت و آمدن چیزی بعد از چیزی، مراد از آن در آیه ظاهرا اسم است یعنی بگو اگر دریا مرکب شده و کلمات خدا با آن نوشته میشد حتما پیش از تمام شدن کلمات خدا، دریا تمام میشد و اگر چه دریای دیگری را بر آن کمک میاوردیم. معنی آیه در «کلم» گذشت. مدینه: شهر. مدون بمعنی اقامت است «مدن بالمکان و مدونا: اقام» ظاهرا شهر را از آن مدینه گویند که مردم در آن اقامت دارند اما تمدن که بمعنی خروج از جهل و دخول براه انسانیت و ترقی است ظاهرا از معانی مستحده است. بعضی مدینه را از «دان» دانسته و میم آنرا زاید گرفته‌اند. در نهج البلاغه خطبه: ۱۸۰ آمده «این المذین ... مدنوا المدائن» کجايند آنها که شهرها بنا کردند. مدینه در قرآن گاهی در مطلق شهر بکار رفته مثل إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكْرَتُمْوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِنُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا اعراف: ۱۲۳. وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ يوسف: ۳۰. و گاهی مراد از آن مدینه الرسول است که ابتدا بنام یثرب خوانده میشد و پس از هجرت رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ مدینه خوانده شد ما كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَ مَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ توبه: ۱۲۰. يَقُولُونَ لِنَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ ... منافقون: ۸. جمع آن در قرآن فقط مدائن بکار رفته است فَأَرْسَلْنَا فِرْعَوْنَ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ شعراء: ۵۳. «مدینه» چهارده بار و مدائن سه بار در قرآن مجید آمده است.

مدین؛ ج ۶، ص: ۲۴۴

مدین: نام شهری بود که شعیب علیه السلام بر اهل آن مبعوث گردید و إِلَىٰ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۵

مَدِينٍ أَهْلَهُمْ شُعَبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ... اعراف: ۸۵. این لفظ ده بار در قرآن مجید آمده است و در «ایکه» مطلبی گذشت که تذکر آن در اینجا لازم است. در قاموس کتاب مقدس آنرا مدیان نوشته و گوید: بقول بعضی زمین مدیان از خلیج عقبه تا به مو آب و کوه سینا امتداد داشت و بقول بعضی از شبه جزیره سینا تا فرات امتداد داشت. علی هذا مدین نام مملکتی بوده است. در فرهنگ قصص قرآن نقل شده: موقع این شهر در شرق عقبه است. مردم مدین عرب و از اولاد اسماعیل علیه السلام بودند ... نام آنشهر

اکنون معان است. نگارنده گوید: معان در حال حاضر یکی از استانهای مملکت اردن، واقع در جنوب شرقی خلیج عقبه و مرکز آن شهر معان است، شاید معان همان مدین سابق باشد. مدین همان است که موسی علیه السلام از مصر بانجا گریخت و ده سال بشعبیه علیه السلام اجیر شد و لَمَّا تَوَجَّهَ تَلْقَاءَ مَدِينٍ قَالَ عَسَىٰ رَبِّي أَن يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ قصص: ۲۲. و از اینکه شعبیه بموسی گفت: لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ قصص: ۲۵. بدست میاید که مدین جزء مملکت مصر نبوده است. و مأموران فرعون قدرت تعقیب موسی را در آنجا نداشته‌اند.

مرؤ؛ ج ۶، ص: ۲۴۵

مرؤ: فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا نساء: ۴. آیه در بیان بذل زن است قسمتی از مهریه خویش را بمرد. طبرسی در متن آیه فرموده: هنیء گوارا و دلچسبی است که نقصانی ندارد و مرئی آنست که خوش عاقبت، تام الهضم و بی‌ضرر باشد در اقرب الموارد گوید: بقولی هنیء لذیذ و مرئی خوش عاقبت است. راغب گوید: مرئی رأس لوله معده چسبیده بحلق است «مرؤ الطعام» برای آن گویند که موافق طبع است. بنا بر این میشود گفت هنیء در آیه

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۶

بمعنی بلا مشقت و مرئی بمعنی گوارا است یعنی اگر زنان بطیب نفس چیزی از مهریه خویش را بشما بذل کردند راحت و گوارا بخورید هنیء و مرئی هر دو حال‌اند از مبذول. مرء و امرء: بمعنی انسان و مرد آید یَوْمَ يَفْرُ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ. وَ أُمُّهُ وَ أَبِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ بَيْنِهِ عِبَس: ۳۴-۳۶. بقرینه «صَاحِبَتِهِ» مراد از مرء در آیه مرد است ایضا ظاهراً در آیه مَا يُفْرَقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ بقره: ۱۰۲. ولی در آیات یَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ نباء: ۴۰. وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ قَلْبِهِ انفال: ۲۴. مراد مطلق انسان است. ایضا کلمه امرأ در آیه يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأً سَوْءٍ مريم: ۲۸. مراد از آن، مرد است و در آیه كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِيْنٌ طور: ۲۱. مراد مطلق انسان میباشد امرأه و مرأه بمعنی زن است إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا آل عمران: ۳۵. ولی «مرأه» در کلام الله نیامده است.

ماروت؛ ج ۶، ص: ۲۴۶

ماروت: وَ اتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَ مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَ لَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحَرَ وَ مَا أُنزِلَ عَلَىٰ الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ وَ مَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفْرَقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ ... بقره: ۱۰۲. قرائت مشهور در «الْمَلَائِكِينَ» فتح لام است و آنوقت بمعنی دو فرشته میشود و بطور شاذ از ابن عباس و حسن بکسر لام نقل شده که بمعنی دو پادشاه است. ظاهراً مراد از «الشَّيَاطِينَ» انسانهای متمرد و شروراند نه جن «وَ مَا أُنزِلَ» عطف است بر «مَا تَتْلُوا» و بنا بر قرائت مشهور ظاهر آنست که هاروت و ماروت دو فرشته بودند ممثّل بصورت بشر مثل ملکی که بر مريم ممثّل شد و نزول سحر بر آندو برای امتحان انسانهای آنروز بود معنی آزاد آیه چنین است: یهود پیروی کردند از آنچه بد کاران

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۷

راجع بر حکومت سلیمان میگفتند (که میگفتند سلیمان ساحر است و این حکومت را بوسیله سحر بدست آورده است) حال آنکه سلیمان کافر نشد (و بوسیله سحر حکومت را بدست نیاورد) بلکه بد کاران کافر شدند (که نسبت حکومت او را بسحر دادند) و ایضا یهود پیروی کردند از آنچه (از سحر) در بابل بدو ملک بنام هاروت و ماروت نازل شده بود ولی آنها بکسی سحر نمیآموختند مگر آنکه میگفتند: ما فتنه و امتحانی هستیم کافر مباش و اینکه بتو یاد دادیم در ضرر مردم بکار مبر، ولی آنها سحری یاد میگرفتند که بوسیله آن میان مرد و زنش جدائی میانداختند ... درباره هاروت و ماروت بیشتر از این چیزی نمیدانیم و آنچه نقل شده هاروت

و ماروت دو ملک بودند، اعمال بد مردم را دیدند، بدرگاه خدا شکایت کردند، خدا بآنها قوه شهوت داد، بروی زمین آمده، زنا کردند، خمر خوردند، به بت سجده کردند، قتل نفس نمودند و خدا عذابشان کرد محققین گفته‌اند این قضیه مجعول و از اسرائیلیات است. این روایت بطور مرفوع در تفسیر عیاشی از امام باقر علیه السلام نقل شده که حجیت ندارد طبرسی رحمه الله آنرا در مجمع از تفسیر عیاشی نقل کرده و تصریح میکند که مرفوع است، معلوم است که آنرا قبول ندارد. نظیر این قصه از در منثور سیوطی از عبد الله بن عمر نقل شده است. در المیزان فرموده: این قصه خرافی است.

مرج: ج ۶، ص: ۲۴۷

مرج: آمیختن. طبرسی و راغب گوید: اصل مرج بمعنی خلط است. مروج بمعنی اختلاط و مریج بمعنی مختلط است. مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَمِجَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ رَحْمَن: ۱۹-۲۰. و نیز در لغت آمده «مرج الدابة» حیوان را بچراگاه فرستادم معنی آیه: دو دریا را بهم آمیخت که همدیگر را ملاقات میکنند میان آندو حایلی است که بهم تجاوز نمیکنند. رجوع شود به قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۸

«بحر» و «برزخ». بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ ق: ۵. بلکه حق را آنگاه که بآنها آمد تکذیب کردند و آنها در امری مختلطند شاید مراد از مریج آن باشد که بعضی قرآن را پس از انکار، سحر، بعضی کلام شاعر، بعضی کلام دیوانه میدانند یعنی در تکذیب هم یکنواخت نیستند مثل كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ حجر: ۹۰ و ۹۱. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ. وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ رَحْمَن: ۱۴ و ۱۵. انسان را از گل خشکیده همچون سفال، آفرید و جان را از آمیخته‌ای از آتش، نظیر این آیه است وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ حجر: ۲۷. رجوع شود به «جن» بند ۲. مارج را شعله بی دود نیز گفته‌اند. يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ رَحْمَن: ۲۲. كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوَاهَا إِذِ انبَغَضَتْ رَعَبَ رَبِّهَا فَأَوْتَتْ وَ الْمَرْجَانُ رَحْمَن: ۵۸. مرجان را مروارید کوچک (صغار اللؤلؤ) گفته‌اند ایضا مرجان مشهور که از دریا میروید اگر طراوت و صفاء رنگ مراد باشد ظاهراً منظور از آن در آیه مرجان مشهور است رجوع شود به «حور»

مرج: ج ۶، ص: ۲۴۸

مرج: فرح شدید که عبارت اخرای خودپسندی است «مرح الرجل مرحا: اشتد فرحه و نشاطه حتى جاوز القدر و تبختر و اختال» ذلکم بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِمَا كُنْتُمْ تَمْرُحُونَ غافر: ۷۵. این برای آنست که در زمین بی جهت شادمانی و تکبر میکردید (و بحق خاضع نبودید). وَ لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا اسراء: ۳۷- لقمان: ۱۸. مرج (بر وزن فرس) مصدر است در موضع حال تقدیرش «ذا مرج» است یعنی در زمین بتکبر راه مرو.

مرد: ج ۶، ص: ۲۴۸

مرد: آنچه از اقوال اهل لغت بدست میاید این است که مرد بمعنی عاری بودن و بمعنی مستمر بودن است. قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۴۹

راغب گوید: مرد و مرید از شیاطین جن و انس آنست که از خیرات عاری باشد. شجر امرد درختی را گویند که خالی از برگ باشد. رمله مرداء خاکی است که چیزی نرویند. جوان بی ریش را امرد گویند که صورتش عاری از مو است. در قاموس و اقرب آمده: «مرد علی الشیء: مرن و استمر علیه» یعنی در آن مستمر و پیوسته شد و بر آن عادت کرد. وَ حَفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ صافات: ۷. وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ حج: ۳. مرید و مرد بمعنی عاری از خیر و بی فایده است و اینکه آنرا طاغی و عاصی گفته‌اند ظاهراً بدان

جهت است که از طاعت حق عاری و خالی است. وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ توبه: ۱۰۱. مَرَدُوا ظاهراً بمعنی استمرار است چنانکه نقل شد یعنی از اهل مدینه کسانی هستند که بر نفاق عادت کرده‌اند. قِيلَ لَهَا اذْخُلِي الصَّرْحَ فَلَمَّا رَأَتْهُ حَسِبَتْهُ لُجَّةً وَ كَشَفَتْ عَنْ سَاقَيْهَا قَالَ إِنَّهُ صِرْحٌ مُمَرَّدٌ مِنْ قَوَارِيرٍ نمل: ۴۴. مُمَرَّدٌ بمعنی صاف شده است و آن با معنای اولی مناسب است که صاف شده عاری از خلل و فرج است و آیه روشن میکند که سلیمان قصر آئینه کاری شده داشته است.

مرر: ج ۶، ص: ۲۴۹

مرر: مرّ و مرور بمعنی رفتن و گذشتن است. «مَرَّ الرَّجُلُ مَرًّا وَ مَرُّوا: جاز و ذهب» وَ يَصْنَعُ الْفُلُوكَ وَ كَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ هود: ۳۸. کشتی را میساخت و هر وقت جمعی از قومش بر او میگذشتند او را مسخره میکردند. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ صُورَهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضَرْبٍ مِّسَّهُ يونس: ۱۲. ظاهراً «مرّ» در تقدیر «مرّ علی غیبه» است یعنی چون گرفتاریش را از بین بردیم بگمراهی اش ادامه میدهد گویا ما را برای گرفتاری خویش نخوانده است. ایضا آیه فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلٌ خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ اعراف: ۱۸۹. یعنی قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۰

چون با او مقاربت کرد بار خفیفی برداشت و حمل را ادامه داد. وَ الَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَ اذِمْ مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرًّا كَرَامًا فرقان: ۷۲. آنانکه در باطل حاضر نشوند و چون بلغوی گذشتند محترمانه و بی آنکه آلوده بشوند میگذرند. مستمر: (بصیغه فاعل) ثابت و دائمی. «استمرّ الشیء: دام و ثبت». وَ اِنْ يَزُورُوا آيَةً يُعْرِضُوا وَ يَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ قمر: ۲. و اگر معجزه‌ای دیدند گویند سحر دائمی (و سحر بعد از سحر) است. بعضی آنرا محکم و قوی گفته‌اند. مراره بمعنی تلخی است بَلِ السَّاعَةِ مَوْعِدُهُمْ وَ السَّاعَةُ اُدْهَىٰ وَ اَمْرٌ قمر: ۴۶. بلکه قیامت وعده آنهاست و قیامت بلای بزرگتر و تلختر است. مره: (بفتح اول) دفعه. گوئی آن یک مرور از زمان است. كَلَّمَا خَلَقْنَاكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ انعام: ۹۴. الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ بقره: ۲۲۹. ثَلَاثَ مَرَّاتٍ نور: ۵۸. مره (بکسر میم) قوه و نیرو و عقل و حالت مستمر است عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ. ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ نجم شاید مراد از مره نیرو یا بصیرت و عقل باشد یعنی: او را فرشته پر قوت تعلیم داده که صاحب بصیرت است که بپا خواست و نمایان شد.

مرض: ج ۶، ص: ۲۵۰

مرض: بیماری. اعم از آنکه بدنی باشد یا معنوی. وَ اذِمْ مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ شعراء: ۸۰. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ بقره: ۱۰. مریض: بیمار. مرضی: بیماران. وَ لَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ نور: ۶۱. عَلِمَ اَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرَضِيٌّ مزمل: ۲۰.

مروه: ج ۶، ص: ۲۵۰

مروه: اِنَّ الصُّفَا وَ الْمُرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ بقره: ۱۵۸. صفا و مروه از عبادتگاههای خدا است. مروه کوهی است در کنار مسجد الحرام در مکه میان آن و کوه صفا محلّ سعی عمل حجّ و عمره است رجوع شود به «صفا». و آن فقط یکبار در کلام الله آمده است. قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۱

مراء: ج ۶، ص: ۲۵۱

مراء: مجادله و منازعه. «مراه مراء و مماره: جادله و نازعه» بقولی مراء فقط اعتراض است بخلاف مجادله که شامل جدال ابتدائی و اعتراض است. اَلَا اِنَّ الَّذِيْنَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ شوری: ۱۸. آنانکه درباره قیامت مجادله میکنند در گمراهی بعیداند اَفَلَمْ يَرَوْهُ عَلٰی مِٔةٍ يَّرٰى نَجْم: ۱۲. آیا پیغمبر در آنچه می بیند مجادله میکند؟ منظور دیدن جبرئیل است. رجوع شود به «مریه» در

ذیل. مریه: مژد بودن. راغب گوید: مریه تردّد در امر است. و آن از شکّ اخصّ میباشد و نیز گوید: امتراء و ممرأه مجادله است در چیزیکه در آن تردید است. فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَىٰ نجم: ۵۵. بکدام یک از نعمتهای پروردگارت شکّ میآوری ای انسان. قَالُوا بَلْ جِنَّاتِكُمْ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ حجر: ۶۳. گفتند: بلکه آوردیم آنچه (عذاب) را که در آن تردید میکردند. أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ ... فصلت: ۵۴. بدان آنها در شکّ اند از لقاء (عذاب یا رحمت) پروردگارشان. فَلَا تَمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَنُفِتْ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا كهف: ۲۲. بنظر میآید «ظاهر» بمعنی غالب است مثل: فَأَصْبِحُوا ظَاهِرِينَ صَف: ۱۴. یعنی درباره اصحاب كهف با اهل کتاب مجادله مکن مگر مجادله‌ایکه بر آنها غالب باشد و درباره آنها از کسی سؤال نکن. این تقریباً مثل (وَ جَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) میشود بنظر المیزان مراد از ظاهر سطحی و غیر متعمق است یعنی فقط بر آنچه قرآن حکایت میکند اکتفا کن و در مجادله تعمق نکن (و با آنها سر بسر مگذار) در جوامع الجامع گفته «ظاهرا بحجّه» یعنی مجادله‌ایکه بواسطه دلایل آشکار و روشن است.

مریم: ج ۶، ص: ۲۵۱

اشاره

مریم: دختر عمران، مادر عیسی علیه السلام، زنیکه قرآن بپاکی او شهادت

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۲

داده است، نامش سی و چهار بار در کلام الله مجید مذکور میباشد. قسمتی از آنچه قرآن مجید درباره مریم آورده بقرار ذیل است:

ولادت: ج ۶، ص: ۲۵۲

زن عمران نذر کرد: خدایا بچه‌ایکه در شکم دارم در راه تو و در خدمت دین تو خواهد بود، زن امیدوار بود که آن بچه پسر باشد، ولی دختر بدنیا آمد، مادرش نام او را مریم گذاشت و او و فرزندش را که میدانست در آینده بوجود خواهد آمد از شرّ شیطان در پناه خدا قرار داد. خداوند این نذر را قبول فرمود و زیر لطف خدائی مریم به بهترین وجهی تربیت شد و خداوند زکریا علیه السلام را بر او کفیل قرار داد. آل عمران: ۳۵ و ۳۷.

کرامات: ج ۶، ص: ۲۵۲

۱- كَلَّمَآ دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَحَدَّ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنِّي لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ. هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ آل عمران: ۳۷ و ۳۸. میتوان از ظهور آیه بدست آورد که طعام حاضر در نزد مریم مائده آسمانی بوده است که زکریا علیه السلام با تعجب میپرسد: این از کجاست؟ مریم جواب میدهد: از نزد خدا. و ظاهر آنست که دیدن این وضع زکریا را دلگرم کرده تا از خدا فرزندی بخواهد با آنکه بشهادت آیه ۴۰. همین سوره و آیات اوائل سوره مریم، زکریا آتروز پیر فرتوت و زنش از اول عقیم بود. یعنی: ای خدا حالا که تو بمریم لطف فرموده مائده آسمانی نازل میفرمائی مرا نیز با آنکه پیر فرتوتم فرزندی عنایت فرما. در روایات هست که: زکریا میدید در زمستان میوه تابستان و در تابستان میوه زمستان در نزد مریم هست. در احادیث لفظ صریحی نیافتم که تصریح بمائده آسمانی بودن آن

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۳

طعام داشته باشد ولی رویهم از آنها استفاده میشود و لحن آیه چنانکه گفته شد حاکی از آنست. زمخشری در کشاف و بیضاوی در تفسیر خود ذیل آیه قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ نقل کرده‌اند: روزی فاطمه (علیها سلام) دو قرص نان و مقداری گوشت بمحضر رسول

خدا صلی الله علیه و آله بهدیه آورد، حضرت آنرا پس داد و فرمود: دختر عزیزم بگیر. فاطمه چون پرده طبق را برداشت دید پر است از نان و گوشت، متحیر شد و دانست که از جانب پروردگار است، حضرت فرمود: «أَنْتِ لَكِ هَذَا؟» این از کجاست فاطمه در جواب عرض کرد: «مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» حضرت فرمود: حمد خدا را که تو را مانند سیده زنان بنی اسرائیل قرار داد، سپس آنحضرت علی بن ابی طالب، حسن، حسین علیهم السلام و همه اهل بیتش را جمع کرد تا از آن خوردند و سیر شدند و طعام همچنان ماند و فاطمه (علیها السلام) بهمسایگان نیز از آن طعام هدیه کرد. این روایت با اندکی تفاوت در تفسیر عیاشی نیز نقل شده است. ۲- و إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ... إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ آل عمران: ۴۲ و ۴۵. فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا. قَالَتْ أَنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا. قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا. قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَعْثًا. قَالَ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا مريم: ۱۷-۲۱. آیات صریح‌اند در اینکه: ملائکه مريم را ندا کرده‌اند و او صدای آنها را شنیده و جواب گفته و جواب شنیده

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۴

است، ایضا فرشته پیش او آمده و او فرشته را دیده و بشارت عیسی را از زبان فرشته شنیده است. و نیز صراحت دارند که ولادت عیسی علیه السلام از قدرت خداوند و بطور غیر معمول بوده است. میدانیم که مريم پیغمبر نبود پس دیدن ملک و شنیدن صدای ملک برای بندگان پاک خداوند میسر است در کافی بابی تحت عنوان: امامان محدث‌اند و مفهوم. منعقد کرده و در آن روایاتی درباره اینکه ائمه کلام ملائکه را می‌شنوند نقل شده است و در بابی تحت عنوان: ملائکه بمنازل ائمه وارد میشوند و بآنها اخبار می‌آورند. روایاتی راجع بدین مضمون نقل کرده است. اینها هیچ یک مخالف دین نیستند و آیات قصه مريم چنانکه نقل شد دلیل بارز این مطلب است ایضا در کافی باب مولد الزهراء بسند صحیح از امام صادق علیه السلام نقل شده «قال ان فاطمة علیها السلام مکثت بعد رسول الله خمسة و سبعین یوما و کان دخلها حزن شدید علی ابیها و کان یأتیها جبرئیل فیحسن عزائها علی ابیها و یطیب نفسها و یخبرها عن ابیها و مکانه و یخبرها بما یكون بعدها فی ذریتها و کان علی ع یکتب ذلک». روایت صریح است در اینکه جبرئیل محضر حضرت فاطمه سلام الله علیها میامده و با او از آینده و از حالات پدرش صلی الله علیه و آله خبر میداده است و امیر المؤمنین علیه السلام آنها را مینوشته است.

بهتان بر مريم؛ ج ۶، ص: ۲۵۴

وَ بَكُفْرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَى مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا نساء: ۱۵۶. و در اثر کفر بنی اسرائیل و اینکه بمریم بهتان بزرگی را نسبت دادند، طیباتی را که بر آنها حلال شده بود حرام کردیم یا بقلوبشان مهر زدیم ظاهرا متعلق «بِكُفْرِهِمْ» حرمت طیبات یا طبع قلوب است. ظاهرا مراد از بهتان و کفر همان است که بمریم نسبت زنا داده و گفتند: عیسی را از زنا زاده است در مجمع نقل شده: عیسی بگروهی از یهود گذشت بعضی بیعضی گفتند: ساحر

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۵

پسر ساحره و زنا کار پسر زن زناکار آمد عیسی علیه السلام چون آن سخن شنید گفت: خدایا تو پروردگار منی و مرا آفریده‌ای و از جانب خودم بآنها مبعوث نشده‌ام اللهم العن من سبني و سب والدتي خدا دعای عیسی را مستجاب کرد و آنها را مسخ نمود و بصورت خوکها در آورد.

عبادت مريم؛ ج ۶، ص: ۲۵۵

وَ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ ... مائده: ۱۱۶. آیه چنانکه از آیات ما بعد روشن میشود راجع بقیامت است و خدا در قیامت این سخن را بعیسی علیه السلام خواهد فرمود. و روشن میشود که بعد از آنحضرت عده‌ای از نصاری حتی مادرش مریم را نیز معبود گرفته‌اند. در میزان از تفسیر آلوسی نقل شده که گفته: ابو جعفر امامی از بعض نصاری نقل کرده که در گذشته قومی بودند بنام مریمیه، عقیده داشتند که مریم خدا و معبود است. و از المنار نقل کرده: اما عبادت مریم مادر عیسی در کلیساهای شرق و غرب بعد از قسطنطین (کنستانتین) مورد اتفاق همه بود سپس فرقه پروتستان که بعد از اسلام بوجود آمد عبادت مریم را انکار کردند و لغو نمودند. آنگاه شواهد و نمونه‌هایی در این زمینه از المنار نقل کرده است.

مزج: ج ۶، ص: ۲۵۵

مزج: آمیختن. «مزج الشراب بالماء مزجا: خلطه به». و مَزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ. عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ مطففین: ۲۷ و ۲۸. مزاج مصدر است و بمعنی ممزوج «ما یمزج به» نیز آید مراد از آن در آیه معنای دوم است یعنی آنچه شراب اهل بهشت آمیخته شده از تسنیم است و آن چشمه‌ایست که مقرّبون از آن مینوشند إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا انسان: ۵. وَ يُشَقُّونَ فِيهَا كَأْسًا كَانَ مِزَاجُهَا زَنْجَبِيلًا انسان: ۱۷. مزاج در هر دو آیه بمعنی مفعول

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۶

است و این لفظ بیشتر از سه بار در قرآن مجید نیامده است.

مزق: ج ۶، ص: ۲۵۶

مزق: مزق و تمزیق بمعنی پاره کردن و متلاشی کردن است. فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثَ وَمَزَقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ سباء: ۱۹. یعنی جریان قوم سباء را خبرهای تازه گردانیدیم که زبانزد مردم شدند و آنها را بطور کامل پراکنده و دیار بديار کردیم. بنا بر آنکه «مُمَزَّقٍ» مصدر باشد نه اسم مکان. هِرْلٌ نَدَلُّكُمْ عَلَيَّ رَجُلٍ يُبَيِّنُكُمْ إِذٍ مَزَقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ إِنَّكُمْ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ سباء: ۷. آیه قول منکرین معاد است که یکدیگر میگفتند: آیا دلالت نکنیم شما را بمردیکه میگوید: آنگاه که بطور کامل متلاشی و پراکنده شدید حتما شما در خلقت تازه‌ای بوجود خواهید آمد؟ ممکن است «مُمَزَّقٍ» را در هر دو آیه اسم مکان گرفت یعنی در هر محلّ متلاشی شدن.

مزن: ج ۶، ص: ۲۵۶

مزن: (بر وزن قفل) ابر. راغب ابر روشن گفته و در قاموس ابر یا ابر سفید یا ابر آبدار آمده است و بیک قطعه از آن مزنه گویند أَلَمْ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ واقعه: ۶۹. آیا شما آبرا از ابر نازل کرده‌اید یا ما؟ در نهج البلاغه خطبه ۱۰۹. هست «الا هتنت علیه مزنه بلاء» مگر ریخت بر او ابر بلا را.

مسح: ج ۶، ص: ۲۵۶

مسح: دست مالیدن. ازاله اثر شیء. و امسحوا برؤوسکم و أَرْجُلُكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ مائده: ۶. بسرهایتان و پاهایتان تا مفصل مسح کنید دست بمالید رجوع شود به «رفق - مرفق». فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِرُءُوسِهِمْ وَ أَيْدِيهِمْ مِنْهُ مائده: ۶. فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَ الْأَعْنَاقِ ص: ۳۳. شروع کرد و بساقها و گردنهای اسبان دست میکشید.

مسیح؛ ج ۶، ص: ۲۵۶

مسیح: علیه السّلام. این لفظ لقب حضرت عیسی بن مریم است که یازده بار در قرآن مجید بکار رفته و درباره آن در «عیسی» سخن گفته‌ایم بآنجا رجوع شود.

مسخ؛ ج ۶، ص: ۲۵۶

مسخ: وَ لَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلٰی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۷

مَكَانَتِهِمْ فَمَا اسْتِطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ یس: ۶۷. مسخ بنا بر آنکه در مجمع و قاموس و اقرب ذکر شده عوض شدن شکل و صورت است بشکل قبیح. راغب آنرا عوض شدن شکل و اخلاق گفته است و از بعضی حکما نقل میکند که مسخ دو قسم است: مسخ جسمی و مسخ اخلاقی ... معنی آیه: و اگر میخواستیم آنها را در جای خود مسخ و بشکل دیگری در میآوردیم که نمی‌توانستند بروند و برگردند. یعنی قدرت نمیداشتند که در آنعذاب راحت بمانند و یا بحالت اول برگردند مراد از مسخ در آیه تغییر و تحوّل شکل است نه اخلاق این کلمه بیشتر از یک مورد در قرآن کریم نیست. رجوع شود به «قر».

مسد؛ ج ۶، ص: ۲۵۷

مسد: فی جیدها حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ مسد: ۵. مسد بر وزن فلس بمعنی تابیدن است «مسد الحبل مسدا: فتله» و مسد بر وزن فرس ریسمانی است که بقول راغب از شاخه درخت خرما تاییده شده بقولی از هر چیز که باشد «امرئه ممسوده» زنی را گویند که آشفته خلق باشد معنی آیه: در گردن او (زن ابی لهب) ریسمانی است از لیف یا شاخه خرما. رجوع شود به «تب» این لفظ فقط یکبار در قرآن مجید یافته است.

مس؛ ج ۶، ص: ۲۵۷

مس: دست زدن. رسیدن و یافتن در مجمع گفته مسّ نظیر لمس است و فرقیان آنست که در لمس احساس هست. و اصل مس چسبیدن و شدت جمع است. اِنْ يَمَسُّكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِّثْلُهٗ آل عمران ۱۴۰. اگر بشما شکستی رسید بقوم کفار هم شکستی مثل آن رسیده بود. و اِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ بقره: ۲۳۷. مراد از «تَمْسُوهُنَّ» مقاربت است که نوعی دست زدن و لصوق است. و مراد از آن در وَ لَمْ يَمَسِّنِي بَشْرًا آل عمران: ۴۷. نکاح است یعنی کسی بوسیله نکاح با من نزدیکی نکرده است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۸

تماس: مسّ کردن یکدیگر است فَتَحْرِيْرُ رَقِيْبَةٍ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَاسَا مجادله: ۳. یعنی باید عبدی آزاد کند پیش از آنکه با هم نزدیکی کنند. يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلٰی وُجُوْهِهِمْ ذُوْقُوا مَسَّ سَقَرَ قمر: ۴۸. مس سقر عذاب جهنّم است که بانسان میرسد و لاصق میشود یعنی برو در آتش کشیده میشوند بچشید آنچه را که از سقر بشما میرسد. قَالَ فَادْهَبْ فَاِنَّ لَكَ فِي الْحَيٰةِ اَنْ تَقُوْلَ لَا مِسَاسَ طه: ۹۷. در اقرب الموارد گوید: مساس بفتح اول اسم فعل است یعنی مرا مسّ کن «لَا مِسَاسَ» یعنی مرا مسّ نکن بمن دست نزن. ولی قرائت مشهور در قرآن بکسر میم است در قاموس گوید: معنی لَا مِسَاسَ در قرآن آنست که کسی را مسّ نمیکنم و کسی مرا مسّ نمیکند. آیه درباره سامری است که موسی علیه السّلام بوی گفت: وظیفه تو این است که با کسی خلطه نداشته و کسی با تو خلطه

نداشته باشد و این بزرگترین عذاب است که کسی در اجتماع زندگی کند ولی با کسی حق افت و خیز و گفت و شنود و مراوده نداشته باشد یعنی: باید مادام العمر تنها زندگی کنی. بقولی: این نفرینی است از حضرت موسی بسامری که در اثر آن بدرد عقام مبتلی شد هر که باو نزدیک میشد تب میگرفت و هر که پیش او میامد میگفت: لا مساس لا مساس. رجوع شود به «سمر».

مسک؛ ج ۶، ص: ۲۵۸

مسک: مسک و امساک بمعنی گرفتن و نگاه داشتن است ایضا تمسیک که بمعنی گرفتن و چنگ زدن است. بخل را از آن امساک گویند که منع کردن و نگاه داشتن مال از دیگران است. وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُضْلِحِينَ اعراف: ۱۷۰. آنانکه بکتاب چنگ میزنند و آنرا حفظ کرده و بآن عمل میکنند و نماز بپا میدارند ما اجر مصلحان را تباه نمیکنیم.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۵۹

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَزُوقُكُمْ إِنْ أَمْسَيْكَ رِزْقَهُ مَلِكٌ: ۲۱. یا کیست آنکه بشما روزی دهد اگر خدا روزی خود را منع کند. وَ لَا تُمَسِّكُوا بِعِصْمِ الْكُوفِرِ ... ممتحنه: ۱۰. علقه‌های زنان کافر را نگاه ندارید زنان کافر را رها کنید مراد از «عصم» زوجیت‌ها است رجوع شود به «عصم». استمساک: بمعنی چنگ زدن و قصد نگاه داشتن است. فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ زخرف: ۴۳. بآنچه بتو وحی شد چنگ بزن. خِتَامُهُ مِسْكَ مطففین: ۲۶. مسک بمعنی مشک است که عطر مخصوصی است متخذ از آهو. و آن در آیه نکره است و نمیشود مثل مشک دنیا باشد معنی آیه در «ختم» دیده شود.

مساء؛ ج ۶، ص: ۲۵۹

مساء: فَسَبِّحْ بِحَمْدِ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ روم: ۱۷. مساء اول شب و آمدن تاریکی و صباح اول روز و آمدن روشنی است (مجمع) امساء داخل شدن شب است یعنی: خدا را تسبیح کنید آنگاه که شب و روز وارد میشوید (و روز و شب را شروع میکنید) این کلمه فقط یکبار در قرآن آمده است.

مشج؛ ج ۶، ص: ۲۵۹

مشج: (بر وزن فلس) آمیختن. «مشجه: خلطه» و مشیج و مشج (بر وزن فرس و کتف) بمعنی آمیخته و جمع آن امشاج است إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ انْصاف: ۲. درباره علّت جمع آمدن امشاج گفته‌اند: آن باعتبار اجزاء نطفه است. و یا باعتبار اجزاء نطفه است. و یا باعتبار آمیخته شدن نطفه زنان و مردان است. و چون نطفه حامل خصلتهای توارث است و اخلاق و سجایای پدران و مادران را باولاد منتقل میکند شاید از این جهت امشاج گفته شده یعنی از نطفه‌ایکه دارای آمیخته‌هاست انسان را آفریدیم. و شاید آن اشاره باشد به سلولها و کروموزومها و ژنهای بی‌شمار نطفه. و الله العالم. این کلمه تنها یکبار در قرآن مجید آمده است.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۰

مشی؛ ج ۶، ص: ۲۶۰

مشی: راه رفتن با اراده. راغب گوید: «الانتقال من مكان الى مكان بارادة» دیگران نیز نظیر آن گفته‌اند. كَلِمًا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْوًا فِيهِ بقره: ۲۰. هر وقت بر آنان روشن شود در آن راه میروند. مشی: در راه رفتن معنوی نیز بکار رود مثل: وَيَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ حدید: ۲۸. که مراد از آن زندگی در نور ایمان است. گاهی از آن سخن چینی اراده شود مثل هَمَّازٍ مَشَاءٍ بِنَمِيمٍ قلم: ۱۱. عیبجو و سخن چین است. وَ اقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ لقمان: ۱۹. ظاهرا مراد از آن راه رفتن است مثل: وَ لَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا لقمان:

۱۸. مراد از «لَا تَمْسِحْ» نهی از راه رفتن بتکبر و از «وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ» امر براه رفتن بطور اعتدال است و الله اعلم.

مصر؛ ج ۶، ص: ۲۶۰

مصر: حد و مرز میان دو چیز یا دو قطعه زمین. شهر را از آن مصر گویند که محدود است در قاموس و اقرب و منجد مصر را شهر معنی کرده نه مملکت. راغب گفته: مصر بهر بلد مَمْصُور (محدود) گفته میشود در المنجد گفته: مصر شهر قاهره است و بهمه مملکت نیز گفته میشود. این کلمه پنج بار در قرآن کریم ذکر شده در چهار محل مراد از آن مصر فرعون است و ظاهراً گاهی مراد از آن شهر است مثل و أَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً يُونس: ۸۷. و شاید از و قَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ يوسف: ۲۱. و از و قَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ يوسف: ۹۹. نیز شهر مراد باشد. ولی از أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي ... زخرف: ۵۱. ظاهراً مراد مملکت است ... اهبطوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ بقره: ۶۱. این سخن موسی علیه السلام به بنی اسرائیل است آنگاه که از او عدس، پیاز، گندم و غیره خواستند بقولی مراد از آن مصر معروف بود قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۱

در اینصورت صرف آن در اثر خفت است چنانکه راغب گفته و بقولی مراد شهری از شهرها بود یعنی شهری از شهرها وارد شوید آنچه خواهید بدست آورید.

مضغ؛ ج ۶، ص: ۲۶۱

مضغ: جویدن. «مضغ الطعام مضغاً: لاکه بستن». فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ حَج: ۵. ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا مؤمنون: ۱۴. مضغه فقط سه بار در قرآن مجید آمده است و آن حالت جنین است بعد از علقه بودن. مضغه چنانکه اهل لغت گفته‌اند تکه گوشتی است باندازه یکدفعه جویدن. آیا جنین را در آنحالت مضغه گفته چون یک تکه گوشت و بقدر یک جویدن است؟ و الله العالم.

مضی؛ ج ۶، ص: ۲۶۱

مضی: رفتن. گذشتن. فَمَا اسْتَطَاعُوا مُضِيًّا وَلَا يَرْجِعُونَ يس: ۶۷. رفتن قدرت نمیداشتند و بحالت اول بر نمی‌گشتند رجوع شود به «مسخ». «وَأَمْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ» بروید بمکانیکه دستور داده میشود. فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَ مَضَىٰ مَثَلُ الْأَوَّلِينَ زخرف: ۸. و إِنْ يَعُودُوا فَقَدْ مَضَتْ سُنَّتُ الْأَوَّلِينَ انفال: ۳۸. ظاهراً مراد از مضی روشن شدن است یعنی حکایت و طریقه مکذبین اول، روشن شده است که خدا درباره آنها چه کرد.

مطر؛ ج ۶، ص: ۲۶۱

مطر: (بر وزن فرس) باران در قاموس و اقرب گفته: «المطر: ماء السحاب» در مفردات گفته: «الماء المنسكب». در اقرب الموارد گوید: فعل مطر در خیر و رحمت و فعل امطر در عذاب و شر گفته میشود. بنظر قاموس: امطر فقط در عذاب گفته میشود راغب آنرا بلفظ قیل آورده است. ناگفته نماند در قرآن کریم فقط در یک محل مطر بمعنی باران معمولی آمده لا جَنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَنْ تَضَعُوا قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۲

أَسْلِحَتْكُمْ ... نساء: ۱۰۲. و بقیه همه در باریدن سنگ عذاب و فعل آن همه از باب افعال است. نحو و أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ

سَجَّيلٍ حَجْرٍ: ۷۴. مگر در آیه «مُمَطَّرُونَ» که خواهد آمد. در آیاتی نظیر: «وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ نمل: ۵۸. مراد از «مَطَرًا» که نکره آمده مطر عجیب و مطر بخصوصی است که همان سنگهای باریده باشد. ممطر: باران دهنده: قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطَرُنَا احقاف: ۲۴. گفتند: این ابر ظاهری است که بما باران دهنده است در این آیه «امطر» در باران معمولی و باران رحمت بکار رفته است.

مطی: ج ۶، ص: ۲۶۲

مطی: تُنْمَ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى قیامه: ۳۳. مطا. بمعنی پشت است مطیة شتر است که به پشتش سوار شوند. تمطی کشیدن پشت و تکبر است «تمطى الرجل: تمدد و تبخر» یعنی: سپس بسوی خانواده‌اش رفت بحالت تکبر. (و از تکذیب حق خودپسندی می‌کرد). این لفظ بیشتر از یکبار در کلام الله نیامده است.

مع: ج ۶، ص: ۲۶۲

مع: مع بقول مشهور اسم است بدلیل دخول تنوین در «معا» و بقولی حرف جرّ است. و آن دلالت بر اجتماع دارد خواه اجتماع در مکان باشد مثل «هما معا فی الدار» و خواه در زمان مثل «هما ولدا معا» آندو با هم زائیده شدند. و خواه در مقام مثل «هما معا فی العلو». ایضا مفید معنی نصرت و یاری است، یاری شده همان مضاف الیه «مع» است چنانکه راغب میگوید مثل «لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا توبه: ۴۰. یعنی محزون نباش خدا یار ماست إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ نحل: ۱۲۸. خدا یار آنان است که تقوا کرده و آنانکه نیکو کارانند. و آن بلفظ «مع - معک - معکم - معکما - معنا - معه - معها - معهم و معی» در قرآن مجید آمده است.

معز: ج ۶، ص: ۲۶۲

معز: بز. چنانکه ضأن بمعنی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۳

گوسفند است «تَمَائِيَّةٌ أَرْوَاجٌ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ» رجوع شود به «زوج» این کلمه فقط یکبار در قرآن مجید آمده است.

معن: ج ۶، ص: ۲۶۳

معن: قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ ملک: ۳۰. معن بمعنی جاری شدن است معن الماء معنا: سال» معین یعنی: جاری شونده. و «معن بحقی» یعنی: حق مرا برد. معنی آیه: بگو خبر دهید اگر آب شما در زمین فرو رفت کدام کس بشما آب روان خواهد آورد. يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكُأْسٍ مِنْ مَعِينٍ صافات: ۴۵. از آیه بنظر میاید که شراب بهشتی در روی زمین جاری میشود چنانکه در «کأس» گذشت یعنی: کاسه شرابی که از چشمه جاری شونده است بر آنها میگردانند.

ماعون: ج ۶، ص: ۲۶۳

ماعون: الَّذِينَ هُمْ يُرَاقُونَ. وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ ماعون: ۶ و ۷. بنا بر معنای اولی ظاهرا ماعون آنست که پیوسته در گردش و جریان است چنانکه آنرا تبر، دیک، دستاس و نحو آن که معمولا بعاریه داده میشوند، معنی کرده‌اند و ایضا مانند قرض دادن، صدقه دادن، و زکوة که در میان مردم جریان دارند. در صافی از کافی از امام صادق علیه السلام منقول است: «قال هو القرض ترضه و المعروف تصنعه و متاع البيت تعبیره و منه الزکوة» در ذیل روایت هست که بانحضرت گفتند: همسایگان ما وقتیکه این اشیاء را بردند میشکنند

و فاسد میکنند آیا میتوانیم ندهیم؟ فرمود اگر اینطور باشند مانعی نیست که ندهید. این حدیث در مجمع و برهان نیز نقل شده است. و در مجمع از طریق اهل سنت نقل شده که مراد از ماعون زکوة واجبی است.

معی؛ ج ۶، ص: ۲۶۳

معی: روده. امعاء: روده‌ها و شِقْوَا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ محمد: ۱۵. نوشانده شوند آب جوشان را، پاره کند روده‌هایشان را این کلمه تنها یکبار در کلام الله مجید
قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۴
آمده است.

مقت؛ ج ۶، ص: ۲۶۴

مقت: بغض شدید نسبت بکسی که می‌بینی مرتکب کار قبیح است. (راغب) در قاموس مطلق بغض گفته و در اقرب آمده: مقتیه مقتا: ابغضه اشدّ البغض عن امر قبیح. «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا نساء: ۲۲. مقت بمعنی ممقوت است یعنی: نکاح زن پدر کاری بس قبیح و مبعوض خدا و راه و رسم بدی است در جاهلیت نکاح نامادری را نکاح المقت میگفتند ظاهراً مراد از آیه مبعوض واقعی است نه نقل قول آنها. کَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ صف: ۳. مقتا تفسیر «کبر» است یعنی مبعوض بزرگی است نزد خدا اینکه بگوئید آنچه را که نمیکنید (نخواهید کرد) ظهور آیه در مطلق تخلف فعل از قول و خلف و عدو نقض عهد است و ما بعد آیات نشان میدهد که راجع بتخلف از جهاد میباشد. إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَدَاوُنَ لِمَقْتِ اللَّهِ أَكْبَرُ مِنْ مَقْتِكُمْ أَنْفُسِكُمْ إِذْ تُدْعَوْنَ إِلَى الْإِيمَانِ فَتَكْفُرُونَ غافر: ۱۰. اگر «إِذْ تُدْعَوْنَ» ظرف «مَقْتِكُمْ» باشد در اینصورت مقت آنها نسبت بنفسشان در موقع دعوت انبیاء، همان کفر و عصیان است یعنی کفر و عصیان دلیل آنست که نفسشان را مبعوض داشته‌اند لذا بوسیله کفر بدبختش کرده‌اند. و اگر «إِذْ تُدْعَوْنَ» در مقام تعلیل «لِمَقْتِ اللَّهِ» باشد، آنوقت ظرف «مَقْتِكُمْ» روز قیامت است یعنی اکنون که خود را مبعوض میدارید بغض و عذاب خدا نسبت بشما از بغضتان بزرگتر است زیرا که پیامبران شما را بایمان میخواندند و شما کافر میشدید. المیزان وجه اول را اختیار کرده است. این ندا در آخرت خواهد بود.

مکت؛ ج ۶، ص: ۲۶۴

مکت: ماندن. توقف. اقامت. راغب ثبات مع الانتظار گفته است فَمَكَّتْ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ نمل: ۲۲. هدهد کمی درنگ کرد پس آمد و گفت: دانستم آنچه را که ندانسته‌ای.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۵

فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا طه: ۱۰. باهلهش گفت درنگ کنید من آتشی دیدم ... معنی انتظار در «امكثوا» کاملاً روشن است. وَ أَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَمَا كُنتُمْ فِي الْأَرْضِ رعد: ۱۷. اما آنچه بمردم مفید است در زمین می‌ماند این ظاهراً از آنجهت است که مردم در حفظ و نگهداری چیز مفید میکوشند، بنظر میاید منظور آنست که اشیاء مفید و حق قابل بقا است همینطور است دین حق و غیره. أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا. مَا كُنْتُمْ فِيهِ أَبَدًا كهف: ۳ و ۴. ضمیر «فیه» باجر راجع است یعنی در آن مزد و بهشت ماند گاراند. وَقَوْلَانَا فَرَقْنَا لِتَفْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مَكَّتْ وَ نَزَّلْنَاهُ تَنزِيلًا اسراء: ۱۰۶. مکت (بر وزن قفل) بمعنی تدریج، انتظار و تأنی است. یعنی قرآن را بتدریج نازل کردیم تا آن را بر مردم بتدریج و تأنی بخوانی و بر حسب احتیاج و مقتضی آنرا نازل کردیم.

مکر: ج ۶، ص: ۲۶۵

مکر: تدبیر. اعم از آنکه در کار بد باشد و یا در کار خوب. در مفردات و اقرب الموارد میگوید: مکر آنست که شخص را بحیله‌ای از مقصودش منصرف کنی و آن دو نوع است محمود و مذموم. محمود آنست که از آن کار خوبی مراد باشد و مذموم بعکس است. در المنار گفته: مکر در اصل تدبیر مخفی است که مکر شده را بآنچه گمان نمیکرد میکشد و اغلب در تدبیر بد کار می‌رود. اینکه در قاموس گفته: «المکر: الخدیعه و در صحاح آمده: «المکر: الاحتيال و الخدیعه» هر دو معنی غالب را در نظر گرفته‌اند. بنا بر قول اقرب، مفردات، مجمع و المنار مکر اعم و شامل تدبیر خوب و بد هر دو است. مؤید این سخن قول خداوند است که فرموده: اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَاطِر: ۴۳.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۶

وصف «السَّيِّئِ» می‌رساند که مکر فی نفسه گاهی سیئ است و گاهی حسن ایضا آیات فَوْقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتٍ مَا مَكَرُوا غَافِر: ۴۵. أُولَئِكَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يُخَسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ نَحْل: ۴۵. [در اینجا لازم است سه مطلب اشاره شود: ۱- در بسیاری از آیات آنگاه که نسبت مکر بخدا داده شده مکر در مرتبه ثانی است یعنی اول مکر بد کاران در مقابل دین حق و دستور خداوند است سپس مکر خدا و آن دو جور است مجازات و غیر آن مثلاً- در آیه وَ يَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ انفال: ۳۰. مراد از «يَمْكُرُونَ» حيله و تدبیر مشرکین است که میخواستند حضرت رسول صلی الله علیه و آله را بکشند یا زندانی کنند و یا تبعید نمایند و مراد از «يَمْكُرُ اللَّهُ» همان تدبیر خداوند است که آنحضرت را مأمور بهجرت نمود. ایضا در آیه وَ مَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ آل عمران: ۵۴. که مراد از مکر اول حيله یهود است درباره کشتن عیسی علیه السلام و منظور از مکر الله نجات دادن عیسی از دست آنهاست. ولی در آیاتی نظیر وَ مَكَرُوا مَكَرًا وَمَكَرْنَا مَكَرًا وَ هُمْ لَّا يَشْعُرُونَ. فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكَرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَ قَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ نمل: ۵۰-۵۱. منظور از مکر اول طرفه زدن و انحراف کفار است از پیروی حضرت صالح علیه السلام و غرض از مکر دوم هلاکت و عذاب آنهاست که همگی از بین رفتند و مکر خدا نتیجه طبیعی مکر آنها بود چنانکه فرموده: «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مَكَرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاهُمْ وَ قَوْمَهُمْ» و نیز روشن میکند که مکر خدا همان «دمرنا» است. ایضا: إِذْ لَّهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرِعُ مَكَرًا يونس: ۲۱.۲- در اینگونه آیات نسبت مکر بخدا اشکالی ندارد که مکر خدا همان تدبیر خدا و تقدیراتی است که منجر

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۷

بحرمان و عذاب بد کاران میشود و آن در مرتبه ثانی از خدا ممدوح است که مقتضای عدالت جز آن نیست و گرنه بد کار و نیکو کار از هم شناخته نمیشوند پس آن مکر ممدوح است زیرا که عدالت است أم حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جاثیه: ۲۱.۳- گاهی مکر منسوب بخدا مکر ابتدائی است مثل أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يُأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ اعراف: ۹۹. معلوم است که مراد از مکر عذاب خداست در مقابل نافرمانی مردم النهایه نافرمانی بدکاران بلفظ مکر ذکر نشده است. ۴- وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ ... رعد: ۴۲. این آیه صریح است در اینکه تدبیر کلی مال خداست و تدبیر دیگران در مقابل تدبیر خدا هیچ است و کاری از پیش نمیتواند برد.

مکه: ج ۶، ص: ۲۶۷

مکه: وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرْنَاهُمْ عَلَيْهِمْ فَتَح: ۲۴. لفظ مکه یکبار بیشتر در قرآن مجید نیامده است و آن بنا بر تصریح جوهری نام شهر مکه است. زادهای الله شرفا و بتصریح قاموس و اقرب شهر مکه و یا همه حرم است «بطن» در لغت از جمله بمعنی جوف کل شیء است بطن مکه یعنی میان مکه، منظور از بطن مکه در آیه چنانکه گفته‌اند

«حدیبیه» است بجهت نزدیکیش بمکه حتی گفته‌اند بعضی اراضی آن از حرم است. در حدیبیه میان رسول خدا صلی الله علیه و آله و مشرکین صلح واقع گردید و در نتیجه دست هر دو گروه از یکدیگر کوتاه شد حال آنکه مسلمین غالب بودند و وارد دیار مشرکین شده بودند و ناچار شدند که با آنحضرت صلح کنند و قول دادند که سال آینده آنحضرت با آزادی وارد مکه شد و عمره آورد معنی آیه چنین است: خدا همان است که

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۸

در حدیبیه دست شما را از کفار و دست کفار را از شما باز داشت پس از آنکه شما را بر آنها پیروز گردانید.

میکال: ج ۶، ص: ۲۶۸

میکال: مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ بقره: ۹۸. ظاهر آیه آنست که میکال نام فرشته‌ای است در دعای سَوم صحیفه سجادیه پس از ذکر اسرافیل و قبل از ذکر جبریل فرموده: «و میکائیل ذو الجاه عندک و المکان الرّفع من طاعتک» از این کلمه فقط معلوم میشود که میکائیل از جمله ملائکه و در نزد خدا دارای مقام بلندی است ولی شغل او معلوم نمیشود. در ریاض السالکین فرموده: روایت شده که میکائیل بارزاق و حکمه و معرفت نفوس مأمور است و او را اعوانی است از ملائکه که بر همه عالم موکل اند. در مجمع فرموده: جبرئیل و میکائیل هر دو لفظ عجمی اند که معرب شده‌اند بقولی «جبر» در لغت سریانی بمعنی عبد و «ایل» بمعنی خداست و میک بمعنی بنده کوچک است پس جبرئیل یعنی بنده خدا، میکائیل یعنی بنده کوچک خدا. نگارنده گوید در ریاض السالکین گوید: دیلمی از ابا امامه از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده که: نام میکائیل بنده کوچک خداست. دلیل غیر عربی بودن این دو لفظ وقوع آنها در تورات است که در «جبر- جبرئیل» گذشت. هاکس در قاموس کتاب مقدس جبرائیل را مرد خدا و میکائیل را «کیست مثل خدا» معنی کرده و گوید: او رئیس الملائکه است که دانیال او را بقوم یهود واضح نمود و گویند که وی پیشوای عساکر فرشتگان است. نام میکائیل در تورات کتاب دانیال باب دهم بند ۱۳ و ۲۱ و باب ۱۲ بند ۱ و ایضا در کتاب مکاشفه یوحنا باب ۱۲ بند ۳ آمده است. اینکه هاکس گوید: او رئیس الملائکه است درست نیست زیرا فقط درباره جبرئیل آمده ذی قُوَّة

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۶۹

عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ. مُطَاعٌ ثُمَّ أَمِينٌ تَكْوِير: ۲۰ و ۲۱. لفظ مطاع نشان میدهد که میکائیل در اطاعت جبرئیل است. اما در باره معنی آیه فوق. باید دانست که آیه ما قبل چنین است: قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَيَّ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ ... آیه در جواب یهود است که با جبرئیل عداوت داشتند و میگفتند علت عدم ایمان ما آنست که آورنده وحی جبریل است و ما با او دشمنیم. در مجمع نقل شده که یهود با آنحضرت گفتند: جبریل دشمن ماست که جنگ و سختی نازل میکند و میکائیل آسانی و راحتی میاورد اگر آورنده وحی میکائیل بود حتما ایمان میاوردیم. در جواب فرموده: جبریل فقط مأمور خداست در آوردن وحی. و دشمنی با او بی جا است و در آیه ما نحن فيه بطور کلی فرموده: هر که با خدا، ملائکه، پیامبران، جبریل و میکال دشمن باشد خدا با او دشمن است.

مکن: ج ۶، ص: ۲۶۹

مکن: راجع بمکان در «کون» سخن گفته‌ایم. افعالی از «مکن» مشتق‌اند از قبیل: امکن، مکن، تمکن و غیره که همه بمعنی قدرت و اقتدار و قدرت دادن بکار میروند. احتمال هست که اصل همه «کون» باشد. وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْمَآرِضِ يَوْسُف: ۲۱. و همانطور بیوسف در سرزمین مصر تمکن و قدرت دادیم وَ لَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ احقاف: ۲۶. «ان» در آیه نافی است یعنی: گذشتگان را تمکن و قدرت دادیم در آنچه بشما در آن تمکن ندادیم (منظور این است که آنها از شما در قدرت و امکانات بیشتر

بودند). أ و لَمْ نُمْكِنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ قِصَصٌ: ۵۷. گفته‌اند: معنی جعل به «نُمْكِنَ» تضمین شده یعنی: آیا برای آنها حرم امنی قرار ندادیم که میوه‌های هر چیز بآن جمع می‌شود؟ و بقولی «حَرَمًا» ظرف است یعنی آیا آنها را در حرم امنی تمکن و قدرت ندادیم؟

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۰

وَ لِيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ نور: ۵۵ و حتما تمکن و تسلط می‌دهد بدین آنها برای آنها، دینیکه بر آنها پسندیده است. فَقَدْ خَانُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ انفال: ۷۱ «امکن منه» یعنی بر او تسلط و قدرت یافت: بیشتر بخدا خیانت کردند و خدا بر آنها مسلط شد و منکوبشان کرد. مکین: دارای مکان و منزلت إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ آمِنٌ يوسف: ۵۴. تو امروز پیش ما محترم و مورد اعتمادی. ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ تکویر: ۲۰. نیرومند و پیش خدا محترم است. ثُمَّ جَعَلْنَا نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ مؤمنون: ۱۳. فَجَعَلْنَا فِي قَرَارٍ مَكِينٍ مرسلات: ۲۱. گفته‌اند وصف رحم با مکین برای آنست که رحم متمکن و قادر است که نطفه را تربیت کند بنظر می‌آید منظور از آن عظمت قدر و بلند پایه بودن رحم است زیرا تنها محلیکه رشد نطفه در آن میسر و عملی است رحم است یعنی: سپس انسان را در قرار گاهی منیع و ممتاز قرار دادیم.

مکاء؛ ج ۶، ص: ۲۷۰

مُكَاء: (بضم میم) صغیر زدن «مکا یمکو مکاء: صفر بقیه» و مَا كَانَ صِيْلًا تُهْمُ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءٌ وَ تَصَدِيَةٌ انفال: ۳۵. نماز و عبادت مشرکان در کنار کعبه جز صغیر زدن و کف زدن نبود. از ابن عباس نقل است که قریش عریان و کف زنان و صغیر زنان کعبه را طواف می‌کردند. ظاهراً مراد آنست که صغیر و کف زدن را بجای نماز گرفته بودند. این کلمه یکبار بیشتر در کلام الله نیامده است.

ملء؛ ج ۶، ص: ۲۷۰

اشاره

ملء: (بفتح میم) پر کردن. خواه سپر کردن با آب باشد یا غیر آن. وَ أَنَا لَمَسِينَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاَهَا مُلْتَثًّا حَرَسًا شَدِيدًا وَ شُهَبًا جَنًّا: ۸. ما آسمان را تفحص کردیم و یافتیم که با نگهبانها و شهابها پر شده است. املاء: پر کردن. لَأْمَلَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ اعراف: ۱۸.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۱

امْتِلَاءٌ: پر شدن. يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ق: ۳۰. ملء (بکسر میم) نام مقداری است که ظرفی را پر کند إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ مَا تَوَّأَوْا وَ هُمْ كَفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَ لَوْ أَفْتَدَىٰ بِهِ آل عمران: ۹۱. آنانکه کافراند و کافر بمیرند اگر یکیشان آنقدر طلا بعوض دهد که زمین پر شود از او پذیرفته نیست. ملأ: جماعت و جماعت اشراف. در صحاح گفته: «الملاء الجماعة» در قاموس و اقرب از جمله معانی آن اشراف ناس و مطلق جماعت است بمعنی خلق و مشورت نیز آمده است. طبرسی فرموده: ملأ- بمعنی جماعت اشراف است که هیبت آنها سینه‌ها را پر کند. راغب آنرا جماعتیکه بر یک رأی‌اند معنی کرده وجه تسمیه را مانند طبرسی گفته است. ناگفته نماند: در قرآن مجید هم در جماعت اشراف بکار رفته مثل قَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ اعراف: ۱۰۹. و هم در مطلق جماعت و قوم، مثل وَ لَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ زخرف: ۴۶ که مراد مطلق قوم فرعون است ولی بیشتر در اشراف قوم بکار رفته است در ملحقات صحیفه سجادیه هست: «سبحانک حاضر کل ملأ» شاید بمطلق جماعت از آن ملأ گفته شده که محلی از زمین و یا چشم بیننده را پر میکنند.

ملء اعلی؛ ج ۶، ص: ۲۷۱

ملاء اعلیٰ ۱- لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ. دُحُورًا صافات: ۸. یعنی شیاطین بجماعت بالاتر نتوانستند گوش بدهند و از هر طرف زده میشوند و طرد میگردند. گفته‌اند: مراد از ملاء اعلیٰ جماعت ملائکه است که شیاطین در صورت استماع کلام آنها و استراق

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۲

سمع از هر طرف رانده میشوند و در اینصورت باید گفت: ملائکه در آسمانها اجتماعی دارند که شیاطین در صورت ورود بان انجمن از اخبار غیبی و از حوادث آینده مطلع میشوند لذا از استماع جریان آن ممنوعند. بنظر بعضی: مراد از ملاء اعلیٰ مخلوقاتی است که در کرات آسمانی اند و شیاطین سعی می‌کردند بآسمانها نزدیک شوند و اسرار بیشتری بدست آورند در «سما» مشروحا گفته‌ایم که در آسمانها مخلوقات زنده وجود دارند و هم اکنون اصوات آنها را بصورت امواج بی سیم میگیرند. ۲- قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ. أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ. مَا كَانَ لِي مِنْ عِلْمٍ بِالْمَلَأِ الْأَعْلَىٰ إِذْ يَخْتَصِمُونَ. إِنْ يُوحَىٰ إِلَيَّ إِلَّا أَنْمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ص: ۶۷-۷۰. ظاهرا مراد از ملاء اعلیٰ ملائکه و مراد از اختصاص آنها همان است که در جواب «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» گفتند أَنْجَعَلُ فِيهَا مَنْ يَفْسِدُ فِيهَا وَ يَسْفِكُ الدِّمَاءَ (و الله اعلم) و یا اختصاصی است که میان خویش داشتند.

ملح: ج ۶، ص: ۲۷۲

ملح: هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ فرقان: ۵۳. ملوحه و ملاحه بمعنی شوری است و ملح بمعنی شور و نمک است یعنی: این شراب گوارا و این شور و تلخ است ایضا هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ فاطر: ۱۲. این لفظ فقط دو بار در کلام الله آمده است.

ملق: ج ۶، ص: ۲۷۲

ملق: (بر وزن فلس) فقر. اصل آن بمعنی نرمی است که فقر انسان را نرم و ذلیل میکند. املاق نیز بمعنی فقر و بی چیزی است و لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ انعام: ۱۵۱. همینطور است آیه ۳۱. از سوره اسراء. یعنی: فرزندان خویش را از ترس فقر و گرسنگی نکشید شما و آنها را ما روزی میدهم. هر دو آیه صریح‌اند در اینکه عرب از ترس فقر و گرسنگی فرزندان خویش را میکشند، در آیه دیگری آمده وَ كَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۳

قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُزِدُوهُمْ وَيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ ... انعام: ۱۳۷. این آیه شامل مطلق کشتن اولاد است خواه از برای عار باشد چنانکه در زنده بگور کردن دختران و خواه برای فقر. در نهج البلاغه حکمت ۲۵۸ فرموده: «إذا املقتم فتاجروا الله بالصدق» چون فقیر شدید با خدا با صدقه معامله کنید صدقه بدهید تا خدا توانگران کند. املاق فقط دو بار در قرآن آمده است.

ملک: ج ۶، ص: ۲۷۳

ملک: (بر وزن قفل) آن در استعمال قرآن بمعنی حکومت و اداره امور است. وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ آل عمران: ۱۸۹. برای خدا است حکومت آسمانها و زمین. وَ اتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ بقره: ۱۰۲. پیروی کردند از آنچه شیاطین در باره پادشاهی و حکومت سلیمان میگفتند. قَالُوا أَنَّىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَ نَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ بقره: ۲۴۷. ملک (بفتح میم و کسر لام) پادشاه و آنکه دارای حکومت است وَ قَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يوسف: ۴۳. پادشاه گفت: من هفت گاو فربه

می‌بینم فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكَ الْحَقُّ طه: ۱۱۴. هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ حشر: ۲۳. إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُنَاقِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بقره: ۲۴۶. مراد از ملک در آیه فرمانده است که در حدود فرماندهی دارای حکومت و اداره است. طبرسی در معنی آن گفته: «القادر الواسع القدرة الذي له السيادة والتدبير» راغب گفته: «هو المتصرف بالامر والنهي في الجمهور» آن متخذ از ملک بضم میم و جمع آن ملوک است إِنَّ الْمُلُوكَ إِذْ دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا نمل: ۳۴. در آیه وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكًا مائده: ۲۰. ظاهراً مراد استقلال است که بنی اسرائیل در مصر آنرا نداشتند. مَلِكٌ: (بکسر میم و سکون لام) مالک شدن و صاحب شدن. قُلْ لَوْ أَنْتُمْ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۴

تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسِكَنَّكُمْ خَشِيَةَ الْإِنْفَاقِ اسراء: ۱۰۰. بگو اگر خزائن رحمت خدایم را مالک و دارا بودید آنوقت از ترس انفاق دست باز میداشتید. افعال آن بیشتر بمعنی قدرت و توانائی آید مثل: لَا يَمْلِكُونَ لِنَفْسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا رعد: ۱۶. برای خویش بنفع و ضرری قادر نیستند. مالک: اسم فاعل است. بمعنی صاحب مال و صاحب حکومت آید مثل خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ یس: ۷۱. قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ آل عمران: ۲۶. که هر دو بمعنی صاحب ملک (بکسر میم) است و مثل وَ نَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ قال إِنْكُمْ مَا كَثُورَ زخرف: ۷۷. گویند ای مالک خدایت ما را بمیراند که بمعنی متصرف و حاکم است. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ فاتحه: ۲-۴. عاصم، کسائی. خلف و یعقوب حضرمی آنرا مالک و دیگران ملک (بفتح میم و کسر لام) خوانده‌اند. بنظر می‌آید که مالک در آیه مثل ملک بمعنی حاکم و متصرف است به بمعنی صاحب. زیرا صاحب بمال مناسب است که بگوئیم: فلانی صاحب فلان مال است ولی مناسب با «یوم» حکومت است که بگوئیم حکمران امروز فلانی است. ملیک: مثل ملک بمعنی صاحب حکومت است إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهْرٍ فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ قمر: ۵۴ و ۵۵. پرهیزکاران در بهشتها و نهرهاوند در نزد صاحب حکومت توانا (خدا). این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است. مَلِكٌ: (بر وزن فلس) قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلِكِنَا وَ لَكِنَّا حُمَلْنَا أَوْزَارًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَدْنَاها... طه: ۸۷. «ملک» را در آیه عاصم

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۵

و اهل مدینه و اهل کوفه بفتح میم و دیگران بضم و نیز بکسر میم خوانده‌اند و آن مصدر ملک یملک است در صحاح گوید فتح میم از کسر آن افصح می‌باشد. ممکن است مراد از آن حکومت یعنی: ما با قدرت و اختیار در کارمان وعده تو را مخالفت نکردیم... و شاید بمعنی ملک و مال باشد یعنی: ما با مال خویش با وعده تو مخالفت نکردیم بلکه چیزهایی از زیور قوم فرعون داشتیم که آنها را انداختیم و سامری برداشت...

ملکوت؛ ج ۶، ص: ۲۷۵

ملکوت: این لفظ چهار بار در قرآن مجید آمده است وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلِكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ انعام: ۷۵. أَوْ لَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلِكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ أَعْرَافٍ: ۱۸۵. در این دو آیه ظاهراً مراد حکومت و تدبیری و نظمی است که در آسمانها و زمین است. در مجمع فرموده: ملکوت مانند ملک (بر وزن قفل) است ولی از ملک رساتر و ابلغ است زیرا واو و تاء برای مبالغه اضافه میشوند. در صحاح گوید: ملکوت از ملک (بر وزن قفل) است مثل رهبوت از رهبه گویند: «له ملکوت العراق» برای او است حکومت عراق. ما وقتیکه از کارخانه‌ای دیدن می‌کنیم می‌بینیم که در آن نظم بخصوصی حکم فرما است هم در ساختن و هم در کارانداختن آن همین طور است آسمانها و زمین. یعنی: و همانطور بابراهیم حکومت و نظمیکه در آسمانها و زمین است نشان میدادیم. ایضاً قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلِكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ مؤمنون: ۸۸. فَسَيُجْحَنُ الَّذِي بِيَدِهِ مَلِكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ یس: ۸۳. پاک و منزّه است خدائیکه حکومت و اداره هر چیز در دست او است.

مَلَك؛ ج ۶، ص: ۲۷۵

اشاره

مَلَك: (بفتح میم و لام) فرشته. جمع آن ملائکه است اکثر علماء معتقداند که آن از الوک مشتق است و الوک بمعنی رسالت است (مجمع)

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۶

در صحاح از کسائی نقل شده: اصل ملک مَلَك است از الوک بمعنی رسالت سپس لام بجای همزه آمده و ملائک شده و آنگاه همزه در اثر کثرت استعمال حذف شده و ملک گشته است و در وقت جمع همزه را آورده و ملائکه گفته‌اند. بنا بر این میم آن زائد است در مجمع از ابن کيسان نقل شده: اصل آن از ملک است بنا بر این میم زائد نیست. بهر حال ملک بصورت مفرد و تنبیه و جمع در حدود ۸۰ بار در قرآن مجید آمده است و مراد از آن پیوسته فرشته و فرشتگان است و اگر آن از الوک باشد شاید بدین جهت است که هر یک از ملائکه رسالت و مأموریت بخصوصی دارند چنانکه فرموده: **لَجَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولَىٰ أَجْنِحَةٍ ...** فاطر: ۱. و اینکه خداوند فرموده: **اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ حَجَّ: ۷۵.** ظاهراً راجع با آوردن وحی باشد که رسول از ملائکه، وحی را پیامبران می‌آورد و رسول از مردم آنرا بانسانها می‌رساند و اینکه در باره آنها آمده **يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ** انبیاء: ۲۰. مانع از آن نیست که در عین حال مأموریتی هم داشته باشند چنانکه از آیه غافر پیداست [آنچه از قرآن در باره ملائکه فهمیده میشود در ذیل بررسی میشود]:

خلقت ملک؛ ج ۶، ص: ۲۷۶

در اینکه ملک از چه چیز خلق شده در قرآن کریم مطلبی نیست فقط در باره جن هست که از آتش بخصوصی آفریده شده و الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ حجر: ۲۷. وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ رَحْمَن: ۱۵. مگر اینکه بگوئیم جن و ملک از یک حقیقت‌اند چنانکه در «بلس- و شطن- شیطان» اشاره کرده‌ایم و در اینجا نیز روشنتر خواهیم گفت.

کارگزاران خلقت؛ ج ۶، ص: ۲۷۶

ملائکه موجودات پاک و فرمانبراند که خداوند در امور عالم بآنها مأموریت‌هایی محول فرموده که انجام میدهند ولی جن و شیاطین در عرض انسانها و در امور عالم هیچکاره‌اند

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۷

بر خلاف عقیده ثنویت ایران قدیم که مبدء شرورات را اهریمن میدانستند. ۱- میراندن مردمان بآنها واگذار شده است **قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ** سجده: ۱۱. آیه صریح است در اینکه فرشته مرگ عهده‌دار میراندن و اخذ مردم از این زندگی است روایات اسم او را عزرائیل گفته است در آیات دیگر نسبت آنرا بجمع داده مثل **الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ ...** نحل: ۲۸. **الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ ...** نحل: ۳۲. **حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَ هُمْ لَا يُفْرَطُونَ** انعام: ۶۱. و در بعضی از آیات این عمل بخداوند نسبت داده شده مثل **اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا ...** زمر: ۴۲. و نظیر آن. این درست است که گفته شود: صاحب باغ، باغ را آبیاری کرد یا باغبان آبیاری کرد و یا چاه آبیاری کرد، خداوند می‌میراند و نیز ملک و ملائکه باذن خدا می‌میراند و معلوم میشود که ملک الموت در قبض ارواح تنها نیست بلکه اعوان و یارانی دارد. ۲- آوردن وحی. **نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ. عَلِيٌّ قَلْبِكَ شِعْرَاء: ۱۹۴.** آیات قرآن نشان میدهد که پیام‌آور فقط یک ملک نیست مثل **اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ**

الْمَلَائِكَةُ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ حَجٌّ: ۷۵. که گفتیم ظهور آن در آوردن وحی است و مثل فَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمَحْرَابِ أَنْ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى... آل عمران: ۳۹. که ملائکه مژده ولادت یحیی را بزکریا علیه السلام دادند و إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ... إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ... آل عمران: ۴۲ و ۴۵. میشود گفت: که وحی آور فقط جبرئیل و او یک نفر بیش نیست و دیگران مژده آوراند و نظیر آن نه آورنده احکام و دین، ولی صریحاً يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةُ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ عَلِيٍّ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۸

نحل: ۲. خلاف آنرا میرساند و شاید فقط در اسلام منحصر بجبرئیل بود و یا او اعوانی دارد. ۳- نوشتن اعمال انسانها. إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشَّمَالِ قَعِيدٌ. مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق: ۱۷-۱۸ که در «لقی» گفته شد قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ يونس: ۲۱. بلی و رُسُلَنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ زخرف: ۸۰. وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ. كَرَامًا كَاتِبِينَ. يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ انفطار: ۱۰-۱۲. بقیه سخن در «دلک- دلوک» است. ۴- حافظان انسانها. وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفْرَطُونَ انعام: ۶۱. ظهور آیه در آنست که عده‌ای از ملائکه حافظ انسانها و چون مرگ کسی برسد همان حافظان او را می‌میرانند و این میرساند که انسان در این دنیای ماده و تراحم از نصرت ملائکه ناگزیر است و گرنه نمیتواند بزندگی خویش ادامه بدهد و حوادث او را از پای درمی‌آورند. در تفسیر عیاشی ذیل آیه لَهُ مُعَقَّبَاتٌ... رعد: ۱۱. از حضرت صادق علیه السلام نقل کرده که فرمود: «ما من عبد الا و معه ملكان يحفظانه فاذا جاء الامر من عند الله خليا بينه وبين امر الله» برای هر بنده‌ای دو تا ملکی است که او را حفظ میکنند چون کاری از جانب خدا آمد او را با مر خدا و می‌گذارند. المیزان از در منثور نقل کرده که علی علیه السلام فرمود: هیچ بنده‌ای نیست مگر با او ملائکه‌ای هستند که او را حفظ میکنند از اینکه دیوار بر او افتد یا در چاهی ساقط شود، یا درنده‌ای او را بدرد، یا غرق شود و یا در آتش بسوزد و چون مقدر خدا آید او را بمقدر رها میکنند. در مجمع ذیل آیه ۱۱. رعد باین حدیث اشاره شده است. طبرسی رحمه الله آیه را بحفظ اعمال انسان حمل کرده که فرشتگان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۷۹

فقط اعمال آدمی را ثبت و حفظ میکنند ولی ظهور آیه و روایات خلاف آنرا میرسانند. لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ... رعد: ۱۱. ظاهر آنست که ضمیر «لَهُ» راجع به «مَنْ أَسْرًا» در آیه قبل است همچنین ضمائر «يَدَيْهِ - ... خَلْفِهِ ...» - يَحْفَظُونَهُ» و مراد از «مَنْ أَمْرِ اللَّهِ» حوادث و بلاهائی است که انسان گرفتار میشود و ملائکه انسان را با دستور خدا از پیش آمده‌های خداوند حفظ میکنند و چون انسان عمل و فکر خودش را تغییر داد خدا هم نعمت و حفظ را تغییر میدهد آنوقت حافظان کنار می‌روند تا مقدرات جای خویش را بگیرد. یعنی: برای انسان تعقیب کنندگان از پس و پیش هستند که او را از حوادث (که امر خداوند) حفظ میکنند، خدا آنچه برای مردم است تغییر نمیدهد مگر آنکه مردم آنچه را دارند تغییر بدهند. در این آیه بسیار بعید است که بگوئیم مراد حفظ اعمال است و بعیدتر از آن قول بعضی که گوید مراد پاسبانان و مستحفظین ملوک‌اند. و إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ. كَرَامًا كَاتِبِينَ. يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ انفطار: ۱۰-۱۲. ظهور آیات در آنست که ملائکه هم حافظ انسانند و هم کاتب اعمال او طبرسی رحمه الله فقط حفظ اعمال گفته است، المیزان نیز بقرینه، سیاق حفظ اعمال دانسته است ولی در آیات ما قبل هم از خلقت انسان و هم از تکذیب قیامت سخن رفته و بعید نیست که حفظ راجع بانسان و کتابت راجع باعمال او باشد. ۵- حاملان عرش. عده‌ای از ملائکه حاملان عرش خداوند الدِّينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ... غافر: ۷. وَ يَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ حاقه: ۱۷. روایت شده حاملان عرش فعلا چهار ملک‌اند و روز قیامت با چهار نفر دیگر کمک خواهند شد مراد از حمل

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۰

عرش ظاهرا تدبیر امور عالم بدستور خدا است و این منافی با آن نیست که عرش وجود خارجی داشته باشد چنانکه در عرش گفته‌ایم ولی آن چهار کمک معلوم نیست ملک خواهند بود یا نه هر چند ظهور آن در ملک است، روایت چندی در باره آن در تفسیر برهان هست ملاحظه شود. کارهای دیگری در تدبیر عالم بملائکه واگذار شده که در ضمن بررسی آیات روشن میشود از قبیل تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا يَا ذُنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ ... قدر: ۴. و سائر آیات.

شفاعت ملائکه؛ ج ۶، ص: ۲۸۰

ملائکه سلام الله عليهم اجمعین هم در دنیا برای بندگان استغفار میکنند و هم در آخر شفاعت، بسیار جای امید است که خداوند چنین لطفی به بندگان فرموده است. الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْءٍ رَحْمَةً وَعِلْمًا فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تَابُوا وَاتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَقِهِمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ. رَبَّنَا وَأَذْخِلْهُمْ جَنَّاتٍ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. وَقِهِمُ السَّيِّئَاتِ ... غافر: ۷-۹. در این آیات چنانکه می‌بینیم ملائکه باهل توبه استغفار میکنند و از خدا می‌خواهند که آنها را از عذاب آتش باز دارد و به بهشتها داخل کند و پدران و فرزندان و زنانشان را که در بندگی از آنها کمتراند با آنها وارد بهشت گرداند و از بدیها حفظشان کند. آیه زیر شاید در پذیرش قسمتی از آن دعا است و الَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ طور: ۲۱. توضیح هر دو آیه در «ذره» گذشته است. آیه دوم از آیه اول اعم است. تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرُونَ مِنْ فَوْقِهِنَّ وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۱

رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَلَا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ شوری: ۵. در این آیه «لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» شامل عموم است اعم از توبه کار و غیره. در مجمع از امام صادق علیه السلام مطلق مؤمنین نقل شده است. لفظ «يَسْتَغْفِرُونَ» در هر دو آیه مفید دوام است و روشن میکند که ملائکه پیوسته در این استغفاراند. وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ. لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ. يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى وَهُمْ مِنْ خَشِيَّتِهِ مُشْفِقُونَ انبیاء: ۲۶-۲۸. در این آیات مقام شفاعت برای ملائکه حتمی است و فقط بکسی شفاعت میکنند که مورد رضایت خداوند باشد در روایات هست که مراد، رضایت از عقیده و طریقه است نه اعمال. رجوع شود به «شفع». وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مَنْ بَعْدَ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى نجم: ۲۶. این آیه مانند آیه سابق شفاعت ملائکه را در حق بندگان خدا روشن میکند و اذن و رضایت خدا را در آن شرط میداند.

ممثل و دیده شدن ملائکه؛ ج ۶، ص: ۲۸۱

در جریان حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن مجید هست که ملائکه چون مأمور بعذاب قوم لوط شدند، ابتدا پیش ابراهیم علیه السلام آمده و باو مژده ولادت اسحق علیه السلام را دادند آنها در صورت بشر بودند، ابراهیم آنها را نشناخت و برای آنها گوساله بریان آورد و چون دید نمیخورند ترسید، آنها گفتند: نترس ما ملکیم و برای قوم لوط فرستاده شده‌ایم فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمِ لُوطٍ زن ابراهیم علیه السلام نیز آنها را دید و از مژده ولادت تعجب کرد، گفتند: «أَتَعَجِّبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» آنوقت ملائکه پیش لوط علیه السلام آمدند آنحضرت نیز آنها را نشناخت و از ورود آنها که بصورت جوان بودند

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۲

ناراحت گردید و آنگاه که قوم لوط خواستند آنها را از دست لوط بگیرند و لوط بیچاره شد گفتند: يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا

إِلَيْكَ ... سورة هود. ۶۹-۸۱. و نیز در بارهٔ مریم آمده که: ملک در صورت انسان پیش مریم آمد. مریم ترسید که آن جوان شاید نظر سوئی بمریم دارد گفت: من از تو بخدا پناه میبرم فرشته گفت: إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا مریم: ۱۹. این آیات با روایات بیشتر، شاهد صدق‌اند بر اینکه ملائکه در صورت ممثل شدن قابل رؤیت‌اند و در قیامت هم نیکوکاران و هم بد کاران ملائکه را خواهند دید چنانکه فرموده: وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ. سَلَامٌ عَلَيْكُمْ رعد: ۲۳. و در بارهٔ بد کاران فرموده: يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ ... فرقان: ۲۲. وَذَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِيَ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنتُمْ زخرف: ۷۷. در این باره روایات زیادی هست در اینکه انبیاء علیهم السلام بعضی از ملائکه مخصوصاً جبرئیل را دیده‌اند که احتیاج بنقل آنها نیست. و در «جن» در بنده دیده شدن جن در این زمینه صحبت شده است.

عصمت ملائکه؛ ج ۶، ص: ۲۸۲

آیا ملائکه معصوم‌اند؟ آیا قدرت گناه کردن دارند و نمیکنند و یا یک بعدی آفریده شده‌اند و قادر بگناه نیستند؟ یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ تحریم: ۶. جمله «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ» ... ظاهراً سالبه بانتفاء موضوع نیست بلکه ظهورش آنست که قدرت بگناه دارند ولی نمیکنند نه اینکه قادر نیستند و نمیکنند. هكذا «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» نشان میدهد که قادر بگناه‌اند ولی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۳

نمیکنند. ولی این آیه راجع بعموم ملائکه نیست و فقط وضع مأموران جهنم را روشن میکند آیات دیگری در این زمینه وارد است که مفید عموم‌اند مثل وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ. لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ. يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشِيَّتِهِ مُشْفِقُونَ. وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَلِكَ نَجْرِيهِ جَهَنَّمَ كَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ انبیاء: ۲۶-۲۹. از جمله «لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ» مستفاد آنست که قادر بگناه‌اند ولی نمیکنند مخصوصاً بقرینه آیهٔ اخیر که وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَهٌ مِنْ دُونِهِ که اگر کسی از آنها ادعای معبودیت کند مورد عذاب است، این میرساند که قدرت این ادعا را دارند و نیز آیات شامل عموم ملائکه است. ما حصل آیات گذشته آنست که ملائکه معصومند و مختار. به بقیه مطلب توجه کنید. وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ... بقره: ۳۴. اگر ابلیس از ملائکه باشد و اگر جریان آدم و ابلیس و سجدهٔ ملائکه زبانه‌حال و تجسیم واقع بصورت داستان نباشد باید گفت که ملک گناه میکند و کرده است ولی اثبات اینکه ابلیس ملک است و ما جری بصورت ظاهر بوده بسیار مشکل میباشد. رجوع شود به «شطن - شیطان». در سفینهٔ البحار ذیل لفظ فطرس از جامع بزنتی از امام صادق علیه السلام منقول است: فطرس ملکی بود، عرش خدا را طواف میکرد در چیزی از دستور خدا کوتاهی کرد جناحش بریده شد (مقامش پائین آمد) بجزیره‌ای از جزائر رانده گشت، چون امام حسین علیه السلام بدینا آمد جبرئیل برای عرض تبریک محضر رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد در ضمن از محل فطرس گذشت، فطرس بجبرئیل التماس نمود، جبرئیل گفت: مأمورم

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۴

برای عرض تهنیت بمحضر حضرت محمد صلی الله علیه و آله بروم که مولوی برای وی متولد شده است میخواهی ترا نیز با خود به برم، فطرس مایل شد، جبرئیل او را به محضر آنحضرت آورد، فطرس با انگشتش بآنحضرت التماس کرد حضرت فرمود: بالت را ببدن حسین بمال. او چنان کرد و پرواز نمود. سند روایت در بحار چنین است: در سرائر از جامع بزنتی از عیسان مولی سدید از ابی عبد الله علیه السلام و از مردی از اصحاب از پدرش از ابی عبد الله علیه السلام، گوید جمعی از اصحاب نقل کرده‌اند که فطرس ... شیخ رحمه الله در مصباح راجع بسوم شعبان دعائی از حضرت عسکری سلام الله علیه نقل کرده که در ضمن آن این جمله است:

«و عاذ فطرس بمهده و نحن عائذون بقبره من بعده» پیدا است که اشاره بروایت بزنی است. در نهج البلاغه خطبه ۱۹۰. معروف به (قاصعه) از ابلیس بلفظ ملک تعبیر آورده «کَلَّا مَا كَانَ اللَّهُ سَبْحَانَهُ لِيَدْخُلَ الْجَنَّةَ بِشَرِّهَا بِأَمْرٍ أُخْرَجَ بِهَا مِنْهَا مَلَكًا». نقل شیخ در مصباح چنین است: بقاسم بن علاء همدانی و کیل امام عسکری علیه السلام توفیق رسید که مولانا الحسین علیه السلام روز سوم شعبان متولد شد آنرا روزه بگیر و این دعا را بخوان: اللَّهُمَّ ... که جمله «عاذ فطرس بمهده» ... در ضمن آنست. در رجال کشی در ذکر محمد بن سنان نقل شده: چون بمرتکب دعای امام جواد علیه السلام درد چشم محمد بن سنان برطرف شد، محمد آنحضرت گفت «یا شبیه صاحب فطرس» سپس محمد بن مرزبان از ابن سنان پرسید: مقصودت از شبیه صاحب فطرس چه چیز بود گفت: خدا بملکی از ملائکه که فطرس نام داشت غضب کرد الخ ... سند روایت چنین است: حمدویه از ابو سعید آدمی از محمد بن مرزبان از محمد بن سنان.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۵

در روایت دیگری نیز بآن اشاره شده باین سند کشی گوید بخط جبرئیل بن احمد دیدم که روایت کرد محمد بن عبد الله بن مهران از احمد بن ابی نصر و محمد بن سنان که گفتند ... در آخر حدیث هست که ابن سنان گفت: فطرسیه. و الله اعلم.

ملائکه و مرگ؛ ج ۶، ص: ۲۸۵

و نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِيهَا يُنظَرُونَ زمر: ۶۸. آیه صریح است در اینکه مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ در نفخ صور اول خواهند مرد و ظاهرا مراد از «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» ملائکه‌اند که نخواهند مرد. نظیر این آیه است آیه: وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ نمل: ۸۷. بنا بر آنکه مراد از نفخ صور نفخ اول و مراد از فزع، فزع مرگ باشد. ولی گفته‌اند مراد نفخ صور دوم است بقریه وَكُلُّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ و بقریه آیه ۸۹. همین سوره که فرموده: مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْهَا وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ. بنظر بعضی مراد از نفخ صور اعم است و «فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» از آثار نفخ اول و «كُلُّ أَتَوْهُ دَاخِرِينَ» از آثار نفخ دوم می‌باشد. بهر حال با این آیه نمیشود استدلال کرد که ملائکه در قیامت نخواهند مرد ولی مراد از «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» در آیه اول کدام کسانی است؟ اینکه عده‌ای از بندگان خدا از صعقه اول جان سالم بدر خواهند برد یقین است ولی آنها کدامند میشود گفت ملائکه یا لا اقل قسمتی از آنهاند زیرا آنها حشر و نشری و عذاب و بهشتی ظاهرا ندارند و فقط واسطه فیض و کارگزاران عالم خلقت‌اند، این احتمال در نظر نگارنده نزدیک بیقین است. بقولی: آنها جبرئیل، میکائیل، اسرافیل و عزرائیل‌اند که بعدا خواهند مرد. بقولی این چهار نفر و حاملان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۶

عرش مراداند. بقولی مراد رضوان، حور، مالک و زبانیه است. در میزان از جمله احتمال داده که مراد ارواح انسانها است و آنها نخواهند مرد و بعضی از روایات اهل بیت علیهم السلام مؤید آنست که روایت شده چون خدا «لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ» فرماید ارواح انبیاء در جواب گویند: «لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ». روایات دیگری نیز دال بر این مطلب‌اند. بنظر نگارنده مردن و زنده شدن فقط شامل مخلوقاتی است که حساب و کتاب و بهشت دارند خواه در آسمانها باشند که در «سما» گفته شده و خواه در زمین و اثبات اینکه ملائکه نیز خواهند مرد و همچنین ارواح، مشکل بلکه غیر ممکن است و «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» مشکل است که راجع بارواح باشد بلکه ظهور آیه در آنست که در نفخ صور اول همه خواهند مرد مگر عده‌ای که خدا خواهد و آنها ظاهرا ملائکه‌اند که ظهور قیامت احتیاجی بمرگ آنها ندارد بلکه باید باشند که واسطه فیض‌اند. اگر گوئی: آیه کُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ قصص: ۸۸. میرساند که جز ذات خدا همه چیز هالک و از بین رفتنی است؟ گوئیم: بنظر می‌آید که مراد از آیه آنست که:

هلاک و بطلان تمام اشیاء را جز خدا احاطه کرده است زیرا هیچ چیز در عالم جز ذات خدا مستقل نیست بنا بر این، آیه فوق دلالت بر حال دارد نه اینکه از آینده خبر میدهد، باید در نظر داشت که این آیه با «إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ» قابل جمع است لذا باید معنایش آنچه گفته شد یا نظیر آن باشد.

ریاست جبرئیل؛ ج ۶، ص: ۲۸۶

مقتضای آیات إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ. ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ. مُطَاعٌ ثُمَّ أَمِينٌ تَكْوِير: ۱۹-۲۱. آنست که جبرئیل پیش ملائکه مطاع است و اگر دستوری بدهد باید اطاعت کنند در «روح» ذیل عنوان «فرشته بخصوص» در باره آیات تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ ... - تَنْزِلُ الْمَلَائِكَةُ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۷

وَالرُّوحُ ... يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صِيْفًا مَقْرُونًا گفته شده که ظاهراً مراد از روح جبرئیل و ذکر او در ردیف ملائکه برای افضلیت و مطاع بودن اوست. میماند اینکه آیا پیش همه ملائکه مطاع است یا فقط بر آورندگان وحی که قبلاً گفته شد حکومت دارد؟ ظهور آیات در عموم است در «جنح» ذیل اُولَىٰ اٰجْنَِحِيْهِ مَثْنِيٌّ وَثَلَاثٌ وَرَبَاعٌ گفته شد که ملائکه بر همدیگر تفاوت دارند و ظهور و ما مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ صافات: ۱۶۴. نیز در آنست.

جن و ملک؛ ج ۶، ص: ۲۸۷

آیا جن و ملک یک حقیقتند و از یک چیز آفریده شده‌اند یا نه؟ آیا شیطان از جن است یا از ملک؟ در این موضوع در «بلس-ابلیس» و در «شطن-شیطان» سخن گفته‌ایم ولی فعلاً- بر خلاف آنچه گفته‌ام ترجیح میدهم که جن و ملائکه بنا بر آنچه از قرآن استفاده میشود یک حقیقت نیستند و شیطان ملک نیست بدین بیان: ۱- در قرآن در مورد اینکه ملک از چه چیز آفریده شده مطلبی نیامده ولی دو دفعه تصریح شده که جان از آتش بخصوصی آفریده شده است حجر: ۲۷- رحمن: ۱۵. و شیطان بارها گفته: «خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ». ۲- راجع بملائکه ابداء ذکر گناهی در قرآن نیست بلکه فقط عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ. لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ انبیاء: ۲۶ و ۲۷. لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ تحریم: ۶. يُسَبِّحُونَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ انبیاء: ۲۰. و نظیر اینها، آمده است ولی در باره جن گناه، اطاعت، شرک، مرگ، رفتن بجهنم و غیره ذکر شده است و نیز عصیان ابلیس، رجوع شود بسوره رحمن و سوره جن و آخر سوره احقاف و «جن» در این کتاب. اینها هیچ یک در باره ملائکه نیامده است. ۳- ابلیس دارای ذریه است چنانکه فرموده: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۸

مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عِدُوٌّ ... كهف: ۵۰. ولی راجع بذریه، ملائکه خبری در قرآن و غیره نیست. ۴- شیطان چنانکه آیه فوق صریح است از جن بود که از امر خدا بیرون رفت ولی در جائی تصریح نشده که او از ملائکه بود مگر استثناء در آیات سجده ملائکه و جمله منقول از نهج البلاغه که بررسی خواهد شد. ۵- در آیه فوق هست که وَ هُمْ لَكُمْ عِدُوٌّ یعنی شیطان و ذریه‌اش دشمن بشراند اما چنانکه میدانیم ملائکه دوست بشراند و بآدم سجده کرده‌اند و بر آدمیان چنانکه گذشت استغفار میکنند و شفاعت خواهند کرد. ۶- در باره جن آمده: وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ اعراف: ۱۷۹. رَبَّنَا أَرْنَا الَّذِينَ أَضَلَّانَا مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فَصَلِّت: ۲۹. ولی اضلال و جهنمی بودن در باره ملائکه نیامده است. ۷- جن با انسان دو موجود مکلف زمین و دوش بدوش انسان در هدایت و ضلالت و غیره است چنانکه در «جن» گذشت ولی راجع بملک چنین چیزها را سراغ نداریم. تنها چیزیکه در باره ملک بودن ابلیس داریم ظهور استثناء در آیات وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا

إِبْلِيسَ است که در صورت متصل بودن میرساند ابلیس از ملائکه بود. ولی میشود گفت که چون جنّ با ملائکه از بعضی جهات هم سنخ‌اند و ابلیس با ملائکه بود خطاب جمع در اثر تغلیب بر او هم شامل بود و او فهمید که او هم داخل در خطاب است لذا در جواب مَلَأَ مَنَعِكَ أَلَا تَشِيْجِدُ إِذْ أَمَرْتُكَ نَكْفَت: خدایا مرا امر نکردی دستور فقط برای ملائکه بود بلکه مأموریت خویش را مسلم گرفت و استکبار کرد. و اما جمله نهج البلاغه که در فصل «عصمت ملائکه» ذکر شد و در «بلس»

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۸۹

نیز گذشته است ممکن است مشی امام علیه السّلام مطابق قرآن باشد و چون قرآن او را بطور تغلیب داخل در ملائکه کرده است، امام علیه السّلام نیز ملک اطلاق نموده است زیرا در میان ملائکه بود و مانند آنها عمل میکرد. و نیز شاید اطلاق قرآن راجع بسنخ عمل باشد که چون مانند ملائکه بخدا عبادت و بندگی میکرد از این لحاظ در ردیف آنها بود نه از لحاظ اتحاد در هویت و ذات.

خاتمه؛ ج ۶، ص: ۲۸۹

راجع به ملائکه مطالب دیگری است که اهل تحقیق میتوانند از قرآن و روایات دریابند. از قبیل یاری آنها باهل ایمان تَنْزَلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ سَلَامٌ كَرَدْنشان باهل بهشت و الْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ. سَلَامٌ عَلَيْكُمْ آمدن بیاری رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ در جنگ «بدر» و غیره، نوزده نفر بودن مالکان جهنم و علت این تعداد و نظائر اینها.

ملل؛ ج ۶، ص: ۲۸۹

ملل: املا ل و املاء آنست که چیزی بنویسند بگوئی تا بنویسد، املا ل لغت حجاز و بنی اسد و املاء لغت بنی تمیم و قیس است (اقرب) فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَافِيًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمَلَّ هُوَ فَلْيُمَلِّ وَتِيَّهُ بِالْعَدْلِ بقره: ۲۸۲. اگر آنکه حق بعهدۀ اوست ابله یا عاجز (در املاء) یا ناتوان باشد سرپرست او بعدالت املا کند ملل بمعنی ملالت و اندوه در قرآن مجید نیامده است.

مله؛ ج ۶، ص: ۲۸۹

مله: دین و شریعت. فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا آل عمران: ۹۵. اصل آن از «املت الكتاب» است و دین را بدانجهت ملت گویند که از جانب خدا املاء شده است. در مفردات میگوید: «ملت مانند دین است و آن نام شریعتی است که خدا بر زبان انبیاء برای مردم فرستاده است. فرق دین با ملت آنست که ملت فقط بر پیامبر نسبت داده میشود نه باحد امت، گفته نمیشود ملت خدا، امت زید ولی گویند دین خدا و دین زید».

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۰

خلاصه دین بخدا و پیامبر و شخص نسبت داده میشود اما ملت فقط برهبر و آورنده دین اضافه میشود. ولی در قرآن مجید گاهی بقوم و نحو آن اضافه شده است مثل قول یوسف علیه السّلام إِنْ تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَأُؤْمِنُنَّ بِمَا لَّهُمْ... وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ ... یوسف: ۳۷-۳۸. ایضا: مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْأَخْرَى إِنَّ هَذَا إِلَّا اخْتِلَافٌ ص: ۷. یعنی: ما این سخن را در دین اخیر نشنیده‌ایم این جز دروغ نیست. و نیز بطریقه بت پرستان اطلاق شده مثل قَدْ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنَّ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ اعراف: ۸۹. ایضا آیه: ۸۸. و نیز در سورة ابراهیم آیه ۱۳. و کهف: ۲۰.

ملا؛ ج ۶، ص: ۲۹۰

ملا: املاء بمعنی اطالۀ مدّت، ملّی بمعنی زمان طویل و ملاء بمعنی دهر است. (مجمع) اطالۀ مدت عبارت اخرای مهلت دادن است

لذا در اقرب الموارد گفته: «الاملاء: ... الامهال و التأخیر فی المدّة». فَأَمَلَيْتُ لِلْكَافِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ... حَجَّ: ۴۴. بکفار مهلت دادم سپس گرفتارشان کردم و لَأَ يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُظْمِي لَهُمْ خَيْرًا لَّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُظْمِي لَهُمْ لِيُرْذَلُوا إِثْمًا وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ آل عمران: ۱۷۸. وَقَالُوا أَتَأْتِيهِمُ الْمَوْتُ الْأُولَى الْأَوَّلِينَ أَلَمْ يَكْتُبْنَا فِيهَا قَوْلًا نُظْمِي عَلَيْهِ بُكْرَةً وَ أَصَلًا فَرَقَانًا: ۵. «تظمّی» در این آیه از املا ل به املاء مبدل شده چنانکه در «ملل» گفته شد لذا آن در آیه بمعنی املاء و خواندن است یعنی گفتند قرآن افسانه‌های گذشتگان است که نوشته است و بر او صبح و شام املا- میشود. الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمَلَى لَهُمْ مُحَمَّد: ۲۵. املاء هم بنفسه و هم با لام تعدیه پذیرد یعنی: شیطان اعمالشان را بآنها مزین کرده و آنها را بتأخیر انداخته و مهلتشان داده است. امهال و تأخیر انداختن شیطان همان مشغول کردن با آرزوهاست که در آیه يَعِدُهُمْ وَ يَمْنِيهِمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۱

عُزُورًا نَسَاء: ۱۲۰. آمده است. لَئِنْ لَمْ تَنْتَه لَأَرْجَمَنَّكَ وَ أَهْجُرَنِي مَلِيًّا مَرْيَم: ۴۶. ملّی چنانکه گفته شد بمعنی زمان طویل است اگر بس نکنی سنگسارت کنم مدت‌ها از من دور باش (تا دیگر بیادم نیفتی) گویا منظور آزر آن بوده که اصلاً با من مباش دیگر رابطه‌ای در بین نداریم.

من:؛ ج ۶، ص: ۲۹۱

من: (بفتح میم) بچند معنی آید: ۱- شرطیه که بدو فعل جزم میدهد مثل: مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ نَسَاء: ۱۲۳.۲- استفهام. نحو مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْفَدِنَا یَس: ۵۲ کی ما را از قبرهایمان بر انگیخت؟ قَالَ فَمَنْ رُبُّكُمْ یَا مُوسَى طه: ۴۹. گفت: ای موسی پروردگار شما کیست؟-۳- اسم موصول و اکثر در اولو العقل بکار رود مثل: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ حَجَّ: ۱۸. در قرآن مجید در غیر اولی العقل نیز بکار رفته است. مثل وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى رِجْلَيْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ ... نور: ۴۵. «مَنْ يَمْشِي عَلَى بَطْنِهِ» خزندگان و «مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ» چهارپایان است. بقیه مطلب در کتب لغت دیده شود.

من:؛ ج ۶، ص: ۲۹۱

من: (بکسر میم) حرف جرّ است و برای آن پانزده معنی ذکر کرده‌اند از جمله: ۱- ابتداء غایت. بقول جماعتی معنای اصلی آن همین است و معانی دیگر بآن راجع‌اند و آن در مکان و زمان هر دو آید مثل سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى اسراء: ۱. و مثل «صمت من يوم الجمعة». ۲- تبعیض. مثل مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ بقره: ۲۵۳. ... وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ وَ مِنْهُمْ مَنْ حَسِبْنَا بِهِ الْأَرْضَ وَ مِنْهُمْ مَنْ أَعْرَفْنَا ... عنكبوت: ۴۰. علامتش آنست که لفظ «بعض» در جای آن قرار گیرد. ۳- بیان. و بیشتر بعد از لفظ «ما»

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۲

و «مهما» آید نحو مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا ... فاطر: ۲. وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ اعراف: ۱۳۲. و در آیه فَاجْتَبُوا الرَّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ حَجَّ: ۳۰. خالی از «ما- مهما» است. باقی معانی در کتب لغت دیده شود.

منع:؛ ج ۶، ص: ۲۹۲

منع: باز داشتن. ضدّ عطا کردن. مَا مَنَعَكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ اعراف: ۱۲. چه چیز باز داشت اینکه سجده نکنی آنگاه که امرت کردم؟ مَنُوع: مبالغه است یعنی بسیار باز دارنده و إِذْ مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا معارج: ۲۱ چون خیر باو رسد بسیار مانع و بخیل است. مَنَاع

نیز مبالغه است بمعنی شدید المنع مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ قلم: ۱۲.

من: ج ۶، ص: ۲۹۲

اشاره

من: (بفتح میم) طبرسی ذیل آیه ۲۶۲ بقره و ۱۶۴. آل عمران میگوید: من در اصل بمعنی قطع است و از آنست لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ فصلت: ۸. یعنی برای آنهاست پاداش غیر مقطوع و ابدی. منت نهادن و برخ کشیدن نعمت را از آن منته گویند که وظیفه نعمت شده را قطع میکند (دیگر بر او لازم نیست در مقابل نعمت تشکر کند یا چیز دیگری انجام دهد) ایضا منته بمعنی نعمت است که شخص بواسطه آن از گرفتاری قطع و خارج میشود. این مطلب مورد تأیید فیومی در مصباح است و ممنون را بمعنی مقطوع گفته و گوید مرگ را از آن ممنون گویند که قاطع زندگی است در صحاح گفته: «المن: القطع» و در قاموس آمده: «من الحبل: قطعه» یعنی ریسمان را برید. راغب نسبت این معنی را به «قیل» داده و گوید: من چیزی است که با آن وزن کنند، وزن شده را موزون و ممنون گویند. منته بمعنی نعمت سنگین است. منت دو جور اطلاق دارد: فعلی و قولی. منت خدا فعلی است و آن سنگین کردن بندگان با نعمت و عطیه است «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَىٰ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۳

الْمُؤْمِنِينَ» یعنی خداوند بر مؤمنان نعمت بخشید. و منت قولی که شمردن و برخ کشیدن نعمت است قبیح میباشد مگر وقتی که طرف کفران نعمت کند (ترجمه آزاد). آنانکه من را قطع معنی کرده‌اند گویند آلت وزن را از آن من گویند که جنس وزن شده با آن در مقداری قطع و تعیین میگردد. [در اینجا سه مطلب هست. ۱- منت در قرآن آنجا که بخدا نسبت داده شده همه بمعنی انعام و نعمت دادن است مثل لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا آل عمران: ۱۶۴. خدا بر مؤمنان نعمت بخشید آنگاه که در میان آنها پیامبری مبعوث کرد وجود پیغمبر نعمت است که خدا ب مردم عطا فرموده است. كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ نساء: ۹۴. ولی در آیه يُمْنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ حجرات: ۱۷. ظاهرا مراد از «يُمْنُونَ عَلَيْكُمْ» منت قولی است که در مقابل آنانکه اسلام خویش را برخ آنحضرت میکشیدند و منت می نهادند میفرماید: بلکه خدا بر شما منت دارد که هدایتان کرد. ۲- منت در انسان مثل منت خدا بمعنی انعام و عطیه آمده مثل هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ص: ۳۹. این عطای با حساب ماست بتو، تو هم عطا کن یا باز دار. فَشَدُّوا الْوَتَاقَ فَمَا مَنَّا بَعْدُ وَإِنَّا فِدَاءٌ مُحَمَّد: ۴. ریسمان را محکم کنید سپس یا احسان و آزاد میکنید و یا عوض میگیرید. ظاهرا منظور احسان و آزاد کردن است نه آزاد کردن و برخشان کشیدن. ۳- منت قولی و برخ کشیدن که ناپسند و مبطل عمل است مثل وَ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ شعراء: ۲۲. موسی علیه السلام بفرعون گفت: آن نعمتی است که چون بنی اسرائیل را برده خویش کرده‌ای بر من منت می‌نهی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۴

منت فرعون همان بود که برخ موسی کشید و گفت: أَلَمْ تَرْبُكْ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ. يُمْنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا حجرات: ۱۷. بر تو منت میدهند که اسلام آورده‌اند لَّا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ بقره: ۲۶۴. صدقات خویش با منت و اذیت باطل نکنید رجوع شود به «حبط». وَ لِيَا بَكَ فَطَهَّرْ. وَ الرَّجْزَ فَاهْجُرْ. وَ لَّا تَمُنُّنَّ تَسْتَكْثِرُونَ. وَ لِرَبِّكَ فَاصْبِرْ مَدَّثِرٌ. ۶. «تَسْتَكْثِرُونَ» حال است از فاعل «تَمُنُّنَّ» اگر مراد منت فعلی باشد منظور آنست که احسان نکن در حالیکه آنرا زیاد میدانی یعنی: لباست را پاک کن، از تزلزل و اضطراب پرهیز، کار خوب و احسانت را زیاد مشمار، برای خدایت در کارها استقامت ورز. در المیزان مناسب سیاق میداند که مراد منت قولی باشد یعنی عمل باین دستورها را منت نگذار و زیاد نبین و متعجب مباش که تو عبدی بیش نیستی و این قدرت از

جانب خداست (ترجمه آزاد). إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ فصلت: ۸. «غَيْرُ مَمْنُونٍ» که بمعنی غیر مقطوع و دائمی است چهار بار در قرآن آمده و همه در بارهٔ اجر آخرت است که اجر دنیوی در هر حال مقطوع است. فصلت: ۸- قلم: ۳- انشقاق: ۲۵- تین: ۶. اَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ طور: ۳۰. منون چنانکه در پیش گفته شد بمعنی مرگ است یعنی: یا میگویند شاعر است برای او به پیشامد مرگ منتظر باشیم که از دنیا برود، مکتبش نیز فراموش گردد، این لفظ فقط یکبار در قرآن آمده است.

مَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ؛ ج ۶، ص: ۲۹۴

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ بقره: ۵۷. مَنْ و سلوی در ۱۶۰ سورهٔ اعراف و ۸۰.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۵

طه نیز آمده است. راجع به سلوی در «سلو» سخن گفته‌ایم که پرندهٔ بخصوصی بود و راجع به مَنْ هاکس در قاموس میگوید: مَنْ چیزی است که خدایتعالی بر بنی اسرائیل آنگاه که در دشت بودند در عوض نان برایشان نازل فرمود که در سفر خروج باب ۱۶ بند ۴ نان آسمانی خوانده شده است. نگارنده گوید: بند چهارم باب ۱۶. سفر خروج در تورات چنین است: «آنگاه خداوند بموسی گفت همانا من نان از آسمان برای شما بارانم و قوم رفته کفایت هر روز را در روزش گیرند تا آنها را امتحان کنم که بر شریعت من رفتار میکنند یا نه». در المنار میگوید: مَنْ مادهٔ چسبنده و شیرینی است مانند عسل که از هوا بر سنگ و برگ درختان می‌نشیند، آن در اول مایع است سپس سفت و خشک میشود و مردم آنرا جمع میکنند و از آنست ترنجبین. در مجمع در بارهٔ آن چهار وجه نقل کرده مادهٔ معروفی که بر درختان می‌نشیند. چیزی است مانند صمغ که بر درختان می‌نشست و مثل عسل شیرین بود. نان نازک. همهٔ نعمتهائیکه خدا بی‌زحمت به بنی اسرائیل داد. در اقب الموارد گوید: مَنْ هر شبندی است که بر درخت و سنگ می‌نشیند و شیرین باشد و مانند عسل است و همچون صمغ می‌خشکد مانند شیرخشت (شیرخشت) و ترنجبین. ناگفته نماند: آمدن مَنْ بر بنی اسرائیل بصورت اعجاز بود لذا باندازه‌ای نازل میشد که احتیاج آنها را رفع میکرد و ظاهراً شیرهای مانند شیرخشت بوده است و الله العالم.

مَنِي؛ ج ۶، ص: ۲۹۵

مَنِي: (بر وزن فلس) بمعنی تقدیر و اندازه‌گیری است «مَنِي لِكِ الْمَانِي» یعنی اندازه‌گیر برای تو اندازه‌گیری کرد. نطفه را از آن مَنِي گویند که با قدرت خداوندی اندازه‌گیری شده است. (راغب) أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنِي قِيَامَةً: ۳۷: آیا آب کمی نبود از اندازه گرفته شده‌ای که اندازه گرفته میشود؟ وَأَنَّهُ خَلَقَ الزُّوجِينَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۶

الدَّكَرَ وَالْمَأْنِيَّ. مِنْ نُطْفَةٍ إِذْ تُمْنِي نَجْم: ۴۶. و او آفرید دو جفت نر و ماده را از آب اندکی آنگاه که تقدیر و اندازه‌گیری میشود. بنظر میاید: «يُمْنِي و تُمْنِي» در دو آیه فوق اشاره بآن است که دست تقدیر پیوسته نطفه را در هر مرحله اندازه‌گیری میکند زیرا فعل مضارع دلالت بر استمرار دارد. طبرسی در ذیل آیه دوم فرموده: مَنِي بمعنی تقدیر است شاعر گوید: «حَتَّى تَبَيَّنَ مَا يَمْنِي لِكِ الْمَانِي» تا بدانی اندازه‌گیر چه چیز برای تو اندازه‌گیری میکند. مرگ را از آن متیه گویند که مقدر و اندازه‌گیری شده است. بعضی آنرا ریخته شدن گفته‌اند از «امنی الدماء: اراقها» یعنی خونها را ریخت آنوقت معنی چنین میشود: از مَنِي‌ای که در رحم ریخته میشود، بنظر نگارنده معنی اول بهتر است ولی در اَفْرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ واقعه: ۵۸ بمعنی ریختن است یعنی: خبر دهید از نطفه‌ایکه در رحم می‌ریزد. مَنِي: آرزو کردن. زیرا که آرزو شده در ذهن انسان اندازه‌گیری و مصور میشود و لَقَدْ كُنْتُمْ تَمْنُونَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ آل عمران: ۱۴۳. پیش از ملاقات مرگ، مرگ را آرزو میکردید و لَأَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ نساء:

۳۲. ظاهراً مراد فرقهائی است که در خلقت میان زنان و مردان وجود دارد و یا راجع به پیشرفت در مال و اختلاف تقسیم ارث است رجوع شود به تفاسیر اُمّیه: آرزو. راغب گوید: آن صورت حاصله در ذهن از تمنی شیء است. اُمّیه بمعنی دروغ نیز آمده است چنانکه در قاموس و اقرب تصریح شده، و در صحاح گوید: آن در اینصورت مقلوب است از «مین» بمعنی کذب. راغب در علت آن گفته: چون دروغ در اغلب تصوّر چیز بی حقیقت و گفتن آن با زبان است و صحیح است که از کذب با تمنی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۷

تعبیر آورده شود. و از بعضی نقل کرده: «ما تَغْنِيَتْ وَلَا تَمْنَيْتَ مِنْدَ أَسْلَمَتْ» از آنوقت که اسلام آوردم نه آواز خوانده‌ام و نه دروغ گفته‌ام. وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذٍ تَمْنَى الْوَالِي الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسُخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحَكِّمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ ... وَ لِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ ... حج: ۵۲-۵۴. مراد از ظاهر آیات با ذهن خالی و غیر مشوب آنست که هر نبی و رسول که می‌خواهد برنامه خدا پرستی و حکومت عدل پیاده کند شیطان با اغواء گمراهان، جنگی و آشوبی و اختلافی در مقابل نقشه‌های او القاء و برپا میکند (و در نتیجه تزلزلی در عملی شدن نقش پیغمبر پدید میشود) آنگاه خدا با امداد پیامبرش آن آشفتگی را از بین میبرد و هدف پیغمبر را بر کرسی می‌نشانند نتیجه این امر دو چیز است یکی اینکه مریض القلب‌ها امتحان میشوند و با برپا شدن آشوب باین در و آن در میزنند، دیگری اینکه چون فتنه فرو نشست دانایان میدانند که دین پیغمبر حق و خدا پشتیبان او است. علی هذا مراد از «اُمّیه» در آیه آرزوی خارجی پیغمبر است که همان عملی کردن نقشه‌های توحید باشد، این مطلب از مطالعه حالات حضرت رسول و موسی و غیرهم علیهم السلام روشن و هویدا است. روایت شده که رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله در مجمع قریش سوره و النجم را میخواند چون بآیه: وَمَنْ آتَاهُ الْآخِرُ رَسِيدًا لَ الشَّيْطَانِ بَزَائِحِهَا قَالَ: «تلك الغرائق العلى و ان شفاعتهن لترتجى» یعنی: اینها اصنام والا مقام هستند و شفاعتشان پیش خدا مورد امید است، مشرکان از این سخن شاد شدند و دیدند که آنحضرت معبوداتشان را بنیکی یاد کرد.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۸

جبرئیل در تسلی آنحضرت آیه ما نحن فيه را آورد که ناراحت مباش این کلمات را شیطان بدهان انداخت و هر پیغمبری چنین باشد ولی خدا با فرستادن آیات دیگر دروغ بودن آنرا روشن میکند. بنا بر این مراد از «اُمّیه» تلاوت است أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ یعنی شیطان بتلاوت و قرائت او چیزهائی میافکند و او آنها را میخواند اما خدا سپس متوجه‌اش میکند. نگارنده گوید: این همان افسانه غرائق است که بواسطه حدیث سازان بکتاب تفسیر و تاریخ راه یافته خوشبختانه علمای محقق ما بجعل آن پی برده و مجعول بودنش را آفتابی کرده‌اند. در جلد سوم جنایات تاریخ تحت عنوان «افسانه غرائق» تحقیق رشیدی در باره مجعولیت آن شده که در خور تحسین است. عجب است که از درّ منثور نقل شده: آنحضرت متوجه این کلمات کفرآمیز نبود تا آنکه جبرئیل آمد و گفت: آنچه از قرآن آوردم برای من بخوان حضرت خواند و چون به «تلك الغرائق العلى» ... رسید جبرئیل گفت: من اینها را نیاورده‌ام اینها از شیطان است. در جنایات تاریخ احتمال داده که این افسانه ساخته کشیشان نصاری یا از طرف یهود باشد. ناگفته نماند: اگر مراد از «اُمّیه» تلاوت باشد ظاهراً منظور آنست که چون پیامبر بخواد نقشه خدا را پیاده کند شیطان در باره سخنان او شبهاتی بذهن منکران القا میکند که با او مقابله کنند و باو نسبت دروغ و افترا بدهند ولی خدا آن شبهات را از بین میبرد. وَ مِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ بقره: ۷۸. امانی جمع اُمّیه و ظاهراً مراد از آن اکاذیب است یعنی: گروهی از یهود درس نخوانده‌هاند (که قدرت خواندن و تحقیق ندارند) و تورات را فقط دروغهائی میدانند که

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۲۹۹

علماءشان میگویند. لَيْسَ بِأَمَانِيَّتِكُمْ وَلَا أَمَانِيَّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلُ سُوءًا يُجْزَى بِهِ ... نساء: ۱۲۳. کار با آرزوهای شما و اهل کتاب

درست شدنی نیست، حکم خدا بطور کلی این است که: هر که کار بدی کند مجازات میشود...

مناء؛ ج ۶، ص: ۲۹۹

مناء: أفرأيتم اللات والعزى ومناة الثالثة الأخرى. ألكم الذكرو له الأنتى. تملك إذا قسمة ضيزى نجم: ۲۰. ابن کلبی در کتاب «الاصنام» مینویسد: مناء بنی بود متعلق بقبیله هذیل و خزاعه، این بت در ساحل دریا در ناحیه مشلل در محلی موسوم به «قدید» میان مکه و مدینه قرار داشت، پیش همه عرب محترم بود و در کنارش قربانی میکردند، قبیله اوس و خزرج برای آن قربانی و هدایا می‌بردند. قبیله اوس و خزرج چون بحج میرفتند پس از بازگشت سر خود را در نزد منات تراشیده و آنرا اتمام حج می‌پنداشتند، بت پرستان بعلت علاقه بآن فرزندان خویش را عبد منات و زید منات مینامیدند. جریان این بود تا در سال هشتم هجرت (سال فتح مکه) رسول خدا صلی الله علیه و آله چهار یا پنج منزل از مدینه خارج شده بودند، علی علیه السلام را فرستاد منات را منهدم کرد و اموالیکه در بتکده بود پیش آنحضرت آورد از جمله دو تا شمشیر که ابی شمر غسانی پادشاه غسان بانجا هدیه کرده بود، یکی بنام مخدم و دیگری رسوب آنحضرت هر دو را بعلی علیه السلام بخشید، گویند: ذو الفقار یکی از آندو شمشیر بود. در جوامع الجامع فرموده: بقولی لات و عزی و منات بتهایی بودند از سنگ، آنها را در کعبه گذاشته و عبادت میکردند. ممکن است لفظ «الأخری» اشاره باشد باینکه مقام منات پیش آنها از لات و عزی کمتر بوده چنانکه در تفسیر جلالین و جوامع الجامع است. یعنی: مرا خبر دهید از لات و عزی و منات که سومین دیگر آنهاست (آیا

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۰

اینها نفع و ضرری دارند که میپرستید؟! آیا پسر خاص شماس و دختر خاص خدا است. این قسمت ظالمانه است. بنظر میاید که آن سه بت را دختر خدا میدانسته‌اند و یا ملائکه را که دختران خدا میدانستند آن سه بت را تمثال ملائکه دانسته و عبادت میکردند. لذا پشت سر آن آمده ألكم الذكرو له الأنتى و شاید مطلب این آیه غیر از مطلب آیات ما قبل باشد. رجوع شود به «عزی» و «لات».

مهد؛ ج ۶، ص: ۳۰۰

مهد: آماده کردن. «مهد الفراه: بسطه و وطأه» گهواره را از آن مهد گویند که برای بچه آماده شده است قالوا كيف نُكلم من كان في المهد صبياً مريم: ۲۹. گفتند با بچه‌ایکه در گهواره است چطور سخن گوئیم؟! پس «مهد» مصدر بمعنی مفعول است یعنی آماده شده الذی جعل لكم الأرض مهدياً و سلكك لكم فيها سبلاً طه: ۵۳، خدائیکه زمین را برای زندگی شما آماده کرد و در آن بنفع شما راهها قرار داد چنانکه فرموده و جعل لكم فيها سبلاً زخرف: ۱۰. آمادگی زمین برای زندگی انسان در شش دوران انجام پذیرفته که شاید میلیونها سال طول کشیده باشد رجوع شود باوائل سوره فصلت. مهد: نیز بمعنی آماده شده است أ لم نجعل الأرض مهدياً نباء: ۶. آیا زمین را برای زندگی آماده نکردیم؟ در همه این آیات اشاره بقدرت لا یزال خداوندی و بیداری انسان هست این زمین و آب و هوا و مواد خوراکی و هزاران اسراری که علم بقسمتی از آنها راه یافته آمادگیهای زمین برای حیات انسانی است فسبحان من له الخلق والأمر. و الأرض فرشتها فنعم الماهدون ذاریات: ۴۸. زمین را گسترده کردیم، خوب آماده کنندگانیم. فحسب به جهنم و لیس المهاد بقره: ۲۰۶. بس است جهنم برای او و البته آن آماده شده بدی است. و مهدت له تمهيداً مدثر:

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۱

۱۴. وسائل زندگی را بطور فراخ برای او آماده کردم. و من عمل صالحاً فلأنفسهم يمهدون روم: ۴۴. آنانکه کار نیک میکنند برای خود پاداش آماده میکنند.

مهل؛ ج ۶، ص: ۳۰۱

مهل: آرامی، عجله نکردن. «مهل فی عمله مهلا: عمله بالسرکینه و الزفق و لم یعجل» تمهیل و امهال بمعنی مهلت دادن است. فَمَهَّلِ الْكَافِرِينَ أَمَهُلَهُمْ رُوَيْدًا طارق: ۱۷. بكَفَّارٍ مَهْلَتٍ بَدَهْ مَهْلَتٍ كَمِي دَرِبَارَةُ شَانِ عَجَلِهْ نَكْن، منتظر تدبیر خدا و جریان امر خدا باش مثل فَلَ تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا مَرِيْم: ۸۴. «روید» بمعنی قلیل است طبرسی و زمخشری گفته‌اند آمدن دو فعل برای تأکید و تبدیل فعل برای دفع تکرار است. بنظر المیزان تمهیل برای تدریج و امهال مقید دفعی بودن است و لذا امهال با رویدا مقید شده یعنی امهال توأم با قلت است که بلافاصله عذاب میرسد (ترجمه آزاد) پس منتظر باش و عجله نکن و چون وعده فرا رسید فقط کمی درنگ کن.

مهیل؛ ج ۶، ص: ۳۰۱

مهیل: وَ إِن يَسْتَعْجِلُوْا يَغَاثُوْا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوْهَ كهف: ۲۹. إِنَّ شَجْرَةَ الزُّقُومِ طَعَامٌ الْأَثِيمِ. كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ دخان: ۴۵. يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ معارج: ۸. این لفظ سه بار بیشتر در قرآن مجید نیامده است آنرا ته مانده روغن زیتون، آهن و مس مذاب و غیره گفته‌اند، ظاهرا مراد از آن در آیات فلز مذاب است یعنی: روزی که آسمان همچون مس گداخته شود.

مهما؛ ج ۶، ص: ۳۰۱

مهما: وَقَالُوا مَهْمًا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِّتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ اعراف: ۱۳۲. «مهما» اسم شرط است و جزم میدهد و بقولی حرف است یعنی هر وقت که آیه‌ای بیاوری که ما را با آن سحر کنی، بتو ایمان نخواهیم آورد. طبرسی آنرا «ای شیء» معنی کرده و از خلیل نقل میکند که اصلش «ما» است در موقع افزودن «ما» دیگری قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۲ الف اول را به‌ها عوض کرده‌اند، و یکبار بیشتر در قرآن مجید یافته نیست.

مهین؛ ج ۶، ص: ۳۰۲

مهین: حقارت. کمی. «امتهن الشیء: ابتذله و احتقره». «مهین» را حقیر و قلیل معنی کرده‌اند أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ مرسلات: ۲۰ آیا شما را از آب ناچیزی نیافریدیم؟ و لَا تَطْعَمُ كُلَّ حَلَاْفٍ مَّهِينٍ قلم: ۱۰. بھر سوگند خوار پست اطاعت نکن. س

موت؛ ج ۶، ص: ۳۰۲

موت: مرگ. فَتَمَوُّوا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ بقره: ۹۴. فعل آن از باب نصر ینصر و علم یمید علی هذا «مات یموت» و «مات یمات» هر دو صحیح است. در آیه وَ لَئِنْ مِتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لِآلِي اللَّهِ تُحْشَرُونَ آل عمران: ۱۵۸، ایضا آیه ۱۵۷. که «متم» بضم میم آمده از نصر ینصر است ولی در آیه إِذِ ان مِتُّمْ وَ كُنْتُمْ بُرَابًا وَ عِظَامًا مؤمنون: ۳۵. که در قرآن‌ها با کسر میم آمده از علم یمید است، بیضاوی در ذیل آیه اول گفته: نافع، حمزه و کسائی آنرا بکسر میم خوانده‌اند از مات یمات. در مجمع فرموده: نافع و اهل کوفه جز عاصم بکسر میم خوانده‌اند (البته در آل عمران). ولی در آیه مؤمنون ظاهرا کسر اجماعی است قرآن ضلالت و بی‌ایمانی و کفر را موت میدانند چنانکه فرموده: أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَ جَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ انعام: ۱۲۲ در این آیه آدم گمراه مرده و آدم هدایت یافته زنده بحساب آمده است و نیز خطاب بر رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ فرموده: فَإِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَى ... روم: ۵۲. تو

مردگان را شنوا نتوانی کرد و نیز فرموده وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ فَاطِر: ۲۲. پس مؤمن زنده و کافر مرده است. میت و میت: هر دو بمعنی مرده است. مثل أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ انعام: ۱۲۲. لِنُحْيِيَ بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا فرقان: ۴۹. که در مرده انسان و غیر انسان است و مثل إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۳

زمر: ۳۰. حَتَّىٰ إِذْ أَقْلَتْ سَحَابًا نَقَالًا سَفِينًا لِبَلَدٍ مَيِّتٍ اعراف: ۵۷. که درباره انسان و غیر انسان هر دو آمده است. جمع آن اموات، موتی، میتون و میتون آمده مثل وَمِمَّا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَالْأَمْوَاتُ فَاطِر: ۲۲. كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ بقره: ۷۳. ثُمَّ إِنَّكُمْ بِعِيدِ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ مؤمنون: ۱۵. ولی میتوان با تخفیف در قرآن نیامده است. موته: مرگ و آن اخص از موت و گویا تاء آن برای وحدت است لَا يَدُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ دخان: ۵۶. ممات: نیز بمعنی موت است. إِذَا لَأَذْفَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ اسراء: ۷۵. میتة: مؤنث میت و در عرف شرع حیوانی است که بدون ذبح شرعی مرده است خواه خود بخود بمیرد و یا بذبح غیر شرعی. حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدَمُّ وَلَحْمُ الْخَنزِيرِ ... مائده: ۳. در آیه و آيَةُ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيْتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا يس: ۳۳. در معنای اولی بکار رفته است.

موج: ج ۶، ص: ۳۰۳

موج: اضطراب دریا. «ماج البحر موجا: اضطرب امواجه و ارتفع» ایضا موج آبهای مرتفع در سطح دریاست مثل وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ هود: ۴۲. یعنی کشتی با آنها در موجی همچون کوهها حرکت میکرد. وَ تَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ كهف: ۹۹. آنروز آنها را میگذاریم بعضی در بعضی موج میزند.

مور: ج ۶، ص: ۳۰۳

مور: جریان سریع «مار الدّم علی وجهه» خون بسرعت بر چهره‌اش جاری شد (راغب). يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا طور: ۹. روزیکه آسمان بشدت جریان کند ظاهرا در روز قیامت در اثر اختلال نظم هوای اطراف زمین بصورت گرد باد شدید و سهمگین در خواهد آمد. أَمْثَلُكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورُ ملک: ۱۶ آیا ایمنید آنکه حکمش

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۴

در آسمان جاری است شما را بزمین فرو برد آنگاه که بشدت میگردد. مور ظاهرا حرکت یکنواخت نیست بلکه گرد بادی و مار پیچی است که توام با حرکت و برگشت است در مجمع فرموده: «المور تردد الشیء بالذهاب و المعجىء كما یتردد الدخان» در نهج البلاغه خطبه: ۱۶۱ فرموده: «تمور فی بطن أمک جنینا»

موسی: ج ۶، ص: ۳۰۴

اشاره

موسی: علی نبینا و آله و علیه السلام. نام مبارکش ۱۳۶ بار در کلام الله مجید بکار رفته است. موسی لفظ عبری است بمعنی از آب گرفته شده. ظاهرا از آنجهت است که مأموران فرعون او را در بچگی از آب گرفتند. حالات موسی علیه السلام در قرآن مجید بیشتر از حالات دیگر پیغمبران ذکر شده و ظاهرا وجه آن اصطکاک بیشتر مسلمین با یهود و عناد و لجاجت یهود در مقابل قرآن بوده و یا علل دیگری هم داشته است.

ولادت موسی (ع)؛ ج ۶، ص: ۲۰۴

ولادت موسی در روز گاری بود که فرعون پسران تازه مولود بنی اسرائیل را سر می‌برید و دخترانشان را زنده نگه میداشت. مشهور است که کاهنان بفرعون گفته بودند: فرزندی در بنی اسرائیل متولد میشود که سلطنت تو را تهدید خواهد کرد. فرعون برای جلوگیری از تولد چنین پسری بآن جنایت وحشتناک دست زده بود. میشود گفت: علت آن کشتار دلخراش و بی‌رحمانه آن بود که فرعون نمیخواست بنی اسرائیل در اثر کثرت مردان تقویت شده و خطری برای مصریان و فرعون باشند چون در صورت کشتار پسران، زنان هر قدر زیاد میشدند باز همه بصورت بردگان در مصر بودند و کاری نمیتوانستند کرد. آیه وَ نُرِيَ فِرْعَوْنَ وَ هَامَانَ وَ جُنُودَهُمَا مِنْهُمْ مَا كَانُوا يَحْذَرُونَ قصص: ۶. نشان میدهد که خوف از کثرت و قوت بنی اسرائیل بوده است نه از ولادت یک پسر. در قرآن مجید آمده: چون موسی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۵

بفرعون و ساحران غالب گردید، مصریان بفرعون گفتند: آیا از موسی و قومش دست میکشی که در زمین فساد کنند و تو و خدایانت را ترک کنند؟! فرعون در جواب گفت: سَيَقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَ نَسِيَتُحْيِي نِسَاءَهُمْ وَ إِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ اعراف: ۱۲۷، اگر کشتن بچه‌ها برای جلوگیری از ولادت موسی بود دیگر تهدید فرعون جای نداشت که موسی بدنیا آمده بود، ظاهراً نظر فرعون آن بوده که باز پسرانشان را میکشم و نمیگذارم تقویت شده و خطری ایجاد کنند. و اگر شبهه را قوی گرفتیم باید بگوئیم: جریان ولادت موسی علیه السلام توسط انبیاء در بنی اسرائیل شهرت یافته و از آنها بسمع فرعون رسیده بود نه بوسیله ساحران که راهی بگیب ندارند. و اگر وجه دوم صحیح باشد خدا خواسته با تربیت موسی در آغوش فرعون بفهماند که فرعونها از تغییر تقدیر خداوندی عاجزاند بلکه پسری را که برای او همه را میکشت باید خودش در آغوش خودش تربیت کند. بهر حال چون موسی متولد شد مادرش با الهام خداوندی او را شیر داد و در صندوقی گذاشته در آب رها کرد و با الهام خدائی میدانست که بوی باز خواهد گشت، غلامان فرعون صندوق را از آب گرفتند و چون باز کردند تازه مولودی در آن یافتند نظر فرعون آن بود روی قانون کلی این بچه نیز مشمول قتل شود که وضع نشان میدهد از بنی اسرائیل است، ولی زن فرعون شیفته تازه مولود شد «وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي» زن در اثر علاقه شدید از کشتن وی مانع شد و گفت: «فَرَّتْ عَيْنِي لِي وَ لَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا» بالاخره فرعون تسلیم شد که او را نکشد و برای خود نگه دارد، مسأله اول و فوری آن بود که زن شیردهی باشد و او را شیر دهد، تقدیر خدا کار خود را کرد هر زنی که آوردند موسی پستانش را نگرفت، «وَ حَرَمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۶

قَبْلِ» حاضرین در این کار فرو ماندند. خواهر موسی که وارد آن مجمع شده و بتوصیه مادرش ناظر جریان بود گفت: مادری می‌شناسم که او را کفالت کند و شیر بدهد، بگفته او موسی را پیش مادرش آوردند آنگاه بفرعون بشارت دادند که مسأله حل شد و پستان فلان زن را گرفت، (پس حقوقی و ماهیانه‌ای برای این زن مقرر کنید که پسر پادشاه را شیر میدهد) فَرَدَدْنَاهُ إِلَيْهَا أُمُّ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَ لَّا تَحْزَنَ وَ لَتَعْلَمَنَّ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ قصص: ۷-۳ ترجمه آزاد. قصه روی اراده خدا جریان داشت، دشمن فرعون و مایه اندوه فرعون در خانه فرعون تربیت میشد «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَيَّ أَمْرِهِ» موسی چون برشد و جوانی رسید خداوند بوی حکمت و درک و علم عنایت فرمود (تربیت شده اشراف ضد اشرافیت را در سر پروراند و آنخانه و حکومت آنرا محکوم کرد) روزی وقت ظهر که مردم نوعاً در خانه‌ها مشغول استراحت بودند از قصر بیرون آمد و در شهر گردش میکرد، اتفاقاً دو نفر مصری و اسرائیلی مشغول مقاتله و نزاع بودند (گوئی قبلی را نظر آن بود که سبطی را بکشد او نیز میخواست از خود دفاع کند و لو بمرگ مصری تمام شود) لذا فرموده «فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يُقَاتِلَانِ» بهر حال اسرائیلی موسی را بیاری طلبید موسی با یکمشت کار مصری را تمام کرد ولی از اینکه این مداخله بمرگ مصری انجامید ناراحت شد و گفت: این منازعه که میکردند کار شیطان است، خدایا من

خویش را بزحمت انداختم، مصریان از این کار اغماض نخواهند کرد مرا فرجی پیش آور. دیگر بکاخ فرعون بر نگشت فردای آنروز گوش بزننگ بود که قتل قبطنی چه عکس العملی ببار خواهد آورد، از قضا دید، اسرائیلی دیروز با شخص دیگری گلاویز شده باز موسی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۷

را بیاری طلبید، موسی گفت تو در ضلالت آشکاری که با این وضع و تسلط مصریان هر روز نغمه‌ای ساز میکنی این بگفت و باز خواست از او دفاع کند، سبطی بخیال آنکه این دفعه موسی قصد وی را دارد و میخواهد کارش را تمام کند فریاد کشید: «يَا مُوسَى أَ تُرِيدُ أَنْ تُقَاتِلَنِي كَمَا قَاتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ» ... در همین وقت بود که مردی رسید و گفت: موسی اشراف دربار فرعون رأی گیری میکنند که تو را بکشند هر چه زودتر خودت را نجات ده، موسی چاره‌ای جز فرار نداشت لذا پا بفرار گذاشت و از مصر خارج شد. فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ قصص: ۱۴-۲۱ ترجمه آزاد.

موسی و شعیب؛ ج ۶، ص: ۳۰۷

موسای جوان از مصر خارج شده راه «مدین» را در پیش گرفت و گفت: «عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ» چون بچاه مدین رسید دید گروهی بگوسفندان خویش آب میدهند ولی دو نفر زن چند رأس گوسفند را از آب خوردن باز میدارند، گفت چرا چنین میکنید دختران گفتند: ما پس از برگشتن چوپانها بگوسفندان آب میدهیم، پدر ما پیر مرد است نمیتواند خودش گوسفندان را آب دهد، موسی بآن گوسفندان آب داد و در سایه‌ای استراحت کرد، پس از رفتن دختران یکی از آندو باز گشت و بموسی گفت: پدرم تو را میخواهد تا مزد این کار را که کردی بدهد. موسی پیش شعیب علیه السلام آمد و ماجرای خویش را باز گفت، شعیب پس از شنیدن سر گذشت او گفت: «لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ» یکی از دختران گفت: پدر جان این جوان را اجیر کن که هم نیرومند است و هم درستکار. شعیب گفت: میخواهم یکی از دخترانم را بعقد نکاح تو در آورم که هشت سال بمن اجیر باشی و اگر ده سال

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۸

کار کردی باختیار تو است و من نمیخواهم تو را بزحمت اندازم و کار زیاد رجوع کنم خواهی دید که از نیکوکارانم «سَيَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ» موسی گفت: این کار میان من و تو باشد هر کدام از هشت سال یا ده سال را کار کردم بمن تحمیل نخواهی کرد و اللَّهُ عَلِيٌّ مَا نَقُولُ وَكَيْلٌ قصص: ۲۲-۲۸ ترجمه آزاد.

موسای رسول؛ ج ۶، ص: ۳۰۸

موسی چون مدت خدمتش را در نزد شعیب تمام کرد خواست بوطنش مصر باز گردد با خانواده‌اش از مدین براه افتاد چون بصحرای سینا رسید ظاهرا راه را گم کرد و از سرما تا حدی ناراحت بودند، موسی از دور آتشی دید فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا بخانواده‌اش گفت: اینجا باشید من آتشی بنظرم آمد شاید در کنار آن جمعی باشند راه را از آنها بپرسم و یا مقداری آتش بیاورم تا گرم شوید، موسی بسوی آتش براه افتاد چون بنزدیک آتش رسید ناگاه از ناحیه راست وادی از جانب درختی که در آنجا بود ندائی بلند شد: أَنْ يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ... ای موسی منم خدا، پرورش دهنده همه مخلوقات ای موسی عصایت را بیانداز. (سر تا پای موسی را لرزشی فرا گرفت و با آرامشی از جانب خدا خویشتن را باز یافت و آرام گردید) سپس در پیروی از همان ندا عصا را بزمین انداخت دید عصا بصورت مار در آمد و همچون مار حرکت میکند، موسی از دیدن آن پا بفرار گذاشت و به پشت سرش نگاه نکرد. بار دیگر ندا بلند شد يَا مُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ

إِنَّكَ مِنَ الْأَمِينِينَ موسى بر گرد و نترس تو ایمنی، چون باز گشت ندا چنین ادامه یافت: دست را بگریبانت فرو بر چون بیرون آوری خواهی دید سفید و نورانی شده بی آنکه صدمه‌ای به بیند ... عصا و ید بیضاء دو معجزه‌اند
 قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۰۹

با این دو معجزه پیش فرعون و قومش برو و هدایتشان کن که گروهی فاسق‌اند. گفت خدایا من یک نفر از آنها را کشته‌ام میترسم مرا بکشند، برادرم هارون از من فصیحتر است او را با من بفرست که تصدیق کند میترسم تکذیب نمایند، خطاب رسید سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَ نَجْعَلُ لَكَ سُلْطَانًا فَلَا يَصِلُونَ إِلَيْكَ مَا يَا تِنَّا ... قصص: ۲۹-۳۵.

موسی و فرعون؛ ج ۶، ص: ۳۰۹

موسی با برادرش هارون پیش فرعون آمده و رسالت خویش را بیان داشتند و گفتند: ما دو فرستاده پروردگار تو هستیم بنی اسرائیل را بما واگذار و عذابشان نکن بر تو معجزه‌ای از خدایت آورده‌ایم سلام بر آنکه تابع راه هدایت است، خداوند فرموده هر که ما را تکذیب کند و از حق روی گرداند عذاب خدا در کمین اوست. فرعون گفت: «فَمَنْ رَبُّكُمَا يَا مُوسَى؟» موسی پروردگار شما دو برادر کیست؟ گفت: رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ حَلَقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ پروردگار ما آنست که هر چیز را آفریده و براههای ادامه زندگی هدایت فرموده است. فرعون گفت: «فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ» حال مردمان گذشته (که بخدا ایمان نیاوردند) چیست؟ موسی گفت: فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَىٰ ماجرای آنها در کتابی موجود است خدایم نه یکی را جای دیگری میگیرد و نه فراموش میکند همان خدائیکه زمین را برای زندگی آماده کرد و در آن راهها قرار داد و از آسمان آب بارانید و اصناف مختلف نباتات را بوسیله آن بوجود آورد، بخورید و چهارپایانتان را بچرانید و در آنها خردمندان را دلائلی است بر وجود و تربیت پروردگار، شما را از این زمین آفریده‌ایم و در آن باز میگردانیم و بار دیگر از آن بیرون میاوریم مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَ فِيهَا نُعِيدُكُمْ وَ مِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى. فرعون که نخوت سلطنت

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۰

وجودش را فرا گرفته بود در مقابل موسی و هارون تسلیم نشد نبوت آنها را تکذیب کرد و از پذیرش امتناع نمود و با کمال غرور گفت: أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَىٰ موسی آمده‌ای تا با جادوی خودت ما را از دیارمان بیرون کنی؟! ما هم سحری در مقابل سحر تو میاوریم روزی را معین کن که بدون عذر در آنروز گرد آئیم و با جادوگران ما مبارزه کن تا جواب جادوی تو را بدهند. موسی فرمود: روز عید و آنگاه که مردم در وقت چاشت جمع گردند روز ملاقات ما باشد. «طه: ۴۷-۵۹»

موسی و ساحران؛ ج ۶، ص: ۳۱۰

فرعون مأمورانی باطراف فرستاد تا عده زیادی ساحر از هر طرف جمع کرده بپایتخت آوردند فرعون قول داد که در صورت غلبه بموسی از مقربین در گاهش خواهند بود. موسی بساحران فرمود وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَيَّ اللَّهُ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ وَقَدْ خَابَ مَنْ افْتَرَىٰ وای بر شما بخدا نسبت دروغ ندهید و با این آمادگی خود مرا مانند خودتان جادوگر قلمداد نکنید من مأموری از جانب آفریدگارم، خدا شما را با غذایی در این صورت خواهد کوبید هر که بخدا دروغ بندد زیانکار است ... عده‌ای گفتند: این دو برادر دو جادوگراند، میخواهند شما را بوسیله جادو از دیارتان برانند و طریقه شریفتان را از بین ببرند و شما را بخود برده کنند، حيله خود را یکجا کنید و در برابرشان صف آرایی نمائید هر که امروز پیروز گردید نجات یافته است. ساحران گفتند: موسی تو اول سحر خودت را بکار می‌بندی یا ما اول بکار بندیم؟ موسی گفت: نه شما اول بیاندازید، جادوگران سحر خویش را بکار بردند، مردم از سحر آنها چنان خیال کردند که ریسمانها و عصاهائیکه بزمین انداخته‌اند بمارها مبدل شده و حرکت میکنند و حتی خود موسی

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۱

نیز چنان خیال کرد **فَإِذَا جَبَّأَهُمْ** و **عَصِيَّهُمْ يُخَيِّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ** **أَنَّهُ تَشَعَّى** موسی با دیدن آنمنظره ترسید (از اینکه مردم گمان کنند اینها واقعیات است) خطاب رسید: نترس تو پیروزی، عصایت را بیانداز آنچه بیاطل کرده‌اند خواهد بلعید کار اینان کار ساحر است و رستگاری از ساحر بدور. عصا در دم اژدها شد و همه آن ابزار را بکام خویش فرو برد جادوگران از دیدن آن دانستند که موسی ساحر نیست و مبعوث از طرف خدا و کارش معجزه است لذا بموسی ایمان آوردند. فرعون در کارش فرو ماند و بتهدید و ارباب دست زد و بساحران فریاد کشید: آیا بی آنکه من اجازه دهم بموسی ایمان آوردید او استاد شما است که تعلیمتان داده، بدانید که دست و پاهاتان را بعکس میبرم و در درختان خرما بدارتان میاویزم و خواهید دانست که عذاب کدام یک ما سخت تر است شاخ و شانه کشیدن فرعون مؤمنان را ارباب نکرد و در جواب فرعون گفتند: **لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلٰی مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرْنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ ... طه ۶۰-۷۲.**

بحران؛ ج ۶، ص: ۳۱۱

موسی پس از این غلبه عملا دارای دار و دسته شد و جمعیتی مخالف دولت فرعون در مصر بوجود آمد فرعون بر شدت خفقان افزود و پیروان موسی را مورد اذیت و اهانت قرار داد **فَأَرْسَلَ فِيهِ عَزُونَ فِي الْمِدَائِنِ حَاشِرِينَ. إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ. وَإِنَّهُمْ لَنَا لَغَائِظُونَ. وَإِنَّا لَجَمِيعٌ حَادِرُونَ** شعراء: ۵۳-۵۶ فرعون مأمورانی برای جمع لشکریان در شهرها فرستاد و بمردم پیغام داد که موسی و پیروان او گروه اندکی هستند و دولت را خشمگین کرده‌اند ولی دولت بر اوضاع مسلط و مراقب کارها است. گروهی از درباریان بفرعون گفتند: این فتنه را هر چه زودتر بخوابان

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۲

و نگذار موسی و قومش از حکومت تو و تقدیس خدایانت دست برداشته و در مملکت افساد کنند. فرعون در جواب گفت: **سَنَقْتُلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ** همچنان پسرانشان را سر بریده و زنانشان را زنده نگاه خواهم داشت ما برتریم، حکومت و قهر در دست ما است. موسی در جواب این تهدید گفت: قوم من از خدا یاری جوئید و خویشان دار باشید زمین و مملکت مال خدا است بهر کس از بندگان که خواهد میهد و عاقبت مال پرهیزکاران است. گفتند: ای موسی پیش از آنکه تو آئی در اذیت بودیم و اکنون که تو آمده‌ای باز در اذیت و ناراحت هستیم. موسی گفت: امید است که خدا دشمنان را هلاک کند و شما را جانشین گرداند و به بیند چطور کار میکنید (اعراف: ۱۲۷-۱۲۹). در آن دوران بود که معجزات موسی علیه السلام از قبیل طوفان، ملخ و غیره به ۹ واحد رسید چنانکه در «تسع» گذشت. هر وقت یکی از آن بلاها و معجزه‌ها ظاهر میشد در مقام عجز از موسی میخواستند که از خدا بخواهد تا بلا را از بین ببرد و در آنصورت ایمان خواهند آورد ولی پس از کشف بلا بقول خود عمل نمیکردند جریان بدین منوال بود که موسی مأمور شد بنی اسرائیل را از مصر بیرون برد.

خروج؛ ج ۶، ص: ۳۱۲

از خدا دستور صریح رسید که بنی اسرائیل را شبانگاه از مصر خارج کند، بدستور موسی مردم آماده کوچ شدند و شبهنگام از مصر حرکت کردند. فرعون از رفتن موسی و یارانش مطلع گردید و در تعقیب آنها براه افتاد، بنی اسرائیل بکنار دریای سرخ نزدیک شده بودند که لشکریان فرعون از دور دیده شدند، بنی اسرائیل در محمصه عجیبی قرار گرفتند از جلو امواج خروشان دریا و از عقب دشمن بی‌امان که بسرعت نزدیک میشد **فَلَمَّا تَرَاءَ الْجَمْعَانِ قَالَ أَصْحَابُ مُوسَى إِنَّا**

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۳

لَمُدْرَكُونَ. قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ چون دو گروه همدیگر را دیدند یاران موسی گفتند: ما حتما گرفتار خواهیم شد این دریا و این دشمن. شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین حائل کجا دانند حال ما سبکباران ساحلها. (ای بسا که زبانهای ملامت بسوی موسی علیه السلام گشوده شد). موسی گفت: نه خدایم با من و یار من و من با طرح نقشه خدائی بیرون شده‌ام در همین هنگام عصا کار خودش را برای چندمین بار کرد. فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فُوْقٍ كَالطُّوْدِ الْعَظِيمِ بمحض رسیدن عصا بدریا، آبهای دریا بشکافت و متحجر گردید و راهی باز شد و در دو طرف آن راه آبها مانند کوه بزرگی جامد و بی حرکت ماندند خالق کاینات صفت میعان و جریان را از آب برداشت همچنانکه سوزاندن را از آتش در قصه ابراهیم علیه السلام، بنی اسرائیل بسرعت وارد آن راه شده و بطرف صحرای سینا رفتند در این وقت فرعون با لشگریانش رسیدند و راه را باز دیده وارد شدند تا بنی اسرائیل را تعقیب نمایند پس از ورود آنها آبهای دریا بهم آمد فرعونیان شروع بدست و پا زدن نمودند. (شعراء: ۶۱-۶۴). فرعون چون مرگ را معاینه دید گفت: آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ولی خداوند توبه او را قبول نکرده و در جوابش (که فرعون نشنید) فرمود: اکنون ایمان میاوری حال آنکه پیشتر عصیان کردی و از مفسدان بودی، امروز فقط جسد تو را بیرون انداخته و در دسترس مردمان قرار خواهیم داد تا بآیندگان عبرتی باشی و بدانند عاقبت دشمنان حق و عاقبت جباران چنین است. (یونس: ۹۰-۹۲)

در صحرای سینا؛ ج ۶، ص: ۳۱۳

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مَبُوءًا صَدَقَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ...

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۴

یونس: ۹۳. بنی اسرائیل چون بصحرای سینا وارد شدند زندگی نوینی آغاز کردند از اسارت فرعونیان رستند ولی روی جهالتی که داشتند قدر آنهمه نعمت را ندانسته مرتبا خدا را عصیان کردند و موسی و هارون علیهما السلام را بزحمت انداختند، خداوند برای آنها من و سلوی نازل فرمود مدتها از آندو ارتزاق کردند رجوع شود به «من» و «سلوی» با این همه معجزات چون در آبادیهای سینا بگروهی بت پرست برخوردند گفتند: يَا مُوسَىٰ اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ اعراف: ۱۳۸. موسی برای ما نیز خدایانی بساز. از لحاظ آب در مضیقه شدند بدستور خدا موسی عصا را بسنگ زد، دوازده چشمه از آن جاری گردید بنا شد هر یک از دوازده گروه از چشمه‌ای آب گیرند. وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ بقره: ۶۰. از جمله وقایع صحرای سینا داستان گاو کشی است که بنی اسرائیل در مورد پیدا کردن قاتلی انجام دادند، آن ماجرا کاری بس مهم بود که در «بقر» ذیل عنوان بقره بنی اسرائیل مشروحا گفته شده است.

سامری؛ ج ۶، ص: ۳۱۴

موسى عليه السلام در سینا مأموریت یافت که مدتی دور از قوم خود در محلی بمناجات خدا پرداخته و از خداوند قانونی برای اداره بنی اسرائیل دریافته بیاورد یعنی الواح تورات را. در آیه‌ای میخوانیم که مدّت خدا چهل روز بوده و در آیه دیگر سی روز ولی ده روز بر آن افزوده شد. وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ بقره: ۵۱. این آیه در چهل بودن صریح است. ولی آیه و وَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَاتَّمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْمٍ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً اعراف: ۱۴۲ وعده ملاقات را سی روز ذکر میکند که ده روز دیگر بر آن افزوده شده.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۵

بنظرم وعده از اول چهل شب بوده ولی ذکر سی شب و افزودن ده شب برای امتحان بوده است یعنی بنی اسرائیل اول بدانند که

موسی پس از ۳۰ روز مراجعت خواهد کرد و چون بنا شد ده روز دیگر بماند آیا در این ده روز استقامت خواهند ورزید یا نه و چون سی روز گذشت و موسی نیامد سامری فوراً جریان گوساله را پیش آورد و با یاران خویش مردم را بعبادت آن خواند. بهر حال چون برگشتن موسی علیه السلام بطول انجامید سامری مقداری زیور آلات از مردم و مقداری از خویش جمع کرده و آنها را ذوب نموده بصورت گوساله‌ای در آورد و آن صدای گاو داشت (بنظر می‌آید که در جوف آن دستگانهائی گذاشته بود باد که از عقب آن وارد میشد در اصطکاک با آن دستگاه بصورت صدای گاو از دهانش خارج میشد که فرموده فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ طه: ۸۸). سامری چون از ساختن گوساله فارغ شد با عده‌ای از همدستان خویش مردم را بعبادت گوساله خواندند و گفتند: «هَذَا إِلَهُكُمْ وَإِلَهُ مُوسَى» این معبود شما و معبود موسی است، موسی معبود خویش را که در اینجا است از یاد برد و در طلب آن بطور رفت. هارون که جانشین موسی بود با این امر بمخالفت برخاست و گفت: مردم پروردگار شما خدای رحمن است نه این گوساله از من پیروی کنید و از عبادت آن دست بردارید گفتند: تا برگشتن موسی بآن عبادت خواهیم کرد. خداوند در طور بموسی از ماجرای سامری خبر داد، موسی بعجله و اندوهناک و خشمگین بمیان بنی اسرائیل باز گشت و آنها را بباد ملامت گرفت و گفت: يَا قَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعَدًّا حَسَنًا أَ فَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ أَمْ أَرَدْتُمْ أَنْ يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُمْ مَوْعِدِي؟! قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۶

مردم تقصیر را بگردن سامری انداخته و گفتند او این کار را کرد. موسی آنگاه ببرادرش هارون پرخاش کرد: چرا گذاشتی اینکار کنند و سر هارون را گرفت و پیش خود کشید. هارون گفت: پسر مادرم سر و ریش مرا مگیر مردم مرا بیچاره کردند و خواستند بکشند، ترسیدم بگوئی میان بنی اسرائیل نفاق افکندی و فرمانم را مراعات نکردی. موسی علیه السلام آنگاه بسراغ سامری آمد: این چه وضعی است پیش آوردی؟! سامری گفت: آنچه این مردم ندانستند من دانستم مقداری از دین تو را اخذ کرده سپس رها کردم و نفس من این چنین وادارم کرد رجوع شود به «اثر». موسی گفت: برو حق نداری با کسی افت و خیز و گفتگو و معاشرت کنی و باید تنها زندگی نمائی و این معبودیکه بآن عبادت کردی ریز ریز کرده و بدست باد در دریا پراکنده خواهم کرد، (طه: ۸۵-۹۷) عبادت کنندگان گوساله توبه کردند، فتنه فرو نشست.

نکاتی چند درباره موسی؛ ج ۶، ص: ۳۱۶

قتل قبطی؛ ج ۶، ص: ۳۱۶

در گذشته خواندیم که موسی علیه السلام در دفاع از اسرائیل یکنفر مصری را کشت باید دید این چه قتلی بوده است اگر قضیه را از نظر اسلام پیجوی کنیم باید گفت: قتل قبطی اشکالی نداشت زیرا مصریان نسبت به بنی-اسرائیل کافر حربی بودند، پسران آنها را سر بریده و دخترانشان زنده نگه داشته و برده خویش بحساب می‌آوردند موسی علیه السلام بفرعون گفت عَبَدْتَ بَنِي إِسْرَائِيلَ شعراء: ۲۲ یعنی بنی اسرائیل را برده گرفته‌ای و نیز بفرعون میگفت فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ طه: ۴۷. بنی اسرائیل را با ما بفرست و عذابشان نکن» قبطیان راجع بموسی و هارون میگفتند: أَلَمْ نَكُنْ لَكُمْ بَشَرَيْنِ مِثْلًا وَلَقَدْ جَاءَنَا رَسُولٌ مِنْهُمْ فَكَذَّبُوهُمُ طه: ۴۷ آیا بدو قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۷

بشر مثل خودمان ایمان بیاوریم حال آنکه قوم اینها بردگان مانند. علی هذا شکی در کافر حربی بودن آنها نمی‌ماند. وانگهی آیه فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يُقْتَلَانِ قصص: ۱۵ ظهورش آنست که هر دو میخواستند همدیگر را بکشند، بنظرم قبطی میخواستند اسرائیلی را بکشد او هم میخواستند از خود دفاع کند هر چند بقتل مصری تمام شود، در اینصورت قتل مصری برای دفاع از اسرائیلی اشکال نداشته در صورتیکه دفاع بدون قتل مقدور نبود. این دو وجه در صورتی است که قتل را عمدی بگیریم. ولی قتل مصری غیر عمدی

بود و موسی نمیدانست که مشیت کار قبلی را تمام خواهد کرد ظهور فَوْكْرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ قصص: ۱۵ در آنست که موسی از این اتفاق دلخوش نبوده است لفظ «هذا» ظاهرا اشاره بمنازعه آندو نفر است یعنی این کاریکه میکردند کار شیطانی است مرا نیز بزحمت انداخت و اینکه موسی پس از آن واقعه گفت: رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ قصص: ۱۶ مرادش آن نیست که خدایا من گناه کردم و مستحق عذاب شدم بلکه ظاهرا نظرش بوضع روز بود که خدایا من خودم را بزحمت انداختم فرعون این کار را نادیده نخواهد گرفت برای من چاره‌ای پیش آور. بنا بر این «فَغَفَرَ لَهُ» همان بود که بتوفیق خدا از مصر فرار کرد و نجات یافت، در جای دیگر میخوانیم که خدا این کار را بموسی مَنَّتْ نَهَادَه و میفرماید: وَ قَتَلْتَ نَفْسًا فَجَعَلْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ طه: ۴۰ اگر قتل مصری گناه بود میبایست بفرماید: نفسی را کشتی و مستحق عقوبت شدی - و باز می بینیم که موسی در موقع مناجات میگوید: آنها مرا درباره قتل مصری گناهکار میدانند نه اینکه بگوید: من گناهکار شده‌ام رَبِّ إِنِّي قَتَلْتُ مِنْهُمْ نَفْسًا فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ قصص: ۳۳ در جای دیگر گفته: وَ لَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۸

فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ شعراء: ۱۴ در هیچ یک از این آیات مسئولیتی از جانب خدا بر موسی ذکر نشده است.

لَنْ تَرَانِي؛ ج ۶، ص: ۳۱۸

آیا موسی در اثر اصرار آن هفتاد نفر که با خود بکوه طور برده بود گفت: «رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ» یا خودش این تقاضا را کرد؟ آیا موسی دو بار با خدا میقات داشته و بطور رفته یا فقط یکبار؟ معنی «رَبِّ أَرِنِي» چه بود آیا در صورت دوم از موسی بعید نبود که چنان تقاضایی از خدا بکند؟! در سورة اعراف از آیه ۱۴۱ جریان میقات چنین شروع میشود: وَ أَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ... و در آیه ما بعد آمده و لَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَ لَكِنِ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَاكَ... ظهور آیه در تنهایی موسی است که خودش این تقاضا را از خدا کرده و گفته: «خدایا خودت را بمن بنمایان تا تو را به بینم» خدا فرموده تو هرگز مرا نتوانی دید ولی بکوه بنگر و در اثر تجلی خدا کوه ریز ریز شد و موسی بیهوش افتاد و چون بیدار شد و بحال آمد گفت: سُبْحَانَكَ تَبَّتْ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ. در آیات بعدی سخن از آمدن تورات است و آنگاه خدا جریان سامری را بموسی خبر میدهد، موسی خشمگین بسوی قوم بر میگردد و مردم را ملامت میکند و بهارون پرخاش می نماید و الواح تورات را بکناری میاندازد و آنگاه میگوید: وَ لَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْوَأح... پس از همه این ماجری ها میرسیم باین آیه و اخْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلِ وَ إِيَّايَ أَ تَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الشُّفَهَاءُ مِنَّا... از آیه اخیر هم روشن میشود که موسی علیه السّلام بار دیگر با آن هفتاد نفر بطور رفته و آنها را لرزه گرفته است

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۱۹

مگر آنکه بگوئیم مراد از «مِيقَاتِنَا» در این آیه همان میقات اول است و بردن آن هفتاد نفر بعدا بطور مستقل ذکر شده است. علت اینکه آنها را لرزه گرفته و مرده اند ظاهرا همان است که بموسی علیه السّلام گفتند: خدا را آشکارا بما نشان بده و إِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ. ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ... بقره: ۵۵، ایضا آیه فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ... نساء: ۱۵۳. چون علت رجفه آن هفتاد نفر در آیه و اخْتَارَ مُوسَى... ذکر نشده بنظر میاید که گویندگان «أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً» همان هفتاد نفر بوده اند وانگهی در دو آیه اخیر که اخذ صاعقه بدنبال آن درخواست آمده مسلما برای همه بنی اسرائیل نبوده است. بنظر میاید چنانکه بعضی از بزرگان نیز احتمال داده اند حضور در میقات فقط یکبار بوده برای نزول تورات و آنها هم با حضور آن هفتاد نفر، آنوقت باید دید چرا در سؤال «أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً» آنها را صاعقه گرفته و مرده و

سپس زنده شدند ولی در جواب «أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ» که از جانب موسی بود فقط «لَنْ تَرَانِي» و ریز ریز شدن کوه بوقوع پیوسته است. بنظر بعضی: موسی علیه السلام این درخواست را در اثر اصرار آن هفتاد نفر کرده است، ولی ظهور «أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ» مفید آنست که موسی این درخواست را بالاستقلال برای خود کرده است و گرنه میگفت: خدایا اینها چنین درخواست میکنند. جای گفتگو است که پس از درخواست موسی کوه ریز ریز شده و موسی بیهوش افتاده است ولی آن هفتاد نفر پس از درخواست از شدت صاعقه مرده‌اند آیا این دو واقعه در یک وقت و در یک میقات اتفاق افتاده است یا در دو بار الله اعلم. در خاتمه باید گفت: مقصود

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۲۰

بنی اسرائیل از «أَرِنَا اللَّهُ جَهْرَةً» دیدن خدا بصورت جسم و ماده بود (نعوذ بالله) ولی غرض موسی از «أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ» رؤیت قلبی بود چنانکه گفته‌اند و چون رؤیت قلبی را بصورت علم ضروری میخواست که خدا آنی از نظرش دور نباشد لذا خدا در جوابش «لَنْ تَرَانِي» گفت یعنی وجود تو آن قدرت را ندارد. ناگفته نماند: در حالات حضرت رسول صلی الله علیه و آله نقل شده چون توجه بملکوت اعلی میکرد طوری وضعش منقلب میشد که دست پبای عایشه زده میفرمود: «کلمینی یا حمیراء» ای عایشه با من حرف بز، گویا منظور موسی علیه السلام آن بود که در مقام توجه بخدا همیشه در چنین حالی باشد، پیداست که وجود بشر طاقت آنرا ندارد.

توبه و کشتار؛ ج ۶، ص: ۳۲۰

درباره توبه بنی اسرائیل از گوساله پرستی چنین میخوانیم: وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ أَنفُسِكُمْ فَأَتَّخَذْتُمْ لِكُلِّ قَوْمٍ هَاتِهِ بُرْجَانًا يَوْمَئِذٍ يَعْلَمُونَ مَا يُبْغُونَ وَأَنَّهُمْ جَاهِلُونَ بِاللَّهِ وَعِبَادِهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ ﴿۵۴﴾ «ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ» نشان میدهد که طرف خطاب فقط پرستش کنندگان گوساله‌اند نه همه بنی اسرائیل «فَتُوبُوا إِلَىٰ بَرِّئِكُمْ» دلالت بر وجوب توبه و ندامت از عمل را دارد «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْتَغِي السَّعْيَةَ وَالْعِشْرَةَ وَأَن تَقُولَ مَا لَا يُغْنِيكَ عَنْهُ مَالٌ وَعِزٌّ ﴿۵۵﴾» که با فاء آمده مبین آنست که این توبه در اول ندامت و پس از آن کشتن یکدیگر است. و نیز معنی اش آنست که بعضی بعضی را بکشند مثل فَاذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَيْهَا وَأَنصِتُوا وَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ﴿۵۶﴾ یعنی بعضی بر بعضی سلام کنید و چون از نظر قرآن ملت و جامعه بحکم یکن است لذا «أَنفُسِكُمْ» فرموده چنانکه گفته‌اند. عملی شدن آیه آن بود که گوساله پرستان پس از ندامت بجان هم افتاده یکدیگر را بکشند تا وقتیکه موسی علیه السلام بفرماید دیگر بس است. و یا عده‌ای از آنانکه عبادت نکرده بودند بجان عبادت کنندگان بیافتند و آنها را

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۲۱

بکشند تا آنگاه که موسی بفرماید کافی است صدق توبه شما معلوم شد. در تورات سفر خروج باب ۳۲ نقل شده که موسی گفت هر کس خواستار خداست پیش من آید، بنی لاوی پیش او جمع شدند، موسی گفت: خدا میگوید: هر کس برادر، دوست و همسایه خود را بکشد بنی لاوی موافق سخن موسی عمل کردند در آنروز قریب بسه هزار تن کشته شدند. درباره آیه فوق فقط دو روایت در تفسیر صافی و برهان نقل شده که قابل اعتماد نیستند و متن هر دو مشوش است و در یکی از آن دو عدد کشتگان ده هزار نقل شده و بعضی‌ها که عدد آنها را هفتاد هزار کشته ذکر کرده‌اند معلوم است که اغراق میباشد. میزان ظهور آیه را پذیرفته و المنار آنچه را که از تورات نقل کردیم نقل نموده و قضیه را حتمی دانسته است و احتمال داده مراد از: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا» انتحار باشد. بنظر بعضی مراد غصه مرگ شدن و یا قتل شهوات نفسانی است ولی ظهور آیه مخالف این احتمالات است.

مال؛ ج ۶، ص: ۳۲۱

مال: آنچه انسان مالک شود. در قاموس و اقرب گفته: «المال ما ملکتہ من کلّ شیء» و نیز گفته‌اند مال در نزد اهل بادیه چهارپایان است، «مال» مذکر و مؤنث هر دو آید گویند «هو مال» و «هی مال». **المَالُ وَ النُّبُونُ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا** کهف: ۴۶. مقابله مال با بنون نشان می‌دهد که مراد از مال متاع دنیا است و آنگاه که گوئیم: **وَ اتَّوَهُم مِّنْ مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ نورا**: ۳۳ نسبت حقیقی است که متاع دنیا در اصل مال خداست. **وَ اَمْدَدْنَاكُمْ بِاَمْوَالٍ وَ بَيْنَ اسْرَاءٍ**: ۶. راغب گوید: مال را از آن مال گویند که پیوسته مائل و زائل است (از این گروه بآن گروه میل میکند) و از این جهت عرض خواننده شده (که عارضی است و دوام ندارد) و بر این قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۲۲

است قول آنکه گفته «المال قحبه تكون يوما في بيت عطّار و يوما في بيت بيطار». مال مانند زن زنا کاری است، روزی در خانه عطّار و روزی در خانه جراح است. **رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِينَةً وَ اَمْوَالًا** یونس: ۸۸ ظاهرا مراد از زینت اثاث الیبت و ذکر اموال ذکر عام بعد از خاص است و اینکه بعضی زینت را خوش قیافه بودن گفته‌اند درست نیست. **وَ لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَ ارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَ اَكْسُوهُمْ** وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا نساء ۴ در این آیه مراد از «اَمْوَالِكُمْ» ظاهرا اموال سفهاء است ولی نسبت آن به ضمیر «کم» از آنست که سفه مثل مجنون محجور و ممنوع التصرف است. باید با مالش او را اداره کرد و طعام و پوشاک داد، در اینصورت مال، مال عقلا است، مال کسانی است که طریق کسب و خرج آنرا میدانند. در المیزان گفته: مراد از اموال در حقیقت اموال سفهاء است بنوعی از عنایت باولیاء سفهاء نسبت داده شده است. بعضی‌ها آنرا اموال دیگران دانسته و گفته‌اند: مراد از آیه آنستکه انسان مال خویش را بسفهاء و اطفال ندهد بلکه اگر واجب النفقه‌اند بآنها کسوت و طعام بدهد ولی ظاهرا مراد معنای اول است.

ماء: ج ۶، ص: ۳۲۲

ماء: آب. **وَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً** بقره: ۲۲ راغب گفته: اصل آن موه است بدلیل آنکه جمع آن امواه و میاه آمده و مصغرش مویه است هاء آخر را حذف و واو را مبدل به الف کرده‌اند. «ماء» ۶۳ بار در قرآن کریم بکار رفته و اعتناء عجیبی بآن شده است از جمله فرموده: **وَ جَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ** انبیاء: ۳۰ میدانیم که آب را در تشکیل موجودات زنده دخالت تامی است که بدون آن زندگی نه وجود داشت و نه بقا.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۲۳

قرآن در بسیاری از آیات روئیدن نباتات را بآب باران نسبت داده و مرتبا گفته: **وَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ** ابراهیم، ۳۲، این از آنجهت است که آب دریاها شور و تلخ است و برای نباتات و آشامیدن قابل استفاده نیست ولی بوسیله تبخیر، آب خالص بصورت ابرها از سطح اقیانوسها بلند میشود و بصورت باران و برف بخشکیها میبارد و مورد استفاده حیوانات و نباتات قرار میگیرد **اَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ، اَ اَنْتُمْ اَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ اَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ** واقعه: ۶۸. **وَ اَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَاَسْكَنَاهُ فِي الْاَرْضِ وَ اِذَا عَلَيَّ ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ.** فَاَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَ اَعْنَابٍ... مؤنون: ۱۸. این آیه تذکر می‌دهد اولاً آب بقدر احتیاج مردم و حیوان و نبات از آسمان میبارد و باریدن آن بدون تقدیر و اندازه نیست. بلکه «مَاءٌ بِقَدَرٍ» است، ذخیره برفها در کوه‌ها در اثر برودت هوا و ذوب شدن تدریجی آنها و تشکیل جویبارها و رودخانه‌ها هم «بِقَدَرٍ» است نه سرسری. ثانيا «فَاَسْكَنَاهُ فِي الْاَرْضِ» باید این آب در روی زمین و در اعماق آن که در دسترس بشر است ساکن باشد که بشر بتواند با حفر چاهها و قنوات آنرا مهار کند و مورد استفاده قرار دهد اگر اعماق زمین خاک رس نبود و آب در آنها حبس نمیشد آنها بتدریج چنان باعماق فرو میرفت که از دسترس انسان خارج میشد «وَ اِذَا عَلَيَّ ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ» «سبحان من مهد الارض للحياة». **وَ اللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَّاءٍ** نور، ۴۵ مراد از «ماء» نطفه است مثل **وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَ صِهْرًا** فرقان: ۵۴، ایضا **اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَّاءٍ مَّهِينٍ**.

فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ مرسلات: ۲۰.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۲۴

مید: ج ۶، ص: ۳۲۴

مید: اضطراب چیز بزرگ، مثل اضطراب زمین (راغب) طبرسی مطلق اضطراب گفته و گوید: «المید: الميل یمینا و شمالا و هو الاضطراب» ولی بنا باستعمال قرآن مجید که آنرا پیوسته درباره اضطراب زمین بکار برده قید «عظیم» بهتر است. در مصباح گوید: میدان را از آن میدان گویند که جوانب آن در موقع مسابقه می‌لرزد. وَ أَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ نحل: ۱۵، ایضا انبیاء: ۳۱. لقمان: ۱۰ یعنی: خدا در زمین کوههای راسخ و ثابت قرارداد مبادا که شما را مضطرب کند و بلرزانند راجع بتفصیل این سخن رجوع شود به «جبل» در نهج خطبه ۱۸۹ درباره دنیا فرموده: «الحيود الميود» یعنی مائل و مضطرب است و در خطبه اول آمده «و تَد بالَصخور میدان أرضه» با سنگها اضطراب زمین را میخکوب کرد.

مائده: ج ۶، ص: ۳۲۴

مائده: طعام و طبیکه در آن طعام هست. قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ ... مائده: ۱۱۴. ایضا آیه ۱۱۲. این کلمه بیشتر از دو بار در قرآن مجید نیامده است و راجع بآن در «عیسی» سخن گفته‌ایم.

میر: ج ۶، ص: ۳۲۴

میر: میره بمعنی طعام است «مار عیاله: اتاهم بمیره» یعنی برای آنها طعام آورد. هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَ نَمِيرُ أَهْلَنَا وَ نَحْفَظُ أَخَانَا... یوسف: ۶۵. این سرمایه ماست که بما برگشت و طعام میاوریم بخانواده خویش و نگهداری کنیم از برادر خودمان. این کلمه بیش از یکبار در قرآن مجید نیامده است.

میز: ج ۶، ص: ۳۲۴

میز: میز و تمیزه بمعنی فصل و جدا کردن است. راغب جدا کردن بین متشابهات گفته است مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ آل عمران: ۱۷۹ خدا مؤمنان را در آنچه هستید نخواهد گذاشت تا ناپاک را از پاک جدا کند. وَ امْتَأَزُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ یس: ۵۹. ای گناهکاران امروز از نیکوکاران جدا و منفصل شوید.

قاموس قرآن، ج ۶، ص: ۳۲۵

تمیز: جدا شدن و تمیز از غیظ تکه تکه شدن از خشم است تَكَادُ تَمِيزُ مِنَ الْعَظِيزِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ ملک: ۸ نزدیک است جهنم از خشم بترکد و تکه تکه شود هر وقت جمعی در آن افکنده شوند خازنان گویند آیا انذار کننده‌ای بشما نیامد؟! در «جهنم» گفته‌ایم که آن شعور و سخن گفتن و دیدن دارد، این آیه نیز دلیل شعور جهنم است و بقولی در انتقام از گناهکاران بانسان خشمگین تشبیه شده است.

میل: ج ۶، ص: ۳۲۵

میل: عدول از وسط بیک طرف. در جور و ستم بکار رود و نیز در مطلق میل. وَ يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا نساء: ۲۷ آنانکه از شهوات پیروی میکنند میخواهند که منحرف شوید انحرافی بزرگ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَعْلَمُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَ

أُمَّتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَهُ وَاحِدَةً نساء: ۱۰۲. کافران دوست دارند که یکپارگی از اسلحه و متاع خویش غفلت میکردید پس حمله میکردند بشما همگی بیکبار. میل در آیه بمعنی حمله است که آن انحراف و میل از اردوگاه بسوی دشمن است. وَلَنْ تَشِيَّتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَضْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ نساء: ۱۲۹ هرگز نخواهید توانست اینکه میان زنان بعدالت رفتار کنید (رجوع به «علق» هر چند بدان حریص باشید پس از زنیکه دوست ندارید بآنکه دوست میدارید بتمام عدول نکنید که در نتیجه وی را بلا تکلیف گذارید. و الحمد لله اولاً و آخراً هفتم ذو الحجه الحرام ۱۳۹۴ مطابق ۳۰/۹/۱۳۵۳.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی) آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و... اماکن مذهبی، گردشگری و...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۰۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه

ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال

دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی قائمیه اصفهان

تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:

www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲-۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور

کاربران ۲۳۳۳۰۴۵ (۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: -۰۶۲۱-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰ IR۹۰-

۵۳-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام: - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست تر می داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می رهایی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، اما تو دریچه ای [از علم] را بر او می گشایی که آن بینوا، خود را ببدان، نگاه می دارد و با حجت های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می سازد و او را می شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رها کردن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی گمان، خدای متعال می فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

